

કર્મ પરિક્ષા

વાને

દેવી ચક્રનો ચમત્કાર.

પ્રકાશક,

શ્રાવક શીમસિંહ માણેક,

જૈન પુસ્તક વેચનાર તથા પ્રચિદ્ધ કરનાર,

૧૦૭, વલણ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. ૩.

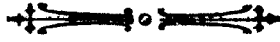
કિંમત ૨-૦-૦

परोपकाराय सतांविभूषय.

कर्मपरिक्षा

याने

हैवी यकनो यमत्कार.

“पुण्यपापशी उद्भवता शुभाशुभ कर्मेनुं
उदय भतावनार यित्तादर्शिक नोवेत्त.”

“जेवी साबत तेवी असर”

प्रकाशक,

श्रावक बीमसिंह भाणुके,

जैन पुस्तक वेयनार तथा प्रसिद्ध करनार,
१०७, धनलु स्ट्रीट, मुंबय. ३.

वीर संवत् २४५०.

प्रति. १५००.

धी न्यु लक्ष्मी प्रिन्टींग प्रेस, शाकगढी, मांजवी, मुंबय.

PRINTED BY MANAKJI BHANJI DHARAMSEY
THE NEW LAXMI PRINTING PRESS,
18-20 KAZI SAYAD STREET
BOMBAY. No. 3.
AND
PUBLISHED BY
HIRJI GHELABHAI PADAMSI
FOR SHRAVAK BHIMSEE MANEK.
107, DHANJI STREET, BOMBAY No. 3.

પ્રકાશકના બે બોલ.

આજથી બસો વર્ષ પર જ્યારે જૈન સાહિત્યના વિકાસ અર્થે મોટી ઝુંબેસ ઉપાડવામાં આવી હતી, જ્યારે જૈન સાહિત્ય કંઈક સ્થ રહેલા અને અઘરી ભાષામાં રહેલા પુસ્તકોના સરળ ભાષામાં પુનરુદ્ધાર કરવા જૈનોના સમર્થ વિદ્વાનો બહાર પડ્યા હતા ત્યારે એટલે વિકમાર્ક સંવત ૧૮૬૭ માં જૈનોના ઇતિહાસ પ્રસિધ્ધ પાટનગર પાટણ શહેરમાં પદ્મરૂપે “શ્રી પાપબુધ્ધિ રત્ન અને ધર્મબુધ્ધિ મંત્રીના રાસ” ના નામથી શ્રીમાનપંડીત ઉદયરત્નજી મહારાજે સુમારે ચારસો ગાથામાં એક પુસ્તક રચેલ છે. તેના ઉપરથી આ પુસ્તકની વસ્તુ સંકલ્પના લેવામાં આવી છે.

શ્રી ઉદયરત્નજીનો સમય તત્વજ્ઞ શ્રી આનંદધનજી પ્રખ્યાત શ્રી ચંદરાજના રાસકાર શ્રી મોહનવિજયજી, આચાર્ય શ્રી યશોવિજયજી, ઉપાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી અને કલ્પસુત્ર ઉપર સુબોધિકા નામક ટીકાના રચનાર શ્રી વિનયવિજયજી આદિના સમકાલીન થયાનું અનુમનાય છે. એમના વખતમાં જૈન સાહિત્યને જે ગતિ મલી છે તેના ફળરૂપ પાટણ અને અન્ય ભંડારે પ્રત્યક્ષ છે.

પુસ્તકની વસ્તુ રચના, આદર્શ અને ભાવ જેમના તેમ રાખવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. એમાં મુખ્યત્વે “જેવી સોબત તેવી અસર” અથવા પુન્ય પાપથી ઉદ્ભવતા શુભાશુભ કર્મફલ બતાવવામાં આવ્યા છે. તેને સવિસ્તાર આધુનિક પદ્ધતિએ સુંદર અને સરળ બનાવવામાં આવ્યું છે એટલુંજ નહિ પણ પ્રસંગોપાત શ્લોકો આપી અધિક રસીક બનાવવામાં આવ્યો છે. આશા છે કે વાંચનારને રૂચિકર થશે.

વિશેષમાં ભાષાશુદ્ધિ અને શબ્દદોષ પર પુરતું ધ્યાન આપ્યા છતાં, નજર દોષના કારણે કંઈ ભુલ રહી ગઈ હોયતો તે ક્ષમ્ય કરી, સુધારી વાંચવા વિનંતિ છે. “સુત્રેષુ કિંવહુના” પ્રકાશક.

૧ સદરહુ પુસ્તક અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયું હતું. હાલ તે તહીં મળતું હોવાથી આ નોવેલ રૂપે બહાર પાડવામાં આવ્યું છે.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧	લું. પ્રારંભ	૧
” ૨	જી. ધર્મ વિવાદ	૧૪
” ૩	જી. કામઘટની પ્રાપ્તિ	૨૫
” ૪	થું શ્રી સંઘ-ભક્તિ	૪૦
” ૫	મું કુલીનતાની કસોટી	૫૬
” ૬	હું પુણ્યનો અદ્ભુત પ્રભાવ	૮૪
” ૭	મું અસીમ ઉદારતા	૧૦૮
” ૮	મું પતિ વિયોગ	૧૨૬
” ૯	મું મૌહિમીની મોહ-ભાગ	૧૫૬
” ૧૦	મું આક્રતનો આંચકો	૧૭૬
” ૧૧	મું સતીત્વનો પ્રભાવ	૨૦૪
” ૧૨	મું પાપીઓની પ્રપચ્છાળ	૨૨૦
” ૧૩	મું રાક્ષસીનો જીવમ	૨૩૭
” ૧૪	મું સુન:સમાગમ	૨૪૭
” ૧૫	મું રણભુમિનો રણકાર	૨૬૬
” ૧૬	મું પુરાઈનું ક્ષણ	૨૮૧
” ૧૭	મું ધર્મ દેશના	૨૯૦
” ૧૮	મું પુર્વભાવ	૩૦૬

કર્મ પરિક્ષા

અથવા

દેવી ચક્રનો ચમત્કાર.

પ્રકરણ ૧ હું.

વેં શ્રીપુર નગરમાં જિતારિ નામે રાજા હતો બલિષ્ઠ હોવાથી સમસ્ત શત્રુઓને તાબે કરીને તેણે પોતાનું નામ સાર્થક કર્યું હતું. તે એટલો મહા બલિષ્ઠ હતો તેટલોજ પાપના વિચારોથી પુષ્ટ હતો અધર્મના વિચારોએ તેના હૃદયની રાજધાનીને ચોતરફ ઘેરી લીધી હતી. એટલે ધર્મના વિચારોને

સત્ય શૌર્ય દયાત્યાગો

નૃપસ્યૈતે મહાગુણાઃ ।

एभिर्मुक्तो महीपालः

प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥

એટલે—સત્ય, શૂરાતન, દયા અને દાન એ ચાર રાજના મહાગુણો કહેવાય છે. એ ગુણો જો રાજમાં ન હોય તો તેનિદા પાત્ર બને છે.

જિતારિ રાજમાં શૂરાતન હતું, પણ તે તેનો ખોટી રીતે ઉપયોગ કરતો હતો, સત્ય અને દયાને માટે તો તેને લેશ માત્ર પણ માન ન હતું અને પોતાની વાહવાહની ખાતર તે કોઈવાર દાન કરતો. સંસારના વિષય સુખોને તેણે મીઠા માગી લીધા અને તેથી તેનામાં ઘણાં દૂષણોએ આવીને સ્થાન લીધું હતું.

“પાનં સ્ત્રી મૃગયા દ્યુત,

મર્થદૂષણમેવચ ।

વાગ્દંડયોશ્ચ પારુષ્યં,

વ્યસનાનિ મહીશુજામ્” ॥

એટલે—મદ્યપાન, શિકાર, જુગાર, સ્ત્રીમાં આસક્તિ, ધનની ઉથલ પાથલ, ગમે તેમ ખોલવું, જેને તેને દંડ કરવો અને કપટકળા વાપરવી, એ રાજઓના વ્યસનો ગણાય છે.

એછા વત્તા આ બધા દૂષણો-વ્યસનો જિતારિ રાજમાં હતાં, અને તે તેનો ઉપયોગ પણ ખરાબ કરતો હતો, તેને મતિસાગર નામે પ્રધાન હતો, જે નામ પ્રમાણે મતિ-બુદ્ધિનો લાંડાર અને ધર્મશીલ હતો. ખરાબર ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પ્રજામાં તેણે સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી. અન્યાય અને અધર્મના વિચારોથી તે અલગ હતો.

જિતારિ રાજને પ્રથમથીજ કેટલાક કુર કારભારીઓની સોબત લાગેલી તેથી તેનામાં પાપમય વિચારો દાખલ થવા પામ્યા હતા. ‘સોબત તેવી અસર’ આ કહેવત પ્રમાણે તેની મતિ પાપના પંજમાં ફસાઈ ગઈ હતી. પૂર્વે કરેલાં પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ ન માનતાં ‘હું મહાપાપ કરું છું’ છતાં ઉત્તરોત્તર આબાહીના શિખરપર ચડતો જાઉં છું. માટે પાપથીજ સુખ-સં-

પત્તિમાં વધારો થાય છે.' આવા નિશ્ચયપર તે આવી ગયો હતો. તેથી કૃર કારભારીઓના કૃરતા ભરેલાં કામોને તે વારંવાર ઉત્તેજન આપતો હતો. રાજાની મોટી મહેરબાનીથી તે કારભારીઓ પ્રધાનને ગણકારતા ન હતા અને પ્રધાન પણ તેમને વધારે દબાણ કરી શકતો ન હતો. માણસ જેવા વિચારો કરે છે. તેના વિચારોથી તેનું દૃઢ્ય ઘડાતું જાય છે અને છેવટે તે તન્મય બની જાય છે. જિતારિ રાજાને માટે પણ તેવુંજ બન્યું હતું. સંસર્ગની અસર થવા માટે જે કહેલ છે તે યોગ્યજ છે, કારણકે-

સંતપ્તાયસિ સંસ્થિતસ્ય પયસો નામાપિ ન જ્ઞાયતે,
મુક્તાકારતયા તદેવ નલિની યત્ર સ્થિતં રાજતે ।
સ્વાત્યાં સાગરશુક્તિ કુક્ષિપતિતં તજ્જાયતે મૌક્તિકં,
પ્રાયેણાધમમધ્યમોત્તમગુણાઃ સંસર્ગતો જાયતે” ॥

એટલે—તપેલા લોખંડપર જળ ઝિંડું પડતાં તેનું નામ માત્ર પણ જણાતું નથી, તેજ જળકણ કમળપત્રપર હોય તે મોટી સમાન ચળકે છે અને વળી સ્વાતિ નક્ષત્રમાં તે ઝિંડુઓ સમુદ્રની છીપમાં પડે, તો તે મોટીરૂપે પાકે છે એટલે સંસર્ગથી અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે.

જિતારિ રાજાનો મતિસાગર મંત્રી ઉંચા વિચારનો હતો, પણ તેના તેના વિચારો રાજાને પસંદ ન હતા, તેથી તે પ્રધાનની સાથે જરૂર પૂરતોજ પરિચય રાખતો તેના નીચ કારભારીઓમાં એક પ્રચંડસિંહુ નામે રાજાનો અંગરક્ષક હતો. તે અત્યંત કૃર સ્વભાવનો હતો. તેણે પોતાના નીચ આચાર વિચારોથી રાજાને એટલો બધો પરાધીન બનાવી દીધો હતો કે. એક ઘડીવાર પણ રાજાને તેના વિના ચાલતું ન હતું, રાજાને મોજ શોખના સાધનો મેળવી આપવાને તેણે સારો શ્રમ દીધો હતો. પોતાના બધા નોકરોમાં અગર સંબંધીઓમાં તેનેજ

રાજા પોતાનો વફાદાર સેવક સમજતો હતો. પ્રચંડસિંહ માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને રાજાને બનવટી લાગણી બતાવતો, તેની બટપટ અને ઉપલક હેતુ ભરી વાતોથી રાજા, તેનું અંતર પારખી શક્યો ન હતો.

ખીજા નીચ કારભારીઓ પણ પ્રચંડસિંહને અનુસરી-નેજ ચાલતા, કરણ કે તેમ કર્યા વિના તેમનો સ્વાર્થ સધાય તેમ ન હતો, ઘણીવાર તેઓ કંઈ અપરાધ કરી આવે; તો પ્રચંડ સિંહના પ્રતાપથી તેઓ છુટી જતા. ઘણીવાર તેઓ ચોરી કે દારીમાં સામેલ થઈને ફાવી જતા હતા. કુલીન કાંતાઓની લાજ લુંટવામાં તેઓ પોતે અચક્રતા નહિ એટલુંજ નહિ પણ રાજાને પણ તેવા અધમ માર્ગે ઉતારીને તેને બહાવરો બનાવી મુક્યો હતો. આથી પ્રજાને બહુ ત્રાસ વેઠવો પડતો. કદાચ તેવી બાબતને કોઈ પ્રજાજનો આગળ લાવે, તો પછી તેના ધનમાલ પર લુંટ ચાલે, એટલે તેની મહા યુરી દશા થાય. આવા કારણથી ઘણાં ખરાં કારસ્તાનો તો તેમના છનાજ રહી જતાં, પણ અંદરખાને પ્રજાને એટલો ખર્ચો ત્રાસ વેઠવો પડતો કે જેનું વર્ણુન ન થઈ શકે. કદાચ કોઈ એકાદ વાત બહાર લાવીને તેનો ન્યાય માગવા આવે, તો તેનાપર પેલા નીચ કારભારીઓ ખીજું તહેા-મત મૂકીને તેની કનડગત કરતા.

રાજાની વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલો એક દુષ્ટસિંહ નામે કોટવાલ હતો. પ્રથમ તે સામાન્ય સીપાઈની નોકરીપર હતો, પણ પ્રચંડ સિંહનો હથીયાર બનવાથી તે ઉંચી પાયરીપર આવી શક્યો હતો. તેનામાં 'હા' હા' કરવાનો મોટો શુભ હતો. વલી સામે જેવા સ્વભાવની વ્યક્તિ હોય, તેવા સ્વભાવનો તે બની જતો હતો તેમજ પોતે બહુજ નરમાશથી ખીજા સાથે વાત કરતો, પોતાને શુસ્સો ચડ્યો હોય, તો પણ વચનનાં આવેશમાં તે બતાવતો ન હતો. આથી પ્રચંડસિંહ પાસે તે ફાવી

ગયો હતો કંઈ નવીન ખાતમી મેળવવામાં અને નવા કાવાદાવા રચવામાં પ્રચંડસિંહ દુષ્ટસિંહને સામેલ કરતો, એટલે દુષ્ટ-સિંહ પણ તેની મરણ પ્રમાણે ઘરાબર ઘાટ ઘડી દેતો. આ જે પ્રપંચી પૂતળાઓ રાજને અનીતિ, અનાચાર, દુષ્ટતા, કુરતા, બ્રષ્ટતા, શિકાર, મદ્યપાન, માંસાહાર, પરસ્ત્રીગમન વિગેરે અધમ રસ્તે ઉતારતાં અચકાતા ન હતા. પોતાની પ્રજા કેવી સીદાય છે, તેને ન્યાય મળે છે કે કેમ? અથવા હું પોતે મારું પ્રજાપાલક તરીકેનું કર્તવ્ય ઘરાબર બળવું છું કે નહિ? એ વિચાર કરવામાં તેની મતિને ગતિ મળતી ન હતી.

મતિસાગર મંત્રી, રાજની હર્દશા જોઈને અંતરમાં બહુજ પશ્ચાત્તાપ કરતો અને વખત મળતાં આડકતરી રીતે રાજને રાજનીતિનો બોધ આપવા ચુકતો ન હતો—

“યઃ કુલાભિજનાચારૈ
રતિશુદ્ધઃ પ્રતાપવાન્ ।
ધાર્મિકો નીતિકુશલઃ
સ સ્વામી યુજ્યતે મુવિ” ॥૧॥

એટલે—“હે રાજન્! પોતાના કુળ અને વૃદ્ધ જનોના આચારથી જે અતિશુદ્ધ હોય, જે પ્રતાપી અને ધાર્મિક હોય તેમજ જે રાજનીતિ અને ન્યાયમાં નિપુણ હોય, તેજ વસુધાને સ્વામી થવાને યોગ્ય હોઈ શકે.

વળી હે રાજન્! ઉદારતા, મનની મોટાઈ, પ્રજા તરફ પુર-વત્ પ્રેમ દ્રષ્ટિ અને પ્રજાના સુખે સુખ માનવું એ રાજાઓનો દૈવી ગુણ છે એ દિવ્ય ગુણથી રાજાઓ પોતાની પ્રજાના અખુટા આશીર્વાદ મેળવી શકે છે. મારે પ્રજાને સુખી બનાવવી એ તે રાજાઓનો મુખ્ય ધર્મ છે. જુઓ રાજનીતિમાં પણ એવું કંઈ છે કે—

“ પ્રજાં ન રંજયેચ્ચસ્તુ,
 રાજા રક્ષાદિભિર્ગુણૈઃ ।
 અજાગલસ્તનસ્યેવ,
 તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્” ॥

એટલે—રક્ષણુ વિગેરે ગુણોથી જે રાજા પ્રજાને પ્રસન્ન કરતો નથી, તેનો જન્મ બકરીના ગળામાં રહેલ સ્તનની માફક નિર્ર્થક છે.

આ કાંઈ આજ કાલનો રિવાજ નથી, પણ પરાપૂર્વથી રાજાઓનો એ અસાધારણુ ધર્મ આવ્યો આવે છે. હે નરેન્દ્ર ! પ્રજાને સતાવવાથી, તેના પર કરનો ભારે બોલો નાખવાથી, તેને યોગ્ય ઇન્સાફ ન આપવાથી, તેની ઉન્નતિમાં સહાય ન કરવાથી, તેના જનમાલનો બચાવ ન કરવાથી તથા પ્રજાના સુખના ઉપાયો ન યોજવાથી તેમજ તેને વારંવાર પોતાની સત્તાના મદદે દબાવવાથી કઈક રાજાઓ પદબ્રષ્ટ થયા, પ્રજાની નારાજીથી ઘણા બેહાલ થયા અને કઈક વિના મોતે મરણુને શરણુ થયા. જુઓ રાજનીતિમાં તેને માટે શું લખ્યું છે ?

“ પ્રજાપીડનસંતાપાત્
 સમુદ્ભૂતો હતાશનઃ ।
 રાજાકુલં શ્રિયં પ્રણાન્,
 નાદગ્ધ્વા વિનિવર્તતે”

એટલે—પ્રજાને પીડવાના સંતાપથી ઉત્પન્ન થયેલ અગ્નિ, રાજાના કુળ, લક્ષ્મી અને પ્રાણોને ભસ્મીભૂત કર્યા વિના નિવૃત્ત થતો નથી. અર્થાત્ આગી નાખે છે.

હે સ્વામિન્ ! આપ પોતે કાંઈ અજ્ઞાન કે બાળક નથી તો પ્રજાના હિત માટે સતત કાળજી રાખવી, એ તમારો અને મારો

ધર્મ છે. વ્યવહારના ચિકટ પ્રસંગોથી પ્રબળને અચાવવામાં આવે તો નિર્વિધને ધર્માચરણ કરતી પ્રબળના ધર્મનો છટકો ભાગ રાબળને મળે છે, પણ રાબળ પોતાની ફરજ બજાવતો હોવો જોઈએ. જે રાબળ પોતાના કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તે નીતિ અને ધર્મથી પણ ભ્રષ્ટ થાય છે. ઘણીવાર રાબળોને પતિતાવસ્થા પામતા હોય, તો તેમની પાસે રહેનારા તેમના કારભારીઓને લઈનેજ તેમ બને છે. જે સુઝ ન્યાય નિપુણ અને ધર્મિષ્ઠ કારભારી હોય, તો રાબળ પણ ન્યાયી અને ધર્મી બને છે. અને જે દુષ્ટ દગાબાજ, સ્વાર્થી, કુર, નિર્દયી અને લાંપટ અધિકારીઓની સેબતા રાબળને મળે, તો અવશ્ય તેનામાં તેવાજ સંસ્કારો દાખલ થાય છે. તે ખરી રીતે રાબળના હિતકારી સેવકો નથી પણ કેવળ અહિતકારીજ છે તેવા પ્રપંચી પૂતળાઓની સેબતે રાબળ પોતાની વહાલી પ્રબળના શ્રાપ વહોરી લે છે. એ અધમ અધિકારીઓનો ચેપ રાબળને જીંદગી સુધી ખુવાર કરે છે. હે પ્રબળપાલ ! આપ પોતે વિવેક દષ્ટિથી વિચાર કરશો, તો અરાબર સમજી શકાશે.”

એ પ્રમાણે મતિસાગર મંત્રી રાબળને સમજાવીને ચાલ્યે ગયો. આ વખતે પેલા પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહ હાજર ન હતા. પ્રધાનના ગયા પછી તેઓ આવ્યા અને કેટલીક વાત ચીત ઉપરથી તેમના જાણવામાં આવ્યું કે—‘મતિસાગર મંત્રી રાબળને કંઈક આડું અવળું સમજાવી ગયો છે.’ એટલે તેમણે એકાંત સાધીને વિચાર કર્યો કે—‘વારંવાર રાબળને મંત્રીના સમાગમમાં આવશે અને મંત્રી તેને સમજાવતો રહેશે, તો જરૂર રાબળ આપણા હાથમાંથી છટકી જશે, એટલુંજ નહિ પણ પછી તો આપણે અહીંથી ભાગવું પણ ભારે થઈ પડશે, માટે કોઈ ઉપાય શોધવો પડશે.’

એમ બંને એકમત થયા પછી પ્રચંડસિંહ બોલ્યો—‘ભાઈ દુષ્ટસિંહ ! એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે એ મતિસાગર દિવાન અહીંથી દૂર ટળી જાય. વળી તેમ કરતાં આપણું નામ બહાર ન

આવે, પણ બધા લોકોની સમક્ષ રાજા પોતેજ તેને એવો હુકમ કરે અને પ્રધાન તે હુકમને રાજા ખુશીથી શિરસાવંધ કરી સ્વીકારી લે.’

દુષ્ટસિંહ—‘મુરખી પ્રચંડસિંહજી ! આપ જો ફરમાવતા હો, તો એ બિચારા દિવાનને દાવ પેચમાં લેતાં કેટલો વખત લાગવાનો હતો, પણ જો જો હો આપને તેમાં છેવટ સુધી સામેલ રહેવું પડશે.’

પ્રચંડસિંહ—‘અરે ! પણ આપણે કંઈ કારસ્તાન રચીને તેમાં ક્યાં એને ફસાવવો છે ? માત્ર તે અહીંથી કંઈક જાહેરને દેશાંતર નીકળી જાય એટલે એક તો આપણને એની ખીક મટી જાય. વળી તેટલો વખત મામાના પુત્ર જોરાવરસિંહને એ દિવાન પદવી મળે. સદાને માટે તો તે એ પદવીને લાયક પણ નથી; કારણ કે મોટા હોદ્દાપર આવતાં મદથી છલકાઈને તે વખતસર આપણું પણ કસળ કહાડી નાખે, અત્યારે થોડા વખતને માટે તેને પ્રધાનપદ મળતાં તો આપણો મહાન ઉપકાર માનશે. આપણે નિર્ભય થઈશું અને રાજાને રમાડવામાં પછી કંઈ પણ વિદ્વ નડશે નહિ. કહો આ કામ તમારાથી જની શકશે ?’

દુષ્ટસિંહ—‘હા, બહુજ સારી રીતે બજવી શકીશ. તેવી કોઈ યુક્તિ શોધવી પડશે. મતિસાગર ચાલ્યા ગયા પછી જોરાવર સિંહને દિવાનગિરી આપવા રાજા પોતે ખુશી છે એટલે તે બાબત માટે બટપટ કરવા જેવું કંઈજ નથી, પણ માત્ર દિવાનજી ડાહ્યા થઈને વિદ્વાયગિરી માગે, એવી કંઈ યુક્તિ પ્રયુક્તિનો પ્રબળ પ્રયોગ કરવો પડશે.’

એ પ્રમાણે વાત ચીત થયા પછી દુષ્ટસિંહ તેવી યુક્તિ શોધવા માટે એક બે દિવસ એકાંત કરવાની માગણી કરીને ચાલતો થયો. દુષ્ટસિંહના ગયા પછી પ્રચંડસિંહ વિચાર કરવા લાગ્યો કે—‘અહો ! દાવ કેવા સીધા ઉતરતા જાય છે ? રાજા

(૯)

જે વિચાર ધરાવે છે, તેની સાબીતી બરાબર પૂરવાર થતી બધ છે. પાપથીજ મનઃકામનાઓ ક્ષલિત થાય છે' રાજની આ માન્યતા મને પણ સાચી લાગે છે, હું જેમ કાવાદાવા સ્યતો બહિંછું, તેમ દરેક રીતે ક્ષવતો બહિંછું. હવે તો આ એક મતિસાગરની મુઝ-પુણુ ટળી બધ, એટલે પછી કંઈ કાળજી કરવા જેવુંજ ન રહે. રાજજી તો મારા રમકડાં! હું જેમ કહું, તેમજ થાય. પછી મારી આજ્ઞા ઉકાપનાર કોણ છે?"

અહો! દુર્જનોની બાજી કેવળ પ્રપંચમયજ હોય છે. તેમના આચર અને વિચારોમાં માત્ર દુષ્ટતાજ ભરેલી હોય છે. તેઓ જગતના નિષ્કારણ વૈરી બને છે. કહ્યું છે કે—

“ મૃગ મીન સજ્જનાનાં,
તૃણ જલ સંતોષ વિહિત વૃત્તીનામ્
લુબ્ધકધીવર પિથુના
નિષ્કારણ વૈરિણો જગતિ ” ॥ ૧ ॥

એટલે—તૃણ, જળ અને સંતોષથી વર્તનાર મૃગલા, મત્સ્યો અને સજ્જનોના જગતમાં પારધી, મચ્છીમાર અને દુર્જનો એ નિષ્કારણ વૈરી બનીને ત્રાસ આપે છે.

પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને તેઓ કૈક કારસ્તાન રચીને તેમાં વિશ્વાસુ માણસોને ફસાવે છે. તેમના હૃદયમાં વિષજ ભરેલું હોય છે, અને તેથી તેઓ સર્પ કરતાં પણ વધારે નીચતા વાપરે છે. કહ્યું છે કે—

“ વૃશ્ચિકાનાં મુજંગાનાં,
દુર્જનાનાં ચ વેધસા;
વિમજ્ય નિયતં ન્યસ્તં,
વિષં પુચ્છે મુખે હૃદિ ” ॥ ૧ ॥

અહા ! વિધાતાએ વીંછીઓના પૂંછડામાં, સપોના મુખમાં અને હુજ્જનોના હૃદયમાં એમ બરાબર નિયમિતરીતે વિભાગ પાડીને વિષ મૂકેલ છે.

હવે અહીં દુષ્ટસિંહ પોતાના ઘરે નિવૃત્તિમાં બેસીને વિચાર કરે છે કે—

“ મતિસાગર જેવા ચાલાક અને બાહોશ મંત્રીમાં અછતા દોષનો આરોપ તો નજ બતાવી શકાય પણ તેને માટે તો બીજોજ કોઈ રસ્તો શોધવો પડશે, ગમે તેમ કરીને પણ મારે એ કામ બજાવ્યા વિના તો છુટકોજ નથી. તે ગમે તેવો બુદ્ધિશાળી અને સુવિચારક છે, છતાં મારી કલ્પના શકિત પણ પ્રહસ્પતિને લજવે તેવી છે. અરે ! હા, બસ એને છેતરવાનો એકજ સીધો માર્ગ છે. મતિસાગરને રાજાજીની સ.થે ચર્ચા કરવા દેવી અને વખત આવે ત્યારે રાજાજી તેને સાક્ષાત ધર્મથી થતું સુખ સિદ્ધ કરી બતાવવા ફરમાન કરે. એટલે ભાઈ સાહેબને વિદેશ ગયા વિના છુટકોજ નહિ. અહીંથી ખાલી હાથે ગયા પછી તે મોટો પૈસાપાત્ર થઈ સુખ સંપત્તિને લઈ આવતાં કેટલોક વખત ચાલ્યો જવાનો ! વળી તેમ કરવા જતાં તે આવે કે ન પણ આવે, કારણ કે અસાધારણ સંપત્તિ કંઈ રસ્તામાં પડી નથી કે તે મતિસાગરને તરતજ મલી જાય, ઠીક છે. આ યુક્તિત પ્રચંડસિંહને બતાવી દઉં, એટલે તેમ કરવાની તે તજવીજ કરે. અહા ! હું પણ કેવો મતિનો મહાસાગર કે મતિસાગરની મતિની ગતિને અટકાવતાં અચકાયો નહિ. વાહુરે દુષ્ટસિંહ તારી દગાબાજ દુષ્ટતાને કોણ કળી શકે તેમ છે ? બસ, હનીયાજ દગાબાજ છે. તેમાં દગો કરનારજ ફાવે છે.

એ પ્રમાણે વિચાર કરી મનમાં મગફર થતો દુષ્ટસિંહ પ્રચંડસિંહ પાસે આવ્યો. દુષ્ટસિંહના મુખપર હર્ષની રેખાઓ

જણાતી હતી. જાણે કોઈ મહાભારત કામ સાધીને આવતો હોય તેમ તે અભિમાનથી ઘેરાઈ ગયો હતો. પ્રચંડસિંહની પાસે આવતાં નમન કરીને તે નીચે ખેડો. તેના મુખની ખુમારી પરથી પ્રચંડસિંહને લાગ્યું કે—તે કાસ્તાન સાધીને પાર ઉતારવાની આવીને હાથ કરી લાવ્યો છે. એટલે પ્રચંડસિંહે કંઈક હિંમતમાં આવીને તેને પૂછ્યું.

‘કેમ દુષ્ટસિંહ ! તમારી મતિને કંઈ ગતિ મળી કે ? જો યુક્તિ હાથ લાગી હોય તો વેગાસર પાર ઉતારી દર્શાવે.’

‘વાહ ! મને સોંપાયેલ કામથી હું ક્યારે પછાત પડ્યો છું ? ગમે તેવું અગમ્ય અને અસાધ્ય કામ હોય, તો પણ આ દુષ્ટસિંહ તે અભિમાન આણીને વચનો ઉચ્ચાર્યા,’

ધન્ય છે, ધન્ય છે, દુષ્ટસિંહ ! તમે તો મારા જમણા હાથ સમાન છો. તમારી સહાયતાથી દરેક કામ કરતાં મને બહુજ સુગમતા થઈ પડે છે. ખરેખર ! તમને હું જેટલી શાબાશી આપું, તેટલી ઓછીજ છે. ઠીક, હવે કહો તો ખરા, આપણા કામને માટે તમે કેવી યુક્તિ શોધી લાવ્યા છો ? પ્રચંડસિંહ તેની પ્રશંસા કરતાં ખોલ્યો.

આથી દુષ્ટસિંહ જરા વધારે કુલાઈને ખોલ્યો—“જુઓ, રાજા અને પ્રધાનજી અને ધર્માધર્મના વિચારમાં ઉતરતાં એક મત થતા નથી. મહારાજા કેવળ પાપાચરણથી ઉન્નતિ માને છે, જ્યારે મતિસાગર મંત્રી ‘પુણ્યથીજ માણસ સુખ સંપત્તિ પામી શકે છે, આવા વિચારને રજુ કરે છે. મંત્રી ઘણીવાર રાજાને પોતાના વિચારો તરફ ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પણ આપણે પ્રથમથીજ રાજાને પાપના વિચારોમાં પ્રવીણ બનાવી દીધો છે, તેથી તે પોતાના વિચારો કદિ ફેરવતો નથી. એ તો આપણે બહુજ વખત જાતે જોઈ ખેડા છીએ હવે આપણે એવી યુક્તિ રચવી કે રાજસભામાં ઘણા લોકની સમક્ષ રાજાને

પ્રધાન સાથે તેવા વાદવિવાદમાં ઉતરવાનો અવકાશ આપવો અને અગાઉથી રાજ્યને આપણે સમજાવી રાખીએ કે જ્યારે પ્રધાન પોતાનો ધર્મનો પક્ષ સ્થાપવા જશે, ત્યારે રાજ્ય કહે કે 'તમે તમારો પક્ષ સાક્ષાત મને સાબીત કરી બતાવો' આમ થવાથી તે પોતે પોતાનો પક્ષ સિદ્ધ કરવા દેશાંતર જવાનું કબુલ કરી લેશે. કારણ કે મંત્રી ધર્મને માટે પોતાનું સર્વસ્વ મુકી દેવાને પણ તત્પર થશે તેમાં કશો સંદેહ નથી. બસ, આ સિવાય બીજી એકે યુક્તિમાં આપણે કૃપી શકીશું નહિ. જોલો, આ યુક્તિ આપના ગળે ઉતરે છે કે નહિ ?”

‘વાહ રે મારા શાણા દોસ્ત! બસ, આજ યુક્તિથી આપણા કાર્યની સિદ્ધ થવાની. શાબાશ છે, મારા દિલબંન મિત્ર! આ કામને માટે તમને વારંવાર અભિનંદન આપુ છું.’ એમ કહીને પ્રચંડસિંહે પોતાનો સંતોષ જાહેર કર્યો.

પછી કાતીલ દિલના તે બંને પ્રપંચી પૂતળાએ એકવાર રાજ્યને ખુબ સંતુષ્ટ કરી, પોતાનો પ્રપંચ ચલાવતાં પ્રચંડસિંહે કહ્યું—“નેક નામદાર! મતિસાગર મંત્રીના અને આપના વિચારોમાં વારંવાર મતભેદ થાય છે. પોતાના પક્ષમાં લેવાને માટે તે આપશ્રીને સમજાવવા કંઈ બાકી રાખતો નથી, છતાં આપ એવા કયાં કાચા દિલના છો કે સખીતી વિના તેના વિચારો સ્વીકારી લ્યો? આપ ભલા દિલના છો, તેથી આપને કંટાળો આવતો નથી, પણ આપને માટે અમારું અંતઃકરણ ઘણી વાર દગ્ધ થઈ જાય છે. તો હવે એક વાર રાજ સભામાં જાહેર વાદવિવાદ કરીને તેને કહી દો કે—‘અગર તો તું પુણ્યના પ્રબળ પરિણામ રૂપ સંપત્તિને સખીત કરી આપ અને નહિ તો મારી પાસે વારંવાર તેની ખોટી તારીફ કરવાનું માંડી વાળ’ આથી જો તેના દિલમાં સાચી ધગશ હશે, તો પોતાનો પક્ષ, ગમે તેવા સંકટો સહન કરીને પણ સિદ્ધ કરી બતાવશે અને નહિ તો બાલી બરાડા પાડતો અંધ થઈ જશે. નામદાર! આ એક યુક્તિ અજમાવો,

એટલે ભવિષ્યમાં આપને થતો કંટાળો દૂર થઈ જાય.”

જિતારિ રાજાને પ્રચંડસિંહની આ વાત કંઈક ગમતી થઈ અને ખીજે દિવસે સભા ભરી ધર્માધર્મનો વિવાદ કરવાને રાજાએ મતિસાગર મંત્રીને ચેતવણી આપી દીધી પછી રાજાએ પ્રચંડસિંહને કહ્યું—“પ્રચંડસિંહ ! યુક્તિ તો સારી બતાવી એથી આપણને જે વાતે સુખ થશે. જે પ્રધાનજી ધર્મથી થતી સુખ સંપત્તિને સક્ષાત સિદ્ધ કરી બતાવશે અને તે વાત આપણા મનને સારી લાગશે. તો તે માન્ય કરીશું અથવા તો મંત્રી પોતેજ બહારનો ડોળ બતાવવા મોટી મોટી વાતો કરીને પોતે ધર્મી હોવાનો ટોંગ કરતો હશે પણ વખત આવે તે સાબીત કરી આપવાને કાયર બનશે તો વારંવારની તેની ખટખટ ટળી જશે. એટલે પછી તે સંબંધમાં મને તેનું કહેવાપણું કંઈજ નહિ રહે. ઠીક છે, આવતી કાલે સભા ભરાશે. ત્યાં બધું જણાઈ આવશે.’

હવે પ્રધાનને ચર્ચા કરવાની સુચના મળતાં તે મનમાં બહુજ સંતોષ પામ્યો. તેને એમ ભાસ્યું કે—“રાજાજીને ધર્મના વિચારો બાજુવાની જિજ્ઞાસા થઈ લાગે છે કોઈપણ બાબતની જિજ્ઞાસા તે રૂચિનો ભાવ બતાવે છે. પાપના પ્રચંડ વિચારોથી રાજા હવે નિવૃત્ત થશે અને તેમ થવાથી પ્રજામાંના ઘણા લોકોને તેની અસર થશે વળી રાજા ધર્મી થશે એટલે ધર્મનો પ્રભાવ મહિમા અને ખ્યાતિ વધશે, જગે જગે ધર્મની ચર્ચાઓ થશે ધર્મના અલંકારરૂપ મુનિવરો માન પામશે. ધર્મની પ્રભાવના થશે અને ઘણા ભગ્યાત્માઓ ધર્મમય બનીને સદગતિ સાધી શકશે. ‘યથા રાજા તથા પ્રજા’ પ્રજા હમેશાં રાજાને અનુસરતી હોય છે. ધર્મના ઉદ્યોગતથી નીતિ વિશ્વાસ પામશે અને તેથી પરંપરાએ પ્રજાના સુખમાં વધારો થશે” એ પ્રમાણે હર્ષિત થઈને વિચારો કરતાં મતિસાગર મંત્રીએ તે દિવસ વ્યતીત કર્યો.

(૧૪)

પ્રકરણ ૨ જી.

ધર્મ વિવાદ.

“ ધર્મઃ કલ્પતરૂર્નૃણામ્ ”

એ દિવસે ઘણા લોકો કંઈક નવીન જાણવાની ઇચ્છાથી તેમજ રાજસભામાં દાખલ થયા. ઘણા માણસો રાજના પક્ષના હતા, તેઓ પોતાના પક્ષને ટેકો આપવાની ઇચ્છાથી ઉતાવળા આવીને રાજસિંહાસનની નજીક બેસી ગયા હતા.

“ નવનવરસરાગી પ્રાયશઃ સર્વલોકઃ ”

એટલે—લોકો નવીન જાણવાને વધારે આતુર હોય છે. બધા લોકોનું કંઈ નવીન તરફ વધારે લક્ષ્ય બેસાય છે. આ સમજાનિયમને અનુસરીને સાંજ્યાબંધ શ્રોતાઓ સભામાં ઉભારાઈ જતા હતા. અવસર થતાં મતિસાગર મંત્રી અને જિતારિ રાજ પાણુ આવીને બેસી ગયા. હવે—‘રાજા શું કહે છે? તે જાણવાને કેટલાક લોકો એકીટસે રાજ તરફ જોઈ રહ્યા હતા અને પ્રધાનશુ જવાબ આપે છે? તે સાંભળવાને કેટલાક જિજ્ઞાસુઓ મંત્રીના મુખ તરફ માનની દૃષ્ટિથી નિહાળી રહ્યા હતા એવામાં રાજાએ મૌનનો ભંગ કરીને કહ્યું.

“ સભ્યજનો ! મારા જાતિ અનુભવના પૂરાવાથી સાબીત કરી આપું છું કે—હનીયામાં પાપ કરનાર માણસ મુખ સંપત્તિ

લોગવે છે, ફૂડ, કપટ, દગો, પ્રપંચ અને કાવાદાવા કરનારા ફાવી બચ છે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લે છે. આ લોકના સાક્ષાત્ સાંપડેલા સુખોની દરકાર ન કરતાં કેટલાક ધર્મના નામે ધમાલ કરનારા લોકો પરલોકના સુખની લાંબી લાલચથી દેહ દમન કરે છે. ખાનપાનનો ત્યાગ કરે છે, અને પગલે પગલે યમદૂતના ભયથી બિચારા સુખે નિદ્રા પણ કરતા નહિ હોય. આટલી વિટંબના પામ્યા છતાં પરલોકમાં સ્વર્ગના સુખની સુખડી મળશે, તેની તો એક તલભાર પણ ખાત્રી નથી. માત્ર લીટે લીટે ચાટ્યા આવે છે, પણ તેઓ પશુની જેમ વિચાર શૂન્ય લાગે છે. અહા! તેઓ બિચારા દયા પાત્ર છે.”

રાજના આ વિચાર સાંભળતાં મતિસાગર મંત્રી બોલ્યો—“ રાજન્ જેમ તમે તમારી સાખીવીથી પાપનો માર્ગ સિદ્ધ કરી બતાવો છો, તેમ મારા જાત્યનુભવથી હું ધર્મનો માર્ગ સાખીત કરી બતાવું છું. એક માણસ પોતે કંઈપણ પ્રયત્ન કરતો ન હોય, છતાં તેના આપ દાદાની મિલકત પર તે તાગડધિન્ના કરતો હોય. તેથી તે પુણ્ય વિના અખુટ સંપત્તિ પામ્યો છે એમ તો નજ નહી શકાય. તેના પૂર્વકૃત પ્રબળ પુણ્યો તો તેમાં મુખ્ય કારણ ભૂતજ છે. આંખો વાવતાં તેનું ફળ જેમ કાલાંતરે મળે છે. તેમ પુણ્ય પાપનું ફળ પણ અત્યારેજ કરનારને મળી જાય એવો નિયમ નથી. રાજન્! તમે અત્યારે પૂર્વકૃત પુણ્યનું ફળ સુખ સાહ્યળી લોગવો છો અને અત્યારે જે કાંઈ પાપ લાવનાથી પ્રેરધને અકૃત્ય કરો છો, તેનું ફળ આગામી કાળે પામશો. તેથી ધર્મના ફળની અસિદ્ધિ સાખીત થતી નથી. ધર્માધર્મથી થતા સુખ દુઃખનો કાયદો જે અસિદ્ધ થઈ શકતો હોય, તો જગતમાં કેટલાક જીવો સુખી અને કેટલાક દુઃખી જે જોવામાં આવે છે, તેનું શું કારણ હશે? કેટલાક સુખ સાધનોમાં જન્મ પામે છે, કેટલાકને સંકટ વેઠ્યા પછી સુખ સાધનો હોય, તે પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. આવી વિચિત્ર અવસ્થાનું કંઈ કારણ તો હોવુંજ જોઈએ

સાંપડે છે અને કેટલાકના સુખ સાધનો તેઓના પ્રગટેલ પુણ્ય પાપ સિવાય તેનું અન્ય કારણ કંઈ નથી. કહ્યું છે કે—

“સુખસ્ય દુઃખઃસ્ય ન કોપિદાતા,
પરોદદાતીતિ કુબુદ્ધિરેષા ।

પુરાકૃતં કર્મ તદેવ મુજ્યતે,

પ્રસક્તચિત્તેન કૃતં શરીરિણા” ॥

એટલે—સુખ-દુઃખ આપનાર અન્ય કોઈ છે એમ માનવું તે કુબુદ્ધિ છે. પૂર્વે જીવે આસકત ચિત્તથી જે ક્રમો કયા છે, તેનું જ ફળ લોગવવામાં આવે છે.

તમે સિંહાસનપર બેસીને માત્ર હુકમ ચલાવનાં હબરો સેવકો આવીને હાજર થાય છે. પણ એક ગરીબ લિક્ષુક દીન-તાથી કરગરે છે. છતાં તે હબરોના ધક્કા ખાય છે. તમે પણ મનુષ્ય અને તે પણ મનુષ્ય છતાં આટલો બધો તક્ષવત કેમ ? કારણ કે જ્ઞાનીઓ કહી ગયા છે કે—

“યત્નાનુસારિણી વિદ્યા,
લક્ષ્મી પુણ્યાનુસારિણી ।

દાનાનુસારિણી કીર્તિ,

બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી” ॥

એટલે—પરિશ્રમના પ્રમાણમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, પુણ્યના પ્રમાણમાં લક્ષ્મી, દાનના પ્રમાણમાં કીર્તિ અને કર્માનુસારે બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હે નરેન્દ્ર ! એ પ્રમાણે સંસારમાં નજરે પડતા સુખ દુઃખના દ્વંદ્વનું મૂળ કારણ શોધવા જતાં પુણ્ય પાપ બરાબર સાબીત થાય છે, અને જ્યારે એ બંને સિદ્ધ થયા, તો સૌ પ્રાણીઓને સુખ ઈષ્ટ છે, દુઃખ કોઈને ગમતું નથી. જેમ આપણને

હુઃખ ઈષ્ટ નથી, તેમ બીજાને પણ ઈષ્ટ ન હોય એમ સમજીને સુખના કારણરૂપ ધર્મ અથવા પુણ્યનો આદર કરવો, કે જેથી સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં ખામી ન આવે.”

રાજા—“ પ્રધાનજી ! તમે તથા અન્ય કારભારીઓ આજે જે સત્તા, સુખ અને સાહ્યબી લોગવી રહ્યા છે, તે તો માત્ર મહેરબાનીનું ફળ છે. તેમ બીજા પણ જે સંપત્તિના માલીક થઈ સ્વર્ગને અરબાદ કરે, તેવાં શીતલ સુખો અનુભવી રહ્યા છે, તે પણ એક બીજાની પાનુંજ પરિણામ લાગે છે, કોઈ શ્રીમંત પોતાના વાણાતર પર મહેરબાની કરે અને તેને પોતાના વેપારમાં લાગીદાર બનાવે, એટલે તે ધીંગો ધનવાન બની જાય, કોઈ બાપ-દાદાનો પોતાના પુત્ર-પૌત્ર પર અતિશય ખ્યાર હોય, તો તેઓ પોતાના પુત્રની ખાતર હબરો અને લાખો રૂપીઆ કમાવીને મૂકી જાય છે, તેમાં પુણ્યનું કંઈ કારણ જણાતું નથી. આથી એમ સાબીત થઈ શકે છે કે જેમ મારી મહેરબાનીથી તમે સુખી છો, તેમ એક બીજાની મહેરબાનીથી શ્રીમંતો બધા સુખી થતા લાગે છે.”

પ્રધાન—“ રાજન્ ! આપની વાત કેવળ અસત્ય નથી, છતાં તેમાં પુણ્યનું પ્રમાણ તો મુકવુંજ જોઈએ. તમારી પાસે ઘણા સેવકો છે, છતાં તે બધાને તમે સાહ્યબી લોગવતા બનાવી શકતા નથી. એક શેઠ પાસે સેંકડો વાણાતરો હશે, છતાં તે બધાને શ્રીમંત બનાવી શકતો નથી. અને મહેરબાની કરે તો પણ સામાના પુણ્યના પ્રમાણમાંજ તે કરી શકે. વળી કેટલાક બાપદાદાની સંપત્તિના માલીક થઈ બેસે છે, તેમાં પણ પુણ્યની પરિસ્તીમા તો હોયજ છે. પોતાના સંતાનો તરફ બધાને પ્રેમ હોય, છતાં કેટલાક વડીલો પૂર્વનું હોય, તે પણ ગુમાવતા જાય છે અને વળી કેટલાક તો પુત્રને કરજના ભયંકર બોલથી દુખાવતા જાય છે. અલબત્ત ! તે પુત્રના પુણ્ય ઉત્કૃષ્ટ હોય, તો

તેમની મિલકતનો વારસો પુત્રને મળે છે. બુદ્ધો પુણ્યના ફળને માટે શાસ્ત્રકાર શું કહે છે—

“કુલં વિશ્વશ્લાઘ્યં વપુરપગદં જાતિરમલા,
સુરૂપં સૌભાગ્યં લલિતલલના મોગ્યકમલા ।

ચિરાયુસ્તારૂપ્યં વલમવિકલં સ્થાનમતુલં,
યદન્યચ શ્રેયો ભવતિભવિનાં ધર્મત ઇદમ્” ॥

એટલે—સર્વોત્કૃષ્ટ કુળની પ્રાપ્તિ, નિરોગી શરીર, નિર્મળ જાતિ, સારૂં રૂપ, સૌભાગ્ય, રમણીય રમણી, ધર્મગર ઉપલોગમાં આવી શકે તેટલી લક્ષ્મી, દીર્ઘ આયુષ્ય, સુંદર તારણા, સંપૂર્ણ ધન, અનુપમ સ્થાન અને અન્ય પણ જે કાંઈ સુખના સાધનો માણસોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે બધું ધર્મથી સાંપડે છે એટલે તે બધા ધર્મરૂપ વૃક્ષના ફળો છે.

પુણ્યનો અપુટ ખબનો જેનો ભરપૂર હોય, તેને સુખ સાધનોની ખોટ નથી, શત્રુઓ તેને અનુકૂળ થઈ જાય છે અને ખીબાઓને દુર્લભ એવી વસ્તુ તે પુણ્યવંતને સુલભ થઈ પડે છે. પુણ્યનો મહિમા પણ કલ્પનામાં ન આવી શકે તેવો અપુર્વ છે. કહ્યું છે કે—

“આરોગ્ય ભાગ્યોભ્યુદય પ્રમુત્ત્વં,
સત્ત્વં શરીરે ચ જનેમહત્ત્વમ્ ।
તત્ત્વં ચ ચિત્તે સદને ચ સંપત્,
સંપદ્યતે ગુણ્યવશેન પુંસામ્ ॥

એટલે—આરોગ્ય, ભાગ્ય, આખાદી, ઠકુરાઈ, શરીરે સુખ, દોષમાં પ્રતિષ્ઠા, અંતઃકરણમાં તત્ત્વરૂચિ અને ભવનમાં સંપત્તિ આ બધું મનુષ્યોને પુણ્યના યોગે પ્રાપ્ત થાય છે.

એમ સુખ-સંપત્તિની સિદ્ધિમાં ધર્મ કે પુણ્યની સિદ્ધિ અપીજ જાય છે. દુનીયામાં જે કાંઈ કાર્ય થાય છે, તે કરણ

(૧૯)

વિના તો નજ થઈ શકે. તેમાં નિમિત્ત કારણ અને ઉપાદાન કારણ એમ બે કારણની ચેજના હોય છે. એક ઘટરૂપ કાર્યમાં કુંભાર, દંડ, ચક્ર વિગેરે નિમિત્ત કારણ છે અને માટી તે ઉપાદાન કારણ છે. કાર્ય થયા પછી જે કારણ અલગ થઈ જાય, તે નિમિત્ત કારણ અને જે કાર્યની સાથેજ રહે, તે ઉપાદાન કારણ ઘટમાં ઉપાદાન કારણ માટી છે. તેમ શ્રીમંતાઇ, સુખ સાહ્યબી કે રાજ્ય પામવાના નિમિત્ત કારણો ઉદ્યમ, સંયોગ વિગેરે છે અને તેમાં ઉપાદાન કારણ પુણ્ય છે. કાળુ કે તે વિના તો ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરતાં પણ પૂર્વાકત સુખાદિક મળી શકેજ નહિ. આમ સુખની સાથે પૂણ્યનો ગાઢ સંબંધ રહેલો છે. તે ગમે તેવી યુક્તિઓથી પણ અસિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી ” તેનો છેડો આણવો-એ બુદ્ધિનું બીજું લક્ષણ છે.

રાજા—“પ્રધાનજી ! જગતમાં યુક્તિઓની કંઈ ખોટ નથી. જે વધારે યુક્તવાદ કરી જાણુતો હોય, તે પોતાના પક્ષને સ્થાપન કરી શકે. સાક્ષાત પ્રમાણને કોરે મૂકીને તમે બધું પરોક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરો છો કે જેને માટે કશો પૂરાવોજ ન મળે. ત્યાં પૂર્વભવનીજ ખાત્રી ન હોય, ત્યાં પૂર્વભવનો પૂરાવો શા કામનો ? અમે તો પ્રત્યક્ષ પુરાવાનેજ માન આપનારા છીએ. જે તમે પોતે તેમ કરી બતાવતા હો, તો વખતસર માનવામાં આવે, નહિ તો શબ્દ જાળમાં જેમ લગલગ બધી દુનીયા ફસાઈ ગઈ છે. તેમ અમે ફસાવા નથી માગતા. હે મંત્રીશ ! તમને જો ધર્મના સિદ્ધાંતની બરાબર ખાત્રી થઈ હોય તો તમે પોતાના અનુભવથી સાબીત કરી બતાવો કે જેથી સહુ કોઈને ખાત્રી થાય. ધર્મનો રંગ તમારા અંતરમાં સચોટ જામ્યો હોય, તમે પાંચ પંદર મહિના દેશોતર પ્રવાસ કરી, ધર્મથી અખુટ સંપત્તિ મેળવીને અમને બતાવી આપો કે જેથી અમને અન્ય સાબીતીની જરૂરજ ન પડે અહીંથી તમે ખાલી હાથે ઘરખાર મુકીને એકલા દેશોતરમાં નીકળી જાઓ અને પુણ્યના પ્રભાવથી અસાધારણ

સંપત્તિ ઉપાર્જન કરી આવો, એટલે અમે પુણ્યના પક્ષને માન આપતા થઈએ. જોલો આ વાત તમને ગમતી હોય, તો સિદ્ધ કરી બતાવો, અને નહિ તો એ તમારી લાંબી પહોળી શબ્દ જાળને સંકેલીને શમશાનની ભવ્ય ભુમિમાં સમાવી દો. ”

મતિસાગર મંત્રીને રાજાની એ વાત પસંદ પડી, ધર્મના ધોરી માર્ગ માટે તેને જરાપણ સંશય ન હતો, તેમ પુણ્યને માટે તેને એટલો બધો વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો કે—

“ ધર્મો મહામંગલમંગમાજા,
ધર્મો જનન્યુદ્દલિતોચિલાત્તિઃ ।
ધર્મઃપિતા ચિંતિતપૂરિતાર્થો,
ધર્મઃસુહૃદ્વધિચિત નિત્યહર્ષઃ ” ॥

એટલે—પ્રાણીઓને ધર્મ—એ મહામંગલરૂપ છે, ધર્મ એ સમસ્ત પીડાને દૂર કરનાર જનેતા સમાન છે. ધર્મ એ મન માનતી વસ્તુને લાવી આપનાર પિતા સમાન છે, અને ધર્મ એ નિરંતર હર્ષને વધારનાર મિત્ર સમાન છે.

આવી માન્યતા તેના રોમેરોમમાં ચોતપ્રોત હતી. પુણ્યની સિદ્ધિ માટે સ્વપ્ને પણ તેને કોઈવાર શંકા થઈ ન હતી. એટલે સંતુષ્ટ થઈને મતિસાગર પ્રધાન જોડ્યો—“નરેન્દ્ર! આપનું વચન મને પ્રમાણ છે. હું આપને ધર્મની બરાબર સાળીતી કરી બતાવીશ. વિદેશ જતાં ગમે તેટલા સંકેટો સહન કરશ, પણ કાર્ય સાધ્યા વિના તો પાછો નહિજ આવીશ. “દેહં પાતયામિ યા કાર્ય સાધયામિ” આ મહા વાક્યના ફરમાન પ્રમાણે વતીશ કહો, નામદાર! હવે આવતી કાલથી મને વિદેશ જવાની પરવાનગી છે ? ”

રાજાએ બહુજ લક્ષ્યપુવંક પ્રધાનના મુખ તરફ બારી-કાઈથી જોયું, પણ ત્યાં શોકની લેશ માત્ર પણ છાયા જોવામાં ન

આવી. તેનું વહન પ્રસન્ન હતું અને તેના પર હર્ષની છાયા છ વાઈ રહી હતી. એટલે રાજ્યે પ્રસન્ન વહને કહ્યું—‘મંત્રીરાજ ! દૃઢતા ધારણ કરીને તમે તમારા કામમાં કૃતોહ મેળવો—એજ છેવટની મારી આશિષ અને ભલામણ છે. બસ, હવે તમારી અનુકૂળતાએ તમે અહીંથી વિદાય થઈ જાઓ. અહીંના ધન, વાહના દિક સાધનોની તમને અપેક્ષા નથી. તમે હવે માત્ર પોતાના પગે સંપત્તિના શિખર પર ચડવા માગો છો અને આબાદીના અવાસમાં એશ આરામ કરવા ચાહો છો. તમારું હૃદયબળ સતેજ છે એમ તો દીવા જેવું દેખાય છે. વળી ધર્મની ભાવનાથી તમારું અંતરંગ સ્વચોટ રંગાયેલ છે. એમ પણ ચોખ્ખું દેખાઈ આવે છે. તમારી ભતિ ધર્મના ધોરી રસ્તામાં ગતિ કરી રહી છે. એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. બુદ્ધિના લક્ષણ માટે કહેવામાં આવેલ છે કે—

“અનારંભો હિ કાર્યાણાં,

પ્રથમં બુદ્ધિ લક્ષણમ્ ।

પ્રારબ્ધસ્યાંત ગમનં,

દ્વિતીયં બુદ્ધિ લક્ષણમ્” ॥

એટલે—કોઈ પણ દુષ્કર કાર્ય સમજીને તેનો પ્રારંભજ ન કરવો—એ બુદ્ધિનું પ્રથમ લક્ષણ છે અને પ્રારંભ કર્યા પછી કામ કરવામાં દેખાઈ આવતો તમારો ઉત્સાહ, તે બુદ્ધિના બીજા લક્ષણને સુચવી આપે છે. વળી ઉત્તમ જનોની કાર્યદક્ષતા માટે નીતિધારો કહે છે કે—

“વિદ્નૈઃપુનઃપુનરપિ પ્રતિહન્યમાનાઃ

પ્રારબ્ધમુત્તમજના ન પરિત્યજંતિ” ।

એટલે—વારંવાર વિદ્નોથી પ્રતિઘાત પામ્યા છતાં ઉત્તમ જનો આરંભેલ કાર્યને અધવચ મુકી દેતા નથી.

તમારૂં શૂરાતન વિધોભાં અડગ રહેવાના તમારા સામ-
ર્થને સાબીત કરી બતાવે છે. બસ, હવે તમારી હિંમતને
ઉત્સાહના અમૃતથી સિચીને કાર્ય સિદ્ધિના મીઠાં ફળ તેમાં લાવી
બતાવો—એવી શુભ ભાવનાથી હું તમને વિદાયગિરી આપું છું.”

આટલું બોલી રહ્યા પછી રાજા મૌન રહ્યો આ વખતે
ક્ષણવાર સલા પણ સચિવને અનિમેષ નયને નિહાળી રહી. તેના
શૌર્ય અને ધૈર્યની સૌ અંતરમાં પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. રાજા
પક્ષના કેટલાક પ્રપંચી પુતળાઓ પ્રમાદ પામ્યા. ધર્મના પ્રલા-
વની પ્રશંસા કરનારા કેટલાક ધર્માત્માઓ તેને અંતરથી આશી-
ર્વાદ આપવા લાગ્યા, કેટલાક સજ્જનો રાજાના કદાચહને મનથી
નિંદવા લાગ્યા કેટલાક કૌતુક પ્રિય જનાની કૌતુક કામના પુર્ણ
થઈ તેથી તેઓ મનમાંજ મસ્ત થઈ રહ્યા. પ્રચંડસિંહ અને
દુષ્ટસિંહ પાથરેલ પ્રપંચ બળમાં મહામંત્રી મતિસાગર સપડાયો
તેથી તેમની ખુશાલીનો પાર ન રહ્યો. અરે ! દુષ્ટ દગાબાજો !
તમે તેના પ્રચંડ પુણ્યરૂપ પ્રદીપની આગળ પનંગીયા જેવા છો.
તેના ધર્મરૂપ મહા તેજસ્વી સૂર્યની આગળ તમે બદોત (ખ-
બુઆ) સમાન છો, તમે તમારા પ્રપંચથી અત્યારે ફાવી જવાથી
પ્રમાદ પામો છો. પણ દૈવ એ તમારા કારસ્તાનને હબાર નયને
નિરખી રહ્યું છે. અત્યારે તમારા પુણ્યની પ્રબળતાથી બે ઘડી
પ્રમાદ પામી દ્યો, પણ આખિર ‘ દગા કિસકા સગા નહિ’ ‘બોદે
તે પર’ અને ‘વાવો તેવું લણો’ આ કહેવતો તમને લાગુ પડયા
વિના રહેશે ? અંતે જરૂર તમારા પાપનો ઘટો કુટશે અને તે-
માંથી નીકળતી મહા જવાબાઓ તમને બાળીને બાખ કરશે. પાપ
પોતેજ છેવટે કાળો સાપ થઈ આવીને દંશે છે. બુઓ, બુઓ,
પાતકી પ્રમાદીઓ ! આ શ્લોક તમને કેવો કીંમતી બોધ આપે
છે—

(૨૩)

“હસંતો હેલયા કર્મ,
તત્કુર્વતિ પ્રમાદિનઃ ।

જન્માંતર શતૈરેતે,

શોચન્તોઽનુભવન્તિ યત્” ॥

એટલે—પ્રમાદને વશ પડેલા પ્રાણીઓ હસતાં હસતાં એવાં કર્મો કરી નાખે છે કે જે કર્મો તેમને સેંકડો જન્મો સુધી રોતાં રોતાં લોગવવાં પડે છે.

પૃથ્વી પર પુરૂષ રૂપે અવતરેલા ઓ! રાક્ષસો! ઠગબાજના ઠાઠમાં હેઠ નાક સુધી નિમગ્ન થઇને તમે જે દગબાજ હુનીયાનાં દાંનવો બન્યા છો પણ આખર હુન્યવી દેવોનો દિવ્ય પ્રભાવ પ્રગટ થતાં તમારી પથરાયેલ પ્રપંચબાજ ક્ષણમાત્રમાં ખેદાન મેદાન થઇ જશે. પોતાના અભિમાનના એટલે ખેસીને જગતમાં જંગ મચાવનારા કૌરવોની કઠિન દશા ચારે ખુણે ચર્ચાય છે. મોટાઇના ગર્વ-ગજ પર આરોહણ કરી રામ રમણી (સીતા) ને રમત માત્રમાં હરણ કરી, છેવટે પાયમાલીની પથારી પર પોક મૂકીને પડનાર લંકાપતિ રાવણના અજે જગે જગે અપવાદના ગીત ગવાય છે. દુધ પીને હુનીયાને ઝેર આપનારા ઝેરી નાગો! ઘડીવાર તમે પણ મન માનતી લહેરોનો લહાવો લઇ લ્યો. પણ વિહંગરાજ (ગરુડ) આવતાં તો તમારા રામ રમી જવાના. અરે! અધમતાના અંધકારમાં આજોટતા આત્માઓ! જરા ઉંચે આકાશમાં નજર ફેરવો. ચંદ્રમા પૂર્ણતા પામ્યા પછી ક્ષીણતા પામે છે, ગ્રહપતિ સૂર્ય ઉદય પામી હુનીયાને પ્રકાશીને પાછો અસ્ત પામી જાય છે, પુષ્પ વિકસિત થઇ ઘડીવાર પછી કરમાય છે. પોતાના પરાક્રમથી ધરાને ધુજાવનારા ધરણી પતિઓ કાળની વિકરાળ કાળ પાસે લાચાર બની ગયા. નાદાનીમાં નરથી નિરાંત માની નાહક ખત્તા ખાનારા હેવાનો! ચાર દિવસની ચટકમાં

ચગદાઇને શા માટે ખુવારીના ખાડામાં પડવા પાગલ બનો છે ? બસ, કોલસાને સાબુથી ધોવાનું હોય નહિ. તે સાબુથી ઉજળા ન થાય, પણ અગ્નિ બાળીને તેને ઉજળા કરે.

રાજ સભામાં વાદ વિવાદ થયા પછી મંત્રી અને રાજના વિચારોની ખેંચતાણુ થતાં કેટલાક મધ્યસ્થ અને સાક્ષર સભા-સદોએ મંત્રીનું 'ધર્મબુદ્ધિ' અને રાજનું 'પાપબુદ્ધિ' એવું ઉપનામ રાખી દીધું. બસ, પોતાના મુલ નામ કરતાં તે બંને ઉપનામથી અધિક ઓળખાવા લાગ્યા.

સંવાદ થઈ રહ્યા પછી રાજ, મંત્રી અને સભાસદો સર્વે પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા. મંત્રી અને રાજના વિવાદની વાત નગરના ચારે ખુણામાં પવનની જેમ પથરાઈ ગઈ. ત્યારથી ઘણા બરા લોકો રાજને પાપબુદ્ધિના નામથીજ ઓલાવતા અને મતિસાગર મંત્રીને ધર્મબુદ્ધિના નામથી પીછાનવા લાગ્યા.

“ યથા નામા તથા ગુણઃ ”

(૨૫)

પ્રકરણ ૩ જી.

કામઘટની પ્રાપ્તિ.

“ ફલન્તિ પુણ્યાનિ પુરાકૃતાનિ ”

“ શરણમશરણાનાં નિત્યમેકો હિ ધર્મઃ ”

જા. શ્રી કૈલાશચંદ્રાચાર્યશ્રી જ્ઞાન મંદિર
શ્રી પ્રજ્ઞાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર, સોલા
જિ. જી.

જ સલામાંથી ઘરે આવ્યા પછી મતિસાગર મંત્રીને પોતાના કુટુંબની કંઈક કાળજી થઈ. તેણે વિચાર કર્યો કે—‘સ્ત્રીને પોતાના પતિનોજ મુખ્ય આધાર છે, જો તેને વિદેશમાં સાથે તેડી લઉં, તો પગ બંધન થાય, મન માનતી મુસાફરી થઈ ન શકે અને દેશાંતરમાં વિવિધ વિટંબનાઓ વેઠવી પડે, એટલે સ્ત્રીજાતિના કોમળ હૃદયને વધારે આઘાત લાગે મંત્રી આવી ચિંતાથી કંઈક ઉદ્વિગ્ન થાય છે, એવામાં વિજયસુંદરી તેની સ્ત્રી આવી. પોતાના સ્વામીને ચિંતાતુર જોઈને તે જોલી “ પ્રાણનાથ ! આજે આપ ચિંતામગ્ન કેમ દેખાઓ છે ? સહા હસતું અને પ્રસન્ન વદન-ચંદ્ર આજે ખેદરૂપ રાહુથી કેમ ઘેરાયેલ છે ? શું રાજાએ આપનું કંઈ અપમાન કર્યું કે કોઈ અન્ય અમલદારે કંઈ પ્રપંચબળ રચીને આપને ફસાવ્યા છે ? ધર્મવાસિત આપના હૃદયમાં ચિંતારૂપ પિશાચળીને કોઈવાર સ્થાન

મળ્યું નથી અને આજે તે કેમ દાખલ થઈ શકી ? સ્વામિન ! જે હકીકત હોય તે પ્રગટ કરી અને તે દુઃખમાં ભાગીયણ બનાવી દુઃખ કંઈક ઓછું કરો હું આપની અર્ધાંગના હોવાથી મારી ફરજ છે કે સુખ દુઃખમાં આપની સાથે રહી તેમાં ભાગ લઉં.”

પોતાની પત્નીના કેામળ વચનો સાંભળતાં મંત્રીનું હૃદય વધારે પીગળ્યું છતાં જરા વધારે હિમ્મત બતાવીને તે કહેવા લાગ્યો—“પ્રિયતમા ! તને જોતાં મારી ચિંતામાં વધારો થાય છે. એક તરફ તારા પ્રેમનો પ્રતિબંધ અને આડે આવે છે અને બીજી બાજુ પુણ્યની પરીક્ષા કરવાને પ્રવાસની પ્રતિજ્ઞા લઈને ચાલ્યો આવું છું, પણ તારી ચિંતા અને ક્ષણભર મુગ્ધ બનાવી દે છે, બોલ પ્રિયા ! તારી સંમતિ તો મારે લેવી પડશે.”

સ્વામીના વચનથી તે સમજી ગઈ કે—‘પતિને પરદેશ જવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, માટે હું તેમાં વિદ્વર્ત્તા થઈશ, તે તે ભગ્નોત્સાહ થઈ જશે. માટે તેમને એકદમ હતાશ બનાવવા એ કુલીન કાંતાનો ધર્મ નથી. તેમના ઉત્સાહને કંઈક પાછી મળી શકે તેમ મારે અનુકૂળ થઈ જવું યોગ્ય છે.’ એમ ધારીને વિજયસુંદરી બોલી—“સ્વામિનાથ ! કેાઇપણ કાર્યમાં મદદગાર થવાને બદલે હું બંધનરૂપ કે ચિંતારૂપ થાઉં એ શબ્દો સાંભળતાં માફ દિલ દગ્ધ થાય છે. કુલીન કામિનીનું એ કર્તવ્ય નથી કે પોતાના સ્વામીના કાર્યમાં તે વિદ્વરૂપ થાય. માટે હવે જે વિચારો તમે સ્વયમેવ બાંધીને ચિંતાને સ્થાન આપ્યું છે તેથી નિવૃત્ત થઈ અને જે કંઈ ફરમાવશો, તે પ્રમાણે વિના વિચાર્યેં હું કરવાને તૈયાર છું. આપના કાર્યમાં હું વિદ્વરૂપ ન થાઉં તેમ વર્તવા મારી ઇચ્છા છે.”

પ્રિયતમાના આ બોલથી મંત્રીને નવો ઉત્સાહ આવ્યો. તે અંતરમાં બહુજ સંતુષ્ટ થયો. રતિને રતિભાર બનાવે અને રંભાને રાવરાવે તેવી રૂપવતી તથા સરસ્વતીને શરમાવે તેવી

બુદ્ધિમતી પોતાની પ્રમદા, અન્ય કામિનીઓના જેવી કદાચહી નથી એમ મંત્રીને ખાત્રી થઈ. એટલે મંત્રી ચિંતામુક્ત થઈને ખોલ્યો—“કુલીન કાંતા! ધન્ય છે તારા કસાયલા વિચારોને! ખસ, તારા એ કીમતી વચનોથી મારી કાળજી દૂર થઈ ગઈ આજે રાજાની સાથે મારે ધર્મ સંબંધી વિવાહ થયો. તેમાં રાજાએ સાક્ષાત સાબીતી માગી. એટલે મેં ખાલી હાથે કોઈ જાતના સાધનની સહાયતા લીધા વિના અહીંથી વિદેશ નીકળી જવું. ત્યાં ધર્મના પ્રભાવથી અખુટ સંપત્તિ મેળવીને રાજાને પુણ્યના ફળની સિદ્ધિ બતાવી દઉં. આ કામ બજાવવા જતાં તારી કાળજી મને વિદ્યરૂપ થઈ. પણ તારા હિંમત ભર્યાં વચનોથી હવે હું નિશ્ચિંત થયો છું. પ્રિયા! હું એ કાર્ય બજાવીને ક્યારે આવું, તેનો નિર્ણય અત્યારે બાંધી શકાય તેમ નથી. વળી દેશાંતર જતાં કેવા સંકટો સહન કરવા પડશે, તેની પણ અત્યારે કલ્પના થઈ શકે તેમ નથી. આવા વિકટ સંયોગો હોવાથી તને વિદેશ જતાં મારી એજ ભલામણ છે કે—તું જિનધર્મ આરાધવા સદા તત્પર રહેજે, વૃદ્ધ વડીલોની આજ્ઞામાં રહીને તેમની ભકિત કરજે” ‘હું પ્રધાનની પત્ની છું’ એવા અભિમાનને અંતરમાં સ્થાન આપીશ નહિ, પણ—‘હું એક સામાન્ય ગૃહિણી છું.’ એમ હૃદયમાં માની લેજે. આપણા ભવનમાં જો કે અત્યારે સારી સમૃદ્ધિ છે. પણ મારા ગયા પછી કદાચ રાજાની બુદ્ધિ ફેર અને તે મિલકત જપ્ત કરે, તોપણ કુળ મર્યાદાનો લોપ ન કરતાં ગૃહણ-ઉદ્યોગ કરીને આજીવીકા ચલાવજે, રેંટીઆના પ્રેમાળ ઉદ્યોગમાં તું છે, મારે ઘર બેઠે તે કામ કરી જે કાંઈ મળે, તેનાથી વૃદ્ધ કુટુંબીઓનું પોષણ કરજે, ઉદ્ધતા-ઈથી કોઈ સ્વચ્છંદી કામિનીના કુસંગે આપણા પુર્વજોની કીર્તિને કલંક લગાડીશ નહિ. જાન, માલ અને પ્રાણ કરતાં પણ સ્ત્રી ધર્મ (શીલ) ની વધારે સંભાળ કરજે. શીલ રક્ષા કરવા જતાં વહાલા પ્રાણનું અલિહાન આપવું પડે તો એક પગલું પણ પાછી હઠીશ નહિ. સાધનના

અભાવે કદાચ દિવસભરમાં એકવાર ખાવાનું મળે તે પણ લુપ્ત તેમજ કદિ એકાંતરે એક વખત લોજન મળે, તો તેમાં પણ સંતોષ મानी લેજે પણ નીતિ-ધર્મના સદાચારને જરા પણ અંખપ લગાડીશ નહિ. વખતના વિભાગ પાડીને કામ કરવાની આદત રાખજે કે જેથી વૃથા વખત ગુમાવવો ન પડે, પારકી નિંદા, કૃથલી કે ઠકાખાજીમાં કાલક્ષેપ કરીશ નહિ. પ્રભુ ભકિતમાં અમુક વખતનો ભોગ જરૂર આપજે પ્રતિદિન એક સામાયિક કરતાં શંસારની વિચિત્રતાનો વિચાર કરજે.—

“અઘૈવ હસિતં ગીતં,
ક્રીડિતં ચૈઃ શરીરિભિઃ ।

અઘૈવ તે ન દશ્યન્તે,

કષ્ટં કાલસ્ય ચેષ્ટિતમ્” ॥

એટલે—અહો! જેમની સાથે આજે હસ્યા, ગાયું અને ખેલ્યું, તે આજેજ અસ્ત થઈ ગયા. અરે! કાલની ચેષ્ટા કેવી ભયંકર છે ?

“સંપદો જલતરંગ વિલોલા,
ચૌવનં ત્રિચતુરાણિ દિનાનિ ।

શારદાન્નમિવ ચંચલમાયુઃ,

કિં ધનૈઃ કુરૂત ધર્મમનિન્દ્યમ્” ॥

એટલે—સંપત્તિઓ બધી જળના તરંગ સમાન ચપળ છે. ચૌવનનો રંગ ત્રણ ચાર દિવસ રહેવાનો છે. અને આયુષ્ય તો શરદા ઋતુના વાદળાં સમાન ચંચલ છે. માટે હે સુરોન્ન ધનની લાલચ તજીને ધર્મ આદરો.

“સ્વપ્ને યથાઽયં પુરૂષઃ પ્રયાતિ,
દદાતિ ગૃહ્ણાતિ કરોતિ વક્તિ ।

નિદ્રાક્ષયે તત્ત્વ ન કિં ચિદસ્તિ,
સર્વં તથેદં હિ વિચાર્યમાણમ્” ॥

એટલે—સ્વપ્નમાં પુરૂષ જેમ ગમન કરે છે, આપે છે, લે છે, કામ કરે છે અને ખોલે છે, નિદ્રા ઉઠી જતાં જેમ તેમાંનું કશું જોવામાં આવતું નથી, તેમ વિચાર કરતાં દુનીયાની બાજી બધી ઈંદ્ર ધનુષ્ય અને પાણીના પરપોટા જેવી લાગે છે,

હે શાણી! તું પોતે વિચક્ષણુ છે. તેથી તને વધારે કહેવા પણું ન હોય, મારા શોકમાં વખત ન વીતાવતાં ધર્મકરણીમાં તે સફલ કરજે. વડીલો કદિ માડું સ્મરણુ કરી ખેદ પામે, તો તેમને શાંત વચનોથી ધર્મનો યોધ આપજે. તાડું નિર્મળ શીલ અને ધર્મકૃત્ય, મને કાર્ય સાધવામાં જરૂર સામેલ થશે, જેમ પ્રબલનો ધર્માશ રાજને મળે છે, તેમ પત્નીની પવિત્રતાનો પ્રભાવ પતિને આપદમાંથી ઉગારી લે છે, મારા કામમાં સત્વર ફ-તેહ મળે એજ તારે ઇચ્છવાનું છે. બસ, હવે હું આવતી કાલે પ્રભાતે પ્રાણ મુહૂર્તે અહીંથી નીકળી જઈશ.”

એ પ્રમાણે પોતાની પત્નીના મનનું સમાધાન કરીને મતિસાગર મંત્રીએ પોતાના વડીલોની અનુજ્ઞા મેળવી. વૃહપણે પુત્રના વિદેશગમનથી જો કે તેમને ભારે ખેદ થયો, છતાં તે કોઈ રીતે અટકે તેમ ન હોવાથી તેમણે રાજપુશીથી રજા આપી.

હવે ખીજે દિવસે શુભ મુહૂર્તે પોતાની પત્નીના મુખથી—‘હે નાથ! આ દીન દાસીની બહારે બેઠા આવજો. શાસન દેવતા આપના સુકાર્યમાં સહાયતા આપીને તમને ઈષ્ટ સાધક બનાવો.’ એ પ્રમાણે શુભ-આશીષ શ્રવણુ કરી પંચ પરમેષ્ઠીના સ્મરણુપૂર્વક મતિસાગર મંત્રી પોતાના ઘરથી વિદાય થયો. પોતાના ઘરબાર કુટુંબ અને સુખના સાધનો મૂકતાં મંત્રોના મનમાં લેશ પણ ખેદ ન થયો, તેના વદન પર ઉમંગ અને ઉત્સાહ તરી આવ્યા હતા. એક સત્વવાન પુરૂષ ગમે તેવા વિકટ સયોગો

આવતાં પણ પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકે છે. રામચંદ્રને સ-
મુદ્ર તરીકે લાંકા છૂટવી હતી, સામે રાવણ જેવો રાક્ષસપતિ
રિપુ અને પોતાની પાસે સંત્રામમાં સહાયતા કરનાર વાંદરાઓ
હતા, તેમ છતાં તેણે રાક્ષસોનો સંહાર કરીને રાવણને છૂટી
લીધો એટલુંજ નહિ પણ તેને યમધામમાં મોકલી દીધો. માટે
કાર્યની સિદ્ધિ મહા પુરુષોના સત્ત્વમાં રહેલી છે, તેમના બાહ્ય
ઉપકારણો (સાધનો) ઉપર સાધ્યસિદ્ધિનો આધાર નથી. કાયર
જનો પોતાના ધરમાં પણ લાય પામે છે અને સત્ત્વવંત સજ્જનો
વિકટ અટવી પર્વત કે શત્રુઓના મધ્ય લાગમાં રહ્યા છતાં વ્યા-
કુલ કે નિરાશ થતા નથી. તેઓ પોતાના પ્રાણ કે પૈસાની પરવા
કરતા નથી, પણ માત્ર એક સત્ત્વનેજ સર્વોત્કૃષ્ટ માને છે, કહ્યું
છે કે—

“ સત્ત્વૈકતાનવૃત્તીનાં,
પ્રતિજ્ઞાતાર્થકારિણામ્ ।
પ્રથમ વિષ્ણુર્ન દેવોઽપિ,
કિં પુનઃ પ્રાકૃતો જનઃ ” ॥

એટલે—સત્ત્વમાંજ સંપૂર્ણ આસ્થા રાખનારા અને પોતા-
ની લીધેલ પ્રતિજ્ઞાને બરાબર પાળનારા એવા નર વીરોને દેવતા
પણ ડગાવી-ચલાવી ન શકે તો સામાન્ય માણસનું શું ગણું ?

એક સત્ત્વ જો સતેજ હોય, તો ગઈ લક્ષ્મી પાછી આવે
છે, સંપત્તિ અને કીર્તિ પણ સત્ત્વર સાંપડે છે. જુઓ, સત્ત્વશાળી
વજરાજ (સિંહ) ને કોઈની દરકાર હોતી નથી. કહ્યું છે કે—

“ એકાઽહમસહાયોઽહં,
કૃશોઽહમપરિચ્છદઃ ।
સ્વપ્નેઽપ્યેવંવિધા ચિંતા,
મૃગેન્દ્રસ્ય ન જાયતે ” ॥

એટલે—‘ અરે ! હું એકલો છું, સહાય વિનાનો છું, શરીરે દુર્બળ જેવો છું અને મારે પરિવાર પણ નથી ’ આવી જાતની ચિંતા સિંહને સ્વપ્નમાં પણ થતી નથી.

જેને સત્વની સહાયતા છે, તે ધીજાની સહાયતાને ઈચ્છતો નથી. પોતાના એક માત્ર સત્વની સહાયતાથી આજે મતિ-સાગર મંત્રી ભયંકર મહા અટવી અને દુર્ગમ દુર્ગરોમાં ભટકે છે. તેની પાસે કશું સાધન નથી. હાથમાં હથીયાર નથી, શરીરે કીંમતી વસ્ત્રો કે અલંકારો નથી, દાસ દાસી કે પરિજન નથી, રથ અશ્વ કે પાયદળ નથી, તે પોતેજ એક પગે ચાલનાર પ્રવાસીની જેમ આમ તેમ આથડે છે. પોતે ક્યાં ચાલ્યો જાય છે, તેનું પણ જેને કંઈ જાન નથી. ~~માત્ર~~ આગળ આગળ ચાલ્યા જવું—એજ તેનું અત્યારે લક્ષ્ય છે. સવારથી બપોર સુધી અવિચ્છિન્નપણે ચાલતાં તે અત્યારે એક ઘોર અરણ્યમાં આવી પડ્યો છે. સત્વની એક માત્ર સહાયથી તેણે આજે મહાભારત કામ ઉપાડ્યું છે. કોઈની સહાય ન હોય, છતાં તે પાછો હઠે તેમ નથી.

બપોર થતાં સૂર્યના તાપથી અને સતત ચાલવાથી મંત્રી કંઈક શ્રમિત થયો, તેણે નિજશણાના જળથી સ્નાન કરી, ક્ષ્ણાદિ કથી ક્ષુધા શાંત કરીને એક સહકાર વૃક્ષ નીચે જમીનપર શયન કર્યું. જેણે જન્મથી કોઈ વાર સૂર્યનો તાપ સહન કર્યો નથી, ક્ષુધા તૃપાની વેદનાનો જેને અનુભવ નથી, એકાકી જેણે કોઈવાર પ્રવાસ કર્યો નથી, તે મંત્રી આજે પગે ચાલતાં થાક્યો પાક્યો ધરણી પર ઢળી પડ્યો છે તેને કોઈ સુખપ્રાપ્તિ પુછનાર નથી. ઘડીભર વિશ્રાંતિ લીધા પછી તે આગળ ચાલ્યો, માર્ગની તેને ગમ ન હતી. કયો રસ્તો ક્યાં જવાનો છે, તેની માહિતી કોણ આપે ? નિર્જન વનમાં સર્વત્ર શૂન્યકારજ માલુમ પડતો. માત્ર વિરલા પક્ષીઓ આમ તેમ ઉડતા, શીયાળવા દોડતા દેખાતા, વાઘ કે વરૂનો અવાજ કાને અથડાતો અને કોઈ કોઈ જગે નિર્ભય થઈને સુતેલા સિંહ જોવામાં આવતા હતા. આવા વિકટ વનમાંથી

પસાર થતાં તે ખેદ પામતો ન હતો. લગભગ સાંજ સુધી તે સતત ચાલ્યો, પછી ફળાહાર કરીને તેણે વિસામો લઈ લીધો, આગળ જવાનો માર્ગ સુગમ ન હતો, છતાં તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર ચાલતો અને વચમાં થાક લાગતાં તે યે ઘડી આરામ કરી લેતો. એમ જંગલમાં તેણે કેટલાક દિવસો પસાર કર્યા.

એક વખત રાત્રે તે ઘોર અરણ્યમાં ચાલ્યો જતો હતો. તે વખતે આકાશમાંના તારલાઓ એકીટસે બાણે તેને જોઈ રહ્યા હતા. ચંદ્રમાનો હજી ઉદય થયો ન હતો. અંધકારના સહાયથી રાત્રિએ પૃથ્વી પર પોતાનું રાજ્ય જમાવ્યું હતું. ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવતાં અંધકાર સિવાય કશું જોવામાં આવતું ન હતું શિકારી પશુઓની ભયંકર ગર્જનાથી વન ગાજતું હતું, સિંહની ગર્જના, વાઘના બરાડા અને શીયાળવાઓની કીકીયારી સાંભળતાં એ એકલા પ્રવાસીને ભયની કંઈજ અસર ન થઈ. એવામાં એક રાક્ષસ કે જે ક્ષુધાથી બહુજ આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયો હતો, તે એકદમ મંત્રીની પાસે દોડી આવ્યો. પોતાનો ખોરાક વિના પ્રયાસે પ્રાપ્ત થયેલ બાણીને તે સંતુષ્ટ થયો. આવા અરણ્યમાં મનુષ્યના માંસનો ગંધ પણ મળવો મુશ્કેલ, ત્યાં સાક્ષાત્ જીવતા મનુષ્યની ભેટ થઈ ગઈ, તેથી તો રાક્ષસ ક્ષણભર નાચવા લાગી ગયો. તેના વિકરાળ સ્વરૂપથી ક્ષોભ ન પામતાં મંત્રીએ તેને મામા કહીને પ્રણામ કર્યાં. પરંતુ—

“ ક્ષુધાતુરાણાં ન દયા ન લજ્જા ”

એટલે—ક્ષુધાતુરને દયા કે શરમ ન હોય.

તરતજ તે રાક્ષસ બોલી ઉઠ્યો—‘અરે ! અહીં મામાનું સગપણ કહાડીને શું છટકી જવા માગે છે ? રાક્ષસ કંઈ મનુષ્યનો મામો થઈ શકતો હશે ? ભલા માણસ ! એકવાર તો તું તૈયાર થઈ બા. હું તારૂં ભક્ષણ કરીને તૃપ્તિ પામીશ, ત્યારેજ મને કંઈ વિચાર કરવાનું સુજશે. બસ, તારા ઇષ્ટ દેવને સંભારી લે. હવે તું હમણાજ મારૂં ભક્ષ્ય થઈ જઈશ.’ ઉતાવળીયા રા-

ક્ષસના આ યોલ સાંભળતાં મંત્રીએ તેને બહુજ નમ્રતાથી જણાવ્યું—“જુઓ, મામા ! મારી એક અરજ સાંભળો. હું મહા ઉમંગથી એક કામ કરવા નીકળ્યો છું. તે કામ થયા પછી હું તમારી પાસે તરત આવીશ અને તમારી ભૂખ ભાંગીશ. આ વાત હું કંઈ કપટ બાજીથી કહેતો નથી, પણ સાચે સાચી વાત છે. કોઈનો આશા ભંગ કરવામાં મહા પાપ છે. માટે અજલિ બેડીને હું આપની પાસે એટલી યાચના કરું છું કે તેટલો વખત જવાની મને છુટ આપો.”

એટલે રાક્ષસ જરા હસીને યોદ્યો—“વાહ ! રે મતિના સાગર ! આ દુનીયામાં એવું કોણ છે કે જે મરણને વાછે ? એકવાર તું મારા હાથમાંથી છટકી ગયા પછી પાછો તું અહીં મરવાને આવે ખરો કે ? વાહ ! તું તો પ્રપંચનો મોટો પહાડ લાગે છે. પણ ખરચા ! હું પણ રાતો માત્રે રાક્ષસ છું. તારા જેવા પંડિતાઈની પુછડી હલાવનારા કંઈકને હું હજમ કરી ગયો છું. વળી કાળા માયાના માનવીનો વિશ્વાસ કરવો—એજ મૂર્ખાઈ છે. પ્રથમ હાથમાં આવેલ શિકાર જવા દઈને પછી પસ્તાવો કરી હાથ ઘસવાથી શું વળે ? ”

ત્યારે મતિસાગર મંત્રીએ તેને સહયતાથી વધુ સમજાવતાં કહ્યું—“મામા ! હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છું કે તમારી પાસે જરૂર આવીશ. છતાં તમને મારાપર વિશ્વાસ ન હોય, તો તમે જે શપથ કે આરોપ મૂકો, તે સ્વીકારવાને તૈયાર છું. કોઈ જાતની આણુ કે પ્રતિજ્ઞા ઉઠાવવાને તત્પર છું. પણ મને એકવાર મુક્ત કરી મારા કામ ભાણી જવા દો.”

રાક્ષસે વિચાર્યું કે—“આ કોઈ અગત્યના કામની પ્રતિજ્ઞા લઈને નીકળ્યો લાગે છે. તેનો ઉત્સાહ ભંગ કરવો તે પણ ઉચિત નથી. વળી એ પોતે પ્રતિજ્ઞાથી કહે છે કે ‘હું આવીશ ! તેમ

છતાં એ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી નહિ આવે, તો પૃથ્વીના ગમે તે પડમાંથી હું તેને શોધી લાવીને તેના શરીરના રાઈ રાઈ જેવડા કટકા કરીને બદલો લઈશ. મનુષ્યનું શું ગળું છે કે રાક્ષસને છેતરી બંધ ?

એમ ચિંતવીને રાક્ષસ બોલ્યો—‘તું કોઈ પ્રતિજ્ઞાપાલક મનુષ્ય લાગે છે. તેથી તારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ ન થવા દેવા માટે તને અત્યારે હું છુટો કરું છું. પણ તારે નીચેની શરતો કબુલ રાખવી પડશે. જો એ શરતો તું તારા મુખથી કબુલ કરીશ, તો અહીંથી જવા પામીશ.’

મંત્રી—‘મામા ! આપ જે શરતો કહો, તે કબુલ કરવાને હું તૈયાર છું. બોલો, શી શરતો છે? ત્યારે રાક્ષસ નીચેની શરતો કહીતો ગયો અને મંત્રી કબુલ કરીને તેના પાતક સ્વીકારતો ગયો—

રાક્ષસ—‘પરનર સાથે પરવરી, ગર્ભ ગળાવે જેહ;’

મંત્રી—‘જો ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૧

રાક્ષસ—‘આગલથી વ્રત ઉચ્ચરી, વલતાં વિરાધે જેહ;’

મંત્રી—‘જો ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૨

રાક્ષસ—‘માવિત્રને જે અવગણે, ગુરૂને આલવે જેહ;’

મંત્રી—‘જો ફરી નાવું તો મુને. પાતક લાગજો તેહ;’ ૩

રાક્ષસ—‘વિશ્વાસઘાત કરે અને, પાંતે વંચે જેહ;’

મંત્રી—‘જો ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૪

રાક્ષસ—‘સંખારો જે સુકરે, દવ લગાડે જેહ;’

મંત્રી—‘જો ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૫

રાક્ષસ—‘પાપસ્થાનકને આચરે, અઠાર ભેદે જેહ;’

મંત્રી—‘જો ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૬

રાક્ષસ—‘ભાઈ હણે ભગિની વ્રતે, મુનિ હત્યા કરે જેહ;’

મંત્રી—‘જો ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૭

રાક્ષસ—‘સાતે વ્યસનો સેવતાં, અનરથ ઉપજે જેહ;’

- મંત્રી—‘જે ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૮
- રાક્ષસ—‘બાલ ગાય સ્ત્રી જંભને, જગમાં મારે જેહ;’
- મંત્રી—‘જે ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૯
- રાક્ષસ—‘ગોત્ર ગમન કરે ગેલથી, જૂ લીખ મારે જેહ;’
- મંત્રી—‘જે ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૧૦
- રાક્ષસ—‘રોકી મારગ ધમનો, અછતા આળ વહે જેહ;’
- મંત્રી—‘જે ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૧૧
- રાક્ષસ—‘ધર્મી થઈ ધુરતપણે, લોકને ધુતે જેહ;’
- મંત્રી—‘જે ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૧૨
- રાક્ષસ—‘કીધો ગુહ જાણે નહિ, કુપથ ચલાવે જેહ;’
- મંત્રી—‘જે ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૧૩
- રાક્ષસ—‘દ્રવ્ય દેવનું વાપરે, પૂજ્યને સતાવે જેહ;’
- મંત્રી—‘જે ફરી નાવું તો મુને, પાતક લાગજો તેહ;’ ૧૪

એ રીતે શરતો સ્વીકારી, રાક્ષસની પરવાનગી લઈને મંત્રી ત્યાંથી ચાલતો થયો. ધીર પુરૂષો પોતાના પ્રાણ કરતાં પ્રતિજ્ઞાને અધિક સમજે છે. કહ્યું છે કે—

“ રાજ્યં યાતુ શ્રિયો યાન્તુ,
યાન્તુ પ્રાણા વિનશ્વરાઃ ।
યા મયા સ્વયમેવોક્તા,
વાચા મા યાતુ કર્હિચિત્” ॥

એટલે—રાજ્ય, લક્ષ્મી કે નાશવંત પ્રાણો પણ ચાલ્યા જાયો, પરંતુ પોતે બોલેલ પ્રતિજ્ઞા વચન કદાપિ ભિથ્યા ન થાયો.

વળી એક કવિએ તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે—

“ એવં કરોમીતિકૃતપ્રતિજ્ઞો,
યઃ સ્વીકૃતં નૈવ કરોસ્યસત્ત્વઃ ।

યાત્યસ્ય સંસ્પશજકશ્મલાનાં,
પ્રક્ષાલનાયેવરવિ; પયોધિમ્” ॥

એટલે—‘હું આમજ કરીશ’ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી જે સત્ત્વહીન થઈને પોતાના વચનને લોપે છે, એવા કાયર પુરુષના સ્પર્શથી મદીન થયેલા પોતાના કિરણોને બાણે ધોવાને માટે સુર્ય સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે.

વસુધાને વિભૂષિત કરનારાએ મહા પુરુષોના મહત્ત્વ આગળ દેવતાઓ પણ દીન બની બંધ છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

“ પલણ્વિ મહાપુરિસા,
પડિઘન્નં અન્નહા ન હુ કુણંતિ ।
ગચ્છંતિ ન દીણત્તં,
કુણંતિ ન હુ પત્થણાભંગં” ॥

એટલે—મહા પુરુષો પ્રાણ્ણાંત સુધી પણ પોતાના વચનને અન્યથા કરતા નથી. અર્થાત્ વચનને લોપતા નથી, દીનતા પામતા નથી અને કોઈની પ્રાર્થનાનો ભંગ કરતા નથી.

મતિસાગર મંત્રી હીમ્મતથી આગળ ચાલ્યો બંધ છે. એવામાં પ્રભાતે કોઈ નગરની નજીક તે જઈ પહોંચ્યો. ઉપવનના વૃક્ષોમાં રહેલા વિહંગમો કલરવથી તેનું સ્વાગત સાચવવા લાગ્યા વિકસિત થયેલા પુષ્પોથી લચી રહેલ લતાઓને કંપિત કરીને પવને તેને પુષ્પાંજલિ આપી લાગ્યવંત જનોનો કુદરત પણ સત્કાર કરે છે. રવિરાજે પોતાના સોનેરી કિરણો પૃથ્વીપર પાથરી દીધા ભકતજનો શૌચ સ્નાનાદિ કરી મંદિરો લાણી જવા લાગ્યા વિદ્યાર્થીઓ મુકત કંઠે ઘોષ કરવા લાગ્યા અને વ્યવસાયી લોકો પોતાના ઉદ્યમમાં બેડાયા. નગરની પ્રવૃત્તિ જોતાં મંત્રીને સંતોષ થયો. પોતાને જિનભકિતની ભાવના બંધત થઈ. ત્યાં થાડે દૂર

ઉપવનમાં એક ગગનચુંબી શિખર તેના જોવામાં આવ્યું. તેને જોતાં મંત્રીનું મન જિન ભકિતને માટે અધિક તત્પર થયું. તરતજ તે મંદિર ભણી વળ્યો અને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. જિનાલયના બાહ્ય દેખાવથી તે વધારે હર્ષિત થયો. ઘણા દિવસથી અટવીમાં ફરતાં તેને જિનમંદિરનો યોગ મળ્યો અને હુતો તેનું મન જિનભકિતને માટે અતિ ઉત્સુક બની રહ્યું હતું. એટલે તરતજ સ્નાન કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર પરિધન કરીને તેણે જિન પુજા કરી. સ્નાન પુજા, ચંદન પુજા, ધુપ પુજા, પુષ્પ પુજા વિગેરે અનેક પ્રકારે તેણે જિનભગવંતની પુજા કરી, પછી જિન પ્રતિમાની સન્મુખ બેસી એકાગ્ર મનથી તેણે આ પ્રમાણે જિનેન્દ્ર સ્તુતિ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો—

“ અદ્ય પ્રક્ષાલિતં ગાત્રં,
નેત્રે ચ વિમલીકૃતે ।

મુક્તોઽહં સર્વપાપેભ્યો,

જિનેન્દ્ર ! તવ દર્શનાત્” ॥

હે ભગવન ! આપના દર્શનથી આજે મારાં ગાત્ર અને બંને નેત્ર પવિત્ર થયા તથા પાપપંકથી હું મુક્ત થયો.

“ દર્શનેન જિનેન્દ્રાણાં,

સદ્ભક્ત્યા વંદનેન ચ ।

ન તિષ્ઠતિ ચિરં પાપં,

હિદ્રહસ્તે યથોદકમ્” ॥

હે નાથ ! આપના દર્શન, ભકિત અને વદનથી, જેમ હિદ્રયુક્ત હાથમાં પાણી ન રહે, તેમ ભવ્ય જનના ચિરકાલના પાપ નષ્ટ થાય છે.

હે જગદ્ગુરો ! આપની પુજાનો પણ અપુર્વ મહિમા છે—

“ જ્વસર્ગાઃ ક્ષયં યાન્તિ,

હિદ્યન્તે વિઘ્નવલ્લયઃ ।

મનઃ પ્રસન્નતામેતિ,

પૂજ્યમાને જિનેશ્વરે ” ॥

હે ભગવન્ ! આપની પુજા કરતાં ઉપસર્ગો બધા નાશ પામે છે, વિદ્વો ટળે છે અને મન પ્રસન્ન-સંતુષ્ટ થાય છે.

“ યાન્તિ દુષ્ટદુરિતાનિ દૂરતઃ,

કુર્વતે સપદિ સંપદઃ પદમ્ ।

ભૂષયન્તિ શુવનાનિ કીર્તયઃ,

પૂજયા વિહિતયા જગદ્ગુરોઃ ” ॥

હે જગત્પતિ ! આપની પુજાથી દુષ્ટ દુરિત દૂર જાય છે. સંપત્તિ સત્વર આવીને ભેટે છે તથા સત્કીર્તિ દુનીયામાં ફેલાય છે,

“ ન યાન્તિ દાસ્યં ન દરિદ્રભાવં,

ન પ્રેષ્યતાં નૈવ ચ હીનયોનિમ્ ।

ન ચાપિ વૈકલ્યમિહેંદ્રિયાણાં,

યે કારયંત્યત્ર જિનેન્દ્રપૂજામ્ ”

હે વીતરાગ ! જે મનુષ્યો અસાધારણ ભાવથી આપની અર્ચા કરે છે, તેઓ દાસભાવ, દરિદ્રતા, પરાધીનતા, હીન જાતિ તેમજ ઈંદ્રિયોની હીનતા કદિ પણ પામતા નથી.

મંત્રીની અનુપમ ભક્તિથી તે જિન ઇંબનો અધિષ્ઠાયક કપદી નામે યક્ષ બહુજ પ્રસન્ન થયો. કારણ કે અનુપમ ભાવથી ભક્તિ કરનારા ભક્તજનો વિરલાબ હોય છે. દેવતાની પ્રસન્નતા નિષ્ક્રમ ન થાય. તે યક્ષ પોતાના દિવ્યરૂપથી તરતજ ત્યાં પ્રગટ થયો. આ દિવ્ય મૂર્તિ અચાનક પ્રગટ થયેલ જોઈને મંત્રી આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ ગયો. મંદિરની બહાર આવીને મંત્રીએ યક્ષને પ્રણામ કર્યાં. એટલે યક્ષે પ્રસન્ન વદને કહ્યું કે—

‘હે મહાનુભાવ ! હું કપદી નામે યક્ષ છું. આજની તારી અપૂર્વ ભક્તિ જોઈને તારાપર પ્રસન્ન થયો છું. દેવના

દર્શન નિષ્ક્રમ ન હોય, માટે આ તને કામઘટ આપું છું, તેનો સ્વીકાર કરીને મને કૃતાર્થ કર, તારા જેવા પાત્ર મળવા દુર્લભ છે. તેમ આ કામઘટ પણ દુર્લભ છે.’

કામઘટ તરફ નગર કરીને મંત્રીએ કહ્યું ‘હે યક્ષરાજ ! આ ઘટ તો સુંદરીએના શિરપર શોભે. પુરુષને તો એ લેતાં પણ શરમ લાગે. હે યક્ષ ! એને હું મુસાફર સંભાળું કયાં ? મારે તો પૃથ્વીના પડપર પ્રવાસ કરવાનો છે. એટલે આને ઉપાડીને હું કયાં ફેરવ્યા કરું ?’

ત્યારે યક્ષ બોલ્યો-‘સર્વશાળી ! તું એમ ન બોલ, આ તને ઉપાધિરૂપ નહિ થાય. એ અદૃશ્યરૂપે તારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવશે. વળી એ કાંઈ જેવી તેવી વસ્તુ નથી કે તું એની ઉપેક્ષા કરવા તત્પર થયો ? જે સાંભળ-ઇચ્છિત વસ્તુને આપનાર એ કામકુંભ છે. દિવ્ય પ્રભાવથી એ મનોવાંછિત વસ્તુ મેળવી આપે છે. તું જે કંઈ ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિ વસ્તુ એની પાસે માગીશ, તે તરતજ એ હાજર કરશે. કદપવૃક્ષ, રતનચિંતામણિ અને કામકુંભ-એ ત્રણે સરખા પ્રભાવવાળી વસ્તુ છે. માટે હે મહાશય ! એ તારા અસાધારણ પુણ્યથીજ તને પ્રાપ્ત થઈ છે. એનાથી તારી સર્વ કામના સિદ્ધ થશે’ એટલું કહીને તે યક્ષ અદૃશ્ય થઈ ગયો. કામકુંભની પ્રાપ્તિથી મંત્રીના આનંદનો પાર ન રહ્યો. સાક્ષાત જાણે પુણ્ય-સિદ્ધિ સામે આવીને પ્રાપ્ત થઈ હોય-એમ તે માનવા લાગ્યો.

અહો ! પુણ્યના પ્રભાવથી દુર્લભ વસ્તુ પણ સુલભ થઈને સાંપડે છે. આજે જે દરિદ્ર જેવો દેખાય છે, સાધન હીન અને ભિખારીની જેમ ભટકે છે, તેની પુણ્યદશા પ્રગટ થતાં એક બે ઘડીવારમાં તે અણુધારી સુખ-સંપત્તિનો માલીક થઈ જશે છે. એ પુણ્યના અસાધારણ મહિમાને કોણ વર્ણવી શકે ?

(૪૦)

પ્રકરણ ૪ થું.

શ્રી સંઘ-ભક્તિ.

“ વિશ્વં સરોવરં તન્ન,
કમલે જિનશાસને ।
ચિરં વિવેકવાઙ્જીયાત્,
શ્રીસંઘો રાજહંસવત્ ” ॥

ગત-સરોવરને વિષે જિનશાસનરૂપ કમળમાં રાજ-
હંસ સમાન વિવેકને ધારણ કરનાર એવો શ્રીસંઘ
ચિરકાલ જ્યવંત વર્તા.

મતિસાગર મંત્રીને હવે આગળ પ્રયાણ કરવાની જરૂર
ન રહી. પુણ્યની સિદ્ધિ બતાવવાને તેને કામઘટ મળ્યો, વળી
માર્ગે ચાલતાં કામકુલ સંભાળવાની કે ઉપાડવાની પણ તેને
ઉપાધિ ન હતી. એટલે તે પાછો પોતાના નગર તરફ ફર્યો. પો-
તાના વતન જતાં રસ્તા વચ્ચે તેને પેલા રાક્ષસને સંતુષ્ટ કર-
વાનું બાકી હતું. તેથી મંત્રી જે માર્ગે આવ્યો હતો, તેજ
રસ્તે પાછો ચાલ્યો. મરણને લેટવા જતાં તેનું મન લેશ પણ
પાછું ન હઠ્યું. અત્યારે તો તે એમજ સમજતો હતો કે ‘રાક્ષ-
સનો હું લક્ષ્ય થઈશ. તેની ઇચ્છા મુજબ હવે તેને મારે શરીર
અર્પણ કરવું પડશે. ગમે તેમ થાઓ, પણ મારે તો પૂર્વના

નિશ્ચય પ્રમાણેજ ચાલવાનું છે.’

વાહ રે ! ભડવીર ભવ્યાત્મા ! લક્ષ્મી, વૈભવ, સંપત્તિ કે વિલાસને આમંત્રણ કરનારા મનુષ્યોની જગતમાં ખોટ નથી, પણ પ્રાણોનો અંત લાવનાર મરણને આમંત્રણ કરનાર તો લાખો કે કરોડોમાં એકાદજ મળી શકશે. ધન્ય છે શૂરવીરોના સરદાર મતિસાગર ! તને ધન્ય છે ! તારી જનેતા અને જન્મભૂમિને ધન્ય છે ! તારા કુળ, જાતિ અને ધર્મને ધન્ય છે ! કારણ કે—

“ અद्याપિ નોજ્જતિ हरः किल कालकूटं,
कूर्मो विभर्ति धरणिं किलचात्मपृष्ठे ।
अम्भोनिधिर्वहति दुःसहवाडवाग्नि-

मंगीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ” ॥

સ્વીકારેલ કાલકૂટ-વિષને શંકર અદ્યાપિ તજતો નથી, ખોતાની ખીડપર કુર્મ-કાચખો ધરણીને ધારણુ કરે છે, અને મહાસાગર દુઃસહ વરવાનલને વહન કરી રહ્યો છે, તેમ પુણ્યવંત પુરૂષો અંગીકાર કરેલનો નિર્વાહ કરે છે.

આગળ ચાલતાં મંત્રી રાક્ષસને લેટયો. રાક્ષસ તો તેને ભેદને ચકિતજ થઈ ગયો. ગમે તેવી શરતો આડે આવતી હોય પણ પ્રાણાંત વખતે મનુષ્ય તેનો નિર્વાહ કરી શકતો નથી. સૌને જીવવું ગમે છે. ઘણા મનુષ્યો દુઃખ-દાવાનજથી દગ્ધ થયા હશે, વ્યાધિઓથી વ્યાપ્ત હશે, દારિદ્ર્યથી દળાયલા હશે, પરાધીનતાનાં પાશમાં પડેલા હશે અને જરાથી જર્જરિત બનેલા દેહથી ડગ-મગતા હશે, છતાં મૃત્યુનું નામ પણ કેઈને મીઠું લાગતું નથી. અંતઃકરણના ઉંડા ભાગમાં રહેલી કોઈ પ્રેરક ઈચ્છા બાણે તેમને અટકાવતી હોય, અથવા—

“ હજારો કંઈ નિરાશામાં,
અમર આશા છુપાઈ છે. ”

હજારો નિરાશામાં કોઈ એવી અમર આશા છુપાઈ શકેલી છે કે જેને લીધે મનુષ્ય ભવિષ્યપર ભરોસો રાખી બેઠા હોય છે.

“ જીવન્નરો ભદ્રશતાનિ પश्यેત્ ”

એટલે—જીવતો નર ભદ્રા-સુખ સંપત્તિ પામે. આ સંસ્કારો સૌ કોઈના હૃદયમાં સજ્જડ બેસી ગયેલા હોય છે, તેથી ભયંકર દુઃખાવસ્થામાં પણ મરવું કોઈને ભાવતું નથી. અરે! મરવું તો દુર રહ્યું, પણ મર એ શબ્દ માત્ર કહેતાં, પણ માણસને કેટલો બધો ગુસ્સો ચડી આવે છે, તો મરણની અવસ્થા કેટલી બધી ભયંકર હશે ?

મંત્રીએ રાક્ષસને મામા કહી બોલાવ્યો અને પ્રણામ કર્યાં. રાક્ષસ તો તેના આ અસાધારણ સાહસથી અંતર ગયો. તે કંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ. એવામાં મંત્રીએ મીઠાશ ભરી વાણીથી કહ્યું કે— ‘હે રાક્ષસ ! હું તારી પાસે મરવા આવ્યો છું, તેમાં તો કંઈ શંકા જેવુંજ નથી. મારે જો પોતાનો બચાવ કરવાની ધારણા હેતુ તો તારી પાસે મરવા આવવાની મારે જરૂર ન હતી. પણ—

“ સિંહ ગમન સુપુરૂષ વચન,
કહલી ફલે એકવાર, ”

સુપુરૂષનું બોલ્યું વચન પ્રાણાંતે પણ ફરે નહિ. છતાં મામા ! એક વાત મારા મનમાં બહુજ ખટક્યા કરે છે. તે એકવાર આપને સાંભળાવી દઉં, પછી તમારી રૂચિ પ્રમાણે તમે કરજો.

રાક્ષસ— ‘હે ધીર ! તારે જે કહેવાનું હોય, તે ખુશીથી કહી સાંભળાવ, હું તે સાંભળવાને તૈયાર છું.’

એટલે મતિસાગર મંત્રી ગંભીર ગિરાથી બોલ્યો—મામા ! તમે જે શરીરનો ભોગ લેવા ઇચ્છો છો, તેનું સ્વરૂપ જો સાંભ-

ગો—આ શરીર અશુચિતું સ્થાન છે, તેમાં માંસ, શોષિત, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા, વીર્ય, મલ અને મૂત્ર ભરેલાં છે. એના સંગે સારી વસ્તુ પણ ક્ષણવારમાં દુર્ગંધમય થઈ જાય છે એ ગંધાતી આળમાંથી નવ નાળાં સતત વહ્યા કરે છે તે પણ અશુચિમયજ છે. હે મામા! એ ગંધાતો આહાર કરવા કરતાં હું તમને ઘણીજ સ્વાદિષ્ટ અને સુગંધિ રસવતી જમાડું, તો તમને શી હરકત છે? વળી તે એવો સ્વાદિષ્ટ આહાર છે કે તે એક વખત તમે લેશો તો જીંદગી સુધી યાદ કરશો. તો આવી શ્રેષ્ઠ દેવયોનિમાં અવતાર લઈને તમારે આવી દુર્ગંધમય વસ્તુનો આહાર શા માટે કરવો જોઈએ? જોલો, મામા! શી ઇચ્છા છે?’

મંત્રીની આ વાત રાક્ષસને ગળે બરાબર ઉતરી ગઈ. તેવા અશુચિ આહાર તરફ તેને તિરસ્કાર છુટયો, એટલે તરતજ તે જોલી ઉઠયો—‘હે મહાનુભાવ! તારી સોનેરી સલાહ મને પસંદ પડી છે. તારી સ્વાદિષ્ટ અને મધુર રસવતી જમવાની મારી તીવ્ર અભિલાષા છે અને તેને માટે તારો પણ પૂરતો આગ્રહ છે. માટે તે રસવતી તૈયાર કરીને મને જમાડ.’

એ રીતે રાક્ષસનો વિચાર થતાં મંત્રીએ તરતજ કામઘટ મારફતે મન માનતા લોજનની તૈયારી કરાવી દુનીયાના ઉંચામાં ઉંચા ખાદ્ય પદાર્થો કે જે દૈવી સહાય વિના એકી સાથે ન મળી શકે, તેવા બધા પદાર્થો તેણે હાજર કર્યા. મંત્રીએ તે લોજનથી રાક્ષસને તૃપ્ત કરીને સંતુષ્ટ કર્યો. પૂર્વે કોઈવાર ન ખાધેલા પદાર્થનો અનુભવ લેતાં રાક્ષસ તો અત્યંત ખુશ ખુશ થઈ ગયો. ‘અહો! પ્રતિદિન આવી રસવતીનો આહાર કરનારા મનુષ્યોને ધન્ય છે!’ એમ ચિંતવીને તેણે પુનઃ વિચાર કર્યો કે—‘અરે આ મનુષ્ય પાસે કંઈ સાધન તો જોવામાં આવતું નથી, તેમ અહીં નજીકમાં કોઈ નગર પણ નથી. વળી મારા દેખતાં એણે રસવતી બનાવીને તૈયાર કરી હોય તેમ પણ નથી, છતાં આ મધુર ખાદ્ય

પદાર્થો એણે મેળવ્યા ક્યાંથી ? એને કોઈ દેવતા પ્રસન્ન છે કે એ પોતે કોઈ દિવ્ય વિદ્યા મંત્ર કે લઘિધનું પાત્ર છે ? કંઈ પણ એની પાસે ચમત્કારી વસ્તુ તો છેજ, તે વિના આટલી બધી રસવતી એ તૈયાર કેમ કરી શકે ? આમ વિચાર કરીને રાક્ષસ યોદ્યો—‘હે ભવ્ય પુરૂષ ! તું કોઈ સામાન્ય પુરૂષ તો નથીજ. તારા ભવ્ય તેજસ્વી લલાટ અને ખીબા લલિત લક્ષણો પરથી તું કોઈ બહાદૂર અને ભાગ્યશાળી પુરૂષ લાગે છે. હે ભાગ્યના ભંડાર ! તું કહે તો ખરો કે આવી દિવ્ય રસવતી તે શી રીતે બનાવી ? હે ધર્માત્મા ! સત્ય હકીકત છુપાવવાને તું અસત્ય યોદ્ધીશ નહિ. જે તારી પાસે કંઈ વિદ્યા, મંત્ર કે લઘિધ હોય, તે કહી દે.’

રાક્ષસના અત્યાચ્છથી કામઘટની વાત મંત્રી છુપાવી ન શક્યો. તેમ અસત્ય તો તેનાથી યોદ્ધાય તેમજ ન હતું. એટલે તેણે રાક્ષસને જણાવ્યું કે—‘મામા ! મારી પાસે કામકુંભ છે, તેના પ્રભાવથી હું મન માનતી વસ્તુ મેળવી શકું છું.’

એ વાત સાંભળતાં રાક્ષસને કામઘટની લાલચ લાગી તરતજ તે યોદ્ધી ઉઠ્યો—‘હે નર રત્ન ! તારી પાસે હવે મારી એકજ માગણી છે, તે એજ કે જે કામઘટ તને પ્રાપ્ત થયો છે, તે મને આપી દેવાની ઉદારતા બતાવ. બસ, આ દરતાં વિશેષ તારી પાસે હું કંઈજ માગતો નથી.’

રાક્ષસની માગણીથી મંત્રીને બહુ વિચાર થઈ પડ્યો. એક તરફ કામઘટ જેવી કીમતી વસ્તુ આપી દેતાં અને ખીજી બાજુ રાક્ષસની પ્રાર્થનાનો ભંગ કરતાં મંત્રીને નહી-વ્યાધના જેવો ન્યાય આવી પડ્યો. લાંબો વિચાર કરીને તેણે રાક્ષસને કહ્યું કે—‘હે રાક્ષસ ! આ તારી અયોગ્ય માગણીનો હું કેમ સ્વીકાર કરું ? કામઘટ જેવી કીમતી વસ્તુ હું શી રીતે આપી શકું ? તારે ખીજી કંઈ માગણી કરવી યોગ્ય છે, પણ એ વસ્તુનો તું મોહ મૂકી દે.’

રાક્ષસ—‘મહાનુભાવ ! જો તું એ કામકુલ આપ્યે, તે હું કદાપિ હિંસા ન કરું. એ જીવરક્ષાથી થતું મહાપુણ્ય તને પ્રાપ્ત થશે. વળી મારાપર પણ તારે મોટો ઉપકાર થશે. હે સુકૃતના સાગર ! વળી એક બીજી વાત કહું છું, તે સાંભળ— શત્રુના શસ્ત્રને અટકાવનાર અને ગમે તેવા વિકટ કામને પણ સાધી આપનાર એવો એક દંડ હું તને આપીશ એટલે એક વસ્તુને બદલે બીજી વસ્તુ આપતાં તને ભારે નહિ પડે.’

મંત્રી—‘હે રાક્ષસ ! એ વાત સાચી, પણ એ કામઘટ તને આપું, તથાપિ તું હિંસક હોવાથી તારી પાસે તે રહી શકશે નહિ. તેથી તે તને આપતાં મને મોટો વિચાર થઈ પડ્યો છે. તને હું કામઘટ આપું અને તે તારી પાસે રહે નહિ, તે પછી તારે યાચના કરવાનું ક્ષમ શું ? આ તરવની વાત હું તને કહી દઉં છું. હવે તારે જે કહેવું હોય તે કહે.’

રાક્ષસ—‘ભાઈ ! એ કામઘટને હું બરાબર સચવી રાખીશ, પણ તેના મોહ મારાથી કોઈ રીતે મૂકી શકાય તેમ નથી.’

એ રીતે રાક્ષસે જ્યારે કોઈ રીતે ન માન્યું, ત્યારે મંત્રી તેને કામકુલ આપી તેના બદલામાં દિવ્ય દંડ લઈ, રાક્ષસને પ્રણામ કરીને તે આગળ ચાલતો થયો.

કેટલોક પંથ કાપતાં મંત્રી ક્રુધાતુર થયો, એટલે તેણે દંડને કહ્યું કે—‘મને ખાવાનું આપ, તેણે કહ્યું—‘એ કામ મારાથી થઈ શકશે નહિ. બીજું કંઈ કામ બતાવો, તો તે કરી આપીશ.’

ત્યારે મંત્રી બોલ્યો—‘જો એ કામ કરવાને તું અસમર્થ છે, તો કામઘટ લાવી આપીશ ? જો તે લાવી આપે, તો હું ક્રુધા શાંત કરું’ એ કામ કરવાનું કબુલ કરીને દંડ આકાશ માર્ગે ચાલતો થયો. પગવારમાં તે રાક્ષસના મકાને પહોંચ્યો. તેનું બારણું ભાંગી ઘટ લઈને એકદમ તે મંત્રી પાસે આવ્યો, ત્યારે

મંત્રીએ કામઘટને પૂછ્યું—‘હે કામકુંભ ! તને ત્યાં રાક્ષસ પાસે સમાધિ તો હતી ને ?

કામઘટ—‘હે મહાભાગ મંત્રી ! મને પાપી રાક્ષસના હાથમાં તમે સોંપ્યો તો ત્યાં સમાધિ ક્યાંથી હોય ? ધર્મી પુરુષની પાસે રહેતાંજ મને શાંતિ રહે, અધર્મીના આશ્રમમાં અર્ધઘડી રહેતાં પણ મને મહા કંટાળો ઉપજે છે, જ્યાં ધર્મનું નામ પણ ન હોય અને માર કાપની વાતો ચાલતી હોય, તેવા અધમ જનો પાસે મારા જેવા મનેવાંછિત આપનાર પદાર્થો ટકી થકતા નથી.’ એ પ્રમાણે કામકુંભના વચનથી મતિસાગર મંત્રી સંતુષ્ટ થયો. પછી કામઘટ પાસેથી મન માનતી રસવતી લઈ લોજન કરી, તૃપ્ત થઈને તે આગળ ચાલ્યો.

રસ્તે ચાલતાં કોઈ ગામ આવ્યું, તેની નજીકમાં પડાવ નાખી પડેલ એક સંઘ તેના જેવામાં આવ્યો. તેમાંના એક યાત્રાળુને ખોલાવીને મંત્રીએ વિશેષ હકીકત પૂછી, એટલે તેણે જણાવ્યું કે—‘હે મહાભાગ ! અમે માલવ દેશથી નીકળી શ્રીરાત્રુજ્ય તથા ગિરનારજી તીર્થની યાત્રા કરીને પાછા ફર્યા છીએ.’

એ પ્રમાણે સાંભળતાં મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે—‘અહો ! મારા મહાભાગ્યનો ઉદય થયો કે શ્રીસંઘના દર્શન થયાં. આજનો દિવસ આજની ઘડી અને આ ભૂમિ પણ ધન્ય છે કે જ્યાં શ્રી સંઘ બિરાજે છે. શ્રી સંઘ જંગમ તીર્થરૂપ છે. તેને શ્રી જિનેશ્વરો પણ વંદન કરે છે. કહ્યું છે કે—

“જિનનમ્યો ગુણાંભોધિ-

વંદનીયો મહાત્મનામ્ ।

સંઘઃ સોઽઘહરો જીયાદ્,

વિશ્વસ્તુતિપથાતિગઃ ” ॥

એટલે—ગુણના નિધાનરૂપ મહાત્મા તેમજ તીર્થકરોને પણ વંદનીય પાપને દૂર કરનાર તેમજ જગતના સ્તુતિપથને અગોચર એવો શ્રી સંઘ જયવંત વર્તો.

ભસ્ત્રકી જેવા મોટા મહારાજાઓ પણ શ્રીસંઘના ચરણથી પોતાના ગૃહાંગણને પાવન કરવા ઇચ્છે છે. કહ્યું છે કે—

“કદા કિલ ભવિષ્યન્તિ,

મદ્ગૃહાંગણભૂમયઃ ।

શ્રીસંઘચરણાંભોજ-

રજોરાજિપવિત્રિતા ” ॥

એટલે—અહો! શ્રીસંઘના ચરણ કમળની રજશ્રેણિથી મારા ગૃહાંગણની ભૂમિ ક્યારે પવિત્ર થશે ?

વળી શ્રીસંઘ જેના ભવનને સ્પર્શ કરે છે, તે અનેક પ્રકારે આબાદી પામે છે. કહ્યું છે કે—

“રૂચિરકનકધારા પ્રાંગણે તસ્ય પેતુઃ,

પ્રવરમણિનિધાનં તદ્ગૃહાંતઃ પ્રવિષ્ટમ્ ।

અમરતરુલતાનામુદ્ગમસ્તસ્ય ગેહે,

ભવનમિહ સહર્ષં યસ્ય પસ્પર્શ સંઘઃ ” ॥

એટલે—જેના ભવને હર્ષ પૂર્વક શ્રીસંઘ પધારે છે, તેના આંગણે ઝગમગતા સુવર્ણની વૃષ્ટિ થઈ, કીંમતી રત્નોતું નિધાન તેના ઘરમાં દાખલ થયું અને તેના ઘરે કંપવૃક્ષો તથા કંપલતાઓનો ઉદય થયો સમજવો.

શ્રીસંઘના ગુણોતું વર્ણન કરતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

“રત્નાનામિવ રોહણઃ ક્ષિતિધરઃ સ્વં તારકાણામિવ,

સ્વર્ગઃ કલ્પમહીરૂહામિવ સરઃ પંકેરૂહાણામિવ ।

પાથોધિઃ પયસાંશશોવ મહસાં સ્થાનં ગુણાનામસા-

વિત્યાલોચ્ય વિરચ્યતાં ભગવતઃ સંઘસ્ય પૂજા વિધિઃ” ॥

એટલે—જેમ રત્નોતું સ્થાન રોહણીચલ, નક્ષત્રોતું સ્થાન આકાશ, કંપવૃક્ષોતું સ્થાન સ્વર્ગ, પાણીતું સ્થાન મહાસાગર,

અને તેજનું સ્થાન ચંદ્રમા છે, તેમ શ્રીસંઘગુણાનું સ્થાન છે, માટે હે ભવ્યાત્માઓ ! તમે શ્રીસંઘનો સત્કાર તથા તેની પૂજા કરો.

શ્રીસંઘલકિતનું મહાત્મ્ય વર્ણવતાં કહ્યું છે કે—

“યદ્મક્તેઃફલમર્હદાદિપદવી મુખ્યં કૃષેઃશસ્યવત્,
ચક્રિત્વં ત્રિદશેન્દ્રતાદિ તૃણવત્ પ્રાસંગિકં ગીયતે ।

શક્તિં યન્મહિમસ્તુતૌ ન દધતે વાચાઽપિ વાચસ્પતેઃ,

સંઘઃસોઽઘહરઃ પુનાતુ ચરણન્યાસૈઃ સત્તાં મંદિરમ્” ॥

એટલે—કૃષિ કરતાં જેમ ધાન્યની મુખ્ય પ્રાપ્તિ થાય અને ચારો તો ધાન્યની પાછળ આવેજ, તેમ જેની લકિત કરતાં તિર્થકરાદિ પદવીનું મુખ્ય ફળ મળે અને ચંકવત્તી કે ઈંદ્ર પદ તો પ્રસંગે પ્રાપ્ત થાયજ, વળી જેના માહાત્મ્યની સ્તુતિ કરવામાં બૃહસ્પતિની વાણી પણ અશક્ત બની જાય છે. એવો નિર્દોષ શ્રી-સંઘ પોતાના ચરણ ન્યાસથી સન્જનોના ગૃહાંગણને પાવન કરે.

અહો ! આજે મારાં અહો લાગ્ય ! આજ મારા સુકૃતનો સૂર્ય પ્રકાશ્યો ! શ્રીસંઘના દર્શનથી આજે હું પાવન થયો. પ્રબળ પુણ્યનો ઉદ્ધય થયા વિના પુરૂષોને શ્રીસંઘ લકિતનો લાભ મળતો નથી, વળી મને કામઘટ જે પ્રાપ્ત થયો છે. તેની પણ હવે ઝરા-ઝર સફળતા થશે.”

એ પ્રમાણે ઉલ્લાસ પૂર્વક વિચાર કરી મંત્રીએ સમય સાધીને શ્રીસંઘને જમાડવાને માટે આમંત્રણ કર્યું. આથી સંઘ-પતિ તેમજ સંઘના લોકો આશ્ચર્ય પામ્યાઃ કારણ કે મંત્રી પાસે કંઈપણ સાધન જેવામાં ન આવ્યા. વળી સંપત્તિને સુચવનાર સ્થ ગાડાં માણસો દાસ-દાસીઓ, સામાન કે અશ્વાદિ કંઈ તેની પાસે દેખાતાં ન હતા. તેથી સંઘજનોએ સંઘપતિ સાથે મળીને વિચાર કર્યો કે—“આ કેઈ અજ્ઞણ્યો પ્રવાસી લાગે છે. એની પાસે પોતાને આવા પૂરતું પણ સાધન નથી, તો એ આપણને શી રીતે

જભાડી શકશે ? ન તો એની પાસે કંઈ દ્રવ્યાદિનાં સાધન છે કે જેથી જરૂરી વસ્તુએ તુરતમાં મેળવી શકે. એક સામાન્ય માણસની જેમ એ પગે પ્રવાસ કરે છે. માટે એની માગણીનો સ્વીકાર કરવો તે વાજબી નથી. વખતસર એ આપણી મશકરી કરવા આવ્યો હશે. પોતાની પાસે જેને કંઈ ખાવાનું નથી, તે આપણા મોઠા શ્રીસંઘને આમંત્રણ આપી મોટું માન મેળવવા આવ્યો છે. અરે ! એ કેવો અવિચારી માણસ છે કે આપણને વિના કારણે એણે વિચારમાં નાખી દીધા ? વળી ‘તારી પાસે શું છે ? તારી આગળ કંઈ દેખાતું નથી. તું દરિદ્ર જેવો લાગે છે, સાધવહીન છે, અમારી મશકરી કરવા આવ્યો છે, ઇત્યાદિ ખોલ તેને કહેવા, તે તો બહુ હલકાઈ છે. એમ પુછવાનો આપણો ધર્મ નથી.’”

એ રીતે તેઓ મસલત ચલાવતા હતા, એવામાં એક યાત્રાળુએ કહ્યું કે—‘લાઈઓ ! આવા લાંબા વિચારમાં શું પડ્યો છે ? આપણને ખાત્રી ન થતી હોય તો આપણે સૌ પોતાનું રાંધી લઈએ. એટલે સમાધાન થઈ જાય.’

આ ઉતાવળીયો વિચાર કેટલાક વૃદ્ધ જનોને પસંદ ન પડ્યો. તેમણે રાંધવાની સલાહ ન આપતાં જણાવ્યું કે—“લાઈઓ ! આપણે તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યા છીએ. માટે બે ઘડીવાર ધીરજ ધરવાથી આપણું શરીર કંઈ સુકાઈને સમાપ્ત નહિ થઈ જાય. વળી એ આપણને ઉદ્ધાસથી આમંત્રણ આપવા આવ્યો, તેનો ઉત્સાહ ભંગ કરવો તે પણ આપણને ઉચિત નથી. આપણે લોજન વેળા સુધી રાહ જોઈએ. ત્યાર પછી બધું જણાઈ આવશે. આપણે તેના આમંત્રણનો અરવીકાર નથી કર્યો. એટલે વખતસર તે ગમે ત્યાં સગવડ કરીને આપણને લોજન કરાવે. અગર તેણે ક્યાં પણ તૈયારી કરી હોય, તો તે નકામી થઈ પડે. માટે ઉતાવળ કરવી વાજબી નથી.”

કેટલાક ઉતાવળીયા લોકોને જો કે આ વિચાર બંધ બેસતા ન થયા, તથાપિ સંઘપતિ અને બીજા કેટલાક એટરની

સંમતિથી વૃદ્ધોનો વિચાર સૌ કોઈને અમલમાં મૂકવો પડ્યો. એટલે લોજન વેળા સુધી બધા લોકો મંત્રીની રાહ જોઈ બેસી રહ્યા.

હવે સમય થતાં મંત્રીએ એક મોટો મંડપ તૈયાર કર્યો, તે કામઘટના પ્રભાવથી સુવર્ણના થાળ બનાવ્યા અને એકસો આઠ રતિ સમાન રૂપવતી રમણીઓ વસ્ત્રાભૂષણથી વિભૂષિત સંજ્જ કરી. પછી વિવિધ રસવતી, પકવાન, શાક, દાળ, ભાત, અથાણાં, પાપડ વિગેરે જંગલમાં ન મળી શકે તેવી ખોરાકની વસ્તુઓ તૈયાર કરી. ત્યારબાદ એક જુદા ઓરડામાં મોટી કીંમતના વિવિધ વસ્ત્રો અને સુવર્ણ-રૂપાના આભૂષણો ભરી રખાવ્યા. આટલું બધું તૈયાર કરાવીને મંત્રી શ્રીસંઘને તેડવા ગયો. ત્યાં સંઘપતિ તથા સંઘના તમામ લોકોને અંજલિ જોડી તેણે નમ્ર વિનંતી કરી કે—‘આપના પવિત્ર ચરણાંબુજથી માઝું આંગણું પાવન કરો.’ હજી પણ ઘણા લોકોના હૃદયમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ નથી, છતાં તેની વિનંતીને માન આપીને બધા લોકો મંત્રીની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. ત્યાં થોડે દૂર ગયા, એટલે એક ભવ્ય મંડપ જોવામાં આવ્યો તે જોઈને તો બધા આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયા. સૌ આપસમાં એક બીજાને કહેવા લાગ્યા કે—‘આ તે કાંઈ સ્વાન છે કે ઈંદ્રજાળ છે? વગી આ પુરૂષ પોતે કોઈ દેવ વિદ્યાધર છે કે મનુષ્ય છે? આ બધું સાચું છે કે બનાવટી બાજી છે? આમ બધા તર્ક વિતર્ક કરતા મંડપની પાસે આવ્યા ત્યાં કેટલાક વિચારવા લાગ્યા કે—‘આપણને ફસાવવાને એણે આ બાજી તો નથી રચીને? એમ ધારીને મંડપને બરાબર હાથથી સ્પર્શીને જોવા લાગ્યા, પણ તેવું કંઈ જણાયું નહિ, એટલે સંતુષ્ટ થયા.

શ્રીસંઘના તમામ માણસો આવી ગયા એટલે મંત્રીએ તે રમણીય રમણીઓને કનકના થાળ માંડવાનો આદેશ કર્યો કે તરતજ તેમણે થાળ માંડી દીધા પછી પગતવાર બધા બેઠા, એટલે તે રૂપવતી રામાઓ બધાને લોજન પીરસવા લાગી. મંત્રી તો તે વખતે સૌની સમક્ષ અંજલિ જોડીને ઉભો હતો. આ

(૫૨)

બનાવ જોઈને બધા સાનંદાશ્ચર્ય થઈ ગયા. આ તે પૃથ્વીની પદમણીઓ કે સ્વર્ગની સુંદરીઓ ? આ તે ઈંદ્રની અસરાઓ કે પાતાલની દેવકન્યાઓ ? તે કમનીય કામિનીઓને જોતાં બધા વિધ વિધ વિકલ્પો કરવા લાગ્યો. તેમની ચાલવાની ઢબ, પગ નાખવાની પદ્ધતિ, વસ્ત્રાભૂષણ સજવાની સજ્જાઈ, વચન બોલવાની ચતુરાઈ અને પીરસવાની કુશળતા જોઈને બધા મોહ મુગ્ધ બની ગયા. અહા ! વિધાતાએ ઢુનીયામાં કેવા મોહનીય યંત્રો ગોઠવ્યા છે ? કહ્યું છે કે—

“ સંસારે હયવિહિણા,
મહિલારૂવેણ મંડિઅં પાસં ।
બજ્જંતિ જાણમાણા,
અયાણમાવિ બજ્જંતિ ” ॥

અહો ! આ સંસારમાં નિર્દય વિધાતાએ મહિલાઈથી પાશ માંડ્યો છે કે જેમાં સુજ જનો નાણી જોઈને બંધાય છે અને અજજનો પણ બંધાય છે.

ખરેખર ! પુરૂષો એમજ સમજે છે કે ‘ ઢુનીયામાં જે દયિતા-પ્રમદાઓ ન હોત, તો સંસાર ઢુસ્તર ન લાગત.’ કહ્યું છે—

“ સંસાર ! તવ પર્યન્ત-
પદવી ન દવીયસી ।

અન્તરા દુસ્તરા ન સ્યુ-
ર્યદિરે મદિરેક્ષણાઃ ” ॥

હો સંસાર ! જે વચમાં મદમાતી માનિનીઓ નડતર કરનાર ન હોત તો તારો છેડો (મોક્ષ) કંઈપણ ઢૂર ન રહેત.

એ મૃગાક્ષીઓમાં કંઈ અજબ મોહિની મંત્ર રહેલ છે, એમ તો યોગીઓ પણ માન મૂકીને માન્ય કરે છે. નહિ તો તેઓ વનવાસના વિકટ સંકટો શા માટે સ્વીકારી લેત ? એક કવિ કહે છે કે—

(૫૨)

“સંમોહયન્તિ મદયન્તિ વિદમ્બયન્તિ,
નિર્મત્સંયન્તિ રમયન્તિ વિષાદયન્તિ ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां,
किं नाम वाग्मनयना न समाचरन्ति”

આહો ! એ વામાક્ષીઓ, પુરુષોના હૃદય યુક્ત હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને સંમોહ પમાડે છે, મદમસ્ત બનાવે છે, વિડંબના કરે છે, અપમાન કરાવે છે, રમાડે છે અને ખેદ પણ પમાડે છે. તે શું શું નથી આચરતી ?

અરે ! તે તરુણીઓમાં આટલી બધી શક્તિ હોવા છતાં કવિઓએ તેને અબળાના ઉપનામથી ઓળખાવી છે. આ તે શું વાજળી વર્ણુન કે શબ્દોની સંકલના ? એજ બાળત નીચેના શ્લોકમાં બતાવેલ છે—

“पंचाननं परिभवत्युदरेण वेणी-

दंढेन कुंडलिकुलं शशिनं मुखेन ।

या सा जगत्त्रयजयप्रथिता नतांगी,

बुद्धया कया वत बुधैरबला बभाषे ?” ॥

આહો ! જે પોતાના કૃશ ઉદરથી સિંહનો પરાલવ કરે છે, વેણી દંડથી નાગ સમુદાયને છતી લે છે અને મુખથી ચંદ્રમાને—એમ ત્રણે જગતને છતવામાં પ્રખ્યાત થયેલ પ્રમદાને સુર કવિઓ અબલા કઈ બુદ્ધિથી કહી ગયા છે ? તે સમજાતું નથી.

વળી એક સ્થળે વિદગ્ધ જનોએ અંગનાને હલકી ઉપમાઓ આપી એટલી બધી ઉતારી દીધી છે કે બાણે જગતમાં તેની જરૂર ન હોય. તે નીચેના શ્લોકમાં બતાવે છે—

“दुरितवनघनाली शोककासारपाली,

भवकमलमराली पापतोयप्रणाली ।

વિકટકપટપેટી મોહભૂપાલચેટી,

વિષયવિષમ્બુજંગી દુઃખસારા કૃશાંગી” ॥

એટલે—તરૂણ તરૂણી દુરિતરૂપ વન વિકસિત કરવામાં મેઘમાલા સમાન છે, શોકરૂપ તળાવની તે પાણરૂપ છે, સંસારરૂપ કમલમાં તે રાજહંસી જેવી છે, પાપરૂપ જળની તે નીકતુલ્ય છે, ન કળી શકાય તેવા કપટની તે પેટી સમાન છે, મોહ મહારાજની તે દાસી તુલ્ય છે, વિષયરૂપ વિષની તે નાગણુ જેવી છે અને અનેક પ્રકારના દુઃખને તે વધારનાર છે.

જમવા બેઠેલા લગભગ બધા લોકો ‘લલિત લીલાથી પીરસતી તે લાવણ્યવતી લલનાઓએ બાણે રસવતીના દિવ્ય સ્વાદમાં ઉમેરો કર્યો હોય’ એમ માનવા લાગ્યા. ‘અહો! શુંગાર રસની દેવીઓ સમાન આવી સૌંદર્યવતી સુંદરીઓના હાથે આપણે આવું સ્વાદિષ્ટ દિવ્ય લોજન કદી પામ્યા નથી આજે કેઈ મહા ભાગ્યેદયથી તે પામ્યા. તેથી આપણું જીવન સફળ થયું.’ એમ કેટલાક હર્ષવિશથી પોતાને ભાગ્યવંત માનવા લાગ્યા. જો કે તે દિવ્ય લોજનમાં સ્વાદની કંઈ ખામી ન હતી, છતાં એ કામિનીઓના કર લાગવાથી તેના સ્વાદમાં કેઈ અલૌકિક ઉમેરો થવા પામ્યો હતો. બધા યાત્રાળુઓ સુખપૂર્વક જમ્યા. એ રમણીય રસવતીના સ્વર્ગીય સ્વાદથી તેઓ પોતાને ઘડીભર દિવ્યાવતારી માનવા લાગ્યા.

લોજન થઈ રહ્યા પછી મંત્રીએ સૌને તાંબુલાદિ મુખવાસ આપી, હાથ બેડીને વિનંતી કરી કે—‘આજે આ દીનના આંગણને ખાવન કરી, મને કૃતાર્થ બનાવ્યો. હવે આ ગરીબ બંધુપર કૃપા કરીને આ વસ્ત્ર આભૂષણ સ્વીકારી મને પ્રમુદિત કરો.’ એમ કહી તેણે દિવ્ય વસ્ત્રો અને અલંકારો મંગાવીને ત્યાં મે.ટો ઢગ કર્યો, અને પ્રથમ સંઘપતિને એમ અનુક્રમે બધાને વસ્ત્રાદિકની પહેરામણી કરી. તેમાં પણ તાના બાલકથી તે વૃદ્ધ સુધી સૌને

તેણે યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો. આથી તે સૌના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. એક અબજયા પુરૂષનો આટલો બધો સત્કાર જોઈને સૌ કોઈએ મંત્રીને પ્રશ્ન કરીને પોતાનો પ્રીતિભાવ દર્શાવ્યો. પછી વિદાય થતાં મંત્રી સૌને તેમના સ્થાન સુધી વળાવવા ગયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં સંઘપતિએ તેને અતિ આગ્રહ પૂર્વક પુછ્યું કે—‘મહાનુભાવ! એક ઘડીવારમાં તમે આટલી બધી સામગ્રી શી રીતે તૈયાર કરી? તમારી પાસે પૈસા કે માણસના સાધન તો જોવામાં આવતાં નથી. શું તમે કોઈ દેવતાની સહાયતાથી આ બધું બનાવ્યું? કે કોઈ મંત્ર-વિદ્યાના બળથી બધું તૈયાર કર્યું?’

‘મહાશય! એ બધું મેં કામઘટના પ્રભાવથી બનાવી લીધું. તે એક દેવતાની પ્રસાદી છે,’ મંત્રીએ સાચે સાચું કહી બતાવ્યું.

આથી સંઘપતિનું મન લલચાણું. તેને કામકુલ મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા બળી. એટલે તરતજ તેણે મંત્રીને કહ્યું કે ‘મહાનુભાવ! એક મારી યાચનાને ધ્યાનમાં લઈ મારા મનોરથ પૂરા કરો. આપ પરોપકારી અને ઉદાર દિલના છો. કલ્પવૃક્ષની જેમ લોકોના કોડ પૂરા કરો છો તો મારી એજ માગણી છે કે મને તે કામઘટ આપીને કૃતાર્થ કરો. હું તમારો જીવનભર ઉપકાર માનીશ અને વળી એ આપની સહાયતાથી પ્રતિદિન સ્વામીવાત્સલ્ય કરીશ, તે પુણ્યના તમે નિમિત્ત કારણ થશો. જીઓ, આ બે ચામર છે, તે વિષ, રોગ અને શસ્ત્રને અટકાવે છે અને તેની અસરને દૂર કરે છે. એ તમને તે કામઘટને બદલે આપવા ધારું છું. તમે તેનો સ્વીકાર કરી મને તે કામઘટથી કૃતકૃત્ય કરો.’

એ પ્રમાણે સંઘપતિએ બહુજ આગ્રહથી કામઘટની માગણી કરી, ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું—કે ‘મહાશય! એ દેવતાની આપેલ વસ્તુ છે, તે બીજાઓના મનોરથ પૂરી ન શકે, માટે તમે એ બાબતનો આગ્રહ મૂકી ઘો.’ એમ અનેકવાર સમજાવતાં પણ સંઘપતિએ પોતાનો આગ્રહ છોડ્યો નહિ. એટલે કામઘટના

(૫૫)

બહલામાં બે ચામર લઈને મંત્રી પોતાના પંથે પડ્યો અને સંઘવી પણ સંઘ લઈને આગળ ચાલ્યો.

હવે બીજે દિવસે મંત્રી ક્ષુધાતુર થયો. એટલે કામઘટ લઈ આવવાને તેણે દંડને હુકમ કર્યો. દંડને આદેશ થતાંજ તે ગગનપથે ચાલીને સંઘપતિની પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં રહેલા કેટલાક સુભટોને તેણે ત્રાસ પમાડ્યા, કેટલાકને મૂર્છાવશ કર્યા, કેટલાકના હથીયાર ભાંગ્યા અને કેટલાકને બીકણ કે બાયલાની જેમ ભગાડી દીધા સંઘપતિને મૂર્છા પમાડી કામઘટ લઈને તે પાછો ચાલતો થયો. થોડીવાર પછી તે બધા સ્વસ્થ થયા અને એક બીજાને પુછવા લાગ્યો કે—‘આ અચાનક શું થયું?’ પણ સાચી હકીકત કોઈના સમજવામાં ન આવી એવામાં કામકુંભની તપાસ કરતાં તે હાથ ન લાગ્યો, એટલે સંઘપતિ બિચારો હાથ ધસતો રહ્યો. મંત્રીની શિખામણનો તેણે અનાદર કર્યો હતો, તેને માટે તે અતિશય પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો.

અહીં દંડે તરતજ આવીને મંત્રીને કામઘટ સોંપ્યો. તે જોઈને મંત્રી અત્યંત સંતુષ્ટ થયો. દંડના પરાક્રમથી પોતાની બાજુ સુધરી ગઈ, તેથી તેના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. ત્યાં મન માનતું લોજન કરીને મંત્રી ચિંતવવા લાગ્યો કે—‘કામઘટ દંડ અને ચામર—એ ત્રણે વસ્તુ અમત્કારિક છે. એની સહાયતાથી મારો વિજય હવે નજીક છે. પુણ્યોદયથી બધું પાંસડું થાય છે. હવે ક્યાં પણ વિલંબ ન કરતાં સત્વર સ્વસ્થાને પહોંચું અને રાજાને પુણ્યનો અમત્કાર બતાવીને મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરું.’ એમ ચિંતવીને અંતરમાં અત્યંત આનંદ પામતા મંત્રીએ પોતાના શ્રીપુર નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

“ માગ્યાત્ સંપત્ પદે પદે ”

“ પુણ્ય પ્રભાવે પગલે પગલે,
ઋદ્ધિ તણે નહિ પાર. ”

(૫૬)

પ્રકરણ ૫ મું.

કુલીનતાની કસોટી.

“શુદ્ધા સદૈવ કુલજા કિલ સૈવ ધીરા,
શ્લાઘ્યા વિપત્સ્વપિ ન મુંચતિ યા સ્વભાવમ્ ।
તમ્નો યથા દિનકરસ્ય મરીચિજાલૈ-
દેહં ત્યજેદપિ હિમં ન તુ શીતલત્વમ્ ” ॥

કુલીન કાંતા હોય તે શુદ્ધ મને ઘૈર્યવતી હોય, જેમ સુર્યાના સખત કીરણોથી તપ્ત થયેલ ખરફ પોતાના દેહ સ્વરૂપને તણ દે છે અર્થાત્ ઓગલી જાય છે, પણ પોતાના શીતલ સ્વભાવને મૂકતો નથી, તેમ તે શ્લાઘાપાત્ર સતી પોતાની પવિત્રતાને કદિ છોડતી નથી.

મતિસાગર મંત્રીના ગયા પછી તેના વૃદ્ધ માત પિતા મરણ પામ્યા. એટલે હવે તેના ઘરમાં તેની સ્ત્રી વિજયસુંદરી એકલી રહી. તેણીને ધીરજ આપનાર ઘરમાં કોઈ ન રહ્યું. આ સમાચાર પ્રચંડસિંહના સાંભળવામાં આવ્યા. તે નિર્દોષ અને નિરાધાર કુલીન કાંતાઓની લાજ હુન્ટવાનો ઇબરો લઈ બેઠો હતો. એકદા કંઈક બહાને તે મંત્રીના ઘરે આવી ચડ્યો. ત્યાં સાવિત્રીને શરમાવે તેવું વિજયસુંદરીનું રૂપ જોઈને તે મુગ્ધ થયો. તેણીના ચંદ્રમા જેવા મુખની કાંતિમાં પ્રચંડસિંહનું ચિત્ત

ચોકેર અંબાઈ ગયું. એ રામાના રંગમાં રમવાનો તેમણે કિચાર થયો. પ્રથમ તો તેના વચન-પીયુષ-અમૃતનું પાન કરવાને તત્પર થયો. એ શરમાળ સુંદરીને બોલાવવા જતાં પ્રથમ તેણે મંત્રીના કુશળ સમાચાર પૂછતાં જણાવ્યું કે—

“ સુંદરી ! મતિસગર મંત્રીના શા સમાચાર છે ? તમારા વૃદ્ધ વડીલો સહગત થતાં તમારે ઘરમાં એકલા રહેતાં અકળામણું થતી હશે ? મંત્રી તો મહાભારત કામ સાધવાને ગયા છે, એટલે તે કામ સાધ્યા વિના પાછા ફરે તેમ નથી. તમારે કોઈ પણ ચીજની જરૂર હોય તો મને કહી દેવું. હું દરરોજ તમારી સંભાળ લેવા આવતો જઈશ. સ્ત્રીઓ તો પુરૂષોના આશ્રયતળે રહેવાનેજ સરખાયેલી છે. તેઓ પુરૂષોની જેમ સ્વતંત્ર રીતે રહેવાને લાયક નથી. મંત્રીને મારા મિત્ર સમજીને તમારો હું સંભાળ લેતો જઈ, તો પણ મારી ફરજ છે.”

એ રીતે પ્રચંડસિંહની તે વહોકિલ તથા તેની વિકાસી મુખમુદ્રા જોઈને વિચયસુંદરીને તેના પ્રત્યે અભાવ થયો, છતાં તેના પુરૂષી રીતે તિસ્કાર કરવો તેણીને યોગ્ય ન લાગ્યો, એટલે તે નતમુખી થઈને બેઠી—‘ભાઈ ! તમે મારાથી અપરિચિત પુરૂષ છો, જ્યાં તમે કોણ છો, તમારો સ્વભાવ કેવો છે ? વિગેરે હું કશું જાણતી નથી. તમે ભલે પાનદાન હો, છતાં એકાકી દરરોજ મારા ઘરે આવો, તે મને પોતાનેજ ઈષ્ટ નથી. જ્યાં મને કોઈ ચીજની જરૂર નથી. તેમ તમને કોઈપણ ચીજ માટે તસ્દી આપવા માગતી નથી. મારા પતિની એરહાજરીમાં તમે અહીં આવો, તે લોક વ્યવહારની દૃષ્ટિએ ઉચિત ન જણાય માટે હવે તમે અત્રે આવવાની તકલીફ ન ઉઠાવશો અને મારી કાળજી પણ ન કરશો.’

આ તેણીના ઠંડા પણ માનિક બોલથી પ્રચંડસિંહ કંઈક નિરાશ થઈ ગયો છતાં તેણીના લલિત લાવણ્ય-સાગરમાં લીલા

કરતું તેનું મન-માઇલું શાંત ન થયું. તે તો જાણે એ સુંદરીના સૌંદર્યામૃતનું અત્યારેજ પાન કરી લઉં-એમ અધીરું બનીને તલપી રહ્યું હતું. પણ અત્યારે તો પ્રચંડસિંહને બોલવાનો અવકાશજ ન રહ્યો. એટલે તે શરમાઇને રસ્તો માપી ગયો.

જે કે તેણીએ માર્મિક રીતે પ્રચંડસિંહનો તિરસ્કારજ કર્યો, છતાં તે તો તેના અધરામૃતનું પાન કરવાને, ઉંચા નીચો થઇ રહ્યો હતો—‘ અરે ! ગમે તેમ થાય, તો પણ એ સુંદરીને સોડમાં લીધા વિના મારું મન ઠરીને શાંત બેસી રહે તેમ નથી. મારી પાસે ક્યાં કાવાદાવાની ખોટ છે ? એક રીતે ન કાઠ્યા તો બીજી રીતે ફસાવીશું. તેમ કરતાં પાછા પડયા તો ત્રીજી રીતે સતાવીશું. અરે ! નહિ તો છેવટે બલાત્કાર કરવા જતાં પણ મને કોણ પકડે તેમ છે ? હું રાજનો માનીતો હજૂરીયો, એટલે મારી પાસે બધા બકરીના બચ્ચા જેવા ! ઠીક છે, બચ્ચા નાબુક નાજની ! તું પણ યાદ રાખજે કે આ પ્રચંડસિંહ તને પોતાનો કેવો પ્રચંડ પ્રતાપ બતાવી સતાવે છે ? ’

બસ ! કંઇક આ વિચારની ગરમી, કંઇક ક્રોધની ગરમી અને કંઇક કામાગ્નિની ગરમીથી તે ક્ષણભર બેચેન થઇ ગયો. તરતજ સાવધાન થઇને તે એજ ઘટમાળ ફેરવવા લાગ્યો. પોતાના મનોમંદિરમાં બિરાજેલ કામદેવને લોગ ધરાવ્યા વિના તે ઠરીને ઠેકાણે બેસે તેમ ન હતું. એજ તેના તન-મનમાં તાલાવેલી લાગી રહી હતી. કારણ કે—

“યૌવનં ધનસંપત્તિઃ,

પ્રમુત્વમવિવેકિતા ।

एकैकमप्यनर्थाय,

किमु यत्र चतुष्टयम् ” ॥

આહો ! યૌવન, ધનસંપત્તિ, ઠંકુરાઈ અને અવિવેક-એમાંના એક એક પણ અનર્થ ઉપજાવે છે, તો જ્યાં ચારે હોય, ત્યાં શું પૂછવું ?

(૫૯)

વળી મહા પુરૂષો કામને પણ અગ્નિ સમાન ઠહી ગયા છે કેમકે—

“તાવન્મહત્ત્વં પાંડિત્યં,
કુલીનત્વં વિવેકિતા ।
યાવજ્જ્વલતિ નાંગેષુ,
હન્ત પંચેષુ પાવકઃ ” ॥

મહા ! જ્યાં સુધી શરીરમાં કામાગ્નિ જાગત ત્યજને જ્વલત ત્યતો નથી, ત્યાં સુધીજ મનુષ્યના મહત્ત્વ, પંડિતાઈ, કુલીનપણું અને વિવેક સહી સન્નામત રહી શકે છે, પણ કામાગ્નિ જાગતાં તે બધાનો ધ્વંસ થાય છે.

મનમથદેવની આગળ મોટા ધીર પુરૂષો પણ કાચર જેવા બની જાય છે. કથું છે કે—

“વિકલયતિ કલાકુશલં,
હસતિ શુચિં પંડિતં વિઙ્બયતિ ।
અધરયતિ ધીરપુરૂષં,
ક્ષણેન મકરધ્વજો દેવઃ ” ॥

મહા ! કામ-મકરધ્વજ દેવની શક્તિ કોઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે. તે કળાકુશળ પુરૂષને વિકળ-બ્રમિત બનાવે છે. પવિત્રતાને તે હસી કહાડે છે. પંડિતજનોને સતાવીને શરમાવે છે અને ધૈર્યવંત પુરૂષોને ખાયલા બનાવે છે. એ મદનની મસ્તા કોઈ અજબ પ્રકારની છે.

ખરેખર ! એ મનમથના મજબુત મારથી બચી જનાર કોઈ વીરલા વીર પુરૂષોજ હશે. એક બહાદુર અને સુગ શિરોમણિ નરવીર કહે છે કે—

“મત્તેમકુંભદલને મુવિ સન્તિ શૂરાઃ,

કેચિત્પ્રચંડમૃગરાજવધેઽપિ દક્ષાઃ ।

કિન્તુ બ્રવીમિ બલિનાં પુરતઃ પ્રસહ્ય,

કન્દર્પદર્પદલ્ભે વિરલા મનુષ્યાઃ ” ॥

શૂરાતનના મદમાં મસ્ત થનારા શૂરાઓ ! સાંભળો મહોન્મત્ત ગજરાજોતા કુંભસ્થળ ભેદી આખનારા, પૃથ્વી પર ઘણા શૂરવીરો હશે અને કેટલાક પ્રચંડસિંહનો વધ કરવામાં ચાલાકી બતાવનારા એવાં દક્ષ જનો પણ ઘણા હશે, પરંતુ હું તેવા બંધવતોની આગળ છાતી ઠોકીને કહું છું કે-કન્દર્પના દર્પનું દલન કરનારા, દુનીયામાં કોઈ વિરલાજ વીર પુરૂષો હશે.

આજે આવા શૂરાઓ, પ્રબળ પંડિતો અને ધરાને ધુબવનારા ધીરાઓ પણ મનમથની આજ્ઞાને માન આપી એક પગે ઉભા રહે છે, તો આ બિચારા પ્રચંડસિંહનું શું ગળુ કે તેના તીવ્ર પંચ બાણથી અથવા પામે ? સીતાને સતાવનાર રાવણ રણમાં રોળાણે અને દૌપદીને દખાવનાર દુર્યોધન બેહાલ થયો. અરે ! પાપી પ્રચંડ ! ભવિષ્યનો ભય રાખ. છેવટે કામની કુટિલ બળમાં બંધાઈ જતાં પ્રચંડસિંહે વિચાર કર્યો કે—‘આ કામ મારો દોસ્ત દુષ્ટસિંહ જરૂર સાધી આપશે. કદાચ વત આગળ લંકાવત્તાં કાળ સુધી જશે, તો પણ ફૂડી શકાશે કે—‘બાપુ ! એ શિકાર તો તમાસ માટે હતો.’ ઠીક છે, દુષ્ટસિંહ આવે છે. તેને અત્યારેજ સમબંધીને વાકેફ કરૂં અને જેમ બને તેમ એ કામ ઉતાવળથી કરવાની તેને સૂચના આપી દઉં.’

‘કેમ ! આજે કેવા ગંભીર વિચારમાં ઉત્તરી પડ્યો છે ? દુષ્ટસિંહે આવતાંજ પ્રશ્ન કર્યો.

‘આજે એક અગત્યનું કામ તમને સોંપવાનું છે બ્રાહ્મણ, મિત્ર ! બળવી શકશો ? પ્રચંડસિંહે પ્રસ્તાવના કરી.

‘વાહ! આપનું જમિ તેવું કામ કરવાને હું બંધાયેલો છું આપ ફરમાવો, એટલે તે કામ કરવાની તૈયારી કરું.’ દુષ્સિંહે ઉત્સાહ બતાવતાં કહ્યું—

‘અહો! આ તમારા ઉમંગથી તો મને ઘણાજ સંતોષ થાય છે’ એમ યોલતાં પ્રચંડસિંહે કામ નિવેદન કરતાં બોલ્યો—

‘ભાઈ દુષ્સિંહ! હું ગઈ કાલે મતિસાગર મંત્રીના ઘરે ગયો હતો. ત્યાં તૈની અપ્સરા જેવી રૂપવતી સ્મહીને બેતાં મને લાગ્યું કે દુનીયાની દયિતાઓ બધી એની દાસી સમાન છે. એ પનોતી પદમહીને જ્યાં સુધી આપણા પક્ષમાં ન લાઈએ ત્યાં સુધી આપણી જીંદગી નકામી છે. બોલો, એ કામ સાધી શકશો?’

‘હા, હા, લેવાં તો કેક કામ સાધીને આપની શાખાથી ચેળવી છે, તો એ કામ શું માત્ર છે?’ દુષ્સિંહે છાતી ઢોકાને હિમ્મત બતાવી.

પછી દુષ્સિંહ તરતજ ત્યાંથી નીકળીને મંત્રીના ઘરે ગયો. વિજયસુંદરી તેને બેઠને વિચારમાં પડી, છતાં કંઈ પણ બોલી નહિ.

“સુંદરી! હું આજે તમને એક સુખ સમાચાર સંભળાવવા આવ્યો છું. જે સુખની દરકાર કરતા હો, તો એ મારો સંદેશો સ્વીકારી લ્યો,” દુષ્સિંહ હસતાં હસતાં બોલ્યો.

‘ભાઈ! તમને હું એળખતી નથી, છતાં આમ અચાનક અહીં આવીને તમારે મને કેવો સંદેશો કહેવો છે? વિજયસુંદરી નરમાશથી બોલી.

‘દેવી! જે તમારે હવે પછીની જીંદગી સંપૂર્ણ સુખસય વીલાવતી હોય, તો હવે તમારાપર મહારાજની મોટી મહિરબાની થવાની છે, તમારા રૂપ અને ગુણથી મહીપતિ તમારાપર એકદિલ થયા છે. રાજાઓ જે ધારે તે કરી શકે છે, છતાં તમે તમારી

રાજ્ય ખુશીથી પ્રેમ બતાવશે, તો તમે સાક્ષાત્ સ્વર્ગના સુખો ભોગવી શકશો.' દુષ્ટસિંહે જુદીજ જાળ પાથરી.

‘કાલે કોઈ નવીન પુરૂષ આવ્યો હતો, તેના તમે મહદગાર લાગો છો. પાછળથી તપાસ કરતાં તે પ્રચંડસિંહ, રાજાનો માનીતો હજુરીયો હતો, ભાઈ! તમે કોણ છો અને અહીં તમે કોની પ્રેરણાથી આવ્યા છો?’ મંત્રી મહિલાએ તેની યોગબાણ માગી.

‘હું દુષ્ટસિંહ નામે કોટવાલ છું. મને અહીં કોણે મોકલેલ છે. તે અત્યારે તારે જાણવાની શી જરૂર છે? જો તારે મન માનતાં સુખોમાં દિવસો ગાળવા હોય તો સમજી થઈને સમજી જ નહિ તો પછી..... દુષ્ટસિંહ આગળ બોલતાં અટકી ગયો.

‘ભાઈ! હું પણ તને નમ્રતાથી કહી દઉં છું કે તમે આટલેથીજ અટકી જાઓ. સતીઓને સતાવીને કોણે સાર કહાડયો છે? પરસ્ત્રીના મોહમાં ફસાઈને કોણ સુખી થયો છે? દુષ્ટસિંહ! પ્રચંડસિંહ કે તારો રાજા તો શું પણ કદાચ ઈંદ્ર પોતાનો ઐરાવણ હાથી મોકલે, તોપણ તે મારા મનથી એક પાપાણુના પૂતળા તુલ્ય છે. માટે એ એઠ ચાટતાં અટકી જા’ સુંદરીએ પોતાનું સ્હેજ સ્વરૂપ બતાવ્યું.

આટલું થયા છતાં દુષ્ટસિંહ એ અધમમાર્ગથી પાછો ન હઠ્યો. તેણે જરા સત્તાની ધમકી આપીને કહ્યું—‘અરે! કદાચહી કામિની! તને શાંતિથી સમજાવતાં તો તું છાપરે ચડી બેઠી. સ્ત્રીજાત આખિર સુધી પણ પોતાની હઠ મૂકે નહિ, અને તૂટયા સુધી તાણે. હજી પણ સંનમાં સમજી જા, નહિ તો પગલે પગલે પરિતાપ પામીશ, અહીં કેણુ તારી વહારે આવનાર છે?’

સુંદરીએ વિચાર્યું કે—‘આ લોકો પોતાની સત્તા અને દુષ્ટતાના દોર પર આવ્યા લાગે છે. વખતસર એમની બીજી સંતાગણી તો હું સહન કરી લઈશ પણ બલાતકાર કરવા આવશે, તો કંઈ ઉપાય નથી, છતાં સમજાવવાનો પ્રયત્ન તો કરવો.’ એમ ધારીને તે પુનઃ બોલી—‘અરે! દુષ્ટમતિના દુષ્ટસિંહ!

તારી એ ડરામણીથી હું ડરું તેમ નથી. સતીઓ પોતાના શીલની ખાતર પ્રાણ પણ કુરબાન કરે છે. અરે નીચ! કુલીનકાંતા પાસે આવા હલકા સખ્દ બોલતા તારી જીભ કેમ કપાઈ ગઈ નથી? જો તારો રાજા પણ કુલવધુઓનું રક્ષણ કરવાને બદલે તેમની લાજ લુટવાને પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતો હોય, તો તે પ્રજા પાલકના પદને લગ્નવે છે, તે દુનીયાના દૈત્ય તરીકે અવતરે છે. વળી તેમાં સહાય કરનારા તારા જેવા અસુરોને પણ ધિક્કાર છે. શાણી સતીઓને સતાવનાર, કુલીન રમણીઓને રીખાવનાર એવા રાજાને હજાર વાર ધિક્કાર છે. જા, પાપી, ચંડાલ! હવે મારી સામે નજર કરતો નહિ. તારા કાળા મુખને ક્યાંક છુપાવી દે. અધમ! નીચ! તારા પગલાંથી માફ આંગણું પણ અપવિત્ર થયું છે.'

પોતાના આ તિરસ્કાર વચનોથી દુષ્ટસિંહ દબાઈ ગયો. હવે તેને બોલવાનો અવકાશ જ ન રહ્યો. તે સુંદરી પોતાની જાળમાં સપડાય તેમ તો ન હતું, પણ પોતાનો આ હડહડતા અપમાનથી તેનું લેબું ચસકી ગયું. 'હવે તો એ અપમાનનું ગમે તે રીતે વેર લેવું'—એજ વાત તેના મનમાં રમી રહી. કંઈપણ બોલ્યા વિના તે એકદમ ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો. તે પ્રચંડસિંહની ખાનગી બેઠકમાં આવ્યો, પ્રચંડસિંહ આ વખતે ન હોવાથી તેને કંઈક વિચાર કરવાનો અવકાશ મળી ગયો. પ્રચંડસિંહ આવ્યો, તે પહેલાં તેણે એક ચુકિત શોધી લીધી હતી.

'કેમ, દુષ્ટસિંહ! કંઈ ક્ષોભ્યા?' પ્રચંડસિંહે આતુરતાથી પુછ્યું.

'બાપુ! તે ઘણી હડીલી છે. શાંતિથી સમજી જાય તેમ નથી.' દુષ્ટસિંહે ટુંકમાં જણાવ્યું.

'ત્યારે હવે બીજો કોઈ રસ્તો લેવો પડશે?' પ્રચંડસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા, બાપુ! તે વિના એ અવનીની અપ્સરા હાથમાં આવે-એમ લાગતું નથી.’ દુષ્ટસિંહે જવાબ વાળ્યો,

‘હીક છે, ત્યારે હવે કઈ યુક્તિ ચલાવીશું?’ પ્રચંડસિંહે સવાલ કર્યો.

‘હા, એક યુક્તિ હાથ લાગી છે. સંભળું અને જોરાવર સિંહ જે હાલ દિવાનની જગ્યાએ છે. તેમને ખુબ દારૂ પીવરાવી છાકઠા બનાવીને તેમના હાથે લખાવી લેવું કે-મતિસાગર દિવાનના હાથે સભ્યમાં થયેલ કેટલાક ગોટાળા માલમ પડ્યા છે અને ખબરનામાંથી કેટલીક મિલકત, તેમના વખતમાં ઉચાપત થયેલ જણાય છે. તે તેનો જ્યાં સુધી ખુલાસો ન થાય, ત્યાં સુધી મંત્રીની મિલકત જમ કરવામાં આવે છે.’ ખસ આટલું જો લખાવી લેવાય, તે તેમ મકાન અને મિલકત જમ કરવાની તેને ધમકી આપીએ અને તેમ કરતાં જો એ ન માને તો થોડા દિવસ જમીનો જંગ પુણુ મચાવીએ, એટલે પોતે ઠેકાણે આવી જશે.’ દુષ્ટસિંહ યુક્તિ અભાવતાં ઓલ્યો.

‘વાહ! રે મારા દિલબાન! એ રસ્તો તો સીધો અને સાફ છે.’ પ્રચંડસિંહે ધોત્તાની સંમતિ અને સંતોષ બહાર કર્યો.

બીજે દિવસે તેમણે બગીચામાં અગાઉથી મંદિરા વગેરેની સંમંથ કરી રાખી. ત્યાં એક ગાનારી ગુલબાન ગણિકાને બોલાવી હતી. જલસામાં માત્ર રાજા, વજીર, પ્રચંડસિંહ, દુષ્ટસિંહ અને ગાનારી ગણિકા, તથા બે ત્રણ નોકર બહાર બેઠા હતા. રાજાને બગીચાની સહેલાણીના બહાને અને પ્રધાનને ગાન-તાનના બહાને તેઓ ત્યાં ખેંચી આવ્યા. ઘડીબર સંગીતના તાનમાં ગુલબાન થયા પછી દુષ્ટસિંહની ઇસારતથી મધપાનનું પ્રકરણ ચાલ્યું તેમાં એ પ્રપંચીએએ એવો પ્રપંચ ગોઠવે રાખ્યો હતો કે-પોતાને આટલે માત્ર લેવા રંગના ખાણીનું પાત્ર એક નોકરના હાથમાં આપેલ અને તેને સુચના કરી રાખી કે-‘આ પાત્રમાંનું મધ,

તારે માગ અમને બંનેનેજ પાવું.’ રાજા અને પ્રધાનને માટે વધારે કેપ્રી મધ હતું, તેથી પાન કયા પછી તરતજ તે બંને બેભાન થવા લાગ્યા. ‘બાપુજી ! મારા હાથે તો એક બ્યાલો ચડાવો’ એમ કહેતાં કહેતાં તેમણે રાજાને ખુબ મધ પાઇને ગાંડોતુર બનાવી દીધો. પ્રધાનને પણ લગભગ તેવોજ કરી દીધો. રાજા અને વજીરને કેફ ચડતાં તેમણે ગણિકાને બહાર નીકળી જવાની ઇસારત કરી અને નોકરોને નીચે બેસી રહેવાની ભલામણ કરી. એ રીતે લાગ કાવતાં તેમણે પ્રધાનના હાથે લખાવીને તેમાં રાજાની સહી લઇ લીધી. મદિરાપાનથી યાદવોનો નાશ થયો, તે જગ બાહેર છે કહ્યું છે કે—

“ચિત્તે भ्रान्तिर्जायते मद्यपानाद्,

भ्रान्ते चित्ते पापचर्यामुपैति ।

पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढा-

स्तस्मान्મદ્યં નૈવ પેયં ન પેયમ્ ” ॥

એટલે—મધપાન કરવાથી ચિત્ત ભ્રમિત થાય છે, બ્રાંત ચિત્ત પાપ પ્રત્યે પ્રેરાય છે અને પાપ કરીને મૂઢ જનો દુર્ગતિમાં જાય છે. માટે ન પીવા લાયક એવા મદ્યનું કદિપણુ પાન કરવું નહિ.

સંનિપાત રોગથી માણસ જેમ વિના કારણે અસંબંધ બકવાદ કર્યા કરે છે, તેમ મધપાન માણસને તેવી સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. કહ્યું છે કે—

“वैकल्यं धरणीपात-

मयथोचितजल्पनम् ।

संनिपातस्य चिह्नानि,

मद्यं सर्वाणि दर्शयेत् ” ॥

એટલે—જેમ સંનિપાત વ્યાધિથી ગાંડાઈ, પૃથ્વી ખંર પછાડા મારવા અને જેમ તેમ બોલવું—એ લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે,

તેમ મદિરા પાનથી માણસ પૃથ્વી પર પડે છે, મનની ગાંડાઈ ખતાવે છે અને સંબંધ વિના જેમ આવે તેમ બકવાદ કર્યા કરે છે. અહા ! એનાથી કેટલી બધી ખરાબી થાય છે ?

વળી મધપાન કરનારને સત્યાસત્યનું જ્ઞાન હોતું નથી. એક કવિ રહે છે કે—

“મદ્યપસ્ય કુતઃ સત્યં,

દયા માંસાશિનઃ કુતઃ ।

કામિનશ્ચ કુતો વિદ્યા,

નિર્ધનસ્ય કુતઃ સુખમ્ ” ॥

એટલે—જેમ માંસ બક્ષણ કરનારને દયા હોતી નથી, કામી પુરુષવિદ્યાને સાધી શકતો નથી, નિર્ધન સુખ પામી શકતો નથી, તેમ મદિરાપાન કરનાર સત્ય જોઈ શકતો નથી.

નિસ્સો ઉતર્યો અને રાજા તથા વજીર સાવધાન થયા એટલે કોઈ પેલી ગણિકાના સંગીતનું અને કોઈ તેના નખરાનું એમ થોડીવાર વર્ણન કરીને સૌ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા. ચેતન આવ્યા પછી રાજા અને પ્રધાનને જાતી સંબંધી લાખી આપવાનો કાંઈપણ ખ્યાલ આવ્યો ન હતો.

શ્રીપુર નગરમાં એક ચંદનદાસ નામે શેઠ રહેતો તે ધર્મિષ્ઠ અને વ્યવહાર કુશળ હતો. મતિસાગર પ્રધાનની સાથે તેને ધર્મસ્નેહ બંધાયો હતો, રાજકીય બાબતમાં પણ તેની ઘણીવાર સલાહ લેવામાં આવતી અને તે પંચમાં માન પામતો હતો. જૈનધર્મ પર તે અચળ શ્રદ્ધા ધરાવતો, ધર્મદામાં સખાવત કરતો અને તેથી મહાજનમાં તેનું બહુ માન જળવાઈ રહ્યું હતું. કોઈ કોઈ વાર માણસ મોકલીને પ્રધાનપત્નીના સમચાર શેઠ પૂછાવતો. વિજયસુંદરી પણ તેને ખાનદાન સમજીને

કોઈવાર તેના ઘરે આવતી અને તેથી તેના ઘરના સ્ત્રીવર્ગની સાથે તેણીની સારી ઓળખાણ થઈ.

ચંદનદાસ શેઠને સંતાનમાં એકની એક સરસ્વતી નામની પુત્રી હતી. નાનપણથી લાડમાં ઉછરેલ હોવાથી સરસ્વતી નાની વયમાં-કંઈ પણ અભ્યાસ કરી શકી ન હતી. એક ખાનદાન અને ગર્ભ શ્રીમંતના પુત્ર સાથે તેણીના લગ્ન થયા, પણ દૈવયોગે લગ્ન થયા પછી છ મહિનામાં સરસ્વતીનો પતિ મરણ પામ્યો. એટલે વૃક્ષ વિનાની વેલડી અને જળ વિનાની માછલીના જેવી તેની હૃદયશા થઈ પડી. આ વખતે સરસ્વતીની અવસ્થા સવા સત્તર વરસની હતી. ખાળલગ્નથી થતી ખુવારીનો ખ્યાલ કરીને શેઠાણીનો એ વરસથી કન્યાના લગ્ન કરી નાખવાનો આગ્રહ છતાં ચંદનદાસ શેઠે વાયદા કરતાં વ્યતીત કર્યાં, પણ નશીબનાં નખરાં માણસને પોતાની મરણ પ્રમાણે નચાવે છે. આ અચાનક દેવી કોપથી શેઠના ઘરમાં શોક છવાઈ રહ્યો. ચંદનદાસ શેઠનું ચિત્ત પણ ખાળ વિધવા સરસ્વતીને જોઈને આકુળ વ્યાકુળ થઈ જતું. આ વખતે શેઠ, શેઠાણી તથા હુઃખિત સરસ્વતીને કોઈ ધીરજ આપનારની જરૂર હતી. સરસ્વતીની સાથે વિજયસુંદરીનો સારો સ્નેહ જામ્યો હતો, તે જ્યારે શેઠના ઘરે આવતી, ત્યારે સરસ્વતીને એકાદ વિનોદની વાત સંભળાવીને રાજી કરતી હતી. તેથી તે બંનેનો સ્નેહ પ્રતિદિન વધતો જતો હતો. વિજયસુંદરી શાણી, સદ્ગુણી અને સારી ભણેલી હતી, છતાં જરૂરી વાત સિવાય શેઠના ઘરે તે વધારે કોઈવાર બોલી ન હતી. આ વખતે સરસ્વતીને આ આકૃતનો આંચકો લાગતાં શેઠ, શેઠાણીને પણ તેની અસર થઈ.

આહા! કન્યા જન્મે ત્યારથી તેના માતા પિતાને ચિંતા લાગુ પડે છે. કહ્યું છે કે—

“जातेति पूर्वं महती हि चिन्ता,
कस्य प्रदेयेति ततः प्रवृद्धा ।

दत्ता सुखं स्थास्यति वा न वेति,
कन्यापितृत्वं किल हन्त कष्टम्”

આહો ! કન્યા જન્મતાંજ તેને વરાવવાની કાળજી લાગુ પડે છે અને મોટી થયા પછી તેને પરણાવતાં—‘એ સુખી થશે કે કેમ ?’ એવી ચિંતા થાય છે. ખરેખર ! કન્યાનો ખાપ આ કષ્ટથી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

કન્યાની લાગણી ધરાવનાર એક કવિ કહે છે કે—

“निअघरसोसा परगेह-
मंडणी कलिकलंककुलभवणं ।
जेहिं न जाया धूया,
ते मुहिआ जीवलोअंमि” ॥

એટલે—પોતાના ઘરને સોસવનારી, પરઘરને સુધારનાર તથા કલિકાળમાં અનેક રીતે કુળને કલંક લગાડનાર એવી કન્યાના માખાપ થવાનું સૌભાગ્ય જેમને પ્રાપ્ત નથી થયું, તેજ હુનીયામાં સુખી છે.

ચંદનદાસ શેઠ અને ભદ્રા શેઠાણી આજે કન્યાના દુઃખે અંતરમાં કલ્પાંત કરી રહ્યાં હતાં, ‘આપણી સરસ્વતીની હવે શી દશા થશે ? તેની જીવનશી રીતે જશે ? અને તેણીની દુઃખી હાલત આપણાથી શી રીતે જોઈ શકાશે ?’ આ ચિંતા તેમના અંતરના ઉંડા ભાગને તપાવીને દબ્ધ કરતી હતી.

વિજયસુંદરીને પણ સરસ્વતીની દુઃસ્થિતિ માટે ખેદ થયો, છતાં તેણે વિચાર કર્યો કે—‘હું અત્યારે તેમની પાસે જઈને સરસ્વતીના પૂર્વના સુખ, વૈભવ અને વિદ્યાસને સંભારી તેમને સંભળાવીશ તો જરૂર તેમના શોક-સંતાપમાં વધારો થશે. માટે તેવી ખોટી રૂઢિનો આશ્રય ન લેતાં મારાથી બની શકે તેટલી તેમને ધીરજ આપવી યોગ્ય છે.’ એમ ધારીને તે

શેઠના ઘરે આવી. વિજયસુંદરીને જ્ઞેતાં શેઠ, શેઠાણી અને સરસ્વતી રૂદ્ધ કરવા લાગ્યા. એટલે મંત્રિપત્ની તેમને ધીરજ આપતાં બોલી—

“શેઠજી! તમે મારા પિતા તુલ્ય છો, તો હું એક છે: રૂં તુલ્ય આપને શું કહી શકું? સુખ અને દુઃખ એ સજ્જનોની ક્ષેપ્ટી છે. દુઃખ આવતાં ગભરાઈ ન જવું અને સુખ આવતાં છલકાઈ ન જવું—એ આપ જેવા સુરા જનોનો ધર્મ છે. હુનીયામું દુઃખ ન હોત તો સુખની કીમતજ કોણ કરત? વળી મરણ વિનાનું જીવન અને વિયોગ વગરના સંયોગ વિધાતાએ સરજ્યાજ નથી. સૌ કોઈને માથે રાજ કે રંક બધાની ઉપર જ્યારે સુખ દુઃખના વાદળાં ફૂરી વગતાં હોય, ત્યારે એ સૃષ્ટિના સ્વાભાવિક નિયમથી શા માટે ખેદ પામવો જોઈએ? જુઓ, આ શ્લોકમાં કેવો સરસ બોધ છે ?

“ઊર્મિતિ પંડિતાઃ કુર્યુ-

રશ્રુપાતં ચ મહ્યમાઃ ।

અધમાશ્ચ શિરોઘાતં,

શોકે ધર્મ વિવેકિનઃ ॥

એટલે—શેઠનો પ્રસંગ આવતાં પંડિતો મુંગે મહોડે સહન કરી લે છે, સામાન્ય માણસો અશ્રુપાત કરે છે, અધમ જનો માથું કૂટે છે અને વિવેકી પુરૂષો તેવે વખતે ધર્મમાં વધારે આદર કરે છે.

આપ વિવેકી છો, તેથી આપને વધારે કહેવાનું ન હોય. કારણ કે—

“ઉત્તરિત્રાસ્તિ વિપત્તિસંયુતા,

ન કોપ્યુપાયોસ્ત્યમૃતૌ શરીરિણામ્ ।

સર્વેક્ષિતે ચાઘ્વનિ સર્વદાવહે,

ધૃવે શુચા કિં? સુકૃતં વિધીયતે” ॥

એટલે—જન્મની સાથેજ મરણ જોડાયેલ છે, મરણથી બચવાનો જીવને કંઈ ઉપાયજ નથી, અને બધાના દેખતાં એ માર્ગ હમેશાં વહ્યાજ કરે છે, તો પછી તેવા અનિવાર્ય પ્રસંગ માટે શોક ન કરતાં સુકૃતમાં આદર કરવો એજ સર્વોત્તમ છે.

જીઓ, શેઠજી ! એક વખત કોઈ ઘરડી ડોસીનો યુવાન પુત્ર મરણ પામ્યો. તે મુઠ ડોસી પત્થરથી પોતાનું માથું કુટવા લાગી અને પુત્રના શબની સાથે તેણે જીવતાં બળી મરવાનો નિશ્ચય કર્યો. લોકોએ બહુ સમજાવ્યા છતાં તેણે પોતાની હઠ ન મુકી એવામાં એક યોગી ત્યાં આવી ચડ્યો. તેને ડોસી પગ પડીને કહેવા લાગી કે—‘મહારાજ ! મારા એકના એક પુત્રને કૃપા કરી સજીવન કરો. મારા હાથ પગ અને જીવન એજ છે.’ ત્યારે યોગી એક શ્લોક બોલ્યો—

“યત્ર વેશ્મનિ નો કોઽપિ,

મૃતઃ પૂર્વે તત્તોઽધુના ।

મૃશ્મનીયતાં રક્ષા,

જીવયામો યથા તયા ” ॥

જે ઘરમાં પૂર્વે કોઈપણ મરણ ન પામ્યું હોય તે ઘર-માંથી સત્વર રાખ-ભસ્મ લઈ આવો, તો તે ભસ્મથી હું એને જીવતો કરી આપીશ.”

મોહના ઉછાળાથી ડોસી અનુક્રમે એકેક ઘર ભમતાં ભમતાં આખા શહેરમાં ફરીવળી. પણ તેવી ભસ્મ ક્યાં ન મળી છેવટે તે નિરાશ થઈને પાછી આવી. ત્યારે યોગીએ તેણીને સમજાવ્યું કે—‘જ્યારે મરણ વિનાનું કોઈ ઘર બાકી નથી, તો પછી તું શા માટે શિર ફેડવા બેઠી છે? આયુષ્ય ખુટતાં સૌ મરણને શરણ થવાના છે. મરણ પાછળ મરવા કે કલ્પાંત કરવા કરતાં ધર્મસાધના કર, કે જેથી તારું જીવન સુધરી જાય. એ કુદરતનો કાયદો સૌને એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે’

આ બે બોલથી ડોસીની મતિ દેકાણે આવી ગઇ, એટલે તેણે શોકને વિદાય કરીને ધર્મને હૃદયમાં સ્થાપન કર્યો.

શેઠજી! આ દૃષ્ટાંતમાંથી સૌ કોઇને સોનેરી શિખામણ મળી શકે છે. મોહથી માઝં માઝં કરતાં મનુષ્યને મૃત્યુ પકડી લે છે અને હાથ ધસતો તે ચાલ્યો બચ છે. કહ્યું છે કે—

“પુત્રો મે ભ્રાતા મે,
સ્વજનો મે ગૃહકલત્રવર્ગો મે ।
इतिकृत मे मे शब्दं,
पशुमिव मृत्युर्जनं हरति” ॥

આ મારો પુત્ર, આ મારો ભાઈ, આ મારા સ્વજનો, આ મારી સ્ત્રી એમ પશુની જેમ માઝં માઝં કરતાં મનુષ્યને મૃત્યુ ઉપાડી બચ છે.

લાંબો વિચાર કરતાં વૃક્ષમાં રાતે મળેલા પક્ષીઓ અથવા મુસાફરખાનામાં એકત્ર થયેલા મુસાફરોની જેમ જીવો શૃદ્ધ કુટુંબમાં પોતાના કર્મને લીધે સંબંધમાં આવે છે અને કર્મના લેખો પૂરો થતાં તેઓ ચાલ્યા બચ છે, આજ કાલ કે પાંચ દિવસ પછી પણ સૌ કોઇને એ એકજ રસ્તે જવાનું છે, તે પછી તેમાં શોક કે કલ્પાંતને શા માટે અવકાશ આપવો જોઈએ? વિચાર કરતાં બધું માની લીધેલ વ્યવહાર માત્ર છે, તેમાં વાસ્તવિક કંઈજ નથી. કહ્યું છે કે—

“कोऽहं कस्मिन् कथमायातः,
का मे जननी को मे तातः ? ।
इति परिभावयतः संसारः,
सर्वोऽयं स्वप्नव्यवहारः ” ॥

હું કોણુ? કયા કુટુંબમાં શાથી આવ્યો? મારી જનેતા કોણુ? મારો તાત કોણુ? એમ વિવેકથી વિચાર કરતાં આ બધા સંસાર સ્વપ્નના વ્યવહાર જેવો લાગે છે.

હુનીયામાં દરરોજ કેક જીવો યમના અતિથિ થાય છે, તેમનો આપણને લવલેશ પણ ખેદ થતો નથી, પરંતુ જેની સાથે આપણો સ્વાર્થ જન્મ સંબંધ હોય છે, તેને માટે દિલમાં લાગી આવે છે. એટલે આ બધું સ્વાર્થને લઈને ખેદ કે કદપાંત થવા પામે છે. વળી સાંસારિક સુખોના મનોરથની માળા ફેરવતાં અગર તે માની લીધેલા સુખની પામિ થતાં તેમાં વિદ્ધ આવે ત્યારે આ પામર જીવ પગલે પગલે પરિતાપ પામે છે. તેવા ક્ષણભંગુર સુખના સંકલ્પો કરતાં કરતાં તે એક દિવસે અણધાર્યો ચાલ્યો જાય છે. કોઈ મધુકરની અન્યોક્તિમાં એક કવિએ સારો બોધ બતાવ્યો છે—

“રાત્રીર્ગમિષ્યતિ મવિષ્યતિ સુપ્રભાતં,
માસ્વાનુદેષ્યતિ હસિષ્યતિ પંકજશ્રીઃ ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे,
‘नहन क्ष हन्ते ! नलीनीं गज उज्जहार’॥

સૂચાસ્ત થતાં કમળ કોશના બંધનમાં આવી ગયેલ ભમરે વિચારવા લાગ્યો કે—‘રાત્રિ વ્યતીત થતાં પ્રભાત થશે, સૂચા ઉદય પામશે અને કમળો બધા વિકાસ પામશે. એટલે હું બંધનથી મુક્ત થઈશ.’ અહો ! એમ કમળ કોશમાં રહેલ મધુકર ચિંતવતો હતો, એવામાં હાથી આવીને તે કમળનું ભક્ષણ કરી ગયો. ભ્રમરના મનોરથ મનમાંજ રહ્યા.

ઘણીવાર મનુષ્ય આવા લાવી સુખના સ્વપ્નમાં રમતો હોય છે. પોતે જાણે અમર અને નિર્ભય હોય, તેમ કેક વિચારો ઘડી કહાડે છે. છેવટે એજ ગડમથલમાં તે અવસાન પામે છે. બધા પ્રાણીઓ પ્રમેદ કે સુખનેજ વાંછે છે, દુઃખને કોઈ ઇચ્છતું નથી; છતાં પોતાના પૂર્વ કર્મના અનુસારે દુઃખ આવતાં માણસે વ્યાકુલ થયા વિના તે ભોગવવું જોઈએ, જે સાધનો મળે અથવા

પોતાને સ્વાધીન હોય, તેટલાથી સુખ માનતાં સંતોષ ધારણ કરતાં મનની વ્યાકુળતા ટળી જાય છે કહ્યું છે કે—

“इप्सितं मनसा सर्वं,
कस्य संपद्यते सुखम् ? ।
दैवायत्तं जगत्सर्वं,
तस्मात्संतोषमाश्रयेत्” ॥

પોતાની મનની ધારણા પ્રમાણે સુખ કેને પ્રાપ્ત થાય છે ? કારણ સમસ્ત જગત્ દૈવ-પોતાના કર્મને આધીન છે. માટે સંતોષ ધારી લેવો યોગ્ય છે.

શેઠજી! આપની સરસ્વતીને પૂર્વકૃત કર્મ ભોગવવું પડયું છે. કર્મને દયા આવતી નથી. તે ગમે ત્યારે પોતાનો વિપાક બતાવે છે. પૂર્વકૃત કર્મથી કોણ છુટી શકે ? કહ્યું છે કે—

“यदुपात्तमन्यजन्मनि,
शुभमशुभं वा स्वकर्म परिणत्या ।
तच्छक्यमन्यथा नैव,
कर्तुं दवासुरैरपि हि” ॥

એટલે—અન્ય જન્મમાં પોતાના પરિણામથી જે શુભાશુભ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે દેવ કે અસુરોથી પણ અન્યથા થઈ શકતું નથી.

કર્મની રેખા કોઈ રીતે ટળી શકતી નથી. મોટા મુની-વરો પણ તે ભોગવ્યા વિના છુટી શક્યા નથી, તો સામાન્ય માણસનું શું ગણું ? જે વસ્તુ પોતાને સ્વાધીન ન હોય, તેને માટે સંતોષ થવું તે અજ્ઞાનતા છે. એક કવિએ આ શ્લોકમાં કર્મની પ્રબળતા ઠીક બતાવી છે—

“उदयति यदि भानुः पश्चिमायां दिशायां,
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति बहिः ।

વિકસતિ યદિ પદ્મં પર્વતાગ્રે શિલાયાં,
તદપિ ન ચલતીયં ભાવિની કર્મરેખા” ॥

કદાચ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે, મેરૂ પર્વત ચલાયમાન થાય, અગ્નિ શીતલતાને ધારણ કરે અને પર્વતના શિખરે પથ્થર પર કદાચ પદ્મ-કમળ વિકસિત થાય, તથાપિ ઉદયમાં આવનાર કર્મની રેખા ટાળી ટળતી નથી.

ભદ્રા શેઠાણી ! તમારે પણ મોટું મન રાખીને સરસ્વતીને ધીરજ આપવી જોઈએ. તમે સમજી અને મોટેરા થઈને કાચું મન કરશો, તો આ બિચારી તરૂણ અખળાની શી દશા ? જે થવાનું હતું તે થયું. હવે વિલાપ કરવાથી શું વળવાનું છે ?

જેન સરસ્વતી ! તારા કષ્ટપાતને જોઈ શેઠ-શેઠાણી સંતપ્ત થાય છે. આપણે તો સહન શીલતા રાખવી જોઈએ. પૂર્વે કેક સતીઓએ પારાવાર સંકટો સહન કર્યાં છે, તેમનો દાખલો લઈ દઠ મન કરવું કે જેથી કાયરતાને અવકાશ ન મળે. જોઈને ! સંસારમાં સુખની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પાછળ સુખ એમ ઘટમાળ કર્યાજ કરે છે. જીવ પોતે જેવું કરે છે, તેવું ભોગવે છે, હવે તો તારે અત્યંત ધીરજ અને દઠતા ધારણ કરીને ધર્મનો ચારી માર્ગ લેવો જોઈએ. એથીજ જીવનની સાર્થકતા છે. કહ્યું છે કે-

“ધર્મે જગતઃ સારઃ,

સર્વસુખાનાં પ્રધાનહેતુત્વાત્ ।

તસ્યોત્પત્તિર્મનુજાત્,

સારં તેનૈવ માનુષ્યમ્ ” ॥

જગતમાં સાર વસ્તુ એક ધર્મજ છે, કારણ કે તે સર્વ સુખોનું મુખ્ય કારણ છે. તેની ઉત્પત્તિ મનુષ્યથી છે અને તેથી કરીને તે ધર્મથીજ મનુષ્ય જન્મ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

ન્યાં સુધી પોતાના હાથમાં બાજી છે, ત્યાં સુધી ધર્મ સાધી લેવો. બાજી ગયા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે. કારણ કે—

“યાવત્સ્વસ્થમિદં કલેવરગૃહં યાવચ્ચ દૂરે જરા,

યાવચ્ચેન્દ્રિયશક્તિરપ્રતિહતા યાવત્ક્ષયો નાયુષઃ।

આત્મશ્રેયસિ તાવદેવ વિદુષા કાર્યઃ પ્રયત્નો મહા-

નાદીપ્તે ભવને ચ કૂપસ્વનનં પ્રત્યુચ્ચમઃ કીદૃશઃ ?” ॥

એટલે—ન્યાં સુધી આ શરીરરૂપ ધર સાડું, છે ન્યાં સુધી જરા દૂર છે, ન્યાં સુધી ઈન્દ્રિયોની શક્તિ હણાઈ નથી અને ન્યાં સુધી આયુષ્ય ક્ષીણ થયું નથી, ત્યાં સુધી સુજ પુરૂષે આત્મ કલ્યાણ માટે મહાન પ્રયત્ન કરી લેવો. આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવાનો પ્રયત્ન કરેવો તે શા કામનો ?

ખંડેન ! તમને ધર્મ કરવાની દરેક રીતે અનુકૂળતા છે અને તેમ કરવાથી તમારા માતપિત પણ સંતુષ્ટ થશે, તમારું જીવન સુધરશે તેમજ બીજી ટૂંક શ્રાવિકા ખંડેનોન તમે સહાયકારી થઈ પડશો. પોતાની લાગ્યહીન દશામાં ધર્મ ન સાધતાં જે બીજી લાલચમાં પડીને પોતાનો વખત વ્યતીત કરે છે, તે વિધવા ખંડેનોનું જીવન નકામું થઈ પડે છે. લુણુ વિનાનું અન્ન અને દાન વિનાનું ધન, મનુષ્ય વિનાનું મકાન અને વૃક્ષ વિનાનું ઉદ્યાન જેમ ન શોભે, તેમ ધર્મ વિના માણસનું જીવન શોભતું નથી કહ્યું છે કે—

“નિર્દન્તઃ કરટી હયો ગતજવશ્ચન્દ્રં વિના શર્વરી,

નિર્ગન્થં કુસુમં સરો ગતજલં છાયાવિહીનસ્તરૂઃ

રૂપં નિર્લવણં સુતો ગતગુણશ્ચારિત્રહીનો યતિ-

નિર્દેવં ભવનં ન રાજતિ તથા ધર્મં વિના માનવઃ” ॥

એટલે—જેમ દાંત વિનાનો હાથી, વેગ રહિત અશ્વ, ચંદ્ર વિનાની રાત્રિ, ગંધ વિનાનું પુષ્પ, જગરહિત સરોવર, છાયાહીન

વૃક્ષ, લાવણ્ય વિનાનું રૂપ, ગુણ રહિત પુત્ર, ચારિત્ર હીન યતિ અને દેવ વિનાનું મંદિર શોભતું નથી, તેમ ધર્મ વિનાં મનુષ્ય શોભતો નથી.

સરસ્વતી જહેન! તમે છેક બાળક નથી કે આ બધું ન સમજી શકો, મારી તો ધર્મ પ્રત્યેજ અચલ શ્રદ્ધા છે અને મારા જીવજીવન પતિની પણ મોટામાં મોટી એજ લલામણુ છે, તેથી આપને પણ હું વારંવાર એજ સૂચના કરું છું કે તમારું કે મારું એ ધર્મમાંજ શ્રેય સમાયેલું છે.”

આવા શોક સમયે વિજયસુંદરીની હિત શિખામણુ સાંભળીને શેઠ અને શેઠાણી તો છકજ થઈ ગયા. તે આવી ગંભીર, શાણી, સદ્ગુણી, ધર્મિષ્ઠ અને જ્ઞાનવતી છે એમ તેઓ અગાઉ કદિ જાણી શક્યા ન હતા. તેણીના ઉપદેશથી શેઠ અને શેઠાણીનો શોક બહુજ ઓછો થઈ ગયો. સરસ્વતી પણ શાંત અને સંતુષ્ટ થઈ ગઈ. છેવટે જતી વખતે સરસ્વતીએ અંજલિ જોડીને વિજયસુંદરીને પ્રાર્થના કરી કે—‘જહેન! આપનો સમાગમ મને આજે અપૂર્વ ફળદાયક થયો. આપની સોનેરી શિખામણુ મારા અંતરમાં બરાબર ઉતરી ગઈ છે. હવે આપને મારી એકજ નમ્ર વિનંતી છે કે—આપ દરરોજ એક વખત મને હિતોપદેશ સંભળાવવા અહીં આવતા જાઓ. આપની સહાયતાથી મારો ઉદ્ધાર થશે. મને આપની એક નાની જહેન અથવા શિષ્યા કે દાસી સમાન સમજી લેજો.

સરસ્વતીના આ શબ્દોથી ચંદનદાસ શેઠ અને ભદ્રા શેઠાણી અતિશય સંતોષ પામ્યા, અને વિજયસુંદરીને પોતાને ત્યાં હમેશાં આવવા માટે તેમણે પણ નમ્ર અરજ કરી એટલે ‘કેાઇપણ ધર્મ જહેનને મારાથી બનતી મદદ કરવી—એ મારી ફરજ છે.’ એમ કહીને વિજયસુંદરી વિદાય થઈ.

ઘરે આવતાં તેણીની જમણી આંખ ફરકી અને પ્રવેશ કરતાં બારણામાં ઠેસ વાગી. આ ઉપરથી ‘કંઈક અણધાર્યું’

સંકટ આવશે' એમ તેણે કહી લીધું. પેલા પાપી શયતાન હુપ્તસિંહના શબ્દો તેને સાલતા હતા. 'તે જરૂર કંઈક ઉપાત કરશે' એમ તે સમજી બેઠી હતી.

મંત્રીના મકાનથી થોડે દૂર એક વૃદ્ધ ડોસી રહેતી. તે નવરાશના વખતમાં રેંટીયો કાંતીને પોતાનું યુજ્જરાન ચલાવતી હતી. તે ડોસી કોઈવાર મંત્રીના ઘરે આવતી, એટલે વિજયસુંદરી તેને આદરમાન આપીને સંતુષ્ટ કરતી. આજે વિજયસુંદરી ગંભીર વિચારમાં બેઠી હતી, એવામાં તે ડોસી આવી ચડી. વિજયસુંદરીએ તેને માનપૂર્વક બેસારી અને કહ્યું—

'માણ! તમે તો એકલા અને ઉપાધિ રહિત છો, છતાં બે ઘડી મારી પાસે આવીને કેમ બેસતા નથી? શું તમે કોઈ અગત્યના કામમાં ગુંથાયા છો કે જેથી વખત મળી શકતો નથી?'

'બેટા! હું તો આજો દિવસ રેંટીયા સાથે રમત કરું છું, તેથી બધો વખત આનંદમાં ચાલ્યો જાય છે. મારા તો એક પંથને બે કાજ સધાય છે.' ડોસીએ પોતાની હકીકત કહી બતાવી.

'વાહ! એ ઉદ્યમ તો મને બહુ પસંદ છે. મેં એક રેંટીયો પણ લઈ રાખ્યો છે, પણ તમારા જેવી કોઈ શીખવનાર જોઈએ. બોલો, માણ! મને રેંટીયો કાંતતાં શીખવશો?'

'બહેન! તમે શીખતા હો, તો હું તો ખરી ખંતથી શીખવું. કુલીન કાંતાઓનો એ પોષક અને રક્ષક છે.' ડોસીએ અનુમોહન આપ્યું.

'હ્યો, ત્યારે માણ! આ રેંટીયો લઈને તમારે ત્યાં મૂકવા આવું. પછી તમે કહેશો, ત્યારે હું શીખવા આવતી જઈશ, મને અહીં એકલા રહેવું ગોઠવું પણ નથી. આ તો તમે મને ક્ષીક રસ્તો બતાવ્યો. માણ! તમારો મારા પર મોટો ઉપકાર થયો.' એમ કહીને વિજયસુંદરી પોતાનો રેંટીયો ડોસી માને ત્યાં મુકી આવી. ઘરે આવતાં તેની પુનઃ જન્મણી આંખ ફરકી અને

કેસ વાગવાથી એક બે વાર તે સ્ખલના પણ પામી. આથી તે 'કંઠને કંઠ આગામી કષ્ટ જરૂર જણાય છે' એમ તેણે નિશ્ચય કરી લીધો.

ઘડીવાર પછી પેલો દુષ્ટસિંહ આવતો દેખાયો. તરતજ તે આવીને બોલ્યો—'હજી પણ જો સમજી જાય તો બાજી સુધારી આપું, નહિ તો જો આ ચીકીની નિશાની અને થઈ જા ઘર બાર વિનાની'

વિજયસુંદરીએ તરતજ ચીકી હાથમાં લીધી અને વાંચી જોઈ. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું—

“મતિસાગર મંત્રીએ પોતાની મરણ પ્રમાણે રાજ્યમાં કેટલીક હીલચાલ શરૂ કરીને રાજ્યને નુકશાનીમાં ઉતાર્યું છે. વળી ખજાનામાંથી તેણે કેટલીક રકમ ઉચાપત કરી હોય—એમ લાગે છે. તેનો જ્યાં સુધી ખુલાસો ન થાય, ત્યાં સુધી તેની માલ-મિલકત જમ રાખવામાં આવે છે.”

સહી જિતારિરાય.

દા. દિવાન જોરાવરસિંહ.

આ ચીકી વિજયસુંદરીએ પોતાના વસ્ત્રના છેડામાં બાંધી લીધી અને પછી તે બોલી કે—'દુષ્ટસિંહ ! સુમાર્ગે ચાલનારને સમજવાનું શું હોય ? જો પોતાના ધર્મને પ્રિય ગણે છે, તે તો સમજેલજ છે. આમાં તારેજ ખરી રીતે સમજવાનું છે. તેમ છતાં તને પોપનો ભય ન હોય, દુર્ગતિનો ડર ન હોય, તો તારાથી બને તેટલી નીચતા વાપરી લે, હું તેવા સંકટથી ડરતી નથી. ચંદનને કાપવા જતાં પણ તે પોતાની સુગંધને તજ્યો નહિ. સુવર્ણને અગ્નિમાં તપાવ્યા છતાં તે પોતાની સુવર્ણતાને છોડશે નહિ, શેલડીને પીલવા જતાં પણ તે પોતાની મીઠાશને મૂકશે નહિ. સતી સુંદરીઓના શિરે સંકટ આવતાં પણ તે પોતાના સતીત્વને કલંકિત નહિજ કરે. તને સમજવવાનો પ્રયત્ન

કરવો તે વૃથા છે તું તારા નામ પ્રમાણે દુષ્ટ છે. કામથી અધ છે, છતે કાને બહેરો થયો છે, પણ યાદ રાખજે, નરાધમ! તારા એ નીચ કૃત્યનો તને બદલો મળ્યા વિના નહિ રહે.’

બસ, એ શયતાન નજ સમજ્યો.

“પયઃ પાનં મુજંગાનાં,
કેવલં વિષવર્ધનમ્ ”

સર્પને હાથ પાવા જતાં તેના વિષમાં કેવળ વધારેજ થાય. તરતજ તે ગુસ્સાના બુસ્સાથી બોલી ઉઠ્યો.—‘હું તારું એ પંડિતાર્થનું પુરાણ સાંભળવા નથી આવ્યો. તારા કઠાચહની કઠણાર્થ તું ભોગવી લે. ચાલ, કંઈ પણ લીધા વિના ઘરથી બહાર નીકળી જા. અત્યારેજ અધું જમ કરીને સીલ મારવામાં આવશે. પછી તારા સતીત્વના પ્રભાવથી મોટા મહેલ બનાવીને રહેજે.’

‘ભાઈ! હવે તારી જીભને વધારે તકલીફ ન આપ. હું આ બહાર ચાલી, તું તારા રાજાનો હુકમ બળવી લે.’ એમ કહીને વિજયાસુંદરી તરતજ ઘરની બહાર નીકળી ગઈ. એટલે ‘દુષ્ટસિંહે તરતજ મંત્રોના મકાનને જપ્ત કરીને સીલ લગાવી દીધું.’

અભયા ડોસી બહુજ કોમળ દિલની હતી. તે માણસને બહુ ચાહતી હતી. વિજયાસુંદરી તરત અભયા પાસે આવી અને નિર્ભય થઈને બોલી કે—‘માજી! હવે હું રાત દિવસ તમારી પાસે રહેવાની ઘરે મને ગોઠતું નથી. તમે મને રેડીયો કાંતતા શીખવજો. કઠાચ હું અહીંજ રાંધી લઈશ. માજી! તમને કંટાળો તો નહિ આવે ને ?’

અભયાને તો એટલુંજ બેઠતું હતું. તે સંતુષ્ટ થઈને બોલી—‘બેટા! તું મારી પુત્રી તુલ્ય છે. તું અહીં રહીશ, તો મને અતિશય આનંદ થશે, તું એક શ્રીમંત ઘરની કુળવધુ હાથે શું કરવા રાંધે ? હું તને રાંધી આપીશ.’

‘માજી! પણ અત્યારે તો.....વાક્ય બોલતાં બોલતાં તે રોઈ પડી તેની આંખમાંથી ઊર ઊર જેવડાં પાંચ દશ આંસુ સરી પડ્યાં. આ દેખાવ જોઈ અભયા ડોસીને પણ જસ લાગી આવ્યું. તરતજ તે ધીરજ આપતાં બોલી—‘વિજયા! અત્યારે શું તારૂં બધું લુટાઈ ગયું? અને કદાચ તેમ થયું હોય, તો પણ તું હવે ધીરજ ધરીને મારી પાસે રહે. તને લેશ પણ હું ચિંતા કરવા દઈશ નહિ.’

સુંદરીને આથી તો અત્યંત સંતોષ થયો. તેણીને એટલોજ આશરો જોઈતો હતો. પોતાના ઘર સંબંધી કંઈપણ વાત લંબાવી કહેવાની તેને આદત ન હતી. વળી ચંદનદાસ શેઠનો પક્ષ લઈને પોતાના ઘરને માટે તે દાદ મેળવી શકે તેમ હતું, છતાં કોઈના છિદ્ર પોતાના સુખે પ્રકાશમાં આવે—એમ પણ તે ચાહતી ન હતી. ખીજના છિદ્ર પ્રકાશીને પોતાના સુખની સગવડ કરવી, તેના કરતાં વિકટ સંકટને સહન કરવાનું તે વધારે પસંદ કરતી હતી. વળી ચંદનદાસ શેઠના ઘરે તે રહેવા ધારે, તો બહુજ માનપાનથી રહી શકાય તેમ હતું. છતાં પોતાની કયાં દીનતા—દીનતા બતાવીને સુખ સાધનોની કામના કરવા કરતાં ગરીબાઈમાં તે સુખ સમજતી હતી.

અભયા ડોસીને વિજયાના આચાર વિચાર બહુજ ગમ્યા. વિજયા અત્યાર સુધી સુખ સાધનોમાં ઉછરેલ હતી, છતાં અત્યારે તે સાદા અને લુખા ખોરાકથી સંતોષ માનતી હતી. તેણે કીંમતી વસ્ત્રાલંકારો પહેરવામાંજ પોતાની જીંદગી વ્યતીત કરી હતી, છતાં અત્યારે ગરીબાઈનું સૂચવનાર સાદા વસ્ત્રો પહેરતાં તેણીના મનને દુઃખ થતું ન હતું. અનેક દાસ દાસીઓનું પોષણ કરવામાં જ પોતાનું મહત્વ સમજતી હતી તે આજે રેંટીયો ફેરવી ખીજને આધારે પોતાનું શુભરાત ચલાવવામાં સંતોષ માનવા લાગી. સંપત્તિ-માંથી અચાનક વિપત્તિમાં આવતાં પણ તેણે પોતાના અંતરમાં

ખેદનં અવકાશ આપ્યો ન હતો. અત્યારે તે પોતાની નિત્યક્રિયા ઉપરાંત રેંટીયાથી પોતાનું પોષણ કરતી હતી, ડોસીના ઝુંપડી જેવા ઘરમાં રહેતાં તે મહેલમાં રહેવા કરતાં પોતાની વધારે સુખી સમજતી હતી, વળી ડોસીમાની પ્રકૃતિ તેને એટલી બધી આનુંદૂળ થઈ પડી કે તેણી પોતાના પૂર્વના સુખ-વૈભવ બધા ભૂલી ગઈ. નવરાશના વખતમાં રેંટીયો કાંતતાં ધર્મ કથા અને ભકિત તથા પ્રતિબેધક પદો ગાઈને તે બંને પોતાના જીવનને કૃતાર્થ માનતી હતી, ડોસીનું ઘણું ખર્ચ ધરનું કામ વિજ્યાજ કરતી અને તેથી તેના પ્રત્યે ડોસીનું હેન એટલે સુધી વધવા પામ્યું કે રાત્રે ઉંઘતા પણ ડોસીને વિજ્યાના સ્વપ્નાં આવતાં હતાં.

જેમ ડોસીનો સહભાવ વિજ્યા પ્રત્યે વધતો ગયો, તેમ સરસ્વતી પણ તેને બહુજ આહતી હતી. કોઈવાર વિજ્યા પોતાને ત્યાં ન આવે, તો તેણીને દિવસ ગાળવો મુશ્કેલ થઈ પડતો. વિજ્યા પ્રતિદિન સરસ્વતીને ત્યાં આવતી અને સારી ઉપયોગી બબતનું વર્ણન કરી તેને સમજાવતી, સમાજસેવા, જ્ઞાતિસેવા, ધર્મસેવા, અને દીનસેવા—એ વિગેરે સેવાના સૂત્રો તેના અંતરમાં તે ઠસાવતી અને સરસ્વતી પણ તે બધું માન્ય કરતી હતી.

એક દિવસે સરસ્વતીને રેંટીયાનું મહત્વ સમજાવવાની વિજ્યાની ઈચ્છા થઈ. એટલે તેણી તેને પોતાના સ્થાને તેડી ગઈ. ત્યાં વિજ્યાની રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ જોઈને સરસ્વતીના મનને વિજ્યાને માટે બહુ લાગી આવ્યું. પોતાની પરમ ઉપકારી વિજ્યાની પોતે કંઈપણ બરદાસ કરી શકી નથી, તેને માટે સરસ્વતીને બહુજ ખેદ થઈ આવ્યો. તે તંરતજ સખેદ વધને બોલી—‘વિજ્યા બહેન! મને અગાઉથી બખર હોત તો તમને આવી સ્થિતિમાં રહેવા ન દેત હું તો ધારતી હતી કે—તમે તમારી હવેલીમાં રહો છો અને ઘણા સુખી છો, પણ આજે આ તમારી ગરીબાઈ જોઈને માફ દિલ દગ્ધ થઈ જાય છે. તમે એક પ્રધાનના

પત્ની થઈને આવી સ્થિતિ કેમ લોગવો—એજ મારા મનમાં મોટી ગુચવણ ઉભી થઈ છે. ડીક છે, તમે અત્યાર સુધી તો મને છેતરી રાખી, પણ હવે આજેજ મારા પિતાશ્રીને કહીને, તમને મારી સાથેજ રાખું. તમારી આવી સ્થિતિ તો મારાથી નહિ સહનકરી શકાય.”

વિજયા—“ સરસ્વતી બહેન! આપણુ સ્ત્રીજાતને તો બધાં સુખ એક શીલ-ધર્મમાં સમાઈ જાય છે. જેમ સુખ ભાવે છે, તેમ દુઃખ પણ ભાવતું જોઈએ. દુઃખ કોઈ આપતું નથી, પણ પોતાના કર્માનુસારેજ પ્રાપ્ત થાય છે. તો દુઃખથી ડરી જતાં તે કાંઈ ટળતું નથી, તેને તો લોગવ્યેજ છુટકો. જે મનુષ્ય દુઃખથી ડરીને દૂર ભાગે છે, તે પોતાના જીવનને કૃતાર્થ કરી શકતો નથી. બધા દિવસો સુખનાજ હોય—એવો કાંઈ નિયમ નથી. વળી સુખની સાથેજ દુઃખ તો રહેલજ છે. સુખ દુઃખના સરવાળા મોટા છે, તેનો ઘેરાવો લાંબો છે અને તેમાં નાના મોટા સૌ પ્રાણીને આવવુંજ પડે છે. જુઓ, સાંભળો—

“ઉદય ને અસ્તના ચક્રે, ફરે દુનીયા તણી બાજી;
શકાયે ના કળી કોથી, સવારે શું થવાનું છે.
થવાનું તે થવા દેજે, મને તું મસ્ત થઈ રહેજે;
રખે ના કોટિ યત્નોથી, સવારે જે થવાનું છે.”

મનુષ્ય ગૌરવની ગુમાનીમાં ઘેલો બની અભિમાનના ઓટલે જઈને બેસે છે, એ માત્ર મૂર્ખાઈજ છે. માટે બહેન! હું આ સ્થિતિને ખરાબ સમજું, તો મને દુઃખ થાય ને? હું એને ખરાબ સમજતીજ નથી, અને તેથી મને લેશ માત્ર પણ ખેદ થતો નથી.”

સરસ્વતીએ આ બધી વાત સાંભળી તો લીધી, પણ તે અનુભવની બહાર હોવાથી તેના અંતરમાં ન ઉત્તર. તરત તેણે પોતાના ઘરે આવીને તે બધી હકીકત પિતાને કહી સાંભળાવી અને ઉપરાંત લલામણુ કરી કે— તાત! ગમે તમે કરી વિજયા બહેન આપણા ઘરમાં મારી સાથે રહે એવી ગોઠવણુ કરો અગર છેવટે તે કદાચ આહીં રહેવાનું કષ્ટલ ન કરે, તો માસિક અમુક

રકમ તેને વાપરવા માટે આપવી. તે બિચારી બહુ ગરીબાઈમાં આવી ગઈ છે! ૧ ચંદનદાસ શેઠે આ વાત કબુલ કરી.

બીજે દિવસે જ્યારે વિજયા સરસ્વતી પાસે આવી, ત્યારે શેઠે તેને સરસ્વતી સાથે રહેવાનો આગ્રહ કર્યો. કોઈપણ ગૃહ-સ્થના ઘરમાં તે રહેવા ચાહતી ન હતી, એટલે ત્યાં રહેવા તેણે કબુલ ન કર્યું. ત્યારે શેઠે અમુક માસિક ખર્ચ આપવાનો આગ્રહ કર્યો. તેના જવાબમાં વિજયાએ જણાવ્યું કે—‘શેઠ! હાલ મને તેવી મદદની પણ જરૂર નથી. રેંટીયાથી માઈ ગુજરાન બરાબર ચાલી શકે છે, તો પછી મારે તેમ કરવાની શી જરૂર છે?’

શેઠ—‘તમે આવા બણેલા, ગણેલા અને મોટા ઘરના હોઈને રેંટીયાથી ગુજરાન ચલાવો તે યોગ્ય ગણાય?’

વિજયા—‘શેઠ! કુલીન કાંતાઓની લાજ આખરૂં સંભાળનાર એ સુદર્શન ચક્ર છે. ગરીબ વિધવાઓને રોજ આપનાર તે ગૃહ-ઉદ્યોગ છે તમે એને કયા અવગુણથી તરછોડો છો?’

આ વાત સરસ્વતીને પણ રૂચી, એટલે શેઠે તેને રેંટીયાની ભલામણ કરી. અને સરસ્વતીએ તે માનથી સ્વીકારી.

છેવટે વિજયાએ ભલામણ કરતાં સરસ્વતીને કહ્યું કે—‘સરસ્વતી ખડેન! એ રેંટીયાનું મહત્ત્વ તો તમે હવે પછી સમજી શકશો. અત્યારે તો તમે અમુક વખત મારી પાસે આવતા જાઓ. વળી આપણે વધારે વખત સાથે રહેવાથી વધારે જ્ઞાન અને ધર્મ ચર્ચા થઈ શકશે. એ તમને મોટો લાભ થશે.’

એમ સરસ્વતીને રેંટીયાનો રંગ લાગ્યો, તેનું મહત્ત્વ પણ તેના જાણવામાં આવ્યું, તે બદલ વિજયાનો તેણે ઉપકાર માન્યો.

કુલીનકાંતાઓ! તમને કોટિવાર નમસ્કાર છે. વિકટ સંકટ એજ તમારી કુલીનતાની કસોટી છે!!!

૧ અહીં આ આ સંસારના પ્રપંચવિષથી દુષિત બની જે હૃદય શુષ્ક અથવા દુષિત બનેલું હોતું નથી તે કોમલ અને પવિત્ર હૃદયની વિચાર ભાવનામાં કેટલી સહાનુભૂતિ, પ્રીતિ અને દયાની લાગણીનો ઝરો ભરેલો હોય છે તે ખાસ જોવાનું છે.

પુણ્યનો અદ્ભુત પ્રભાવ.

“ધરાન્તઃસ્થં તરોર્મુલ-
મુચ્છયેગાનુમીયતે ।
તથા પૂર્વકૃતો ધર્મોઽ-
પ્યુનુમીયેત સંપદા” ॥

ક્ષત્રું મૂલ પૃથ્વીમાં કેટલું ઉંડું છે, તે તેની ઉચ્છાદ ઉપરથી જ્વેમ માલુમ પડે છે. તેમ પ્રાપ્ત થયેલ સંપત્તિ ઉપરથી પૂર્વકૃત ધર્મનું અનુમાન થાય છે.

કેટલાક દિવસ પછી રાજના સાંભળવામાં આવ્યું કે—
‘મતિસાગર મંત્રીની પત્ની પણ ધર્મનો પક્ષ લઈ રેંટીયો કાંતીને
ગુજરાન ચલાવવા બેઠી છે. તેને સુખ-સંપત્તિની પરવા નથી.’
આ વાત પણ રાજને અજ્ઞયબી ભરેલી લાગી.

એક દિવસે રાજને પુણ્યની પરીક્ષા કરવાનો વિચાર થયો.
તેણે પોતાના એકાંત ભવનમાં એક મોટું બીજોરાનું કૃમ મંગાવ્યું,
તેને એક બાબુથી ચોરસ છિદ્ર પાડીને તેમાં તેણે કેટલાંક કીંમતી
રત્નો ભર્યાં. પછી પોતાના એક વિશ્વાસુ નોકરને બોલાવી તે
બીજોરું આપીને તેને ભલામણ કરી કે—‘આ બીજોરું શાક બજાર-
માં જઈને એક શાક વેચનાર પાસે મૂકી દેજે. પછી તે કોણ

લઈ જાય છે, તેની બરાબર તપાસ કરી આવજો.' સખની આ સુચના ધ્યાનમાં લઈને તે રાજસેવક બજારમાં જઈને બેઠો.

અહીં અભયા ડોસીને કેટલાક દિવસથી પેટમાં દુઃખતું, તેથી તેણે વિજ્યાને લલામણુ કરી રાખી હતી કે—'બજારમાં બીજેડું મળે તો લઈ આવવું. તેની ફાકી લેવાથી દસ્ત સાફ આવશે અને ભૂખ બરાબર લાગશે.' આ વાત ધ્યાનમાં રાખીને વિજ્યા તે દિવસે ખાસ બીજેરાની તપાસ કરવા આવી હતી. આવે તો તેણે વધારે પૈસા આપીને પણ બીજેડું લઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. રાજની લલામણુથી રાજસેવકે સાફ વેચનારને તે બીજેરાના બમણા દામ લેવાનું કહી રાખ્યું હતું.

વિજ્યાએ બજારમાં આવીને તપાસ કરી તો બીજા બીજેરા કરતાં તે રાજના બીજેરાના તેને બમણા પૈસા લાગ્યા. બે ત્રણ જગે તપાસ કર્યા પછી પણ તેને તેજ બીજેડું લેવાની ઈચ્છા થઈ. તેથી તેને લાગ્યું કે—'આ બીજેડું લેવાની મને જે વારંવાર આંતરિક પ્રેરણા થાય છે, તેનું કંઈક કારણ હોવું જોઈએ.' પણ તેનું ખરું કારણ તે સમજી શકી નહિ અને તે લેવાની પોતાની તીવ્ર ઈચ્છાને પણ તે અટકાવી શકી નહિ આથી તેણે તે બીજેડું લઈ લીધું. એટલે રાજ પુરૂષ તેણીની ઓળખાણુ લઈને ચાલતો થયો. આમાં તે કંઈ પણ ભેદ સમજી શકી નહિ. ઘરે આવીને બીજેરાને કાપતાં તેમાંથી બાર રત્નો નીકળ્યાં, તેણે તે અભયા ડોસીને બતાવ્યાં એટલે તેણે વિજ્યાના ભાગ્યની પ્રશંસા કરી. અહીં રાજ સેવકે આવીને રાજને બીજેરા સંબંધી બધી હકીકત કહી સંભળાવી, તેથી રાજએ પણ પોતાના મનમાં વિજ્યાના ભાગ્યની તારીફ કરી. આ ઉપરથી વિજ્યાએ પોતાના ભાગ્યરવિ-દિવસનો અરૂણોદય કદપી લીધો અને પોતાનો પતિ જાણે હવે આવવાની તૈયારીમાં હોય-એવો તેણીના અંતરમાં ભાસ થયો.

તેજ દિવસે સાંજે મંત્રી શ્રીપુર નગરની સમીપ આવી પહોંચ્યો. આવતાંજ તેને વિચાર થયો કે—આ ત્રણે અમુલ્ય વસ્તુ મને પ્રાપ્ત થઈ છે, તો રાજા તથા પ્રજાને પુણ્યનો કંઈક નવીન ચમત્કાર બતાવું કે જેથી સૌ કોઈ ધર્મમાં અધિકાધિક આદર કરે. રાજાને કોઈ અજબ ચમત્કાર બતાવું કે તેના અંતરમાં ધર્મને માટે બહુમાન ઉત્પન્ન થાય. વળી અગણિત ધન વાપરીને પ્રજાહિતના અને ધર્મવૃદ્ધિના કામ કરું કે જે રાજાથી પણ થઈ ન શકે. જેના પ્રભાવથી આવી દિવ્ય સંપત્તિ મને સાંપડી, તે ધર્મનો મહિમા વધારવામાં હું શા માટે બાકી રાખું ?

એ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે નગરની બહાર નદી કિનારે એક ઉંચી ટેકરી ઉપર કામઘટના પ્રભાવથી એક વિશાલ મહેલ બનાવ્યો. જેમાં બારી બારણા વિગેરે બધાં રત્ન જડિત હતાં. મહેલનો દેખાવ દૂરથી જોનારને સુવર્ણના જેવો લાગતો હતો. રત્નોપર સૂર્ય અને ચંદ્રનો પ્રકાશ પડતાં તેનો અજબ ચળકાટ થતો હતો. મહેલની ચોતરફ ફરતો બગીચો હતો કે જેમાં દરરોજ દરેક ઋતુ સંબંધી પુષ્પો અને ફળો મળી શકે. બગીચામાં દરેક જાતના વૃક્ષો અને લતાઓ ફળ-ફુલોથી લચી રહ્યાં હતાં. એ બગીચો એવા સ્થાને હતો કે તેના ગુલાબ, મોગરો, ચંબેલી, બાઈ, જીંઘ, કેવડો, ચંપક વિગેરે પુષ્પોની દિવ્ય સુગંધ રાત દિવસ નગર જનોને મળ્યા કરે. તેમાં કેટલીક એવી ઔષધો હતી કે જેના સુવાસ માત્રથી માણસના કેટલાક દર્દો દૂર થઈ શકે. બગીચાની ચોતરફ ચાર દરવાજા આવેલ હતા અને દરેક દરવાજા પાસે મીઠા જળની વાવડીઓ હતી કે જ્યાં ગમે ત્યારે તૃષ્ણાતુર મુસાફર પોતાની તૃષ્ણા શાંત કરી શકે. બગીચામાં કેટલાક ઢોંગ અને કુવારા પણ રચવામાં આવ્યા હતા. બગીચાની ચોતરફ ફરતો કિલ્લો હતો. તે જેટલો મનોહર તેટલોજ મજબુત હતો. મહેલના સાત મજલા બનાવવામાં આવ્યા હતા, તેથી તે દિવસે સૂર્ય

સાથે અને રાત્રે નક્ષત્રો સાથે જાગે વાતો કરતો હોય તેવો લાગતો. દરેક મજલામાં દિવ્ય રાચરચીલા ગોઠવી દેવામાં આવ્યાં, ડુનીયામાં શોધી ન જડે એવી ભારેમાં ભારે કીંમતી ચીજો તેમાં ગોઠવાઈ હતી. કોઈ ઉંઘતા મનુષ્યને ત્યાં લાવવામાં આવે, તે બંધત થાય, ત્યારે જરૂર તે પોતાને સ્વર્ગના વિમાનમાં બેઠેલોજ માની લે. અલકાપુરી અને અમરાવતીના કારીગરોને બોલાવવામાં આવે, તોજ મહીપીઠ પર એવા મહેલની રચના થઈ શકે. ડુનીયાના ગમે તેવા કુશળ કારીગરો આવીને લેગા થાય અને બાર વરસ સુધી વિચાર ચલાવીને કૈક કોરા કાગળ બરબાદ કરે. છતાં તેનું પ્લાન (નકશો) ચિતરી ન શકે. વળી તેના દરેક મજલાપર કેટલીક બેઠતી ચીજ તરત હાજર થાય.

મહેલની તમામ ગોઠવણુ થઈ ગયા પછી નાટક અને સંગીતના કેટલાક પાત્રો હાજર થયા. આ દિવ્ય સંગીત અને વાણંત્રનો નાદ પવનના વેગે ગામમાં પ્રસરી ગયો. એટલે કેટલાક સંગીત પ્રિય લોકો નિદ્રાદેવીનું અપમાન કરીને પણ પોતાના ઘર બેઠે આશ્ચર્યથી સંગીત સાંભળવા લાગ્યા. આ અણુધાયો નાદ પ્રસરતાં ઘણા લોકો આશ્ચર્ય મુગ્ધ બની ગયા. ઠેક રાજમહેલ સુધી આ નાદ પહોંચ્યો અને તેથી રાજા પણ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયો. કહ્યું છે કે.

“સુખિનિ સુખનિષેકો દુઃખિતાનાં વિનોદઃ,

શ્રવણહૃદયહારી મન્મથસ્યાગ્રદુતઃ ।

નવનવરસકર્તા વલ્લભઃ કામિનીનાં,

જયતિ જગતિ નાદઃ પંચમસ્તૂપવેદઃ” ॥

સુખી જનોના સુખમાં વધારો કરનાર, દુઃખી જનોને વિનોદ આપનાર, શ્રવણ અને હૃદયને વશ કરનાર, મન્મથના મુખ્ય દૂત સમાન નવા નવા રસને ઉત્પન્ન કરનાર અને

પ્રમદાઓને બહુજ પ્રિય-એવા સંગીતનો નાદ જગતમાં પંચમ ઉપવેદની જેમ જ્યવંત વર્તે છે.

મહેલની સાથે કેટલાક નોકર ચાકરોની પણ સગવડ થઈ ગઈ હતી. એમ લગભગ રાત્રિભર વિવિધ નાટક અને સંગીત ચાલ્યા પછી પ્રભાત થતાં જ્યારે સૂર્યે પોતાના સોનેરી કિરણો પૃથ્વી પર પાથરી દીધા અને પક્ષીઓ કલરવ કરતાં જ્યારે પોતાના નિવાસ સ્થાનનો ત્યાગ કરવા લાગ્યા. તે વખતે જ નોકરોને બોલાવીને મંત્રીએ તેમને કહ્યું કે—‘તમે આ વસ્ત્રાલંકારો લઈને મારી સ્ત્રી વિજયસુંદરી પાસે જાઓ, તેને આ કીર્મતી આભરણો સાથે સંદેશો આપો કે મંત્રીએ આ લેટ મોકલાવીને તમને કહેવરાવ્યું છે કે—આ મોકલેલ શણગાર સજીને આવેલ માણસો સાથે સત્વર મારી પાસે આવી જવું.’

આ સંદેશો સાંભળતાં વિન્યા બહુજ હર્ષિત થઈ પોતાની કરેલ કદપના સારી નીવડી. ભાગ્યેદયનો સમય પસે આવ્યો, તેથી તેણીનું હૃદય પ્રકુલિત થયું તરતજ શણગાર ધારણ કરીને ચાલવાને માટે તૈયાર થતાં તેણીને વિચાર આવ્યો કે—‘અરે ! આ અજાણ્યા પુરૂષો સાથે મારે એકલા જવું કેટલું અઘટિત છે ? માતા તુલ્ય ડાસીમા હાજર છતાં હું એકલી જવાને તૈયાર થઈ, એ મારી કેટલી બધી મૂર્ખાઈ ? હર્ષના આવેશમાં માણસ ઘણીવાર ન કરવાનું કરી નાખે છે. કદાચ પેલા દુષ્ટસિંહ અને પ્રચંડસિંહેજ આ કારસ્તાન રચ્યું હોય અને મને ફસાવવા માગતા હોય તો શી ખાત્રી ? તેમના અંતરમાં પ્રથમથીજ ભૂત ભરાયું છે અને તેથી તેઓ નાદાન થઈને ખેડા છે. દુષ્ટ માણસ સામાને દગો દેવાનોજ ઘાટ ઘડતો હોય અને લાગ ફાવે તો વખતસર ફસાવી પણ મારે છે. દુધથી દાઝેલ જેમ છાસને કુંકી પીએ, તેમ મારી પણ અત્યારે તેવી ગતિ થઈ છે. ઠીક થયું કે મને એ સુજી આવ્યું; નહિ તો મારી શી દશા થાત ? કદાચ મારા

પ્રાણનાથજી પધાર્યા હોય, છતાં મારે પર પુરૂષ સાથે એકલા જવું—એ કેટલું અનુચિત ગણાય ?’

એ પ્રમાણે વિચારીને વિજ્યા ડોસી પાસે આવી. તેણીને અપૂર્વ શણગાર જોતાં અલયા અભયબી પામીને ખોલવા જતી હતી એટલામાં વિજ્યા કહેવા લાગી—‘ડોસીમા ! આજનો સુભાગ્યનો સુર્ય ઉગ્યો. પ્રાણનાથની પધરામણી થઈ, તેમણે આ શણગાર મોકલાવેલ છે. તે સજીને અત્યારેજ મને પોતાની પાસે ખોલાવે છે. પણ માણ ! તમારા પર મારે સગી માતા જેટલો હેત છે. તો તમને મુકીને હું એકલી કેમ જઈ ? હવે તો જ્યાં હું ત્યાં તમે, તમને મારે અલગ નથી રાખવા. તમે તો મારા માવિત્ર થઈ ચુક્યા છો.’

આથી ડોસીના પ્રમોદનો પાર ન રહ્યો. ‘વિજ્યા પોતાની ઉન્નત સ્થિતિમાં મને આટલું બધું માન આપશે’ એમ તેણીને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો, પણ આતો વિજ્યાના લાગ્યની સાથે પોતાનું પણ લાગ્ય ઉઘડી ગયું. પુણ્યની પ્રશંસા કરવા લાગી. વિજ્યાની ઉત્તમતાને તે અંતરમાં વખાણવા લાગી—‘અહો ! વિજ્યાનું મન કેટલું મોટું ? ઉલટું એ મને અહીં આવતાં એક દાસીની જેમ બધું કામ કરી આપતી હતી, મારા હાથમાંથી કામ લઈને પોતે કરી નાખતી, છતાં મારો ઉપકાર માનતી અને માતાના જેટલું માફ માન સાચવતી હતી. વળી એણે આટલા વખતમાં એક પૈસાનો પણ મને ખર્ચ કરાવ્યો નથી. ઉલટું પોતે રેંટીયામાંથી મળતા પૈસામાંથી મારા માટે ખર્ચતી, છતાં પગલે પગલે માફ માન સાચવતી હતી. ધન્ય છે રમણી રત્ન ! તને કોટિવાર ધન્ય છે ! તારા જેવી દિવ્ય દેવીઓથીજ આ વસુધરા રત્નગર્ભા છે. આર્યાવર્તની અખંડ કીર્તિને જાળવી રાખનાર તારા જેવી શાણી સતીઓને હજારવાર નમસ્કાર છે.’

એમ મનમાંજ તેણીના વખાણ કરીને ડોસીમા વિજ્યાની સાથે જવાને તૈયાર થઈ ગઈ. હર્ષ અને પ્રેમના અનેક ઉમળકા

આણુતી વિજ્યા, આવેલ અનુચર સાથે ડોસીમાને આગળ કરીને પોતાના પ્રાણનાથના નિવાસ લાણી ચાલતી થઈ.

પ્રભાતે નગરજનો મહેલનો અભયળી ભંરેલો દેખાવ જોઈને આશ્ચર્યમાં નિમગ્ન થઈને વિચારવા લાગ્યા કે—‘મહેલ ! આ તે કયા સ્વર્ગનો દેવતા આવીને ઉતરેલો છે ? અરે ! એક રાતમાં આ શો અમત્કાર ? શું આતે પાતાળના ધરણેંદ્રને પૃથ્વીનો પવન લેવાની ઇચ્છા થઈ કે સૌધર્મવાસી કોઈ દેવે આવીને અહીં ધામો નાખ્યો છે ?’ એ પ્રમાણે વિચાર કરતા લોકોના ટોળે ટોળાં ત્યાં એકઠા થઈ ગયાં એવામાં પ્રધાનની પત્ની ત્યાં આવી પહોંચી સાથે આવેલ નોકર આગળ થઈને તે મહેલમાં દાખલ થયો. આ યનાવ જોતાં વિજ્યસુંદરી દરવાજા પાસે ઉભી રહી, અને વિચારવા લાગી કે—‘આ શો અજબ ગજબ ? અહીં મહેલ ક્યાંથી અને તેમાં મારા પ્રાણનાથ ક્યાંથી ? શું આ તે કોઈ દેવતાએ મને ફસાવવા ઈંદ્રજલ રચી છે ? કે કોઈ દેવતાની સહાયતાથી મારા સ્વામીએ આ અપૂર્વ રચના કરી ! અરે ! આમાં એકાએક મારે દાખલ થવું તે વિચારવા જેવું છે.’ એમ તે વિચાર કરતી હતી, તેવામાં સાથે આવેલ પુરૂષે પાછા ફરીને કહ્યું—‘કેમ, આ મહેલ મતિસાગર મંત્રીનોજ છે, તેમાં દાખલ થતાં તમે કેમ અચકાઓ છો ? અહીં મંત્રી પોતે હાજર છે. માટે તમે નિર્ભય થઈને આવો. મુવા પછી તો સ્વર્ગનું વિમાન મલતું હશે કે કેમ ? પણ આતો તમે જીવતે સ્વર્ગના વિમાનમાં વાસ કરો.’

આ પ્રમાણે સાથે આવનાર પુરૂષના કહેવાથી વિજ્યસુંદરીને કંઈક ખાત્રી થઈ. આ વખતે મંત્રી અટારીમાં ઉભો રહીને યધું જોયા કરતો હતો. તેના ઉપર વિજ્યસુંદરીની નજર પડી એટલે તે ડોસીમાની સાથે અત્યંત આનંદથી તેમાં દાખલ થઈ. આથી કેટલાક લોકો કટપના કરી શક્યા કે—વિજ્યસુંદરી અહીં પ્રવેશ કરે છે. માટે આ મતિસાગર મંત્રીનો આવાસ

હોવો જોઈએ, વળી સામે અટારીમાં ઉભો રહેલ દિવ્ય પુરૂષ પણ મંત્રી જેવોજ લાગે છે, અહો! એક રાત ભરમાં મંત્રીએ કેટલી બધી આ અપૂર્વ રચના ઉભી કરી? રાજાની સાથે વિવાહ કરતાં દેશાંતર જવાનું સાહસ કરનાર મંત્રી થોડાજ વખતમાં આટલી બધી દિવ્ય સમૃદ્ધિનો સ્વામી થઈ ગયો કે જે કોઈ મોટા રજવાડામાં પણ ન સંભવે. અહો! પુણ્યનો સાક્ષાત પૂરાવો એણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યો.’ એમ મતિસાગર મંત્રીના મતિ, સાહસ, ધૈર્ય, પુણ્ય-વિગેરે ગુણોની પ્રશંસા કરતા લોકો પોત પોતાના સ્થાને ગયા.

અહીં વિજયસુંદરી આવીને તરતજ પતિના પગે પડી, તેના હૃષ્ણની હદ ન રહી. હૃષ્ણમાંને હૃષ્ણમાં પોતે બાણે કોઈ દેવ વિમાનમાં દાખલ થઈ હોય-એમ માનવા લાગી. ‘નાથ! આ હું શું જોઉં છું? આપણે અત્યારે બાણે કલ્પના બહારની સૃષ્ટિમાં હોઈએ એવું લાગે છે.’

‘સતી! એ બધો પુણ્યનો પ્રભાવ છે. પુણ્યથી કલ્પી ન શકાય તેવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, દેવતાઓ વશ થાય છે અને કલ્પવૃક્ષ કે કામકુંભ તેના આંગણે આવીને કલ્લોલ કરે છે, લક્ષ્મી તેના કરકમળમાં આવીને કીડા કરે છે અને સ્વર્ગીય સંપદાઓ તેના ભવનાં ગણને ભેટવા ઉત્સુક થાય છે. પ્રિયે! એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈજ નથી, અને વળી એ પણ સાથે મારે કહીં દેવું જોઈએ કે તેવી સંપત્તિના શિખરપર આવ્યા છતાં અંતરમાં ગુમાનીની ગરમી ન ચડવી જોઈએ, કારણ કે તેવી આબાદીની પણ ખરબાદી થતાં વાર લાગતી નથી. માટે ફ્રાગટ કુલાઈને ફાંકડા ન બની જવું-એજ તને મારી મોટામાં મોટી ભલામણ છે.’

પોતાના સ્વામીનાથની સોનેરી શિખામણને અંતરના ઉમંગથી વધાવી લઈ, અભયા ડોસી તરફ દૃષ્ટિ કરતાં વિજય સુંદરી બોલી-‘નાથ! આ વૃદ્ધા મારી માતા તુલ્ય છે. એમણે

મને જે ક્ષીંમતી સહાય આપી છે. તેનો બદલો જીંદગીભર એ-
મની સેવા કરતાં પણ મારાથી વાળી શકાય તેમ નથી. એ બહુજ
પવિત્ર દિલના અને સંતાપી છે. માટે હવે એમને મારી સાથેજ
રાખીશ અને એમના સહવાસથી મારા જીવનને વધારે ઉજ્જ-
વળ બનાવીશ.’

મંત્રી— પ્રિયતમા ! એ તારી ઉદાર અભિલાષા મારા
મનને વધારે આનંદિત બનાવે છે. આપણી સંપત્તિના લાભ
ખીજને કેમ મળી શકે—એજ તારે અને મારે વિચાર કરવાનો
છે. એક સામાન્ય પશુની જેમ એકલપેટા થઈ જીંદગી ગાળવી
તે અધમ માણસનું લક્ષણ છે. હવે તારાથી લોકહિતના
કામમાં જે કાંઈ વપરાય તે વાપરજે. દુનીયામાંના મનુષ્યો
અને મુંગા પ્રાણીઓની સેવા બજાવતાં કદાચ આ સમસ્ત સંપ-
ત્તિનો ભોગ આપવો પડે, તો પણ મારી દરકાર કરીશ નહિ
અને કંબુસાઈથી મનને સંકુચિત બનાવીશ નહિ.’

એમ પોતાની અર્ધાંગનાને ભલામણ કરીને મંત્રીએ
અભયા ડોસીને વિનયથી પ્રણામ કર્યાં. ડોસીએ દીર્ઘાયુષી થવાના
આશીર્વાદ આપ્યા.

પ્રધાનની પ્રભુતાની વાત, સમસ્ત નગરમાં વીજળીના
વેગે પસરી ગઈ અને તે રાજના સાંભળવામાં પણ આવી. આ
વખતે રાજ રાજસભામાં બેઠો બેઠો સચિવની સંપત્તિનો સંદેશો
સાંભળી રહ્યો હતો. તેણે ચકિત થઈને પોતાની પાસે બેઠેલા
ચંદનદાસ શેઠને પૂછ્યું—‘શું મતિસાગર મંત્રી આવી ગયો ?
અરે ! આટલાજ દિવસમાં તે પોતાના પુણ્યનો પ્રભાવ શું સિદ્ધ
કરી આવ્યો ?’

એવામાં પાસે બેઠેલ એક રાજસેવક કે જે મંત્રીના પક્ષને
ચાહતો હતો તે બોલ્યો—‘મહારાજ ! અત્યારે મંત્રી જે સંપ-
ત્તિમાં બેઠો છે તે ખરેખર ! મનુષ્યને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી
દે તેવી છે, તે એક દિવ્ય મહેલનો માલીક થયો છે, કે જે મહે-

લનો માલીક થયો છે, કે જે મહેલની રચના મહીપીઠપર હોવી સંભવતી નથી. તે મહેલ એક સ્વર્ગીય વિમાન જેવું દેહીયમાન લાગે છે. અરે! તેના ખારી ખારણામાં એવા કીંમતી રત્નો જડેલાં છે કે જેની કીંમત કરતાં ચક્રવર્તીનું સામ્રાજ્ય પણ સમાપ્ત થઈ જાય. નામદાર નરેન્દ્ર! આ બધું હું જાતે નજરે જોઈ આવેલ છું અને તમે પણ તે દૃષ્ટિએ જોશો. ત્યારે અભયળીમાં નિમગ્ન થઈ જશો. મહીપાલ! મેં નજરે જોયું છે. તેટલાનું પણ આ એક જીલ્લે વર્ણન કરી શકતો નથી.'

રાજ વધારે આશ્ચર્ય પામીને જોડ્યો—'અરે! શું મંત્રી કોઈ કલ્પવૃક્ષને મૂળથી ઉખેડી લઈ આવ્યો છે? કે કોઈ દેવતાને પોતાનો દાસ બનાવ્યો છે? તેણે એ મહેલનું મંડાણ ક્યારે કર્યું અને ઉલો ક્યારે કર્યો? આ બધી વાત અભયળી ભરેલી લાગે છે. મંત્રી પોતાના મુખે ખુલાસો કરે, તોજ આ બધી બાબતનો ભેદ સમજાય તેમ છે.'

એ રીતે રાજસભામાં ચર્ચા ચાલી રહી હતી, તેવામાં મતિસાગર મંત્રીએ કીંમતી રત્નોથી ભરેલ થાળ રાજ પાસે ભેટ મૂકીને રાજને પ્રણામ કર્યા. એ અમોલાં રત્નો જોતાં રાજ અચરજ પામ્યો, અને આશ્ચર્યથી મંત્રી તરફ દૃષ્ટિ કરતાં તે જોડ્યો 'મંત્રીશ! આ બધું ક્યાંથી?'

મંત્રી—'નરેશ! પુણ્યના પ્રભાવથી બધું મળી શકે. પુણ્યના પ્રભાવ પાસે આ કાંઈ હર્લભ વસ્તુ નથી.'

રાજ—'શું તમે કેંઈ વિચિત્ર મહેલ બનાવ્યો છે?'

મંત્રી—'નરેન્દ્ર! તે પણ પ્રબળ પુણ્યના પ્રતાપથીજ. પુણ્યથી દેવતાઓને હર્લભ વસ્તુ પણ મનુષ્યને મળી શકે.'

રાજ—'ધન્ય! પ્રધાન ધન્ય! એ તારી અજબ સંપત્તિથી મને સંતોષ થયો છે. પણ એ તારો મહેલ જોવાની મારી તીવ્ર ઇચ્છા છે. માટે એક વખત તમે રાજ્યના થોડા માણસો સહિત મને ત્યાં જમાડો. એટલે મારો અભિલાષ સંપૂર્ણ થાય.'

પ્રધાન—‘રાજન્ ! આપ બાણે ઉરતાં ઉરતાં બોલતા હો. એવું મને લાગે છે, રાજ્યના થોડા માણસોને હું જમાડું અને બીજા રહી બચ-એ વાત મને રૂચતી નથી.’

રાજા—‘મંત્રિરાજ ! ત્યારે તમે કેટલા માણસોને જમાડવા ચાહો છો ? રાજ્યના લશ્કર સહિત તમામ માણસોને તો તમે નહિજ જમાડી શકો. કારણ કે તેનું પ્રમાણ ઘણુંજ મોટું છે.’

મંત્રી—‘નામદાર ! તેમાં મારે ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી. આપ જેટલા માણસો લઈ પધારશો, તેટલા બધાનો હું સત્કાર કરી શકીશ. મારે આપ કોઈ બંતનો સંકોચ રાખશો નહિ.

રાજા પોતાના મનમાં વિચારવા લાગ્યો—‘અહો ! અ’ યંત્રી શું કરવા ધારે છે ? આ દુનીયામાં મારા સિવાય એવો કોઈ રાજા, પાદશાહ કે શાહુકાર નથી કે જે મારા તમામ માણસોને પાણી પણ પાઈ શકે. તો પ્રધાન વળી તેમને જમાડવા તૈયાર થયો છે. એ પોતાની મોટાઈમાં તણાતો બચ છે, પણ પછી તેનું પરિણામ શું આવશે, તેનો તલભાર પણ એ વિચાર કરતો નથી. વાહરે ! મતિસાગર ! તારી મતિ સાગરે નહાવા ગઈ છે કે શું ?’

એમ ચિંતવીને તેણે મંત્રીને કહ્યું—‘મંત્રીશ ! દરેક કામ પ્રથમથીજ લાંબો વિચાર કરીને કરવામાં આવે, તો પાછળથી પશ્ચાત્તાપના પ્રવાહમાં તણાવાનો વખત આવતો નથી. છતાં તમે આટલી બધી હિંમત બતાવીને એ કામ સાધી શકો, તો સંતોષ પામવા જેવું છે. મારી તો એજ ભલામણ છે કે હજી પણ તમે વિચાર.....’

મંત્રી—‘નામદાર હું પૂરતો વિચાર કરીનેજ આવ્યો છું હું મારા વચનનો નિર્વાહ બરાબર કરી શકીશજ. આપ તે બદલ નિશ્ચિંત રહેજો. મતિસાગરનું વચન કદિ મિથ્યા નહિજ થાય.’

આથી રાજને પણ મંત્રીની મોટાઈપર જરા ઇર્ષ્યા અને ગુસ્સો આવી ગયો. તરતજ તેણે પોતાના રાજ્યમાં ચેતરફ ઘોડે-સ્વારો દોડાવી દીધા અને રાજના તમામ નોકરોને અમુક દિવસે ત્યાં આવવાની સૂચના કરી દીધી.

મંત્રીના આવવાના સમાચાર કાને પડતાંજ પ્રચંડસિંહને અને દુષ્ટસિંહને મનમાં મોટો ધ્રાસકો પડ્યો. તેમને આ એક મોટી ધાસ્તી પેટી કે—‘જમ્મી સંબંધી વાત અને તે ચીકી જે પ્રગટ થશે તે બાબતનો જે ખુલાસો માગવામાં આવશે, વળી રાજ એ સંબંધમાં આંખ ઊંચી કરશે, તો આપણા બચાવનો એકે રસ્તો નથી. તેમાં પણ વધારે ધાસ્તી જેવું તો એ છે કે રાજને એ બાબતમાં આપણે છેક છેતરી લીધો છે.’

એવામાં દુષ્ટસિંહ બોલ્યો—‘તે ચીકી પેટી હડીલી પ્રધાનની સ્ત્રીના હાથમાં ગઈ છે. તે વખતે ગુસ્સાના જુસ્સામાંને જુસ્સામાં તે ચીકી બતાવ્યા પછી પાછી લેતાં હું ભૂલી ગયો. જે તે ચીકી બહાર આવી તો આપણું બારમું મંડાશે.’

પ્રચંડસિંહ—‘અરે ! પણ અત્યારે તો બધા લોજનની ભાંજઘડમાં પડ્યા છે. ઠીક થયું કે રાજએ પોતાના તમામ માણસોને બોલાવ્યા છે. એ બિચારો મંત્રી એ વાત સાંભળશે, તો તેને સાત પાંચ થઈ પડશે, રાજએ તેને હેઠો હઠાવવાનો ઠીક માર્ગ શોધી કહાડ્યો. હવે આ બાબતમાં જે એ પછાત પડશે, તો તે બિચારો પોતાની મેળે પોબારા ગણી જશે, અને તેના પર સબની બહુજ કડા મરજી થશે. એટલે પછી આપણને કોણ બોલાવનાર છે ?

દુષ્ટસિંહ—‘ઓહો ! આતો તમે વચમાં એક ખુશાલીની વાત શોધીને સંભળાવી દીધી. બસ, બરાબર છે, તેણે રાજની સામે હઠ લીધી, એટલે રાજ પણ તેનો મદ તોડવાનો પ્રયત્ન કરેજ. આ સાહસમાં બરેબર તે હારી જવાનો.’

અહીં ઘરે આવ્યા પછી મંત્રીને કંઈ તૈયારી કરવાની જરૂર ન હતી. આ બધો મામલો આઠ દિવસની મુદતપર હતો. ગમે તે વખતે એક ઘડીવારમાં તે કામકુંભ પાસે કરોડો માણુ સોને પહોંચી વળે તેટલી રસવતી તૈયાર કરાવી શકતો હતો.

‘સ્વામિનાથ ! આટલું મોટું સાહસ ખેડ્યું છે, રાજને તમામ માણસો સાથે આમંત્રણ આપ્યું છે. છતાં આપ હજી કંઈ તૈયારી કરતા નથી ? રાજ પોતે, લગલગ સમસ્ત નગર અને બહાર ગામના પણ હજારો લોકો આજે આપણા આંગણે પધારશે. ચંદનદાસ શેઠ વિગેરે નગરના તમામ શ્રાવકો, ભદ્ર શેઠાણી, સરસ્વતી વિગેરે તમામ શ્રાવિકાઓ આજે આપણા ભુવનને પાવન કરશે. પણ પ્રાણનાથ ! આજે તેમને સૌને જમાડવાનો દિવસ છે, છતાં તમે કંઈ હજી શાકલાલ મંગાવતા નથી અને ખીણું પણ કશું જોવામાં આવતું નથી, તેથી મને તો મોટું આશ્ચર્ય થય છે.’ વિનય સુંદરીએ આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈને પૂછ્યું.

‘શાણી સુંદરી ! તેને માટે તારે કરી કાળજી કરવાની નથી. તે બધું સદ્ભાગ્યના પ્રતાપે થઈ રહેશે.’ મંત્રીએ ટુંકામાં પતાવ્યું.

આ તરફ રાજના મનમાં પણ તે વિચારો ઘોળાયા કરતા હતા. બહાર આવનાર માણસો પોતાના સગાં, સંબંધી અને સ્નેહીઓને પણ આગ્રહથી સાથે લઈ આવ્યા હતા. તેથી શ્રીપુર નગર આજે માણસોથી ઉભરાઈ જતું હતું. ચોરે ચોટે અને વાટે ઘાટે એજ ચર્ચા ચાલી રહી હતી ‘લાંબો વિચાર કર્યા વિના મંત્રીએ આ શું સાહસ ખેડ્યું ?’ ‘અરે ! એ તો મહાભાગ્યશાળી છે, તેથી બધું કરી શકશે. પોતાની શક્તિનો માપ ક્યા વિના તો એ એક પગલું પણ ન ભરે.’ ‘અરે ! પણ વખતસર આ કૌતુક જોવાને ક્યું હોય તો ?’ ‘એ મંત્રીને કૌતુકની કામના નથી અને સામાને હરકત પહોંચે તેવી હઠ કરતો નથી.’

એ રીતે વિવિધ વાતો કરતા લોકો સમસ્ત નગરમાં પણ સમાતા ન હતા. કેટલાક મંત્રીનો મહેલ જોવા, કેટલાક માત્ર છેટેથી તેની કારીગરી જોવાને ઉતરી પડ્યા હતા. કેટલાક ભક્ત-જનો પાઠ પૂજા અને ભક્તિમાં લાગ્યા અને કેટલાક રાજકચેરીમાં ઘુસી ગયા.

આ વખતે રાજને વિચાર આવ્યો કે—‘ મંત્રી વખતસર મારી મશ્કરી તો નહિ કરે ? ’ એમ ધારીને રાજએ પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસને ઘોલાવીને ઠહું કે—‘ તું મંત્રીના ઘરે જઈને બારીકાઈથી બરાબર તપાસ કરી આવ કે તે શું હીલચાલ કરે છે. તે ભોજનની તૈયારી કરે છે કે કેમ ? પણ આ વાત કોઈને પૂછતો નહિ. કંઈ હશે, તો આપો આપ દેખાઈ આવશે. તારે ચુપકીદીથી જોઈને ચાલ્યા આવવું.’

રાજનો હુકમ થતાં તે રાજ સેવક ત્યાંથી મંત્રીનાં મકાન તરફ ચાલતા થયો. મંત્રીના સાત મજલાનો મહેલ તથા બગીચામાં ફરવા-જોવાની આજે સૌ કોઈને છુટ આપવામાં આવી હતી. માત્ર પોતાની ખાનગી બેઠક અને સ્ત્રી વર્ગ સાતમે મજલે હોવાથી ત્યાં હુકમ સિવાય કોઈ આવી શકતું ન હતું. બાકીના છ મજલા જોવાની મનાઈ ન હતી. નગરના અને બહારના સંખ્યાગંધ લોકો આ મહેલ જોવાને આવતા હતા.

પ્રભાત થતાં બે ઘડી દિવસ ચડતાં પણ મંત્રી નિશ્ચિંત થઈ પોતાના એકાંત ઓરડામાં સામાયિક લઈ નવપદજીનું ધ્યાન ધરતો હતો. તેને ચિંતા કરવાનું કંઈ કારણ ન હતું. પેલો રાજ સેવક તરતજ ત્યાં દોડી આવ્યો અને મકાનના છ મજલા તેમજ બગીચાના ચારે ખુણા તે જોઈ વળ્યો, પણ રસોઈની ક્યાં ગંધ ન આવી, તેમ તૈયાર કરાવી હોય તેવું પણ કંઈ ચિન્હ જોવામાં ન આવ્યું. આથી તે નિરાશ થઈ પાછો વળ્યો અને તરત રાજ પાસે આવીને તેણે નિવેદન કર્યું કે—

‘ મહારાજ ! ત્યાં તો કંઈ નામ કે નિશાન પણ નથી. તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે—’ મંત્રી નિશ્ચિંત થઈને સાતમે મજલે સુતો છે. લોકો ઘણા આવ જાવ કરે છે, તેમને આવો કે આવજો’ એવો આવકાર આપવાની પણ તેને દરકાર નથી. નામદાર ! મેં જે કંઈ નજરે જોયું, તે આપને નિવેદન કર્યું છે.’ એમ કહીને તે મૌન રહ્યો.

અહીં સમય થતાં મંત્રી બહાર આવ્યો અને મહેલના તળીયે એક મોટી વખારમાં તે કામઘટના પ્રભાવથી વિવિધ પકવાનો તેણે ભરી કહાડયા, એક તરફ દાળ, ભાત, શાક વિગેરે જોઈતી રસોઈ તૈયાર કરી મૂકી દીધી, પછી પાન, સોપારી, એલચી વિગેરેના અનેક થાળ ભરાવીને પહેલા મજલાપર રખાવી દીધા એટલે જમ્યા પછી સૌ કોઈ મુખવાસ લેવાને ઉપર જાય. બીજા મજલાપર ખાસ મહારાજને માટે પાન સોપારી લેવા એલાયદી ગોઠવણ રાખી. ત્રીજે મજલે એક મોટા દિવાનખાનામાં વિવિધ કીંમતી વસ્ત્રો ભરી મૂકાવ્યાં, ચોથે મજલે અનેક પ્રકારના સુવર્ણ, માણેક હીરાના અલંકાર-આભૂષણો ભરાવ્યાં પાંચમે મજલે રાજરાણી તેમજ અન્ય ખાનદાન સ્ત્રીઓને જમાડવા માટે સગવડ રખાવી અને છઠ્ઠા મજલા પર તેમને વસ્ત્રાલંકારો આપવાની ગોઠવણ કરાવી.

એ પ્રમાણે કોઈને ખબર ન પડે, તેમ તમામ ગોઠવણ કરીને અતિસાગર મંત્રી મહારાજ પાસે આવી અંજલિ જોડીને કહેવા લાગ્યો—‘ નેક નામદાર ! આપ હવે આપના પુષ્કળ પરિવાર સાથે પધારીને મારા ગૃહાંગણને પવિત્ર કરો. હવે વિલંબ થશે, તો રસોઈ શીતલ થવા પામશે.’ આથી આશ્ચર્ય અને કંઈક ઈર્ષ્યા સહિત જિતારિ રાજા પોતાના લાખો માણસોના પરિવારને લઈને મંત્રીના મહેલમાં આવ્યો. મહેલની માત્ર બહારની એક એક કારીગરી જોતાં તેના આશ્ચર્યનો અવધિ ન રહ્યો-

તે મહેલની પાસે એક દિવ્ય મંડપમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરવા લાગ્યો કે—

‘આવી અજબ કારીગરી ક્યાં બેઠ કે સાંભળી પણ નથી. આ કોઈ દિવ્ય વિમાન ઉપાડીને અહીં મૂકી દીધું છે કે કોઈ મંત્ર કે વિદ્યાના બળે ઈંદ્રબાળ ઉભી કરી છે ? આ તો કાંઈ સમજવામાં ન આવે તેવો ચમત્કાર છે. જરૂર એ ઈંદ્રબાળ વિદ્યાને સાધી આવ્યો લાગે છે. તે વિના મનુષ્યથી આવું કરી બતાવી ન શકાય. હું એક મોટા રાજ્યનો માલીક કહેવાઉં, તેનો મહેલ પણ આ મહેલની પાસે એક જીર્ણુ ઝુંપડી જેવો લાગે છે. અહીં ગમે તેવા કુશળ કારીગરની પણ કલમ ચાલી ન શકે. ઠીક, એ શું છે, તેનો આગળ જતાં બધો ભેદ સમજાઈ જશે.’

એમ રાજા તંકે વિતર્કની માળા ફેરવતો હતો. એવામાં મંત્રીએ આવી ભોજન ભાટે વીનંતી કરી. એટલે સૌ કોઈ યોગ્ય સ્થાને ગોઠવાઈ ગયા. રાજાને માટે ખાસ બુદ્ધી બેઠક હતી. રાજાને રૂપાનો પાટલો, સોનાનો થાળ તથા ચાંદીના વાટકા મૂકવામાં આવ્યા, અને અન્ય સૌને ચાંદીના ચળકતા થાળ મુકવામાં આવ્યા. પછી એ દિવ્ય પકવાનો તથા સ્વાદિષ્ટ શાકથી તેઓ એટલા તો અજબથી પામી ગયા કે તે સ્વાદ જીંદગી સુધી યાદ રહી જાય. આ વખતે મતિસાગર મંત્રી પુરૂષ વર્ગમાં અજલિ બેઠી ઉભો હતો અને વિનયસુદંરી સ્ત્રીવર્ગને આદરમાન આપવામાં રોકાઈ.

સૌ કોઈ જમી રહ્યા પછી ઉપલે મજલે મુખવાસ આપતાં મંત્રીએ નમ્રતા પૂર્વક અરજ કરી કે—‘આપ સૌ ભાઈઓએ પધારીને માઝું આંગણું પાવન કીધું, તેને માટે આપનો ઉપકાર માનું છું, હવે ભોજનની જેમ યથા શક્તિ મારી પહેરામણીને સ્વીકાર કરીને મને કૃતાર્થ કરશો.’ એમ કહીને મતિસાગર મંત્રીએ સૌના દેખતાં રાજાના કોમળ કંઠમાં એક નવ લખે હીરાનો હાર નાખી દીધો.. અર્થી રાજા આશ્ચર્ય અને સતીષ

પામ્યો. ત્યાર પછી પોત પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સૌ કોઈને મંત્રીએ વસ્ત્રાભૂષણોની પહેરામણી કરી. તેથી સૌ કોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. માત્ર ભાવી ભયના માર્યા એક પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહ સંતુષ્ટ ન થયા. પાપ રૂપ કીટો માણસના અંતરને ફાલી આપ છે. તે નિરંતર ઝાંટાની જેમ ખટકે છે અને વારંવાર ભયની સુચના કર્યા કરે છે બસ, અત્યારે તો જમી પરવારીને સૌ કોઈ વિદાય થઈ ગયા.

આ બધું જોતાં રાજા તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવજ થઈ ગયો. હવે રાજાને કંઈક ખાત્રી થઈ કે—‘ આ બધામાં કંઈક દિવ્યત્ય હકીકત મેળવવાની તેને તાલાવેલી લાગી. મંત્રીને જો કે પ્રધાન પદની હવે જરૂર ન હતી, છતાં રાજાના માનની ખાતર તેણે પૂર્વ પદવી સ્વીકારી લીધી.

એક દિવસે રાજા અને મંત્રી બંને વિનોદની વાતો કરતા હતા. તે વખતે રાજાએ અત્યાચરૂથી તેને પૂછ્યું કે—‘ મંત્રીશ ! તમારી પાસે એવી શી મંત્ર વિદ્યા છે કે જેથી તમે આટલું બધું કરી શક્યા ? અથવા કોઈ દેવતા તમારા પર પ્રસન્ન છે કે જેથી તમે મનનું ધાર્યું કરી શકો છો ? શું મારાથી પણ તમે તે ગુપ્ત રાખશો ? ’

‘ રાજાન ! આપને મેં કહ્યું કે તે બધો પુણ્યનો પ્રભાવ છે, છતાં તમે વધારે આચરૂથી પૂછો છો એટલે મારે સત્ય વાત કહ્યા વિના છુટકો નથી. એક યક્ષની પ્રસન્નતાથી મને કામકુંભ પ્રાપ્ત થયેલ છે, તેનાથી હું આ બધું કરી શકું છું. તે પણ ધર્મથીજ મને પ્રાપ્ત થયેલ છે. ’ મંત્રીએ ખરી હકીકત પ્રગટ કરી.

આથી રાજાનું મન તે કામઘટ માટે લલચાયું. આવી અદ્ભુત વસ્તુને માટે કોનું મન ન લલચાય ? રાજાએ વિચાર કર્યો કે—‘ મંત્રી મોટો ઉદાર છે, તે કોઈનું વચન પાછું વાળતો નથી. એટલે મારી માગણી તો તે કબુલ કરશેજ. કદાચ કોઈ

રીતે એ નહિ માનું, તો પછી મારી સત્તા ક્યાં ચોષ્ટી છે ? હું છેવટે સત્તાના બગથી પણ એ વસ્તુ લઈ લેવાનો. સત્તા આગળ શાણપણ શા કામનું ? મારી પાસે એનું શું ચાલવાનું હતું ? એ ગમે તેવો ધર્મી હશે, પણ એની સત્તા શું કે મને એ દબાવી શકે ? લશ્કરની મારે ખોટ નથી. કદાચ એ અહીંથી નારાજ થઈને કોઈ બીજા રાજાની સહાયતા લઈ મારા પર ચડાઈ કરી આવશે; તો મારી પાસે હથીયારની ખોટ નથી. અગણિત અશ્વો, હાથીઓ અને સાંઠીયા છે. યોદ્ધાઓ તો બિચારા એવા અવસરની રાહ જોઈનેજ ખેડા છે. વળી આટલામાં એવો રાજા પણ કોણ છે કે મારી સામે ચડાઈ કરવાની હિમ્મત ચલાવે ? એટલે સર્વ રીતે એનું ગાડું અટકી પડશે. અહા ! પાપની લીલા પણ અજબ પ્રકારનીજ છે. અરે ! હવે તો મારો ખેડો પાર ! ! ખસ, એ કામકુંભની સહાયતાથી લશ્કરમાં હું લાખો માણસો વધારી દઈશ, તેમને મન માનતું બાવાતું અને ધન આપીશ. એટલે પછી મોટા લશ્કરના બગથી હું દિગ્વિજય કરીને બધા રાજાઓને હરાવીશ અને છેવટે છ ખંડ સાધીને ચક્રવર્તી બની જઈશ. વાહરે ! મંત્રી વાહ ! તું ભલે અહીં આવ્યો ! મારી તો બધી મનઃકામના પૂર્ણજ થઈ.’

એમ મનના મનોરથની માળા ફેરતાં રાજા મંત્રીને કહેવા લાગ્યો—“ વાહ ! મંત્રીશ્વર ! તમારા જેવા સન્મંત્રીથીજ માફ રાજ્ય શોભે. આપની ઉદારતા પણ અજબ પમાડે તેવી છે. તમારી પાસે મેં કોઈવાર કંઈ પણ માગણી કરેલ નથી; તો આ મારી એક માગણીનો તમે અનાદર નહિજ કરો. વળી તમે દાક્ષિણ્યના ભંડાર છો, તેથી કોઈને તમે નારાજ તો કરતાજ નથી. આવા તમારા મહત્ત્વ ગુણથી હું ઘણાજ સંતોષ પામું છું. કહેા, મંત્રિરાજ ! મારી યાચનાનો સ્વીકાર કરશો ? ”

વસુધાપતિના એ વચનથી મંત્રી સમજી ગયો કે ‘રાજાનું મન કામઘટને માટે લલચાયું છે. ઠીક છે. એની માગણીનો અના-

દર કરવો તે યોગ્ય નથી.’ એમ ધારીને મતિસાગર મંત્રી બોલ્યો — ‘રાજેન્દ્ર ! પાપના વિચાર ધરાવનાર પાસે એ વસ્તુ ટકી ન શકે. માત્ર ધર્મી માણસજ તેનો ઉપયોગ કરી શકે. વળી એ દેવતાની આપેલ વસ્તુ હોવાથી તેનાપર અન્ય કોઈ હકક ધરાવી ન શકે.’

રાજા—‘મંત્રીશ ! જુઓ, એ વસ્તુની મારે ઘણી જરૂર છે. મારા ઉદ્યમાં તમારો ઉદ્ય સમાયલોજ છે. એ કામઘટ મારા હાથમાં આવતાં હું અગણિત સૈન્ય એકઠું કરીશ. તેમને મન માનતો પગાર અને ખોરાક આપી શકીશ. આથી ગમે ત્યાં મારો વિજય થવાનો અને તેમ કરતાં હું એક દિવસે ચક્રવર્તી થઈ બેસીશ. હું એક ચક્રવર્તી હોઉં, તો તમને કાંઈ એાછું માન ન હોય. આ બાબતનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે એ કામઘટથી તમામ મનઃકામના સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે.’

મંત્રી—‘રાજન્ ! તમારા એ સાહસમાં હું સફળતા બેઈ શકતો નથી. તમે તે કામઘટને સાચવી શકશો નહિ. પહેલી એ વાત. પાપી વિચારના માણસ પાસે તે રહી ન શકે, બીજી એ વાત. અને ત્રીજી એ વાત કે તમે તેનો ખોટો ઉપયોગ કરવા ધારો છે, તેથી તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની તમારામાં યોગ્યતા નથી. તેમ છતાં હક કરીને તમે લેવા માગતા હો તો તમે તેને સંભાળવામાં વધારે સાવચેત રહેજો. નામદાર ! આપની માગણીનો હું અનાદર કરતો નથી. પણ સાચી હકીકત કહી બતાવી છે. હવે યોગ્ય લાગે તેમ કરવા તમે મુખત્યાર છો.’

રાજા ‘સચિવેશ ! ‘હું તે નહિ સાચવી શકીશ’ એ કેવળ તમારી બ્રાંતિ છે. સૈન્ય અને હથીયાર બળની મને ક્યાં ખોટ છે ? તો પછી તેને સંભાળવામાં મને શી હુરકત આવે તેમ છે ?’ એટલે ‘રાજા પોતાના ખોટા આગ્રહથી પાછો હકે તેમ નથી’ એમ ધારીને મતિસાગર મંત્રીએ કામઘટ આપીને રાનેજા

र.शु कर्यो. आथी राजने डेटलो अधो दुर्ष थयो हुशे, ते वांअ-
नारनी कइपनामां आवी शकशे.

हुवे राजअये धण्णीअ संलाण पूर्वक ते कामघट पोताना
आनगी मडेलमां स्थापन कर्यो, अने डेटलाक मज्जुत सुभटोने
हुथीयार सहित जोलावीने ललामणु करी डे “आ मारा आनगी
मडेलनी डेटलाक कारणुथी अराअर सावयेतीथी योकी करजे. तेमां
पणु त्रणु दिवस तो तमे अेक पगे उला रहुीने सावधान रडेजे,
हुथीयारने हाथमाथी डेडो न मूकता अने धोणे दिवसे पणु
पोतानुं काम जीअ सुभटने लणाव्या सिवाय अेक पगडुं पणु
अर्हीथी असता नडि. वणी मारा सिवाय जीअ डोअने पणु
आ मडेलमां दाअल थवा देशो नडि. डे सुभटो! आ तमारी
तन तोड मडेनतनो अदलो तमने अेलायदो आपवामां आवशे.
डाल तो तमे हाथमां पुवला हुथीयार राभीने सावधान रडे.
अस, अे करतां तमारा जेवा नीमकडुलाल अने विधासु सुभटोने
विशेष ललामणु शुं डोअ शके ? हुवे अर्ही तमारे अंत अने
अडादुरीथी काम अणववानुं छे ” अेम ललामणु करीने राज
यादयो गयो.

हुवे जीअे दिवस थतां मंत्रीअे पोताना दंडने हुकम
कर्यो डे—‘राजना डोअ पणु माणुसने धणु उपणुव्या सिवाय
तारे कामघट लअ आववो. पणु तेम करतां राजने कंधक अम-
त्कार तो अताववोज.’

पोताना स्वामीनी आज्ञा थतां ते दिव्य दंड अेकदम
अदश्य थयो. राजना मडेलनी योतरइ करता सुभटोने तेणु
प्रथम मूर्छित अनावी दीधा. डेटलाक त्यां रकत वमन करता थर्ष
गया. डेटलाक मदिरा पीनारनी जेम जमीन पर आणोटावा लाग्या
डेटलाक अकवाह करवा लाग्या अने डेटलाक तो जणु भरणु पाअ्या
डोअ, तेम अिलकुल अेशुद्ध थर्ष गया. आ लयंकर अनाव जेतां
राजना गलराटनो पार न रह्यो. वणतसर भारी पणु आ डालत

શ્રેષ્ઠ. એમ ધારીને તે મહેલના ઉપદ્રા ભાગમાં ઉભો ઉભો કંપવા લાગ્યો. “ અરે ! આ અચાનક શો ઉત્પાત ? આ સુભટ-સરદારોની શી દશા ? હવે આમાંથી ઉગરશે કે નહિ, તેની પણ શંકા છે. અહીં કોઈ માણસ તો આવ્યું હોય તેમ લાગતું નથી. કોઈ દેવતાએ આવી અદૃશ્ય રહીને આ જમાદારોને જમીન દોસ્ત કર્યા હોય એમ લાગે છે. આ તો બધા ખેલાન થઈ પડ્યા છે. કેટલાક હાથ પગ હલાવ્યા વિના પત્થરના પૂતળાની જેમ ઉભા છે. કેટલાક જળ વિનાના માછલાની જેમ તરફડીયાં ખાય છે. અરે ! આ તો ભારે અનર્થ થયો. આવી બખર હોત તો પ્રથમથી પગલું જ ન ભરત. આવા રાજ્ય રક્ષક સુભટો ગુમાવ્યા એજ માત્ર મને લાલ થયો.”

એમ પશ્ચાત્તાપ કરતાં રાજાને ક્ષણભર મૂર્છા આવી ગઈ. એટલામાં કામઘટને લઈને દંડ અદૃશ્ય થયો ક્ષણવાર પછી આંખ ઉઘડતાં તેણે જોયું તો પોતાની પાસે કામઘટ ન દીઠો. “ આ તો વેપાર કરવા ગયા, તેમાં ઘરની મૂડી ગુમાવી. આ તો ‘હાથનાં કરેલાં હૈયે વાગ્યાં’ જેવું થયું. ઠીક છે, હવે મંત્રીને મળીને આજીજી કરતાં કંઈ આજી સુધરે તો ભલે, નહિ તો ખીજે એકે ઉપાય નથી. એમ ચિંતવીને રાજા એકદમ ઉઘાડે પગે અને ઉઘાડે માથે મંત્રીના મહેલ તરફ દોડ્યો. રાજાની અચાનક આવી સ્થિતિ જોઈને ઘણા લોકો આશ્ચર્ય અને ખેદ પામ્યા.

‘મંત્રી મહાશય ! તે વખતે તમારું કથન માન્યું નહિ, પણ કામઘટ લેતાં ઘણું જ વિપરીત પરિણામ આવ્યું.’ એમ ખોલતાં રાજાએ હાંકતાં હાંકતાં બનેલ બધી હકીકત મંત્રીને કહી સંભળાવી.

‘રાજેન્દ્ર ! હવે આપને અનુભવ થયો, કે પાપી વિચાર ધરાવનારની પાસે તેવી પ્રભાવી વસ્તુ ટકી ન શકે.’ મંત્રીએ પુણ્યનો પ્રભાવ બતાવતાં કહ્યું.

‘પણ મારા બધા નામીયા સુલટો ત્યાં મૂર્છા પામીને મુડદાલ જેવા થઈ પડયા છે. તેમને તો ઉગારો.’ રાજાએ જરા દીનતા દર્શાવીને કહ્યું.

એટલે મંત્રીએ તરતજ પેલા બંને ચામર લઈ આવીને મંત્રીને દોસ્ત થયેલા ચોદાઓને સ્પર્શ કરી ઉપર ફેરવતાં બધાને સાવધાન કર્યાં. તે સુલટોને કંઈપણ ઈન્દ્ર થઈ ન હતી. પણ અચેત અને નિર્બળ થઈને બધા પડયા હતા. સુલટો સાબ થયા. એટલે રાજાને નવું બળ મળ્યું અને તે બદલ તેણે મંત્રીનો મોટો ઉપકાર માન્યો.

એક દિવસે મંત્રી પોતાના મહેલના એક ખંડમાં આરામ લેતો હતો, એવામાં વિન્યસુંદરીએ આવીને તેના હાથમાં એક ચીકી આપી. વાંચનારને ખ્યાલ હશે કે તે ચીકી દુષ્ટસિંહે મકાન જપ્ત કરતાં તેણીને આપી હતી. ચીકી મંત્રીના હાથમાં મૂકતાં તે બોલી—‘પ્રાણનાથ ! આપ ધર્મિષ્ઠ અને નીતિપરાયણના માથે આવું ખોટું કલંક જાહેર થાય, એ તો બહુ અઘટિત કહેવાય. મને ખાત્રી છે કે ગમે તેવા સંકટ સમયે પણ આપ અનીતિનો માર્ગ ન લ્યો, છતાં રાજાએ તમારા ખોટા આશ્રેપતી કલ્પના કરી છે, તે આ ચીકી વાંચવાથી સમજી શકાશે.’

મંત્રી ચીકીપર નજર ફેરવી ગયા પછી બોલ્યો—‘પ્રિય ! આ ચીકી તને કોણે આપી ?’

‘નાથ ! પ્રચંડસિંહ નામે રાજાનો હુબૂરી મારી પાસે આવેલ અને બીજે દિવસે તેણે એક દુષ્ટસિંહને મારી પાસે પોતાની દુષ્ટતા ખોલવા મોકલેલ. તેમ કરતાં તે બંને કાબ્યા નહિ, એટલે આ ચીકી આપીને આપણું અગાઉનું મકાન જપ્ત કર્યું. શું આ ચીકી રાજાએ મોકલાવી હશે ? ! વિન્યસુંદરીએ ખુલાસાથી સમજાવીને પ્રશ્ન કર્યો.’

શાણી! આ હસ્તાક્ષર જોકે રાજના છે, છતાં કંઈ ખેચેન હાલતમાં હોય, તે વખતે લખેલ લાગે છે, વખતસર પોતાના સ્વાર્થની ખાતર તેમણે રાજને મદિરાપાન કરાવીને લખાવી લીધી હોય એમ સંભવ છે, કારણ કે રાજને આ બાબતની કંઈજ ખબર નથી. નહિ તો મને તે કહ્યા વિના ન રહે, મંત્રીએ અનુમાનથી સમજાવ્યું.

નાથ! ત્યારે તો દુષ્ટ કામ કરનારને સજા કરવી એ નીતિ છે, નહિ તો તમને ફરીવાર તેવું કરવાને ઉત્તેજન મળે, વિજય સુંદરીએ કંઈક આગળ વધીને કહ્યું.

પ્રાણપ્રિયા! આ મારી અંગત બાબત છે. તેમાં રજતુ ગજ કરી રાજને ભલેરીને તેમને હેરાન કરવા તે યોગ્ય નથી. મનુષ્યના ભાગ્યની આડે કોઈ આવી શકેજ નહિ, છતાં તેમને બોલાવીને કંઈક ખાનગી દબાણ કરીશું મંત્રીએ દયા બતાવતાં કહ્યું.

પછી મંત્રીએ પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહને એકાંતમાં બોલાવીને તે ચીઠ્ઠી બતાવતાં કહ્યું—આ ચીઠ્ઠીનો ભેદ શો છે? તમે સાચું બોલશો, તોજ છુટી શકશો.

પોતાનું કારસ્તાન પ્રગટ થયું એમ ધારીને તે બંને એક બીજાના મુખ સામે જોઈ રહ્યા. છેવટે દુષ્ટસિંહ બોલ્યો—દયાળુ મંત્રી! અમારો એ અપરાધ દરગુજર કરશો, આમ કરવામાં માત્ર તમારી સ્ત્રીને ફસાવવાનોજ અમારો હેતુ હતો.

મંત્રી—‘આ ચીઠ્ઠી તમે રાજ પાસેથી શી રીતે લખાવી?’

પ્રચંડસિંહ—‘મહાશય! આ ગુન્હો અમારો દર ગુજર કરશો રાજ તથા કામચલાઉ પ્રધાનને મદિરા પાન કરાવીને અમે આ કારસ્તાન રચ્યું.’

મંત્રી—‘તેમાં બબ્બનામાંથી રકમ ઉચાપત કરવામાં શો ભેદ છે?’

પ્રચંડસિંહ—‘અમે પ્રધાનને મળી અમુક રકમ ઉચાપત કરીને તેનો તમારાપર આરોપ મુક્યો.’

મંત્રી—‘ હવે આમાંથી તમે શીરીતે છુટી શકશો ? ’

પ્રચંડસિંહ—‘ આપની દયા હોય તોજ અમે છુટી શકીએ. ’

મંત્રી—‘ તો તમારે આ બનાવટી ચીટ્ટી બદલ લખી આપવું પડશે. નહિ તો રાજા સુધી આ વાત જશે, તો તમારે બહુજ શોસવું પડશે. ’

પ્રચંડસિંહ—‘ આપ કહો તેમ અમે લખી આપવાને તૈયાર છીએ. ’

પછી મંત્રીના કહેવાથી તેમણે નીચે પ્રમાણે એક ચીટ્ટી લખી આપી.

‘ અમારી દુષ્ટ વાસનાને તાબે થઈને અમે પ્રથમ રાજા તથા પ્રધાનને મદિરાપાન કરાવી મતિસાગર મંત્રી પરના આરોપ બદલ તેમના હાથે જે ચીટ્ટી લખાવી હતી, તેમાં અમે પોતેજ ગુન્હેગાર હતા. કારણ કે તીજેરીમાંથી અમુક રકમ અમે પોતે હથાપત કરીને મંત્રી પર આરોપ મૂકવાની કોશીશ કરી તેના મકાન પર જતી મુકી. આ બધું કેવળ અમારું કારસ્તાન હતું મંત્રીએ રાજ્યતું કદિ પણ ખુરું કયું નથી. ’

લી૦

પ્રચંડસિંહ—રાજા હજૂરી.

દુષ્ટસિંહ—કોટવાલ

એ પ્રમાણે લખાવીને મંત્રીએ તેમને મુક્ત કર્યા. પછી આ બંને ચીટ્ટી તેણે એક મજબુત કવરમાં નાખી તેના પર ‘ બહુજ ખાનગી ’ એટલું શિરનામું કરી અને સીલ મારીને રાજ્યની ખાનગી તીજેરીના એક ખાનામાં મુકી દીધી.

આમ કરવામાં મંત્રીનો એવો હેતુ હતો કે—રાજ્યમાં વખતસર અણુધારી ખટપટ જાગે, તો આ એક લેખિત પૂરાવા તરીકે પોતાની નિર્દોષતા બતાવવાને કામ આવે.

સૂર્યતું તેજ વાદળાંથી ઠંકાતું નથી. દુર્જનોના બકવા-
દથી સજ્જનોમાં ન્યુનતા આવતી નથી. જ્યાં પુણ્યતું પ્રબળ
તેજ ચળકી રહ્યું છે, ત્યાં પાપ-તિમિર કદી પણ ફાવી ન શકે.

અસીમ ઉદારતા.

‘વિત્તસ્ય સારં કિલ પાત્રદાનં’

‘લક્ષ્મીની સક્ષ્મતા દાનમાં રહેલી છે.’

“દાનં મોગો નાશ-

સ્તિસ્ત્રો ગતયો ભવન્તિ વિત્તસ્ય ।

યોન દદ્યતિ ન મુંક્તે,

તસ્યા તૃતીયા ગતિર્ભવતિ ” ॥૧॥

નના-દાન, લોગ અને નાશ એ ત્રણ માર્ગ છે. જે ધનિક દ્રવ્યને દાન કે લોગમાં વાપરતો નથી, તેના ધનનો તૃતીય માર્ગ-એટલે નાશ થાય છે.

‘પ્રિયા આજે આપણે પૂર્ણ લાગ્યોદય છે. જે આવા અવસરમાં આપણે દુનીયાના ગરમ આંસુ ન લુંછીએ-તેમના દુઃખો દૂર ન કરીએ, તો એ સંપત્તિના આપણે માત્ર એક લાડુતી રખવાલ યા નોકર છીએ.’ મતિસાગર મંત્રીએ ધર્મ ચર્ચા કરતાં પોતાની પત્નીને સુચના કરી.

‘હા, નાથ ! આપનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય છે. ગર્હ સમૃદ્ધિ કદાચ પાછી મળે, પણ ગયો વખત પાછો મળતો નથી. ંહાલા ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે હું વર્તવાને તૈયાર છું.’ વિશ્વયસુંદરીએ વિનયભાવથી પતિની મતિને સંમતિ આપી.

‘ ત્યારે પ્રાણપ્રિયા ! આજથી તને હું ભલામણ કરી દઉં છું કે કોઈ પણ પુણ્યના કામમાં હજારો કે લાખોની રકમ ખર્ચાઈ જતી હોય, તો પણ તારે સંકોચાવું નહિ. કોઈ પણ દીન કે ભિક્ષુક આપણે આંગણે આવે તો તે અહીંથી તૃપ્ત થઈનેજ જવો જોઈએ. બોલ, શાણી સુંદરી ! તેમ કરતાં તારું મન અચકાશે તો નહિ ને ? ’ મંત્રીએ મહિલાના મનની મોટાઈ તપાસી.

‘ પ્રાણનાથ ! જ્યારે આપ કલ્પવૃક્ષ થઈને ઉભા રહો, તો મારે કલ્પલતા થવાની ફરજ છે. મારે સંસારના ક્ષણિક સુખ વૈભવોની તૃષ્ણા નથી, સંપત્તિની સલામતીની દરકાર નથી અને દીનતાના દુઃખથી ડરતી નથી. કહો, પ્રાણેશ ! તો પછી મારે કંબુ-સાઈની કઠણાઈના શામાટે ભોગ થવું ? વિજયસુંદરીએ પોતાના મનની મોટાઈનો માપ બરાબર બતાવી દીધો.

‘ જો, ત્યારે ! તારે વનિતા વર્ગની ઉન્નતિ તરફ ઉતરવું અને મારે પુરૂષ વર્ગની પરમેન્નતિ તેમજ બીજા બધા ધર્માદાનના કામો તરફ ઉતરવાનું છે. કેમ એટલું તારાથીબની શકશેને ? ’ મંત્રીએ તેની ધીરજ તપાસતાં પ્રશ્ન કર્યો.

‘ નાથ ! તેમ કરવાની તો હું પ્રથમથીજ ઉમેદ ધરાવું છું તેમાં આપની પરવાનગી મળી, એટલે તો પછી મારામાં જાણે, નવું ચેતન આવ્યું. હવે તો હું અતિશય ઉત્સાહથી કામ કરીશ વિજયસુંદરીએ પોતાનો ઉમંગ જાહેર કર્યો.

આથી મતિસાગર મંત્રી અત્યંત સંતુષ્ટ થઈને બોલ્યો — “ શાણી સુંદરી ! તારા જેવી ઉદાર અને સદ્ગુણી સતીના સહવાસથી હું કૃતાર્થ થયો છું. તારા જેવી સુજ્ઞ શ્રાવિકાઓ પોતાના જીવનને આદર્શરૂપ બનાવી શ્રાવક કુળને દીપાવે છે. ઘણી શ્રાવક રમણીઓ કંઈ નજીવા કારણ સર હઠ લઈ પોતાના પતિને સતાવે છે, કેટલીક વસ્ત્રાલંકારના મોહમાં ફસાઈ સારા શબ્દગારથી પોતાને કૃતાર્થ માને છે. કેટલીક સ્વાદિષ્ટ ખાન-

પાનમાં આસક્ત બની ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિચાર ન કરતાં માત્ર પોતાની સ્વાહેચ્છાને તૃપ્ત કરવા તલપે છે અને કેટલીક શ્રાવક અબળાઓ વિષય તૃષ્ણાને પુર્ણ કરવા કંઈ બાકી રાખતી નથી. ઠહાલી ! તારામાં તેવું કશું લક્ષણ નથી, એક માત્ર ધાર્મિક ભાવનાથી તારું અંતઃકરણ પાવન છે. તે બેતાં અતિશય આનંદ થાય છે.

પ્રિયા ! તને હું પ્રથમથીજ ભલામણ કરતો આવ્યો છું. અને અત્યારે પણ ભાર દઈને કહું છું. તેનો હેતુ માત્ર એજ છે કે—જે કંઈ આપણા હાથે સુકૃત થાય તે કરી લઈએ. કહ્યું છે કે—

“પશ્ચાદ્દત્તં પરૈર્દત્તં,
લભ્યતે વા ન લભ્યતે ।
સ્વહસ્તેન ચ યદ્દત્તં,
લભ્યતે તન્ન સંશયઃ” ॥૧॥

એટલે—મરી ગયા પછી તેના સંબંધીઓ જે તેની પાછળ વાપરે છે, તે મળે કે ન મળે, પણ જે પોતાના હાથે દાનાદિક આપવામાં આવે છે, તે તો અવશ્ય મળેજ છે. અર્થાત તે નિષ્કૃણ જતું નથી.

વળી તેવા સારા કામને મુલતવી રાખીને અવસરને વૃથા ગુમાવવો, તે પણ મૂર્ખતાનું લક્ષણ છે. કારણ કે—

“યન્મયાઽ સ્તમિતે સુર્યે,
ન દત્તં ધનમર્થિનામ્ ।
તદ્દનં નૈવ પશ્યામિ,
પ્રાતઃ કસ્ય ભવિષ્યતિ” ॥૧॥

એટલે—સૂર્ય આથમતાં સુધીમાં યાચકોને જે ધન મે આપ્યું નથી, તે હું નથી સમજી શકતો કે પ્રભાતે તે કોના તાબામાં જશે ?

એમ જીવન ક્ષણિક છે, તેમ સંપત્તિ પણ સ્વભાવથી ચંચળ છે. કહ્યું છે કે—

“ અયમવસર ઉપકૃતયે,
પ્રકૃતિચલા યાવદસ્તિ સંપદિયમ્ ।
વિપદિ નિયતો દયાયા ।
પુનરુ પક-તું કુતોઽવસરઃ ” ॥

હે મનુષ્ય ! ત્યાં સુધી સ્વભાવથી ચંચળ એવી આ સંપત્તિ તારી પાસે હાજર છે, ત્યાં સુધી તારે ઉપકાર કરી લેવો. પછી વિપત્તિનો ઉદય થતાં ઉપકાર કરવાનો અવસર ક્યાંથી મળવાનો હતો ?

કેટલાક લોકો દાનમાં લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરતાં અચકાય છે. તેઓ એમ સમજે છે કે ધન આપી દેતાં તે ક્ષીણ થઈ જશે. તેવા મૂઠ જનોને એક મહાત્મા સમજાવતાં કહે છે કે—

“ મા મંસ્થા ક્ષીયતે વિક્તં,
દીયમાનં કદાચન
કુપારામા ગવાદીનાં ।
દદતા મેવ સંપદઃ ”

હે અજ્ઞ જન ! તું એમ કદાપિ નહિ માનીશ કે દાન આપતાં ધન ક્ષીણ થઈ જશે. જો કુપ આરામ-બાગ અને ગાયોની સંપત્તિ, આપતાંજ ટકી રહે છે.

વળી ચાર્યના કરાયા છતાં વિલગ્ન કરે, ધનની મમતા ન ઉતરે, તેમ કરનારને પણ એક યોગીએ સારો બોધ આપ્યો છે—

“ યાચિત શ્રિરયતિ કુનુ ? વીર !
પ્રાણને ક્ષણમપિ પ્રતિભુઃ કઃ ? ”

શંસતિ દ્વિનયની દૃઢનિદ્રાં, ।
 દ્રગ્નિ મેષ મિષ ધૂર્ણન પૂર્ણા ” ॥

હૈ વીર! તું યાચના કરાયા છતાં કેમ વિલંબ કરે છે ? કારણ કે જીવવામાં એક ક્ષણભરનો પણ કોણ બમીન પડે તેમ છે ? મટકા (નિમેષ) ના મિષથી ઘેરાવાની તૈયારી કરતા બંને નેત્રો દીર્ઘ નિદ્રાને સૂચવે છે.

અરે ! જે યાચકોના મનોરથ પૂર્ણ કરતો નથી. તે શ્રીમંત છતાં ભૂમિને ભારે ભારે છે. એ સંબંધમાં એક કવિ વર્ણન કરતાં કહે છે કે—

“યાચમાન જનમાન સવૃત્તેઃ
 પૂરણાય વત જન્મ ન યસ્ય ।
 તેન ભૂમિરતિ ભારવતીયં, ।
 ન દુર્મૈર્ન ગિરિર્ભિર્ન સમુદ્રૈઃ” ॥

એટલે—યાચના કરતા માણસની મનોવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા જેનો જન્મ લેખે લાગતો નથી, તેવા કૃષણ પુરુષથી આ ભૂમિને જેટલો બહુ ભાર લાગે છે, તેટલો ભાર વૃક્ષો, પર્વતો કે સમુદ્રોથી તેને લાગતો નથી.

અહા ! લક્ષ્મી સ્વાધીન છતાં જે કંબુસાઇના કાળા કોલસા ઉપાડીને ફરે છે. તેને કાળો ડાઘ લાગ્યા વિના કેમ રહે ? શાસ્ત્રમાં દાનનો મહિમા અપૂર્વ બતાવેલ છે. કહ્યું છે કે—

“ ધર્મસ્ય મૂલં પદવી મહિમ્નઃ
 પદં વિવેકસ્ય ફલં વિભૂતેઃ
 પ્રણાઃ પ્રભુત્વે પ્રતિભૂશ્ચ સિદ્ધે ।
 દર્નિ ગુણાના મિદ મેક મોકઃ ” ॥

ધર્મના ચાર લેહમાં દાન પ્રથમ છે. તેથી તે ધર્મનું મૂલ છે. મહિમાનું તે સ્થાન છે, વિવેકનું તે ધામ છે. વિભૂતિ આબાદીનું તે ક્ષણ છે. પ્રભુતાના તે પ્રાણ છે અને સિદ્ધિ-મોક્ષ આપવાને તે જામીન રૂપ છે. અહો ! સમસ્ત ગુણોનું તે એક નિધાન છે.

એ પ્રમાણે દાનને બધા ગુણો કરતાં શ્રેષ્ઠ બતાવેલ છે. તે એટલા માટે કે—

“દાનેન ભૂતાનિ વશી ભવન્તિ,
દાનેન વૈરાણ્યયિ યાન્તિ નાશમ્ ।
પરોઽપિવન્ધુત્વમુપૈતિદાના
તતઃ પૃથિવ્યાં પ્રવરં હિ દાનમ્ ”

એટલે—દાનથી પ્રાણીઓ વશ થાય છે, દાનથી વૈર બધા નાશ પામે છે. દાનથી શત્રુ પણ બંધુ બનેવો બની જાય છે. માટે જગતમાં દાન એજ શ્રેષ્ઠ ગુણ છે.

પ્રાણપ્રિયા ! એ દાનનું વર્ણન કરતાં તો દિવસોના દિવસ નીકળી જાય, પણ તેનું મહત્ત્વ મેં તને ટુંકમાં વર્ણવી બતાવ્યું છે આપણે એ દાન ગુણથીજ જીવન સાર્થક કરવાનું છે. ધનનો કેટલો વ્યય થાય છે, તેની મને દરકાર નથી, પણ જગતના જીવોને આરામ મળવો જોઈએ. લાખો અને કરોડોની રકમો મારે પ્રબલ હિતને માટે વાપરવી છે કે જેથી માત્ર આપણા જીવન પર્યાંત નહિ, પણ હજારો વર્ષો સુધી તે ગંબવર રકમોના વ્યાજ-માંથી હનીયાના હુઃખી જીવોને આશ્રય મળ્યા કરે.”

પોતાના પતિની આવી ઉંચા પ્રકારની લાવના સાંભળતાં સતીના પ્રસોદનો પાર ન રહ્યો. “નાથ ! હવેથી હું મહિલા મંડળને હિલકારી કામોની ચોજના ઘડી આપને નિવેદન કરતી જઈશ અને તેમાં આપની સંમતિ મળતાં તેવાં ક્ષમો હાથમાં

લઈશ.' એમ કહીને વિજયસુંદરી પોતાના એકાંત સ્થાન ભણી ચાલી ગઈ.

અહીં મતિસાગર મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે—‘આવાં કામોમાં કોઈ અનુભવી અને પ્રતિષ્ઠિત શ્રીમંત ગૃહસ્થની સહાયતા લેવી જરૂરની છે.’ એમ ધારી તેણે નગરના ગૃહસ્થો તરફ નજર નાખતાં ચંદનદાસ શેઠમાં તેની દૃષ્ટિ સંતોષ પામી. ચંદનદાસ ધર્મરાગી શ્રીમંત હતો, પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં તે પરોપકારના કામ કરતો અને મહાજનના ધર્માદા ખાતાઓની તે ખંતથી સંભાળ રાખતો હતો. ધનની તેના ઘરમાં ખોટ નહતી. વળી એક બાળવિધવા સરસ્વતી સિવાય તેને કંઈ સંતાન ન હતું. અત્યારે તે વિશેષ ઉપાધિ રહિત અને ધર્મિષ્ઠ ગણાતો હતો. મંત્રીએ તરતજ પોતાની પાસે ખોલાવી લીધો અને પોતાની ધારણા તેને કહી સંભળાવી. નગર શેઠ એવા કામમાં બહુ શૂરવીર હતો. તેથી તેના અંતરમાં આનંદ ઉછળી રહ્યો. તરતજ તેણે મહા મંત્રીની ઉદાર ભાવનાને પ્રમોદની પુષ્પાંબલિથી વધાવી લીધી. તેણે ખુશાલી બતાવતાં જણાવ્યું કે—‘મહામંત્રી! આપની એ ઉદાર ભાવનાએ મારા હૃદયમાં ધર્મનો નવીન જુસ્સો પ્રગટાવ્યો છે. એવાં ધર્મ કાર્યોમાં હું આપને મદદ કરવા એક પગે ઉભો રહીશ.’

‘ત્યારે ખોલો, હવે આપણે શરૂઆતમાં કંઈ યોજનાથી કામ ચાલુ કરવું?’ મંત્રીએ કામની તત્પરતા બતાવી.

નગર શેઠ—“પ્રથમ તો આપણા શહેરમાં જાહેર ઘોષણા કરાવીએ કે—‘કોઈ પણ મત-પંથના ધર્માદા ખાતાઓને મદદની જરૂર હોય, તો તેમણે પોતાનો હિસાબ બતાવીને જોઈતી મદદ મતિસાગર મંત્રી પાસેથી લઈ જવી. અને ફરતા સો કોશ સુધીમાં એવીજ મતલબના બગર મોકલી આપવા કે જેથી સૌ કોઈ જાતે નામ નોંધાવીને મદદની રકમ લઈ જાય. તેના હિસાબની સંભાળ હું ખોતે રાખીશ.’

મંત્રીએ પ્રથમ તે પ્રમાણે ઘોષણા કરાવી અને તમામ ધર્માદા ખાતાઓને જોઈતી મદદ આપી. પછી તેણે નગર શેઠની સલાહથી શ્રીપુર નગરમાં તેમજ ફરતા સો કોશમાં આવેલા નાના મોટા તમામ ગામોમાં અને પ્રખ્યાત તીર્થસ્થાનોમાં સાધુ સાધ્વીઓને ઉતરવા માટે અને ધર્મ ક્રિયા કરવા માટે સુંદર ધર્મશાળાઓ અંધાવી. તેમજ સામાન્ય મુસાફરો માટે અલગ મોટી ધર્મશાળાઓ કરી. શ્રીપુર નગર મોટું હોવાથી થાંક્યા પાક્યા આવેલ મુસાફરોને એક દરવાજાથી બીજા દરવાજા સુધી જતાં તકલીફ થાય, તેને માટે નગરના ચારે દરવાજા પર તેણે ચાર મોટા પથિકાશ્રમો સ્થાપન કર્યા. જેમાં પરગામથી આવતા મુસાફરોને રહેવા તથા ખાવાની સગવડ રાખી હતી. જીર્ણ થયેલા જિનમંદિરોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તેણે હજારો માણસો મોકલ્યા, તેમજ હજારો બીજા નવા જિનમંદિરો અંધાવ્યા.

પોતાની કેમનું તેને વધારે અભિમાન હતું. તેમજ પરકોમ પ્રત્યે દ્રેષ કે અરુચિ ધરાવતો ન હતો. એટલુંજ નહીં પણ તેમને સહૃદય મદદ કરતો કોઈપણ જૈન શ્રાવક ‘હું ગરીબ છું’ એવો શબ્દ પોતાના મુખથી ન ઉચ્ચારે એમ જોવાને તે ઈતેજાર હતો. તેણે જૈન અંધુઓને ખબર મોકલાવ્યા કે—કોઈપણ ગરીબ જૈન અંધુને સહાયતાની જરૂર હોય, તેણે મલિસાગર મંત્રી પાસેથી મદદ લેવી. આથી ઘણા શ્રાવકો ત્યાં આવતા અને પોતાની ગરીબાઈની ગમગીનીથી મુક્ત થઈને ચાલ્યા જતા. વળી કેટલાક નિરાશ્રિત શ્રાવકો માટે તેણે—નિરાશ્રિત જૈન-આશ્રમ ખોલ્યું. જેમાં તમામ જાતની—રહેવા, ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિકની સગવડ રાખવામાં આવી હતી ઘણા ભિક્ષુક અપંગો રસ્તામાં રખડતા હોય છે. તેમને ઘણીવાર વિના મોતે મરણ પડે છે. આ તેમનું કષ્ટ ઠાળવાને મંત્રીએ એક અપંગ-આશ્રમ સ્થાપ્યું. તેમાં પણ અધી જાતની સગવડ રખાવી હતી. જૈન ખાળકોને જ્ઞાન, કળા

મળે, તેઓ લલિપ્યમાં તમામ રીતે સુખી રહે. તેને માટે તેણે એક જૈન છાત્રાલય એ નામની એક મોટી સંસ્થા સ્થાપન કરી. જેમાં હજારો વિદ્યાર્થીઓ જ્ઞાન દાન લેતા હતા. તે વિદ્યાર્થીઓને બધી જાતની સગવડ કરી આપવામાં આવી હતી.

તીર્થ દેત્રોમાં જે કાંઈ અગવડ જોવામાં કે સાંભળવામાં આવતી, તે અગવડો તેણે દૂર કરાવીને જોઈતી સગવડો રખાવી હતી. નાના મોટા તીર્થોમાં તેણે લોજનાલયો ચાલુ કરાવ્યાં, તેથી યાત્રાળુઓને જાતે રસોઈ કરવાની ખટપટ કરવી ન પડતી.

વળી દુબળા ઠોરોનો બચાવ કરવા નગર શેઠની સલાહથી તેણે એક મોટી પાંજરાપોળ કરી. તેમાં ઘાસ પાણીની તથા પાંજરા પશુઓની સારવાર કરવાની સગવડ રાખવામાં આવી હતી. આથી નગર કે વનમાં ક્યાં રખડતા દુઃખી ઠોર રહેવા ન પામ્યા.

ગમે તે કોમના બાળકો જ્ઞાન દાન લઈને પોતે સુખી થાય. તેને માટે એક 'છાત્ર મહાવિદ્યાલય' નામનું ખાતું ખોલ્યું, તેમાં સુખ્યત્વે ભણવાની અને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ખોરાક આપવાની પણ સગવડ રાખી હતી.

આ સિવાય મંત્રીએ પ્રજાની તમામ જાતની અગવડો દૂર કરવામાં અને સગવડો સાચવવામાં કાંઈ પણ બાકી રાખી ન હતી. સંજ્યાબંધ દાનશાળાઓ (સદાવ્રતો,) પાણીની સગવડ માટે પરભો, કુવાઓ, વાવો, અવેડાઓ, તળાવો વિગેરે કરાવીને તેણે પ્રજાના પૂર્ણ આશીર્વાદ મેળવ્યા હતા.

એવી કોઈ જ્ઞાતિ કે પેટા જ્ઞાતિ ન રહી કે જેને માટે મંત્રીએ પોતાનો ઉદ્ધાર હાથ લેખાવ્યો ન હોય. એવો કોઈ મત કે પંથ બાકી ન રહ્યો કે જેમાં તેણે ધર્મના નામે સહાયતા ન આપી હોય. વેપારની નુકશાનીથી નિર્ધન થઈ ખેડેલા અનેક ખાન-દાન લોકોને તેણે સારી જેવી રકમ આપીને પાછા નામીયા

વેપારી બનાવી દીધા. પોતાના જૈન બંધુઓ કે જેઓ ઓથ વિના ઉદ્યમના અભાવે નિરાશ થઈ બેઠા હતા. તેમને મન માનતું ધન આપીને ધંધે લગાડયા. આ આપેલું ધન પાછું લેવાને માટે તેણે કોઈ બતનું દબાણ કર્યું ન હતું.

એક વાર નગર શેઠે મંત્રીને સૂચના કરી કે—‘ ઘણા ખાનદાન કુટુંબો ગરીબાઈમાં આવી પડેલા છતાં પોતાની ખાનદાનીની ટેક બળવવાને તેઓ કોઈની પાસે પણ કંઈ દીનતા બતાવીને યાચના કરતા નથી. એવા ખાનદાન કુટુંબોની શોધ કરીને તેમને સારી જેવી સહાયતા આપવાની જરૂર છે. ’ શેઠની આ ભલામણથી મંત્રી બંતે તેવા પોતાની જ્ઞાતિના અને પરજ્ઞાતિના કુટુંબોની તપાસ કરીને તેમને શુભ દાન તરીકે સારી જેવી રકમ આપતો હતો. એ રીતે મંત્રીએ ધર્મ કાર્યોમાં એટલું બંધુ ધન વાપર્યું કે જેની ગણતરીજ ન થઈ શકે.

પ્રિય પાઠક ! આ તો મહામંત્રીની ઉદારતાનો ઉદલેખ આપણે વાંચ્યો, પણ હજી તેમના સહધર્મચારિણી વિજય સુદરીએ જે વિજય વાવટો ફરકાવ્યો, તેની તરફ હવે આપણે જરા દષ્ટિ દોડાવીએ.

મહા મંત્રીનો મુદ્દો પોતાના મનમાં ઠસાવીને વિજય-સુદરીએ તરતજ સરસ્વતીને બોલાવી. સરસ્વતી શરૂઆતથી અત્યાર સુધી તેણીનો વિનય બરાબર સાચવતી આવી હતી. વિજયાના વચનોને તે ંહાલથી વધાવી લેતી હતી. તેણીની આજ્ઞાને તે કદિ ઉત્થાપતી ન હતી. પછી તે બંનેની પ્રીતિ બહુજ વધવા પામી હતી. સરસ્વતી અત્યારે પણ નવરાશના વખતમાં પોતાના ઘરે રેંટીયો લઈને બેસતી, અને તેથી તેણીનો વખત બહુજ શાંતિથી પસાર થતો હતો. આથી પોતાના સંબંધમાં આવનાર ઘણી બહેનોના ધરમાં તેણે રેંટીયા દાખલ કરાવી દીધા હતા. સરસ્વતીની આ સાધારણ હીલચાલ પણ સ્ત્રી વર્ગમાં બહુ પ્રશંસા-

પાત્ર નીવડી હતી. ઘણી વિધવા ખંડેનોને ઉત્તેજન આપીને તેણે કાંતવાના કામમાં સામેલ કરી હતી. સધવાઓ પણ પોતાનો નવરાશનો વખત કંઈક સાર્થક થતો હોવાથી સરસ્વતીનો આભાર માનતી હતી. ઘણી વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને અને વિધવાઓને તેણે રેંટીયા ભેટ આપ્યા હતા. તે જોઈને અનેક શ્રીમંતો વિચારમાં પડી જતા કે—‘આ રેંટીયામાં તે એટલું બધું શું મહત્વ આવીને સમાયું છે ?’ આ શબ્દો બ્યારે તેમના ઘરમાં શેઠાણીઓને કાને પડતા, ત્યારે તેઓ સરસ્વતીને તેનો ખુલાસો પૂછવા આવતી. સરસ્વતી તેમને યુક્તિથી સમજાવતી કે—

“ખંડેનો ! ઉઘમ વિના અંગના અજખામણી લાગે છે. આપણામાં ઘણી ખંડેનો એવી હશે કે ઘરમાં શ્રીમંતાઈ હોય. એટલે જાણે તેમણે આજસનો ઇબરો લીધો. પૈસાદાર થયા, એટલે જાણે તેમને હુનીયામાં કંઈ કરવાનું બાકીજ ન રહ્યું. આથી તેઓ પોતાના તન-મનને અત્યંત હાનિ પહોંચાડે છે. કુલીન કાંતાઓ પોતાના ઘરમાં રહીને ગમે તે ઉઘમ કરી શકે. દૈવને પહોંચી શકાતું નથી. ગતિસાગર મહામંત્રીના ધર્મપત્ની અને મારા પરમ ઉપકારી પ્રિય સખી વિજયમુંદરી પર એકવાર એવો સમય આવ્યો હતો કે તેઓ પોતે રેંટીયાના ગૃહ-ઉદ્યોગથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા. કોઈ વાર એવો વખત આવે તો કુલવંતી કામિનીઓ આવા ગૃહ-ઉદ્યોગથી સુખે પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે અને પોતાની કુલીનતા જાળવી શકે. શ્રીમંતોના ઘરનું તે ભૂષણ છે અને ગરીબોના ઘરનું તે ગુજરાન છે. બહાલી ખંડેનો ! તમે કદાચ શ્રીમંત હો, તો નવરાશ ઘણી, એટલે પારકી કુથલી અથવા રમત ગમતમાં નકામો વખત જાય, તે કરતાં આ રેંટીયાની કસરતથી બમણી તો તમને ભૂખ લાગશે. અમારું ઘર નગર શેઠનું ગણાય છે. છતાં રેંટીયામાં અનેક ફાયદા જોવામાં આવવાથી મારા પિતાજીની સંમતિથી મેં તે અમારા ઘરમાં દાખલ કરેલ છે. જેમ ભણવું, ગણવું, પ્રભુ ભક્તિ, કુટુંબ

સેવા, ધર્મ શ્રવણ, ધર્મ ક્રિયા, પતિ લલિત વિગેરે આવશ્યક છે, તેમ દરરોજ અમુક વખત રેંટીયો કાંતવાનું કામ પણ આવશ્યક હોવું જોઈએ. ખંડેનો ! એ સુદર્શન ચક્ર આપણી ચડતી કરનાર છે, આપણા કુવિચારોને હડસેલી કહાડનાર છે, આપણા આળસને મરડી નાખનાર છે અને જરૂર પડતાં તે આપણને રોજી આપનાર છે. તો તેને માટે અનાદર ગતાવલો તે આપણી અધમતાની નિશાની છે.”

સરસ્વતીના આ વચનો સૌને ગમતા અને તેથી તે રમણીઓની રેંટીયા પરની પ્રીતિ પ્રતિદિન વધવા લાગી. તેઓ ઘણી વાર આપસમાં સરસ્વતીનાં વખાણ કરતી અને પોતાને ખતાવેલા રેંટીયાના મહત્ત્વ માટે તેણીનો આભાર માનતી હતી.

સરસ્વતીએ આવતાંજ પ્રધાન પત્નીને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું— ‘ખંડેન ! શી આજ્ઞા છે ? આપના પ્રસાદથી મારા દિવસો અત્યારે બહુજ આનંદમાં જાય છે. હું કંઈ પણ આગળ વધવા પામી, તે માત્ર આપની કૃપાનું ફળ છે. એ આપનો ઉપકાર મારા અંતરમાં કોતરાઈ રહ્યો છે.’

વિજયા— ‘મેં કંઈ વિશેષ કયું નથી, છતાં જે તમે આટલું બધું માની લ્યો છે, એ તમારી ગુણજ્ઞતાની નિશાની છે.’ એમ કહીને વિજયસુંદરી પુનઃ બોલવા લાગી— ‘સરસ્વતી ખંડેન ! આટલો વખત હું મોટી મોટી વાતો કરતી. અને તમે તે સાંભળી ને ‘હાજી હા’ કરતા હતા. પણ હવે જાતે કામ કરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. શુરા જનો કહેવા કરતાં કરી બતાવવાનું વધારે પસંદ કરે છે. તમે અત્યાર સુધી મારા વિચારો ઝીલ્યા અને તમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે મારી પાસે શિક્ષણ લીધું પણ જો હવે જીવનનો સફળપયોગ થાય તો તે બધો શ્રમ સફળ માનજો. તમે જેટલા નિવૃત્ત છો તેટલા નિશ્ચિત છો. તેથી તમે જે ધારો તે કરી શકો. તમારી ઉદાર લાગણી પરોપકારની લાયકાત સૂચવે છે. પરો-

પકારી જીવન એજ દિવ્ય જીવન છે. જે જીવનમાં પરોપકારની જ્યોત જાગી નથી તે જીવ પશુ તુલ્ય નહિ પણ પત્થર તુલ્ય છે.

મનુષ્ય જન્મે તે પ્રકારે પરોપકાર સાધીને પોતાના જીવન ને સાર્થક કરી શકે છે. જીવ્યો અંદનવૃક્ષ પણ ખીજાને શાંતિ પમાડે. કહ્યું છે કે—

“યદ્યપિ ચન્દન વિટપી,
વિધિના ફલ કુસુમવર્જિતો વિહિતઃ ।
નિજવપુષૈવ પરેષાં,
તથાપિ સંતાપ મપહરતિ” ॥

એટલે—જે કે અંદન વૃક્ષને વિધાતાએ પુષ્પ અને ફળ સહિત બનાવેલ છે. તથાપિ તે પોતાના શરીરને લોગ આપીને પણ ખીજાના સંતાપ દૂર કરે છે.

જેઓ કોઈ પણ રીતે દુનીયાને ઉપયોગી થઈ શકતા નથી. તેવા કલ્પવૃક્ષો કરતાં કેરડાનું આડ-સાડું. કહ્યું છે કે—

“વરંકરીરો મરુમાર્ગવર્તી,
યઃ પાન્થસાર્થં કુરૂતે કૃતાર્થમ્ ।
કલ્પદ્રુમૈઃ કિં કનકાચલસ્યૈ ?
પરોપકાર પ્રતિ લંબદુઃસ્થૈઃ” ॥

એટલે—કનકાચલ—મેરૂ પર્વત પર રહેલા પરોપકાર સહિત એવા કલ્પવૃક્ષો કરતાં મારવાડનો કેરડો સારો કે જે રસ્તે ચાલતા મુસાફરોને કંઈક શાંતિ આપે છે.

સંજ્ઞન પુરૂષો પોતાનું બધું પરોપકારમાંજ લગાડે છે. તેઓ પરોપકારનેજ પોતાનો સ્વાર્થ માને છે. કહ્યું છે કે—

“જ્ઞાત્રં વોધાય દાનાય,
ધનં ધમયિ જીવિતમ્ ।

વપુઃ પરોપકારાય,
ધારયન્તિ મનીષિણઃ ” ॥

પોતાના જીવનની કીમત સમજનારા સુસ જનો યોધને માટે શાસ્ત્રને, દાનને માટે ધનને, ધર્મને માટે જીવિતને અને પરોપકારને માટે શરીરને ધારણ કરે છે.

વળી સમુદ્રતું પાણી જેમ નકામું છે, તેમ ધનવાન છતાં જેતું ધન પરોપકારના કામમાં ન આવે. તો તે નકામું છે. કહ્યું છે કે—

“ અસ્તિ જલં જલરાશૌ
તત્કિંશારં વિધીયતે તેન ? ।
લઘુરપિ વરં સ કૂપો,
યત્રાકંઠં જનઃ પિવતિ ” ॥

એટલે—મહા સાગરમાં ખાડું પાણી ઘણું પડ્યું છે. પણ તે શા કામનું ? તે કરતાં તો એક નાનો કુવો સારો કે જ્યાં તૃષાતુર લોકો પાણી પીને તૃપ્ત થાય છે.

પર-ઉપકારની ખાતર કેટલાક જડ પદાર્થો પણ પોતાનું સર્વસ્વ આપી રહ્યા છે, તો જ્ઞાન બુદ્ધિને ધારણ કરતા મનુષ્યોને તો કેટલું બધું કરવાનું હોઈ શકે ? ધારણ કે—

“ પિવન્તિ નદ્યઃ સ્યમેવનાંભઃ
સ્વાદન્તિ ન સ્વાદુ ફલાનિ વૃક્ષાઃ ।
પયોમુચાં કિં કચિદસ્તિ જ્ઞસ્યં !
પરોપકારાય સતાં વિભૂતિઃ ” ॥

એટલે—નદીઓ પોતે પાણી પીતી નથી, પણ હનીયાને પીવરાવે છે, વૃક્ષો પોતે મધુર ફળો ખાતા નથી, પણ હનીયાને

ખવરાવે છે, મેઘ પોતે ધાન નથી પકાવતો, પણ લોકોને પકવવા દે છે, તેમ સજ્જનો પોતાની સંપત્તિને પરોપકારમાં વાપરે છે.

અહો ! પરોપકારી સજ્જનો જગતને કેટલા બધા ઉપ-યોગી થાય છે ? ચંદ્રમા દુનીયાને પ્રકાશ અને શીતલતા આપે છે, સૂર્ય પોતાનું ચળકતું તેજ-તાપ આપે છે. વળી જનસ્વ-ભાવના ભેદ પોડીને માણસોના કાર્યો પરથી તેમની સ્થિતિ બતાવેલ છે. કહ્યું છે કે—

“ તે તાવત્કૃતિનઃ પરાર્થઘટકાઃ સ્વાર્થાવરો ધેનયે,
 યે ચ સ્વાર્થપરાર્થસાધનપરાસ્તેઽ મીનરામધ્યમાઃ ।
 તેઽમી માનુષરાક્ષસાઃ પરહિંતંચૈઃ સ્વાર્થતો હન્યતે,
 યે તુઘ્નન્તિ નિરર્થકં પરહિંતં તે કે ન જાનીમહે ? ॥

એવા સજ્જન પુરૂષો પણ વિરલા હોય છે કે જેઓ પોતાના સ્વાર્થનો લોગ આપીને પણ પરનું હિત કરે છે. મધ્યમ પુરૂષો પોતાના સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ સાથે છે. કેટલાક પોતાના સ્વાર્થની ખાતર પરહિતને હાનિ પહોંચાડે છે, તેઓ મનુષ્ય રૂપે દેખાતા રાક્ષસો સમજવા, પરંતુ પોતાનો સ્વાર્થ ન સરતો હોય છતાં પરના હિતને હણી નાખે છે, તેમને કેવી ઉપમા આપવી, તે અમે પણ સમજી શકતા નથી.

પૂર્વ પુરૂષો પોતાના જીવનને સાટે પરોપકારને જે મહત્ત્વ આપી ગયા છે અને આપે છે, તેથી પણ તેનું શબ્દોમાં સંપૂર્ણ વર્ણન આવી શકેજ નહિ. કારણ કે—

“ પરોપકારઃ સુકૃતૈકમૂલં,
 પરોપકારઃ કમલાદુ કુલમ્ ।
 પરોપકારઃ પ્રમુતા વિધાતા,
 પરોપકારઃ શિવસૌખ્યદાતા ” ॥

અહો ! પરોપકાર એ સુકૃતનું મૂળ છે, લક્ષ્મીને તે શોભાવનાર છે, મોટાઈને તે વધારનાર છે અને મોક્ષ સુખને તે આપનાર છે.

ખરેખર ! સજ્જનો પરહિત કરવાને માટેજ સરજાયલા છે. તેમને પરહિતને માટે વીનવવાની જરૂર પડતી નથી. કારણ કે—

“ કસ્યા દેશા ત્ક્ષપયતિ તમઃ સપ્તસપ્તિઃ પ્રજાનાં,
છાયાં કર્તું પથિ વિટપિના મંજલિઃ લેન બદ્ધઃ ? ।
અભ્યર્થ્યન્તે નવજલમુચઃ કેનવા વૃષ્ટિહેતો
જત્યૈવૈતે પરહિતવિઘ્નો સાધવો બદ્ધકક્ષાઃ ” ॥

એટલે—સૂર્ય કોના ફરમાનથી પ્રબળને સતાવતા અંધ-કારનો નાશ કરે છે ? રસ્તામાં છાયા લાવવાને વૃક્ષોને કોણે અંજલિ બેડીને વીનવ્યા છે ? વૃષ્ટિને માટે જલધર પાસે કોણે યાચના કરે છે ? અહો ! સત્પુરૂષો સ્વભાવથીજ પરનું હિત કરવામાં કટીબદ્ધ-તત્પર હોય છે.

અહો ! બહેન ! આ જીવન કેટલું બધું કીંમતી છે ? એક ક્ષણની પણ તેની કીંમત ન થઈ શકે. પોતાની પાસે સાધનો છતાં, પોતે સમર્થ છતાં, મોહના મુંઝારથી ઘણા માણસો પોતાના સ્વાર્થ ઉપરાંત કંઈ પણ કરી શકતા નથી. લક્ષ્મી અને સુખ-સંપત્તિના દાસ બનીને તેઓ પોતાનું જીવન કોડીના મૂલ્યે ખરબાદ કરે છે. તેવા પુરૂષોજ ધન્ય છે કે જેમનાથી આ અવની અલંકૃત થઈ છે. કહ્યું છે કે—

“ વિહલં જો અવલંબઈ
આપઈ પહિઅં ચ જો સમુદ્રરઈ ।
સરણા ગયં ચ રક્ષઈ,
તિસુ તેસુ અલંકિઆ પુંહવી ” ॥

એટલે—જે વિકળ-ગભરાઈ ગયેલને ટેકો આપે, આપ-ત્તિમાં આવેલાનો ઉદ્ધાર કરે અને શરણાગતનું જે રક્ષણ કરનાર છે, તેવા નર રત્નોથી આ પૃથ્વી વિભૂષિત છે

બહેન સરસ્વતી ! પરોપકારની આખતમાં હું તમને કેટલું સમજાવું ? જે કહું તે ઓછું છે. તમને હું એજ ભલામણ કરું છું કે તમે બાકીની જીંદગી પરોપકારમાં ગાળો, તમારાથી બની શકે તે પ્રમાણે મહિલા વર્ગની સેવા બજાવો, એમાંજ જીંદગીની સાર્થકતા છે. એવી આખતમાં હવે તમારા પિતાજી આડે આવીને તમને અટકાવે તેમ તો છેજ નહિ. તેઓ સારી હીલચાલ જોઈને રાજી થવાના.”

વિજ્યાના આ લાંબા વિવેચનથી સરસ્વતીને સારી અસર થઈ. તેણે હવે નિશ્ચય કરી લીધો કે—‘બાકીની જીંદગી માત્ર પરમાર્થમાંજ ગાળવી.’ એમ દૃઢ વિચાર કરીને સરસ્વતી બોલી કે—‘વિજ્યા બહેન ! હું આપની શિખામણ શિરસાવંધ કરું છું અને આપના કહ્યા પ્રમાણે કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થની આશા રાખ્યા વિના આ મારી જીંદગી પરમાર્થમાં જોડવા ઇચ્છું છું. હવે આપ ફરમાવો તે પ્રમાણે કામ કરવાને હું તૈયાર છું.’”

તે પછી વિજ્ય સુંદરીએ આખા શહેરમાં ઘેર ઘેર એવું કહેણ મોકલ્યું કે—‘કોઈ પણ વિધવા યા સઘવા બહેન ગરીબ હાલતની હોય અને તેને કંઈ સહાય-મદદની જરૂર હોય, તેણે પ્રધાન પત્ની વિજ્ય સુંદરીને મળવું.’ આ સિવાય કેટલીક કુલીન વિધવાઓ કે જે ગરીબાઈમાં આવી છતાં માગી ન શકે, તેમજ અવસ્થાએ પહોંચેલી કેટલીક વૃદ્ધ સ્ત્રીઓની તેણે ખાનગી તપાસ કરાવી તેમને એકી સાથે છ મહિનાના ખોરાક-ધાન્યમાં અમુક રકમ નાખીને મોકલી આપી.

‘સ્ત્રીઓને પણ દરેક પ્રકારના શિક્ષણની જરૂર છે’ એમ ધારીને તેણે નગરના મધ્ય ભાગમાં સ્ત્રી શિક્ષણ શાળા કે જેમાં

વિદ્યાભ્યાસ ઉપરાંત સ્ત્રીઓને લગતું તમામ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ હોય એવી એક મોટી સંસ્થા સ્થાપન કરી.

વળી 'પરગામની ઘણી વિધવાઓ શિક્ષણના અભાવે પોતાનું જીવન સુધારી શકતી નથી તેમજ અન્ય ખંડેનોને સુધારવાને ઉપયોગી થઈ શકતી નથી.' એ રીતે પૂરતો વિચાર કરીને તેણે શ્રીપુર નગરમાં એક વિધવાશ્રમ કે જેમાં હજારો વિધવાઓ ધર્મ, નીતિ અને વ્યવહારનું શિક્ષણ લઈ શકે એવી મોટા પાયાપર તેણે સંસ્થા સ્થાપન કરી. અહીં ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિકની તમામ સગવડ રાખવામાં આવી હતી.

'કન્યાને ખાટ્યાવસ્થામાં ધર્મ અને નીતિના સંસ્કારો આપવાથી ભવિષ્યમાં તે એક આદર્શ ગૃહિણી બને છે.' એવા ખ્યાલથી તેણે પોતાના શહેરમાં ચાર કન્યાશાળાઓ તેમજ સારી વસ્તીવાળા દરેક ગામમાં એક એક કન્યાશાળા સ્થાપન કરી.

ઉપરોક્ત તમામ સંસ્થાઓમાં ખાસ કરીને લખવા વાંચવાનું, ધર્મનું, સંધવાનું, સીવવાનું, કાંતવાનું, સંગીતનું, ભરત-ગુંથણનું અને પોતાના કર્તવ્યનું એમ દરેક પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું. આ બધી સંસ્થાઓની સંપૂર્ણ દેખરેખ રાખવાનું કામ સરસ્વતીને સોંપવામાં આવ્યું. એ કામ બહુજ ખંતથી કરવા સરસ્વતીએ સ્વીકારી લીધું.

એ પ્રમાણે જેટલા ધર્માદા ખાતા ચાલુ કરવામાં આવ્યા તે બધા વ્યાજમાંથી ચાલી શકે-એવી ગણતરીથી દરેક ખાતાને માટે ગંજાર રકમ મહામંત્રીએ ચંદનદાસ શેઠની મારફતે નામીચા વેપારીઓને ત્યાં વ્યાજે મૂકાવી. તે સંભાળવાનું તથા હિસાબનું તમામ કામ નગર શેઠે સ્વીકારી લીધું. આવા પ્રજ્ઞહિતના કાર્યોથી મંત્રીની કીર્તિ ચોતરફ પ્રસરતી થઈ, સાં કેઈ એકી અવાજે મંત્રીના વખાણ કરવા લાગ્યા. પ્રજ્ઞના આગેવાનોએ મળીને રાજની સમક્ષ મહામંત્રીને એક માનપત્ર આપવાનો વિચાર કર્યો.

ખીજે દિવસે નગરના શ્રીમંત આગેવાનો, રાજા તથા અમલદારો બધા એકત્ર થયા. તે વખતે રાજરાણી, તેમજ નગરના મોટા શ્રીમંતોની સ્ત્રીઓને માટે પણ એલાયદી ગોઠવાણુ કરવામાં આવી હતી. સમય થતાં સૌ કોઈ પોત પોતાને સ્થાને ગોઠવાઈ ગયા એટલે રાજાની અનુમતિને લઈને ચંદનદાસ શેઠે માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું—

“ માનનીય મતિસાગર મહામંત્રી ! આપે કરેલ પ્રજા હિતના કાર્યોથી સંતુષ્ટ થયેલ સમસ્ત પ્રજા આપને સન્માન પૂર્વક અભિનંદન આપે છે. પોતાની લક્ષ્મીને વિવિધ ભોગ વિલાસમાં વાપરીને તેને નિષ્ક્રમ બનાવનારા માણસો દુનીયામાં ઉભરાઈ જતા જોવામાં આવે છે. આપે તેવા નજીવા ભોગવિલાસની આશા ન રાખતાં માત્ર પરોપકારના કામમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરીને તેને સાર્થક કરી છે. પ્રાણી માત્ર તરફ આપની દયાની લાગણી આપના મહત્ત્વને સૂચવી આપે છે. ધન કરતાં આપ ધર્મનેજ અધિક પ્રિય માનો છો. અને તેથી લાખો નહિ પણ કરોડોની સંખ્યા બંધ સખાવતો કરવામાં આપે ઉત્તરોત્તર વધતો ઉત્સાહ બતાવ્યો છે. આપ જેવા નર રત્નોથીજ આ વસુમતી રત્નગર્ભા કહેવાય છે.

વિવેકના ભંડાર ! તમે જૈન ધર્મી હોવા છતાં પોતાના મતનો પક્ષપાત ન કરતાં સર્વ ધર્મોને માન આપી ધર્મદા ખાતાઓને સજીવન કર્યા છે. એથી આપની ઉત્તમોત્તમ ઉદાર વૃત્તિ જણાઈ આવે છે.

મહાશય ! મોટા રાજાઓ પણ આવા મોટા પ્રજાહિતના કાર્યો ન કરી શકે, તેવાં કાર્યો કરીને આપે આપની સન્જનતા સિદ્ધ કરી બતાવી છે. તેને માટે અમે આપની જે કાંઈ પ્રશંસા કરીએ, તે ઓછીજ છે.

છેવટે આપ દીર્ઘાયુ થઈ પ્રજ્ઞહિતના કામોમાં જીંદગી ગાળીને આપની અમર અને ઉજ્જવળ કીર્તિરૂપ ચંદ્રકાથી આ ધરાને ધવલિત કરો એજ અંતમ અભિલાષા રાખી વિરમીએ છીએ.

લી૦

પ્રજ્ઞના આગેવાનો.

આ પછી તરતજ સરસ્વતી કે જે અગાઉથી એક માનપત્ર વિજયસુંદરીને આપવા માટે તૈયાર કરી લઈ આવી હતી. તે બોલી કે—“ સન્નનો! અને સન્નારીઓ! અમારા સ્ત્રી વર્ગને માટે શ્રીમતી વિજયસુંદરીએ કંઈ એાછું કર્યું નથી. તેા અમે સ્ત્રી વર્ગ તરફથી તેમને માનપત્ર આપવા ઇચ્છીએ છીએ.” એમ કહીને તેણે માનપત્ર વાંચી સંલગાવ્યું, તે નીચે પ્રમાણે હતું.—

“ અખંડ સૌભાગ્યવતી, સદ્ગુણી બહેન શ્રી વિજયસુંદરી !

આપ ! પતિને પગલે ચાલી આપણા સમાજને હિતકારી જે કામો કર્યાં છે, તે આપની પરોપકાર વૃત્તિની નિશાની છે.

કહેવાય છે કે ‘ ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ’ એટલે ગૃહિણી—સ્ત્રી એજ ગૃહ છે. અર્થાત્ સ્ત્રીને સુધારવાથી ઘર સુધરે છે. આ મુખ્ય સૂત્રને લક્ષ્યમાં લઈને સ્ત્રી સમાજની ઉન્નતિ માટે આપે જે સંસ્થાઓ સ્થાપી છે, તે મહિલા વર્ગને કલ્પલતા સમાન છે એના આધારથી હવે અનેક અબજાઓ પોતાના જીવન સુધારી શકશે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના કુટુંબીઓમાં તે એક આદર્શ ગૃહિણીઓ બની અનેકના જીવન સુધારશે.

દેવી ! તમે આજે સ્ત્રી સમાજમાં જે જ્ઞાતિ લાવ્યા છો, તે સૌ કોઈને હિતકારી અને ઇષ્ટ છે. આપના આ ઉદાર સ્ત્રી-જીવનનું અનુકરણ કરવાની પરમાત્મા અમને શક્તિ આપે એમ ઇચ્છીને વિરમીએ છીએ.”

લી૦

સમસ્ત મહિલા સમાજ.

એ પ્રમાણે માનપત્ર વંચાયા પછી મતિસાગર મંત્રીએ તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે—‘ મહાશયો! મેં વિશેષ કંઈ કયું નથી. મારા અટપ ગુણને પણ આપ મોટું રૂપ આપીને બતાવે છે—એ આપના ગુણ ગ્રાહીપણાનું લક્ષણ છે. મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે કે પોતાથી બનતું કરવું. તો અમોએ જે કયું છે, તે અમારા ગળ ઉપરાંત કંઈજ કયું નથી. છતાં કંઈપણ થઈ શક્યું છે. તેને સારા રૂપમાં લાવી તેનો પૂરતો લાભ લેવો—આપાવવો તે આપની ઉદારતા ઉપરની વાત છે. ગૃહસ્થો! એ તમામ ખાતાઓ હાલ ચંદનદાસ શેઠની દેખરેખ નીચે ચાલે છે, આપ સાં સજ્જનો એ કાર્યોને વધારે ઉત્તેજિત બનાવશો—એમ મને ખત્રી છે, તેમ કરવામાં પરમાત્મા આપને સતત પ્રેરણા કરે એટલે મારી મનઃ કામના ફલીભૂત થાય.’

છેવટે રાજાએ જણાવ્યું કે—‘એ ભાગ્યશાળી મંત્રીએ પોતાના ઉત્તમ કર્તવ્યથી આપણ સૌને આનંદિત કર્યા છે. એ પુણ્યશાળીના પુણ્યનો પ્રભાવ આજે શ્રીપુર નગરમાં ઘેર ઘેર ગવાઈ રહ્યો છે. આપણે ઇચ્છીએ છીએ કે તે પોતાના જીવનમાં એવાંજ પ્રખ્લિતનાં ઉત્તમ કામ કરે અને જીવનને વધારે કીર્તિમય બનાવે.’

એ પ્રમાણે રાજાના બોલવા પછી સભા સમાપ્ત થઈ અને સૌ કોઈ પોત પોતાના સ્થાને ચાલતા થયા.

મંત્રીની કરોડોની સખાવતો સાંભળતાં રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો, તેમજ ઘણા ધનકામી શ્રીમતેના મુખતો બંધજ થઈ ગયાં. મંત્રીએ ગંજવર સખાવતોથી સૌ કોઈનું અભિમાન ઉતારી દીધું.

ધન્ય! એ પુણ્યની પ્રતિમા! પોતાના યશો જીવનને ‘માવચંદ્ર દિવાકરૌ’ અચલ કરનાર મહામંત્રી! તારી જનેતા અને જન્મ ભૂમિને કોટિશઃ ધન્યવાદ છે !!!

(૧૨૯)

પ્રકરણ ૮ મું.

પતિ વિયોગ.

“ સખ દિન હોત ન એક સમાન.
ઇક દિન રાજા હરિશ્ચંદ્ર ગૃહ,
સંપતિ મેરૂ સમાન;
ઇક દિન જાય શ્વપંચ ગૃહસેવત,
અંબર હરત મશાન. સખ.
ઇક દિન સીતા રૂદન કરત હૈ,
મહા વિપિન ઉદ્યાન;
ઇક દિન રામચંદ્ર મિલ દોઉ,
વિચરત પુષ્પ વિમાન. સખ.
ઇક દિન રાજા રાજા યુધિષ્ઠિર,
અનુચર શ્રીભગવાન;
ઇક દિન દ્રૌપદી નગ્ન હોત હૈ,
ચીર દુઃશાસન તાન. સખ.

તિસાગર મંત્રીની જાહોજલાલી જોઈને પ્રચંડસિંહુ અને દુષ્ટસિંહુ કંઈ પણ કાવા દાવા કરી શકતા ન હતા. કારણ તેઓ સમજતા હતા કે—‘રાજા પોતે મતિસાગરના મળી ગયો છે.’ પરંતુ તેમ હતું નહિ, રાજા બધું મૌન મતમાં

રહીને જોયા કરતો હતો વધારે કોઈ પણ બાબતમાં ઉતરતો નહિ. તેથી પ્રચંડસિંહુ પણ રાજાની ખુશામત કરી શકતો ન હતો, વળી તે અનેને એવું પણ ભય હતો કે—‘આપણા હાથે લખાવી

લીધેલ ચીઠ્ઠી, જે મંત્રી રાજા સુધી લઈ જશે' તો દુઃખના દિવસો દેખવા પડશે.' પણ આ વાતને ઘણા દિવસ વીતી ગયા, છતાં કાંઈ જેવામાં ન આવ્યું.

એક દિવસે તે બંને સાથે મળ્યા, તે વખતે એકાંત હોવાથી પ્રચંડસિંહ બોલ્યો—' દુષ્ટસિંહ ! મંત્રી આવ્યા પછી રાજા આપણને માન આપતો કે બોલાવતો બંધ થયો છે. તેથી એમ લાગે છે કે—મંત્રીએ વખતસર પેલી ચીઠ્ઠી તો રાજાને નહિ બતાવી હોય !'

દુષ્ટસિંહ—' નારે ભાઈ ! ચીઠ્ઠી બતાવી હોય, તો રાજા આપણને પૂછ્યા વિના કેમ રહે ? તે આપણી શામાટે શરમ કરો ?

‘રાજા મિત્ર કેન દૃષ્ટં શ્રુતંવા ?’

રાજા કોઈનો મિત્ર થયો હોય—એવું ક્યાં જોયું કે સાંભળ્યું છે ?’

પ્રચંડસિંહ—' ભાઈ ! પ્રથમ તો તમે એવો રસ્તો બતાવ્યો કે પ્રધાનની પીડા ટળી ગઈ. પણ હવે તેવું કંઈ થાય તો રાજા આપણા હાથમાં આવે, વળી પ્રથમ રાજાને કંઈ વશ કર્યા વિના તો મંત્રીને માટે કાંઈ પણ ઘાટ ન ઘડી શકાય ! બોલો, તમારો શો અભિપ્રાય છે ?’

દુષ્ટસિંહ—' પ્રચંડ ! આપ કહો છો તે બરાબર છે રાજાને કંઈક વશ કરવાનો હું આપને એક બુદ્ધેજ રસ્તો બતાવું. થોડા દિવસ પછી રાજાને જન્મ દિવસ આવે છે. તે દિવસે ગુલાબના ફુલ જેવી એક નાબુક વેશ્યાને બોલાવીએ અને તેને ખાનગીમાં ભલામણ કરીએ એટલે તે રાજાને હળવે હળવે વશ કરે. વિષય અને જ્ઞાનતાનમાં ગુલાબના થયા પછી આપણે ગમે તેમ એની મતિની ગતિને ફેરવી શકીશું. ’

આ વાત પ્રચંડસિંહને પસંદ પડી. એટલે તેણે પ્રથમ તો પોતાનાજ ખર્ચે એક વસંતસેના વેશ્યાને બોલાવી લીધી, અને તેને

લલામણુ પણુ કરી દીધી કે—‘ રાજને તારે વિષયાંધ અને ગાન-
તાનમાં આસક્ત બનાવવો.’

પછી જન્મ દિવસ આવતાં પ્રથમ રાજ સલામાં આનંદ
દર્શાવવામાં આવ્યો. પછી ખાનગી એઠકમાં સંગીતની શરૂઆત થઈ.
એટલે તે નાબુક નાજનીના નખરામાં રાજ મોહી પડ્યો. કારણ કે—

“ સુભાષિતેન ગીતેન,
યુવતીનાં ચ લીલયા ।
મનોન મિચ્છતે यस્ય,
સયોગી હથવા પશુઃ ” ॥

એટલે—સુભાષિત સંગીત અને લાવણ્યવતી લલનાઓની
લીલાથી જેનું ચિત્ત ન લેદાય, તે યોગી અથવા પશુ સમજવો.

સંગીત સાથે હાવ ભાવ કરતાં તે અંગને વાળતી અને
તેથી તેના સ્તન, જઘન, નિતાંબ વિગેરે વિકારક અવયવો સૂક્ષ્મ
વસ્ત્રથી આચ્છાદિત છતાં દેખાઈ આવતા હતા. વળી કોકિલ સમાન
તેના કંઠની મધુરતામાં તો મોહક શક્તિ ચોરજ હતી. આ બધા
સંયોગોમાં કોઈ વનવાસી યોગીનું મન પણ કામ કંપિત થઈ જાય.
તો આ બિચારા રાજનું શું ગબ્બું? રાજ તેના રૂપ, હાવ ભાવ
અને સંગીતની સુરભિપર મધુકરની જેમ મોહી પડ્યો. તે કનક-
વર્ણી કામિનીને વારંવાર જોતાં રાજ વિચારવા લાગ્યો કે—

‘ અહા ! આ તો સાક્ષાત્ ઈંદ્રની અપ્સરા ! વિધાતાએ
જગતમાં કેવા મનોહર ગુલાબો પેદા કર્યા છે ? એનું મુખ તો
પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાને ચમકાવે તેવું છે. એના ભરાવદાર ગોરા
ગાલ અને અંધરમાં જાણે અમૃત ભરેલ છે. શંખ સમાન એનો
કંઠ અને કનકના કળશ જેવા કઠિન સ્તન મનને મોહ પમાડે છે.
સિંહ સમાન એનો કટી પ્રદેશ અને કામદેવની ઢાલ જેવા એના
નિતાંબ ખરેખર ! દૃષ્ટિને લોભાવે છે. એના સાથળ કહલીના

સ્તાંભને શરમાવે તેવા છે. એના હાથની કોમળતા આગળ કમળને પાણીમાંજ ડુબી રહેવું જોઈએ. અહા! એવી અનુપમ અંગનાને આલિંગન કર્યા વિના મારું જીવન નકામું છે. એ સ્વર્ગની સુંદરી હો કે પાતાલની દેવ કન્યા હો, પણ મારે મધુકર થઈને એ મનગમતી માલતીની સુરભિનો સ્વાદ તો લેવોજ.

એમ નિશ્ચય કરીને રાજાએ તેની એકાંતમાં મુલાકાત લીધી. એટલે પ્રચંડસિંહની સૂચના પ્રમાણે તેણે રાજાને એવો મદમસ્ત અને વિષયાસકત બનાવી દીધો કે રાત દિવસ તેનું મન વસંતસેનામાંજ રમ્યા કરતું હતું. રાજાને આવો ગાંડાતૂર જેવો જોઈને પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહ તેને લાજુ પડયા. તેમણે મહિરાની ધુનમાં રાજાને મદાંધ બનાવ્યો. રાજાની આવી પરાધીન દશા જોઈને મંત્રીએ તેને સમજાવ્યું કે—

“ રાજેન્દ્ર ! આપ જેવા કુલીનને વેશ્યા સંગ ન શોભે. તે ગમે તેવી રૂપવતી અને લાવણ્યથી લચી રહેલી હશે, તો પણ તે વિષલતા છે, એના સૈવનથી અવશ્ય હાનિજ થાય છે. માત્ર તે ધનનેજ ચુસી લેનાર છે, એમ નથી, પણ તે તન અને મનને પણ ચુસી લે છે. શરીરને નિર્બળ બનાવી દે છે અને મનને નિસ્તેજ અને સુસ્ત કરી મૂકે છે. રાજા ! એ વેશ્યા પર આપને દયા આવતી હોય, તો તેને જાંદગી સુધી ચાલે તેટલું ધન આપીને દૂર કહાડો. પણ તેની સોબતમાં રહી તમારા તન-મનને હાનિ ન પહોંચાડો. વળી આમ મહિરાને માન આપીને મસ્ત બનો છો, તે પણ આપના રાજ કુળને લાંછન લગાડનારૂં દૂષણ છે. એનાથી પણ એકંદર તન-મનની ખરાબીજ થાય છે, પૂર્વે યાદવોનો નાશ પણ એનાથીજ થયો. જે વસ્તુથી સાક્ષાત્ હાનિ દેખાય છે, તેવી વસ્તુનો આદર કરવો—એ પતિત અવસ્થાનું પ્રથમ પગથીયું છે. હજી પણ એતીને ચાલો, તો વિશેષ હાનિ થતી અટકે.”

એ પ્રમાણે મંત્રીએ રાજને સમજાવ્યા છતાં તેને વેશ્યાના ચહેરા અને ચાળાની ચટક લાગેલ હોવાથી તેનો મોહ મૂકી શક્યો નહિ. પોતે કુમાર્ગે હોવાથી મંત્રીની સામે વધારે બોલી ન શક્યો. મંત્રીએ જે કહ્યું તે બધું મુ'ગે મ્હાડે સાંભળીને સહન કરી લીધું. તે વખતે પ્રધાનને લાગ્યું કે—‘હવે રાજ વખતસર પોતાનું વ્યસન તણ દેશે.’ પણ રાજને તે તબવાની ધમ્મી તદ્દન ન હતી.

પ્રધાને રાજને આપેલ પ્રતિબોધના સમાચાર પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહના સાંભળવામાં આવ્યા. તેમણે જે ચાર દિવસ બારીકાઈથી રાજના વર્તન તરફ જોયું, તો તેમાં કંઈ પણ ફેરફાર જણાયો નહિ. આથી તેઓ સમજી ગયા કે રાજને પ્રધાન કંઈ પણ અસર કરી શક્યો નથી. એટલે તે બંને મનમાં ખુશ ખુશ થઈ ગયા, અને રાજ એકાંતે મળે તો તેને ખોટી રીતે ઉશ્કેરીને પ્રધાનનો ઘાટ ઘડવાના વિચાર કરવા લાગ્યા.

એક દિવસે રાજ વસંતસેનાના વિલાસથી આનંદ મગ્ન થઈને બેઠો હતો. તે વખતે પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહ હાજર થયા. એટલે રાજએ પોતેજ સંતુષ્ટ થઈ તેમને માનથી બોલાવ્યા—‘મારા વફાદાર સેવકો! આ વસંતસેનાનો સમાગમ કરાવતાં તમે મારા આનંદમાં ઉમેરો કર્યો છે.’

પ્રચંડસિંહ—‘નામદાર! અમે તો ઘણું કરીએ છીએ આપ કદરદાન હોવાથી કોઈ વાર અમારા કામનો ખ્યાલ લાવો છો, નહિ તો અમારા બધા પ્રયત્નો પાણીમાં જાય છે.’

રાજ—‘અરે! હું બેઠો છું, પછી તમારે કોની પરવા છે? તમે મારા માટે જે કંઈ કરશો, તે મારા ખ્યાલ બહાર નહિ જાય.’

પ્રચંડસિંહ—‘પણ નામદાર! આપને કોઈ અંદરબાને અટકાવતું હોય, ત્યાં અમારો શો ઉપાય? આપને સલાહ આપનારા તો સેંકડો છે.’

રાજા—‘ અરે! પણ આથી તમે કહેવા શું માગો છો ? જે કહેવું હોય, તે ખુલ્લે ખુલ્લું કહી દોને ? ’

પ્રચંડસિંહ—‘ મહારાજા! અમો આપના માટે કંઈ સુખ સાધનોની યોજના કરવા જઈએ, ત્યાં પ્રધાનજીના પનોતાં પગલાં અમને નડતર કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ આપ નામદારને પણ તે ઘણીવાર અડચણ કરનાર થઈ પડે છે એ કરતાં વધારે અમારાથી શું કહી શકાય ? ’

રાજા—‘ હા, તમારી વાત હસીને કહાડી નાખવા જેવી નથી. હમણાજ એક એવો પ્રસંગ બનવા પામ્યો હતો. પણ એ સાલ કહાડવાનો એકે રસ્તો નથી. ’

પ્રચંડસિંહ—‘ નરનાથ! ‘ એકે રસ્તો નથી ’ એમ ન કહો, પણ ‘ તે રસ્તો લેવો નથી ’ એમ કહો તો ચાલી શકે. માર્ગ તો ગમે તેમ મળીજ શકે. ’

રાજા—‘ શું એવી કોઈ યુક્તિ તમો બતાવી શકો છો ? જે યુક્તિ દેખીતી રીતે લોકોને કંટકરૂપ ન થાય તો હું તેમ કરવાને તૈયાર છું. ’

પ્રચંડસિંહ—‘ આપની ઇચ્છા હોય તો તે યુક્તિ અત્યારેજ આપની પાસે રજૂ કરીએ. ’

રાજાએ તે સાંભળવા પોતાની ખુશી બતાવી, એટલે પ્રચંડસિંહ બોલ્યો—

‘ નેકનામદાર ! એક વાર ફરી મંત્રી સાથે એક એવો પ્રસંગ કહાડીને વાદ વિવાદ કરો તેમાં તે પોતાનો પૂરાવો આપે, તો તમારે કહેવું કે—‘ એ તો કાકતાલીય ન્યાયની જેમ તમને અચાનક ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ ગયું. તેથી કાંઈ પુણ્યનો પૂરાવો સાક્ષાત સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. માટે હવે જે તમે તમારી સ્ત્રી સહિત વિદેશમાં નીકળી જાઓ અને સંપત્તિ સાક્ષાત લાવી બતાવો, તો મારે તમારો મત અંગીકાર કરી લેવો. ’ એમ કહે-

વાથી પ્રધાન પોતાનો પક્ષ સાબીત કરવાને જરૂર બહાર નીકળી પડશે. આ બાબતમાં પછી તમારે કે બીજા કોઈની પ્રેરણાની જરૂર નહિ રહે.”

પ્રચંડસિંહની આ યુક્તિ રાજાને પસંદ પડી. પછી તેણે એક દિવસે એવો પ્રસંગ લઈને મંત્રીને વાદવિવાદ કરવા બોલાવ્યો. વિવાદને અંતે રાજાએ ઉપરના વિચારો જણાવ્યા. એટલે પ્રધાન પરદેશ જવાને તૈયાર થયો. તેણે ઘરે આવીને પોતાની સ્ત્રી વિજયસુંદરીને બધી હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળતાં વિજયા બોલી—‘નાથ ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે હું આવવા તૈયાર છું. સુખ કે દુઃખમાં પોતાના સ્વામીની સાથે રહેવું—એ પતિવ્રતા પ્રેમદાઓનો મુખ્ય ધર્મ છે. હું દુઃખથી ડરતી નથી, પણ આપની સેવાનો મને સતત લાભ કેમ મળ્યા કરે—એજ મારી ત્રિપ્ત અભિલાષા છે.’

પોતાની પત્નીના એ ધીરજ ભર્યા વચનોથી મંત્રી વધારે સંતુષ્ટ થયો. બહાર જવા માટે તેને લેશ પણ ખેદ ન હતો. કારણ, તે સમજતો હતો કે—‘પોતે કરેલ કર્મ ઉપરાંત સુખ કેઈ લઈ લેવા સમર્થ નથી અને દુઃખ કેઈ આપી શકે તેમ નથી.’ આ માન્યતા મહામંત્રીના મનમાં બરાબર ઠસાઈ ગઈ હતી. તેમ વળી સ્ત્રી જાતની કાયરતા માટે પણ હવે તેને શંકા રહી નહિ એવો પોતે ધીર અને ગંભીર છે, તેવીજ તેની સ્ત્રી પણ દઢ અને શીલવતી છે, સંકટ આવતાં તે ડગે તેવી નથી. સુખ સંપત્તિ આવતાં તે અભિમાનથી કુલાઈ બાય, તેવી પણ નથી. એટલે તેને સાથે લેવામાં મંત્રીને લેશ પણ ચિંતા ન રહી.

હવે બીજે દિવસે મંત્રીએ ચંદનદાસ શેઠને બોલાવીને કહ્યું કે—“શેઠજી ! મારે સ્ત્રી સહિત પરદેશ જવાનું છે. પાછા ક્યારે આવવાનું થશે, તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. તો મારે આપને એજ ભલામણ કરવાની છે કે—આ મકાન અને તેમાં

રહેલ તમામ વસ્તુઓની તમે સંભાળ રાખજો. ધર્માદા ખાતાઓ માટે કંઈ કહેવા જેવું નથી, છતાં કોઈ વાર મોટી રકમની જરૂર પડે, તો અંતરમાં ન્યાય બુદ્ધિ રાખી, ત્રણ નવકાર ગણીને સાતમા મજલા પર રહેલ તીજેરીમાંથી જોઈતું ધન કહાડી લેજો, પણ જો તમારા મનમાં ધુરી દાનત આવી, તો અનર્થ થશે. એ યાદ રાખજો. બસ, મોટી રકમની જરૂર પડે, ત્યારેજ તમારે જાતે સાતમા મજલા પર જવું. તે સિવાય કદિ જવું પણ નહિ. હજી આપણે એક મોટું દવાખાનું ખોલવાનું હતું, તે બાકી રહી ગયું છે, તેને માટે એક ગંભીર રકમ કહાડી મોટું મકાન બંધાવીને તે ચાલુ કરજો. તેમાં અશક્ત રોગી માણસો સુખે રહી શકે અને તેમની બરાબર સારવાર થઈ શકે તેવી સગવડ રખાવજો. પૈસા તરફ નજર ન રાખતાં લોકો પર વધારે ઉપકાર કેમ થાય—એવી દૃષ્ટિ રાખજો. ત્યાંથી રકમ લઈ આવતાં કોઈને વાત ન કરશો. રાત્રીને પણ તે વાત કહેવાની જરૂર નથી. હમેશાં સાચી વૃત્તિથી કામ કરશો, તો તમે પારકે પૈસે પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકશો. બસ હવે વિશેષ કંઈ તમને કહેવાનું નથી. આજ સાંજે અહીંથી અમારે નીકળી જવાનું છે.” એ પ્રમાણે ચંદનદાસ શેઠને લલામણુ કરીને મંત્રીએ તેને વિદાય કર્યો.

‘ વિનયસુદરી પોતાના પતિ સાથે દેશાંતર જાય છે, ’ એવા બંધર ચંદનદાસ મારફતે સરસ્વતીને મળ્યા. એટલે તે તરતજ વિનયા પાસે આવી, વિનયાએ તેને લલામણુ આપતાં કહ્યું— “સરસ્વતી ખેન! તમારો સ્વભાવ તથા રહેણી કહેણી એવા પવિત્ર થઈ ગયા છે કે તે બદલ હવે તમને કંઈ કહેવા જેવું છેજ નહિ. છતાં આપણે જે સંસ્થાઓ ચાલુ કરી છે, તે કોઈ રીતે સ્ખલિત ન થાય અને સતત બરાબર ચાલ્યા કરે, તેને માટે તમારે કાળજી રાખવાની છે. વંચી કોઈ સ્થળે તેવી સંસ્થા ચાલુ કરવાની અગત્ય જણાય તો તમારા પિતાને નિવેદન કરીને તે સ્થાપન કરજો. તેમજ

ચાલુ ખાતાઓમાં નાણાની વધારે જરૂર જણાય તો પણ તમારા પિતાને કહેવું, તે તમામ પ્રકારની તમને સગવડ કરી આપશે. જેમ તમે મારા સમાગમમાં રહીને તમારું જીવન એક આદર્શરૂપ બનાવ્યું છે, તેમ અન્ય બહેનો તમારી પાસે તેવા સંસ્કારો પામીને પોતાના જીવનને ઉન્નત અને દૃષ્ટાંતરૂપ બનાવે તેવો પ્રયત્ન ચાલુ રાખજો. વિધવા બહેનોની વહીવટી થઈ તેમને તમામ પ્રકારના સાધનોની સગવડ મેળવી આપીને સુશિક્ષિત અને સફળગુણી બનાવજો. હવે તમારું એજ કર્તવ્ય છે અને તે બનાવીને તમારા જીવનને કૃત કૃત્ય બનાવજો.”

વિજ્યાના શબ્દોએ સરસ્વતીને બહુજ અસર કરી, પણ તેની સાથે થનાર વિયોગથી સરસ્વતીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, વિજ્યાએ આંસુ લે હીને તેને ધીરજ આપી. એટલે સરસ્વતી બેઠી કે—‘મારા જીવનના આદર્શ! તમને ભેતા મારું હૃદય ઉત્સાહના વેગમાં તણાઈ જતું, ગમે ત્યારે મારા વિચારોને પોષણ આપીને તમે મને ઠેકાણે લાવતા પણ હવે મારે કેવી આશા રાખવી? તમારો અધાર એજ મારા જીવનનું વિશ્રામસ્થાન હતું ગમે ત્યારે આપીને આપને કંઈ પણ પૂછું, તો તમે મને એક બહેન કરતાં પણ અધિક વહીવટી બતાવીને જવાબ આપવાને તત્પર થતા, એ આપનો ઉન્નત સ્વભાવ કોઈ રીતે વિસરાય તેમ નથી. વળી ગમે તેવા પ્રસંગે પણ તમે કોઈ વાર ગુસ્સો તો બતાવ્યોજ નથી—એ આપના ક્ષમાશીલ સ્વભાવની મારા અંતરમાં પડેલ છાપ જીવન પર્યંત ભુંસાવાની નથી. પરોપકારી બહેન! તમારા ગુણ હું કેટલા ગાઉ તમે તો કેવળ ગુણના એક મૂર્તિ રૂપજ છો. આપને અભુધાર્યો થનાર વિયોગ અત્યારે તો મારા અંતરને સતાવી રહ્યો છે, પણ આપના અંતરના આશીર્વાદથી તે શાંત થઈ જશે.”

એમ સખેદ વદને બોલતી સરસ્વતીને ધીરજ આપીને
૧૮ વિજ્યાએ તેને વિદાય કરી.

લગભગ એક પ્રહર રાત્રિ વ્યતીત થઈ છે. માણસો બધા મીઠી નિદ્રાની ગોદમાં પડેલા છે. ચોતરફ અંધકારનું સામ્રાજ્ય વર્તી રહ્યું છે. ચંદ્રમા થોડા વખત પછી ઉદય પામશે—એવો ભાસ થાય છે. તારલા ડોકીયું કરીને ઉઘતી ડુનીયાને જોયા કરે છે. આ વખતે મતિસાગર મંત્રી સ્ત્રી સહિત પોતાનું ઘર મૂકીને ચાલતો થયો. તે પહેલાં તેણે રાજને જણાવી દીધું હતું અને ચંદનદાસ શેઠને પણ ખબર આપી દીધા હતા. પરંતુ નીકળતી વખતે તેણે કોઈને પણ જોલાવ્યા ન હતા. ઘર અને નગરને મૂકતાં એ ધીર મંત્રીને જરા પણ ખેદ ન થયો. ઘરમાંથી નીકળતાં તે દક્ષ દંપતીએ પોતાના સાદા વસ્ત્ર સિવાય કંઈ પણ સાથે લીધું ન હતું. અત્યારે અંધારી રાતે તે બંને ઉત્તર દિશા ભણી ચાલ્યા જતા હતા. પુણ્યની ભાવના ભાવતા તે પવિત્ર દંપતી વસ્તીવાળા વિભાગને ઓળંગીને એક નિગિડ જંગલમાં આવી પહોંચ્યા. આ વખતે એ પુનિત દંપતીને જાણે સહાય કરવાનું ચંદ્રમા ઉદય પામ્યો. એટલે ચંદ્રના પ્રકાશથી તેમને આંગળ જવાને માટે કંઈક સુગમતા થઈ, નિર્જન અરણ્યમાં માર્ગની ગમ પડતી ન હતી, કોઈવાર માર્ગ ભૂલીને તે આમતેમ ભટકતા હતા. કાનના પડદાને તોડી નાખે તેવી ઘોર ગર્જનાથી નાના પશુઓ આમતેમ દોડા દોડી કરી રહ્યા હતા. વડ, વાઘ અને સિંહનો નાદથી તે વન નાદમય થઈ ગયું હતું, પોતાની સાથે લોભીયો ન હોવાથી કંઈ દિશા તરફ નગર આવશે. તે તેમને લક્ષ્ય ન હતું. અત્યારે તો તે આગળ ચાલ્યા જતા હતા. માત્ર પોતાના પૂર્વકૃત પર આધાર રાખી તેમને આગળ જવાનું હતું.

માર્ગે ચાલતાં વિનયસુંદરીના કમળ સમાન કોમળ ચરણમાં તીક્ષણ કાંટા લોંકાયાથી તેના પગમાંથી લોહીની ધારાઓ વહી જતી હતી. તે જોઈને મંત્રી બહુજ ખેદ પામવા લાગ્યો, તેણે પત્નીને ધીરજ આપતાં કહ્યું—“પ્રિયતમા! મારે લીધે

તારે પણ આ સંકટ સહન કરવું પડે છે. અરે! માંડે હૃદય કેટલું બધું કઠોર છે કે તારું આ દુઃખ નજરે જોયા છતાં કંઈ પણ તેનું નિવારણ કરી શકતો નથી. વ્હાલી! આ મારી કઠોરતાને તું એકવાર સહન કરી લેજે.”

વિજયા—‘નાથ! આપ મનમાં ખેદ શામાટે ધારણ કરે છે? આપની છાયામાં રહેતાં હું દુઃખને ગણકારતીજ નથી. પતિની છાયામાં રહેનાર સતીને સંકટ પડતાં તે પ્રીતિથી સહન કરીએ છે. અહીં પ્રવાસમાં સંકટ તો સહન કરવાનુંજ છે. વળી અહીં જંગલમાં આપ ઉપાય પણ શું કરી શકો? પ્રાણુનાથ! મારા કારણે આપ જરા પણ ખેદ ન પામો,’

પત્નીના આ શબ્દોથી મંત્રીને શાંતિ થઈ. તેના મનનો ખેદ દૂર થઈ ગયો એવામાં મધ્ય રાત્રિનો સમય થતાં વિજયાને કંઈક થાક લાગ્યો તેમજ કેટલાક કાંટા વાગેલા હોવાથી પગમાં તેને વેદના પણ થતી હતી. એટલે તેણે હળવેથી મંત્રીને કહ્યું કે—‘નાથ! સતત ચાલવાથી મને થાક લાગ્યો છે. માટે આપણે કોઈ વૃક્ષનીચે થોડીવાર વિસામો લઈએ.’

મંત્રી—‘પ્રિયા! તારું દુઃખ જાણવાથી મને સંતાપ થાયું એટલા માટે તું તારું દુઃખ છુપાવે છે, પણ તને જેમ થાક લાગ્યો છે, તેમ તીક્ષણ કાંટા પણ ઘણા વાગ્યા છે, વળી લોહીની ધારાથી તેં જમીનને પણ રક્તમય બનાવી છે, તે પણ મારા ખ્યાલ બહાર નથી. વ્હાલી! એ તારી કંઠણા જનક સ્થિતિ મને કંઠણા ઉપજાવી કંપાવે છે, પણ શું કરે?’

વિજયા—‘પ્રાણુનાથ! આપનું અંતર કંઠણાને લીધે અતિ-શય કોમળ બની ગયેલું છે, તેથી માંડે દુઃખ આપને વધારે લાગી આવે છે, અને તે બરાબર છે. મહાન પુરૂષના અંતઃકરણ વિષે એકવાર સાંભળવામાં આવ્યું છે કે—

“વજ્રાદપિ કઠોરાણિ,
મૃદ્નિ કુસુમાદપિ ।
લોકો ત્તરાણાં ચેતાંસિ,
કોહિ વિજ્ઞા તુ મર્હતિ?” ॥

એટલે - લોકોત્તર પુરૂષો-સજ્જનોના ચિત્તને કોણ બાણી શકે ? કારણ કે તે વજ્ર કરતાં પણ કઠોર હોય છે અને કુસુમ કરતાં કોમળ હોય છે.

નાથ ! આ શ્લોકનો અર્થ અત્યારે મને ખરાબર સમજાય છે. સત્પુરૂષો કષ્ટ સહન કરી વખતે પોતાના મનને વજ્ર કરતાં પણ કઠોર બનાવે છે અને પારકું દુઃખ જોઈને તે અત્યંત કોમળ બની જાય છે, અર્થાત્ પારકું કિચિત્ દુઃખ પણ તેનાથી સહન થઈ શકતું નથી. મારા મનોમંદિરના દેવ ! પ્રસંગે કાંઈરતાના વચનથી મને અબળા ન બનાવો, અમ સ્ત્રી બલિત્તની હિમ્મત કેટલી ? અત્યારે તો મારી હિમ્મત પર પાણી ચડે, તેવા શૂરાતનના જોલ જોલી મને પ્રબળા બનાવો. આ વખતે આપણી પાસે કશું સાધન નથી. તેમાં વળી સત્વને પણ ખોઈ જોશીએ, તો પગલે પગલે ભવિષ્યની ચિંતા-ડાકણ આવીને આપણું કાળબું ફેલી જાય. મારા સૌભાગ્યના શણગાર ! હું આપની દાસી આપને કંઈ જોધ આપવાનો અધીકાર ધરાવતી નથી. છતાં પ્રસંગને અનુસરીને જો જોલ જોલોઈ ગયા. તે જદલ કંઈ આપને માહું લાગ્યું હોય, તો ક્ષમાદાન કરશો.”

મંત્રી—‘ધન્ય ! શાણી પ્રિયતમા ! તને ધન્ય છે ! તારા જેવી સદ્ગુણી શ્યામએ વિકટ પ્રસંગે પુરૂષને પણ મદદગર થય છે. આજનો આવા વખતના આ તરી ધીરજ ભરેલા શબ્દની મારાથી કીમત થઈ શકે તેમ નથી. સદ્ગુરૂની ગરજ સારનાર સતી ! તારા એકે એક અમોલા શબ્દને હું વધાવી લઉં છું. ખસ, હવે

મંત્રી નવકારનું સ્મરણ કરતો બોલ્યો—‘ માંસની તરસી રાક્ષસી ! તું મનુષ્ય કરતાં ઉત્તમ દેવજાતિમાં ઉત્પન્ન થઈને માંસ જેવી ગંધાતી વસ્તુનો આહાર કરે છે, એ તને ઉચિત નથી. માંસાહાર તો મનુષ્યોને માટે પણ વર્જનીય બતાવેલ છે, તો દેવતાને તે કેમ આહરવા યોગ્ય હોઈ શકે ? વળી તમે લોકો મનુષ્ય જેવા ઉત્તમ દેહનો વધ કરીને માંસની ઇચ્છા તૃપ્ત કરો છો, એ તમારી અધમતા છે. તમારે તેમને બચાવવું, તેને બદલે મારવા તૈયાર થાઓ છો, તેથી તમારી દેવજાતિને કલંકિત કરો છો, એ હિંસાથી તમે હીન જાતિમાં ઉત્પન્ન થઈને તેના કડવાં ફલ તમારે ભોગવવાં પડશે.’

રાક્ષસી—‘અરે ! પણ આ તો કુળ પરંપરાથી અમારો ક્રમ ચાલ્યો આવે છે. જો તેમાં હાનિ થતી હોય તો મારા પુર્વજોએ એ ક્રમ કેમ બંધ ન કર્યો ? વળી પરનો બચાવ કરીને પોતે ભૂખે મરવું—એ તારો વિચાર કોણ પસંદ કરે ?’

મંત્રી—‘દેવી ! તારામાં એવી શક્તિ રહેલી છે કે જેના બળે તું વિવિધ પક્વાનો ઉત્પન્ન કરી શકે, વળી જે ક્રમ ચલાવતાં ભવિષ્યમાં પોતાને હાનિ પહોંચતી હોય, તેવા પરાપૂર્વથી ચાલ્યા આવતા ક્રમને પકડી રાખવાથી શો લાભ ? પૂર્વજોએ એક દુષ્ટ કામ કર્યું, તેથી તેના ભવિષ્યના સંતાનોએ પણ તે અધમ કામ કરીને દુર્ગતિના ભાગીદાર થવું—એ ક્યાંનો ન્યાય ? સુખ સૌને ગમે છે; પોતાનું જીવન જેમ પોતાને પ્રિય લાગે છે, તેમ બધા પ્રાણીઓને પોતાનું જીવન પ્રિય હોય છે. માટે તેવા અકૃત્યથી અટકવું એજ સર્વોત્તમ છે. જીવહિંસાથી કદિ ભલું થતુંજ નથી. કહ્યું છે કે—

“યદા ગ્રાવાતોયે તરતિ તરણિ યદ્યુદયતિ,
પ્રતીચ્યાં સપ્તા ચિર્યદિ ભજતિ શૈત્યં કથમપિ ।

यदि क्षमापीठं स्यादुपरि सकलस्यापि जगतः
प्रसुते सत्त्वानां तदपि न वधः कापि सुकृतम्” ॥

એટલે—કદાચ પાણીપર પત્થર તરે, પશ્ચિમ દિશામાં સૂર્ય ઉદય પામે, અગ્નિ કદાચ શીતળ ભાવને ભજે તેમજ પૃથ્વીપીઠ કદાચ સમસ્ત જગતની ઉપર થઈ જાય, તો પણ જીવ વધ કરતાં કદી સાડું નજ થાય.

જગતમાં જે પ્રાણી જેવું કરે છે, તેવું તે પામે છે. સુકૃતનું ફળ સાડું મળે છે અને દુષ્કૃતનું ફળ દુઃખ મળે છે. કહ્યું છે કે—

“सर्वाणि भूतानि सुखे रतानि,
सर्वाणि दुःखस्य समुद्विजन्ति ।
तस्मात्सुखार्थी सुखमेव दत्ते,
सुखप्रदाता लभते सुखानि” ॥

એટલે—સુખ સૌ કોઈને ગમે છે અને દુઃખ કોઈને પણ ગમતું નથી. માટે સુખના અભિલાષીએ બીજાને સુખ આપવું, અરજી કે સુખ આપનારજ સુખ મેળવી શકે છે.

માટે હે સંકેતી ! દયા એજ મોટામાં મોટું સુખ મેળવવાનું સાધન છે. દયા સૌ કોઈ પાળી શકે છે અને તેના પરિણામે પ્રાપ્ત થનાર સંપત્તિને તે જરૂર મેળવી શકે છે. જુઓ, દયાનું કેટલું બધું માહાત્મ્ય બતાવેલું છે ?

“क्रीडाभूः सुकृतस्य दुष्कृतरजःसंहारवात्या भवो
दन्वन्नौर्व्यसनाग्निमेघपटली संकेतदूती श्रियाम् ।
निःश्रेणित्तिदिवौकसः प्रियसखी मुक्तेःकुगत्यर्गला,
सत्त्वेषु क्रियतां कृषैव भवतु क्लेशैरशेषैः परैः ”

(૧૪૪)

ઐટલે—દયા એ સુકૃતનું વિદ્યાસ-સ્થાન છે, હૃદયરૂપ રજને દૂર કરવામાં તે મહા વાયુ સમાન છે. સંસાર રૂપ સાગરને પર પામવાને તે મજમુ નોક સદૃશ છે, સંકટરૂપ અગ્નિને શમવવામાં તે મધ તુલ્ય છે, લક્ષ્મીને બેલાવનાર તે એક હૃદી સમાન છે. સ્વર્ગની તે નિસરણી છે, મુક્તિની તે પ્રિય સખી અને કુગતિને અટકાવનાર તે અર્ગલા તુલ્ય છે, માટે બીજા કલેશો સહન કરવા કરતાં એક જીવદયાજ પાળવી કે જેથી સમસ્ત સિદ્ધ પ્રાપ્ત થાય.

હે રાક્ષસી ! તું સમજી છે, માટે તને વિશેષ શું સમજવું ? બે, સાંભળ—

“ इकस्स कए निअजीविअस्स,
बहुआओ जीवकोडीओ ।
दुक्खे ठवंति जे केइ
ताणं किं सासयं जीअं ? ” ॥

ઐટલે—જે અધમાત્માઓ એક પોતાના જીવની ખાતર વ્રણા જીવોને સતાવે છે, તેમનું જીવિત શું શાશ્વત છે ? નહિજ તેઓ પણ એક દિવસે કાળના મુખમાં કોળીયો થઈ જવાના છે.

અહો ! ખરી રીતે પરને હાનિ પહોંચાડવા જતાં તેઓ પોતેજ પોતાને હાનિ પહોંચાડે છે. પરના પ્રાણુવાતથી લાગેલ ખાતક તેમને દુર્ગતિમાં ખેંચી જાય છે. કહ્યું છે કે—

“ हंतूण परप्पाणे,
अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं,
अप्पाणं दिअहाणं,
कए अ नासेइ अप्पाणं ” ॥

એટલે—પોતાના પ્રાણ અચાવવાની ખાતર જે પરના પ્રાણીનો ઘાત કરે છે. તે થોડા દિવસોમાંજ પોતાનો નાશ નજરે જુએ છે.

હૈ દેવી ! તારા દિલમાંથી દયા દેવી ક્યાં પલાયન કરી ગઈ. જે દેવીને શીતલ છાયામાં જગતના તમામ પ્રાણીએ લઈ શકે છે, એ દયા દેવીને તે કેમ દૂર કરી દીધી છે?! સમજ સમજ!! કરેલા હુકુતનો પશ્ચાત્તાપ કરી દયાનો માર્ગ સ્વીકાર. તારા ખોરાક માટે દુનીયામાં નિર્દોષ વસ્તુઓની ખોટ નથી, વળી મનુષ્યોની જેમ દેવતાઓ કાંઈ કવલ-આહાર કરતાં નથી. પર પ્રાણીનો ઘાત કરવો, એ તો તેમની કીડા માત્ર હોય છે. અસ, આ કરતા વધારે તને શું કહેવાનું હોય ?”

મંત્રીની આ સદુપદેશ શ્રેણીથી રાક્ષસીનો અંતરપટ ઉઘડી ગયો. દયા દેવીએ તેના અંતઃકરણમાં આવીને વાસ કર્યો. પોતે કરેલ પૂર્વ પાતક માટે તે પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. હૃદયમાં સંતોષ પામતી તે ખોલી કે—“હૈ મહાનુભાવ ! ધન્ય છે તારા જીવનને અને ધન્ય છે તારી ધીરજને ! તારા મધુરા ખોલથી માઝું મન દયાર્દ્ર અન્યું છે. પૂર્વની વૈર વૃત્તિનો નાશ થયો છે અને કૃત કર્મ માટે મને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થાય છે. તારા કહેવા પ્રમાણે હવે હું હિંસાને કદિપણ હૃદયમાં સ્થાન આપવાની નથી. એ બધી પાપી ક્રિયા અમારા કૈતુકરૂપજ હુતી. તે અત્યારે મને એ કુર પાતકથી બચાવી તેથી મારાપર તારો મોટો ઉપકાર થયો. હૈ વિવેકના ભંડાર ! હું તારાપર પ્રસન્ન થઈ છું, માટે તું કંઈ પણ મારી પાસે માંગી લે.”

મંત્રીએ લાલચને કોરે મૂકીને કહ્યું કે—“હૈ દેવી ! મને કાંઈ જોઈતું નથી તારી પાસે માત્ર મારી એકજ માગણી છે કે—જેમ કંઈ પણ તે અત્યારે તારા હૃદયમાં દયાને સ્થાન આપ્યું છે, તેમ નિરંતર દયા ધારણ કરજે. કોઈ પણ જીવનો વધ કરીશ નહિ. અસ, એ કરતાં વિશેષ મને કંઈ જોઈતું નથી.”

આ તેની નિઃસ્પૃહ વૃત્તિથી રાક્ષસી આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈને ચિંતવવા લાગી કે 'આને તો ઢુનીયાની સમૃદ્ધિની પણ કંઈ પરવા નથી. દેવી પ્રસાદની એ અપેક્ષા રાખતો નથી ધન્ય છે એની નિઃસ્પૃહતાને ! એમ ચિંતવીને તે બોલી કે- 'હે સંતોષના સાગર ! સંસાર સંબંધી કુટિલ કામનાનો તેં અંત કર્યો છે તો હવે હું તારી શી સેવા બબલી શકું ? પણ દેવ કે દેવીના દર્શન વૃથા ન થાય. અરે ! હા, શ્રી પુરનગરમાં તારી જે કંઈ સંપત્તિ છે, તેની અદૃશ્ય રહીને હું રક્ષા કરીશ.' એમ કહીને તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

કેટલાક વખત પછી વિજયસુંદરી જાગૃત થઈ. ત્યારે મંત્રીએ બનેલ હકીકત બધી સવિસ્તર કહી સંભળાવી, તે સાંભળીને વિજયા હર્ષના આવેશમાં આવીને બોલી કે- 'પ્રાણેશ ! આપ પૂર્ણ પ્રભાવશાળી છો, આપના પુણ્ય પ્રતાપનો સુર્ય સદા ચળકતોજ છે.' એમ કહીને વિજયા મૌન રહી.

એ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ ચાલ્યા પછી એક દિવસે મંત્રી ગંભીરપુર નગરમાં આવ્યો. ત્યાં નગરની પાસેના ઉદ્યાનમાં આવેલ એક મહાન જિન પ્રસાદ તેના જોવામાં આવ્યો, એટલે સ્ત્રી સહિત જિનભક્તિ કરવાને તે તત્પર થયો. સ્નાનાદિવિધિ સાચવીને તે બનેએ જિન પૂજા કરી તેમજ સ્તોત્રાદિથી જિન ભક્તિ કરી.

હવે મંત્રી જિનમંદિરથી બહાર નીકળે છે, એવામાં સમુદ્રના કિનારે માણસોનું એક ટોળું તેના જોવામાં આવ્યું લોકો એકત્ર થયાનું કારણ પૂછતાં એક સુસ માણસે તેને જણાવ્યું કે- 'હે ભદ્ર ! તું કોઈ અજ્ઞણ્યો પ્રવાસી લાગે છે. અહીં શ્રીપતિ નામે એક વ્યવહારી છે. તે વિદેશ વેપાર કરવા જાય છે. એ સફરને સંપૂર્ણ સફળ કરવા નિમિત્તે તે આઠ દિવસથી દાન આપે છે, અને અત્યારે તે જવાની તૈયારીમાં છે, તેથી લોકો

તેને વળાવવા માટે તેમજ કાંઈ મન માનતી પહેરામણી લેવા માટે લેગા થયા છે.’

એમ સાંભળતાં મતિસાગર મંત્રી કંઈક દાન લેવાના ધરાદાથી પોતાની સ્ત્રીને તે મંદિરમાં મૂકીને તરત સમુદ્રતટ તરફ દોડયો. મંત્રી ત્યાં પહોંચ્યો તે વખતે શ્રીપતિ શેઠ વડાણુમાં બેસી ગયો હતો, છતાં તે અંદર દાખલ થઈ ગયો. પણ તે વડાણુમાં દાખલ થતાંજ વડાણુનું લાંગર ઉપડ્યું અને તે ચાલતું થયું. શેઠ પોતાના વાણોતર સાથે વાતે ચડ્યો, તેવામાં વડાણુ કિનારાથી દૂર નીકળી ગયું. આ વખતે સામે ઉભેલ મંત્રી તરફ શેઠની નજર પડી. એટલે તેને વાણોતર મારફતે તેણે દાન અપાડ્યું, પણ ઉપર આવીને મંત્રીએ બેયું, તો કિનારો બહુ દૂર રહી ગયો, તેટલે દૂર તરીને પણ પહોંચ્યાય તેમ ન હતું, તેથી તે ચોતરફ મહાસાગરનું પાણી બેતો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. થોડી વાર પછી મંત્રી શેઠની પાસે ગયો. તેણે બધો વૃત્તાંત પૂછ્યો. છેવટે શેઠે કહ્યું કે—‘તને હિસાબ અને વેપાર કરતાં આવડે છે ?’ એટલે મંત્રીએ ઉત્તર આપ્યો ‘હા, મને બધું આવડે છે.’ આથી શેઠે તેને મુનીમ તરીકે રાખી લીધો.

હવે અહીં બહુ વખત થયા છતાં મંત્રી આવ્યો નહિ. એમ કરતાં બપોર થયા, છતાં મંત્રીના દર્શન ન થયાં, આથી વિજયસુંદરીનું મન ગભરાવા લાગ્યું, અહીં પોતાની પીછાનનું કોઈ માણસ ન હતું કે જેથી તે તેને મંત્રીના સમાચાર પુછે, પોતે સ્ત્રી જાત એકલી તેને શોધવા પણ ક્યાં જાય? લગભગ સાંજ પડવા આવી, છતાં મંત્રીનો પત્તો ન મળ્યો. ઉપવનમાં તે બિચારી એકલી આમ તેમ ટગર ટગર જોઈ રહી હતી. પક્ષીઓ પોતાના વહાલાં અર્યાઓને ભેટવા માળા તરફ જતાં હતાં, ગાયોના ટોળાં વનમાંથી નગર ભણી આવતાં હતાં, મજુરો પોતાના કામથી પરવારીને વિશ્રાંતિ લેવા પોતાના સ્થાન ભણી જતા હતા,

ક્ષણે ક્ષણે તે પોતાના પતિની એકી ટસે રાહ જોતી ઉભી હતી. અહા ! તે બિચારીની આશા એ અત્યારે નિરાશનું રૂપ પકડી લીધું હતું. સુર્ય અસ્ત થવાની આગી પર આવ્યો. ક્ષણિકતાનું સૂચન કરતી સંધ્યાની રેખાઓ પશ્ચિમ દિશા તરફ દેખાવા લાગી. આ બધું જોતાં વિજયસુંદરીના મનની અકળાણ વધવા લાગી. તે વિચક્ષણ અને ઘેર્યવાળી હતી, છતાં અત્યારે તે પોતાની ધીરજ ખોઈ એડી. તરતજ તે પતિને ઉપાલંભ આપવા લાગી—

“હે નાથ ! શું માંહે હૃદય તપાસવાને તમે ક્યાં છુપાઈ ગયા છો ? પણ ઠહાલા ! હું સ્ત્રી જાતની ધીરજ કેટલી ? અમે તો માત્ર પતિની પાસે રહીનેજ મોટી મોટી વાતો કરીએ. પ્રાણેશ વિના અમારું બળ કંઈજ ન ચાલે. ઠહાલા ! આમ મને સતાવીને શું સાર કહાડશો ? તમે તો ન્યાય નિપુણ અને ધર્મી છો, તો તમને આમ કરવું ઘટે નહિ. અહીં અજ્ઞાણ્યા પ્રદેશમાં હું કેના શરણે જાઉં ?” એમ વિલાપ કરતાં તે વચ વચમાં રોવા લાગી. ક્ષણે ક્ષણે તેના નેત્ર કમળમાંથી આંસુના બિંદુઓ સરી પડતાં હતા. પુનઃ તે દૈવને ઉપાલંભ આપવા લાગી—“હે દુષ્ટ દૈવ ! સતીઓને સતાવતાં તું છેકજ કેમ નિર્દય બને છે ? પૂર્વે દમયંતી, સીતા, કળાવતી, અંજના, દ્રોપદી, તારામતી વિગેરે સતીઓને કષ્ટ આપવામાં તેં બાકી નથી રાખી. હે કુટિલ કર્મ ! કંઈક દયા લાવ, અને મારા પતિનો માર્ગ ખતાવ.’ આટલું કહ્યાં પછી તેનું હૃદય ચમક્યું. એકદમ તેના વિચારની શ્રેણિ ફરી ગઈ. અત્યાર સુધી તે બિન્ન વદને દુઃખના વિલાપ કરી રહી હતી. હવે એ એકથી નિવૃત્ત થઈ તેનું હૃદય કંઈક શાંત થયું. પોતાના પૂર્વ કર્મને ઉદ્દેશીને તે ચિંતવવા લાગી—

“અહો ! અત્યારે મારાં ભાગ્યજ મંદ લાગે છે. પૂર્વે કરેલ કોઈ અશુભનો મને ઉદ્દય થયો છે. કર્મોના ન્યાયના સૌ નાચે છે. એ કર્મોથી પૂર્વે સૌ હાર્યા છે. ગમે તેવા સારા સંયોગો

હોવા છતાં ભાગ્યની મંદતાને લીધે તે ક્ષણવારમાં વિપરીત બની
જાય છે. કહ્યું છે કે—

“કર્મણાં હિ પ્રધાનત્વં,
કિં કુર્વીન્ત શુભા ગ્રહા ? ।
વસિષ્ઠદત્ત લગ્નોઽપિ,
રામઃ પ્રવ્રજિતો વને ” ॥

એટલે—કર્મોજ સુખ્યત્વે પોતાની સત્તા બળવે છે, શુભ
બ્રહ્મો શું કરવાના હતા ? કારણ કે વસિષ્ઠ જેવા મહર્ષિએ રાજ્યા-
ભિષેકનું શુભ મુહુર્ત્ત કહાડી આપ્યા છતાં તેજ અવસરે રામને
વનવાસ જવું પડ્યું.

મનુષ્ય ગમે તેવા મોટા મોટા મનોરથ કર્યા કરે, પણ
ફલ આપવું તે તો દૈવનાજ હાથમાં છે, મનુષ્યની કારણા કે
અનુકૂળતા પ્રમાણેજ બધું થાય, એવો કંઈ નિયમ નથી. કહ્યું
છે કે—

“અન્યથા ચિન્તિતં કાર્યં
મન્યથૈવ હિ જાયતે ।
બલવાન્ વિધિરેવાત્ર,
કાર્યા નૈવ વિચારણા ” ॥

એટલે—મનુષ્ય ધારે છે કંઈ અને દૈવ કરે છે કંઈ આથી
એમ સમજાય છે કે કર્મજ બળવાન છે. માટે કોઈપણ જાતની
વિચારણા કરવી તે વૃથા છે.

નળ રાજાને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થવું પડ્યું, પાંડવોને વનવાસ
મળ્યો, હરિશ્ચંદ્રને ચંડાળના ઘરે દાસત્વ કરવું પડ્યું, એ બધા
કર્મનાજ આણ છે. કહ્યું છે કે—

“ અઘટિત ઘટિતાનિ ઘટયતિ,
 સુઘટિત ઘટિતાની જર્જરીકુરૂતે ।
 વિધિરેવ તાનિ ઘટયતિ,
 યાનિ પુમાન્નૈ ચિન્તયતિ ” ॥

એટલે—જે બનવા બહુજ મુશ્કેલ હોય તેવા બનાવોને
 દૈવ તરત ઉભા કરે છે અને જે બરાબર સુઘટિત છે, તેને ખેદાન-
 મેદાન કરી મૂકે છે. અહો ! દૈવ એવા બનાવો ઉભા કરે છે કે
 જેનો પુરૂષને ખ્યાલ પણ હોતો નથી.

ગમે તેવો સમર્થ પુરૂષ હોય, છતાં જ્યારે તેનું આવી
 બને છે, ત્યારે તેનું બળ, વિદ્યા કે કળા કંઈ કામ આવતાં નથી,
 રાવણ ધરાને ધ્રુજવતો, સૂર્યાદિ ગ્રહોને જેણે પોતાના માંચડામાં
 બાંધી લીધા હતા અને ઈદ્રાદિક તો જેની પાસે અંજલિ જોડીને
 ઉભા રહેતા હતા. તે રાવણ પણ દૈવના કોપાગ્નિમાં દગ્ધ થઈ
 ગયો. કલ્પું છે કે—

“ સ્થાનં ત્રિકૂટઃ પરિશ્વા સમુદ્રો,
 રક્ષાંસિ યોધા ધનદાચ્ચ ચિત્તમ્ ।
 સંજીવની યસ્ય મુખે ચ વિદ્યા,
 સ રાવણો દૈવશાદ્વિપન્નઃ ” ॥

એટલે—લંકા જેવું જેને સ્થાન મળ્યું હતું, જેને ક્ષત્રો
 સમુદ્ર ખાઈ રૂપે હતો, રાક્ષસો યોધા જેના તાબામાં હતા. કુર્બેર
 બંડારી જેને ધન પુરતો હતો અને જેના મુખમાં સંજીવની
 વિદ્યા હાજર હતી, તે બિચારો રાવણ પણ કર્મ, વિપરીત થતાં
 કાળના મુખમાં કોળીયો થઈ ગયો.

(૧૫૧)

અહો ! મનુષ્ય પોતાની બહુજ ચાલાકીથી, સાવચેતીથી સાડું કરવા બંધ, છતાં કર્મની કુટિલ ગતિથી તે નહાડું થઈ બંધ છે અને ખુડું કરવા જતાં સાડું થઈ બંધ છે. કહ્યું છે કે—

“યત્ર મૃત્યુર્યતો દુઃખં,
યત્ર શ્રોર્યત્ર વન્ધનમ્ ।
તત્ર તત્ર સ્વયં યાતિ,
પ્રેર્યમાણઃ સ્વકર્મભિઃ ” ॥

એટલે—જ્યાં મરણ થવાનું છે, જ્યાં દુઃખ અને બંધન થવાનું હોય અથવા જ્યાં લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થવાની હોય, ત્યાં ત્યાં સ્વકર્મથી પ્રેરિત પ્રાણી પોતાની મેળે ચાલ્યો બંધ છે.

પ્રાણીમાત્ર દૈવના રમકડાં છે. તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર બંધાને નચાવે છે. સૌની ઉપર એનું દબાણ તો રહેલુંજ છે. હે સુદ પ્રાણી ! આજે તું મહેલ, બગીચા અને આવાસમાં આરામ કરે છે, પણ કાલે તારી શી દશા થશે, તેનો તો વિચાર કર, તું ગમે તેવા ડહાપણ ભર્યા વિચારોથી પગલું ભરતો હોઈશ. પણ દૈવની અકળ કળા આગળ તું શું માત્ર ? કહ્યું છે કે—

“કસ્ય સ્યાન્ન સ્વલિત ?
પૂર્ણાઃ સર્વે મનોરથાઃ કસ્ય ? ।
કસ્યેહ સુખં નિત્યં ?
દૈવેન ન સ્વંઢિતઃ કોંવા ?

એટલે—સ્ખલના કોણ નથી પામ્યું ? બધા મનોરથ કોના પૂર્ણ થયા છે ? નિત્ય સુખ અહીં કોણ પામી શક્યું છે અને દૈવે કોને અંડિત કરેલ નથી ?

(૨૫૨)

અહો ! એક મહાત્માએ મનુષ્યોને કેવો સરસ પ્રતિબોધ આપેલો છે ? તેનો પૂરતો વિચાર કરવાથી તમ અંતરને જરૂર કંઈક આશ્વાસન મળી શકે—

“રિક્તોઽ હમથૈરિતિ માવિષીદ,
પૂર્ણોહમથૈરિતિ મા પ્રસીદ ।
રિક્તં ચ પૂર્ણં ભરિતં ચરિક્તં,
કરિષ્યતો નાસ્તિ વિદ્યેર્વિલમ્બઃ” ॥

એટલે—હે મૂઠ મનુષ્ય ! મારી પાસે કંઈજ નથી, એમ ધારીને જેડના ઉંડા ખાડામાં પડીશ નહિ અને હું સુખ સંપત્તિથી ભરપૂર છું, એમ ધારીને અભિમાનના એટલે ચડી બેસીશ નહિ. કારણ કે ખાલીને ભરપૂર અને ભરપૂરને ખાલી કરતા વિધાતાને ક્યાં વિલાંબ લાગવાનો હતો ?

સમસ્ત જગતને પ્રકાશ આપનાર સ્વિશજને પણ વખત આવતાં અસ્તાચક્ષુપરથી કુદકો મારવો પડે છે. કહ્યું છે કે—

“યેનોદિતેન કમલાનિ વિકાસિતાનિ,
તેજાંસિ યેન નિસ્ખિલાનિ નિરાકૃતાનિ ।
યેનાન્ધકાર નિકર પ્રસરો નિરૂદ્ધઃ
સોઽપ્યસ્તમાપ હતદૈવવા દિનેશઃ” ॥

એટલે—અહો ! જેણે ઉદય પામતાં કમળોને વિકાસિત કર્યો, સમસ્ત પ્રકાશને જેણે અટકાવી દીધો અને અંધકારના સમૂહને જેણે પરાસ્ત કર્યો, તે દિનકર પણ દુષ્ટ દૈવના વશે અસ્ત પામ્યો.

હે નાથ ! મને એકલી મૂઝીને તમે ચાલ્યા ગયા, તેમાં તમારો દોષ નથી, દોષ તો મારા કર્મ કે ભાગ્યનોજ છે. પૂવે

મેં સતીઓને સતાવી હશે અગર તેમની મશ્કરી કરી હશે. પણ પંખીના જોડલાં વિખુટાં પાડયાં હશે, નિર્દોષ કામિનીઓપર કલંક ચડાવ્યાં હશે પત્ની—પતિ વચ્ચે કલહ કરાવી તેમનો વિયોગ કરાવ્યો હશે. નિરપરાધી પ્રાણીઓને હસતાં હસતાં ત્રાસ પમાડયા હશે વિરહાગ્નિમાં બળતી બાળાઓને હાસ્ય—કહા કરી વધારે બાળી હશે—ઈત્યાદિ પૂર્વકૃત કર્મના યોગે અત્યારે હું પતિવિરહ પામી. અહા! અહીં મને પીયર કે શ્વશુર પક્ષનો પણ કંઈ આધાર નથી. વનમૃગલીની જેમ વીખુટી પડેલી હું એકલડી નિરાધાર બની બેઠી છું.”

એ પ્રમાણે વિચાર શ્રેણિને લંબાવ્યા પછી આકાશ તરફ દષ્ટિ જતાં મંત્રિમાનિની એકદમ ચમકી ગઈ. ચાતરફ નજર કરતાં અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો અચાનક તેનું અંતર વિરહના વિચાર કરતાં અટકી પડ્યું થવાનું હતું તે તો થયું, પણ હવે પછીના માટે તે ચિંતા કરવા લાગી—‘અહો! વિચારમાંને વિચારમાં માથે રાત પડી, તેનું પણ મને ભાન ન રહ્યું. હવે મારે ગામનો આશ્રય લેવાની જરૂર છે. અહા આવી ઘોર અંધકારમય રાત્રિ પણ તારાના તેજથી જાણે જગતને આશ્વાસન આપી રહી હોય એમ ભાસે છે. દુઃખમય જીવનમાં પણ દૈવ મનુષ્યને માટે કંઈક તો આશ્વાસનનું સ્થાન રાખીજ મૂકે છે. મને પતિનો વિયોગ આપ્યો. છતાં મારે માટે કંઈક આશ્વાસન મળે તેવું તો આગળ શોધીજ રાખ્યું હશે.

એમ ચિંતવીને વિજયસુંદરી નગર ભણી ચાલી. ઘોર અંધકારમાં આ એકલી અંગના દેવપર વિશ્વાસ રાખીને નગરના દરવાજા પાસે આવી. દરવાજાની અંદર અત્યારે અંધારી રાત્રે દાખલ થતાં વખતસર દરવાજા સતાવશે યા પૂછપરછ કરીને ઓળખાણ માગશે અને વખતસર મને અબાણી સમજીને રાજ સુધી પહોંચાડશે; તો મારે શીલરક્ષણનું સંકટ માથે આવી પડશે.’ એમ ધારીને દરવાજાની બહાર એક ઝુંપડામાં

દીવાનો કંઈક પ્રકાશ દેખાતો હતો અને માણસોની કંઈક વાતચીત સાંભળાતી હતી. વિન્યા તે ઝુંપડા તરફ વળી અને તરત તેના દ્વાર આગળ આવીને ઉભી રહી. આ અબાણી અંગનાને અચાનક પોતાના દ્વાર પાસે ઉભેલી જોઈને ઝુંપડાના માણસો આશ્ચર્ય પામ્યા. ત્યાં એક કુંભાર રહેતો હતો. તેના ઘરમાં તેની સ્ત્રી અને છ વરસની છોકરી હતી. કુંભાર પુખ્ત વયનો હતો તેણે પ્રધાન પત્નીની પાસે આવીને પ્રશ્ન કર્યો કે—“જેન ! તું કોણ છે ?” વિન્યાએ જવાબ આપ્યો—“ભાઈ ! હું બહાલાથી વિષુદ્ધી પહેલી વિયોગી વનિતા છું. અહીં અબાણ્યા પ્રદેશમાં મારો કોઈ આધાર નથી મારા પતિ મળતાં સુધી જે મને અહીં આશ્રય મળે, તો મોટો ઉપકાર થાય.

એ પ્રમાણે સાંભળતાં કુંભારને ક્યા આવી ગઈ. તરતજ તેણે માનથી પોતાના ઘરમાં બોલાવીને તેને કહ્યું—“જેન ! જે આ ઝુંપડામાં રહેવું તને પાલવે. તો હું તને બીજી પુત્રી સમજીને રાખીશ. પણ તું કહેતો ખરી કે તારા પતિથી કેમ વિયોગ પામી ?” કુંભારના આ પ્રશ્નથી ચતુર વિન્યાએ વિચાર કર્યો કે—“સ્વામીના શિરદોષ મૂકવો તે યોગ્ય મથી. માટે બીજી કોઈ યુક્તિથી કુંભારને જવાબ આપવો” એમ ધારીને તે બોલી કે—“ભાઈ એક ! સંઘ સાથે હું અને મારો પતિ યાત્રા કરવા નીકળ્યા. મારે એક વિકટ અટવીમાં આવતાં કેટલાક ચોરોએ અમને ઘેરી લીધા. તેમણે સંઘમાં લુંટ ચલાવી, અને હથીયાર ચલાવીને કેટલાકને ઘાયલ કર્યા. આ વખતે એક બીજાની સાંભળ લેવાનો વખત ન હતો. સંઘના લોકો બધા જીવ લઈને નાહા. હું પણ ત્યાંથી છટકી જવાનો વિચાર કરતી હતી. એવામાં જો ચોરોએ આવીને મને પકડી લીધી. પછી મારા અંગપરના કીંમતી દાગીના બધા ઉતારીને મને કોઈ વેશ્યાને ત્યાં વેચવાનો તે વિચાર કરતા હતા. આ તેમનો અભિપ્રાય મારા જાણવામાં આવી ગયો. એટલે મને વિચાર થયો કે—“આ લોકો લોભના વશે

(૧૫૫)

મને કોઈ વેશ્યાને ત્યાં વેચશે, તો મારે ધર્મ સાચવવો મુશ્કેલ થઈ પડશે. ’ એમ ધારીને મેં તેમને કરગરતાં અંજલી બેડીને કહ્યું કે—‘ભાઈઓ ! મારા પતિથી વિયોગ પામી, ક્રીમતી ઘરેણું તમને સોંપ્યા. છતાં હજી મને વેશ્યાના અધમ ગૃહમાં કાં નાખો ? હવે તો મને અહીંજ મુકી દો. શું આ નિરાધાર અખળાપર એટલી પણ દયા નથી આવતી ?

આ મારા શબ્દો સાંભળતાં તેમને દયા આવી અને મને છોડી મૂકી. ત્યાંથી રખડતી નખડતી, મારા સ્વામીની શોધ કરતી હું અહીં આવી ચડી છું. આપના આશ્વાસનથી મારું તપ હૃદય જરા શાંત થયું છે. હું અખળાને આશ્રય અને આશ્વાસન આપતાં ભગવત આપનું ભલું કરશે, ”

વિજ્યાની કૃષ્ણા જનક વાતથી કુંભારને વધારે દયા આવી અને પોતાની પુત્રી કરતાં પણ અધિક હેતથી તેને પોતાના ઘરમાં રાખી.

પોતાના શીલનું રક્ષણ કરવા જતાં સ્ત્રીઓને આ સ્લોકમાં ખતાવેલા નિયમો પાળવાની જરૂર પડે છે.—

“ લજ્જા દયા દમો ધૈર્ય, પુરુષાલાપવર્જનમ્ ।
एकाकित्त्वपरित्यागो, नारीणां शीलरक्षणे ” ॥

એટલે—લજ્જા, દયા, ઈન્દ્રિયદમન, ધૈર્ય, પુરુષની સાથે વાર્તાલાપનો ત્યાગ અને એકાંતનો પરિહાર—આ નિયમો સ્ત્રીઓને શીલરક્ષણને માટે આવશ્યક છે.

મોહિનીની મોહ—જાણ.

“ વેશ્યાઽસૌમદનજ્વાલા,
રૂપેન્ધનસમન્વિતા ।

કામિમિર્યત્રહૃયન્તે
યૌવનાનિ ઘનાનિચ ” ॥

હા ! વેશ્યા એ રૂપરૂપી કામક્રયુક્ત મદનની જ્વાળા છે. જેમાં કામીજનો પૌતાના યૌવન અને ઘન હામી દે છે.

વડાણપર આવ્યા ઘણી મતિસાગર મંત્રીને જહુ ખેદ થયો. મારે ભરોસે અખજાને એકલી મૂકી આવ્યો છું” આ વિચાર તેના મનમાં કાંટાની જેમ ખટકવા લાગ્યો. પણ પાછા કિનારાપર જવાનો તેના હાથમાં એક ઉપાય ન હતો. વારંવાર તે પશ્ચાત્તાપના પ્રવાહમાં અથડાતાં ચિંતા કરવા લાગ્યો કે—‘અરે મેં કેટલી ઘણી મૂર્ખાઈ કરી કે તે અખજાને સાથે લીધી અને લીધા પછી તેને એક અજાણ્ય નિર્જનસ્થાને એકલી મુકીને ચાલ્યો આવ્યો. અહા ! તે બિચારી મારી રાહ જોઈ જોઈને છેવટે નિરાશ થશે. મને વિશ્વાસઘાતી કે બાધલો ગણીને સંતાપ પામશે. વિખુટી પડેલી હુરણીની જેમ તેને મારા વિના ચારે દિશાઓ શૂન્ય લાગશે. મહાસાગરમાં વડાણ ભાંગ્યા પછી તેમાં બેપનારની જે દશા થાય, તેવી દશામાં તે આવી પડશે. અરે તેને આ વખતે

ધીરજ આપનાર પણ ક્રોધ નહિ હોય. પ્રભુ! પ્રભુ!! આ તે મને શું સૂચ્યું? હા!! હવે મારાથી ત્યાં કોઈ રીતે અત્યારે જવાય તેમ નથી બસ, આ પરથી મારો વિપત્તિકાળજ પાસે આવ્યો લાગે છે.

“ વિનાશકાલે વિપરિત્ત્વુદ્ધિઃ ”

એજ મારા વિનાશ કાળની નિશાની છે. નહિ તો હું દરેક કામ વિચારીને કરનાર છતાં મને આવી મતિ કેમ સૂજી? ખરાબર છે. સંકટ સન્મુખ હોય, ત્યારે એમજ થાય છે. કારણકે—

“ અસંભવં હેમમૃગસ્ય જન્મ,

તથાપિ રામો લુલુભે મૃગાય ।

પ્રાયઃસમાપન્નવિપત્તિકાલે,

ધિયોઽપિ પુંસાં મલ્હિના ભવન્તિ ” ॥

સુવર્ણના મૃગલાનો જન્મ સંભવતો નથી, છતાં રામચંદ્ર તેને માટે લલચાયો. ખરેખર! વિપત્તિકાળ પાસે આવે, ત્યારે માણસની મતિ મલીન—વિપરીત થઈ જાય છે. ઠીક છે, થવાનું હતું તે થયું. હવે કડપાંત કરવાથી શું વળવાનું હતું? તે મહાસતી અને ધર્મિષ્ઠ છે. તેથી શીલના પ્રભાવથી તેને હરકત આવવાની નથી, છતાં કદાચ કષ્ટ આવશે, તો તે સહન કરવાની તેજામાં અજબ શક્તિ છે. તેવા કષ્ટને તે પોતાના પાવન જીવનની કસોટી રૂપજ સમજી લેશે.”

એમ ધારી નિરૂપાય થઈને છેવટે તેણે વાણેતરનું પદ સ્વીકાર્યું. જો કે મંત્રી શ્રીપતિ શેઠનો અજ્ઞાણ્યો હતો. છતાં રસ્તામાં ડહાપણ ભરેલી અને ક્યવિક્યની વાતો કરતાં તેણે શેઠનું મન આકર્ષી લીધું હતું. પોતાના જુના માણસો કરતાં પણ મંત્રી ઉપર શેઠનો વિશ્વાસ વધારે થયો. આથી તેણે પોતાના વેપારની લગામ મંત્રીનેજ સોંપી દીધી, અને ખીલત મહેતા મુત્સદી

એને તેના તાબામાં રહેવાની આજ્ઞા કરી દીધી. શેઠને હુકમ થતાં નાના મોટા તમામ નોકરો મંત્રીના વચનને માન આપવા લાગ્યા. તેના કહ્યા પ્રમાણે અધું થતું, તેથી નોકરો બધા તેનેજ શેઠ સમજવા લાગ્યા. શેઠ પોતે પણ તેના વચનને માન આપી વર્તતો અને તેની સલાહ પ્રમાણેજ પગલું ભરતો હતો.

એમ કરતાં રત્નદ્રીપમાં આવેલ સુરપુર નગરમાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પુરંદર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. અહીં ભેટણું રાખી રાજાને સંતુષ્ટ કરવાની અને કૃય વિક્રય કરી લાભ મેળવવાની ચિંતા શ્રીપતિ શેઠને કંઈજ ન રહી. કારણ કે તેણે બધી મુખત્યારી મંત્રીને સોંપી દીધી હતી. મંત્રી પણ શેઠના માનની ખાતર તેને પૂછવા જતો, પણ શેઠ તેની મરજી પ્રમાણે કરવાનુંજ સૂચવતો હતો.

અહીં કેટલીક પરદેશી નવી ચીજ તથા કીંમતી રત્નોની ભેટ કરીને તેણે રાજાને રીઝવ્યો અને પોતાના નિવાસ માટે તથા માલ ભરવા માટે બે સારાં મકાનો રાજાએ તે ભેટના બદલામાં તેને સુપ્રત કર્યાં, તેમજ જકાત માફ કરી. મંત્રીએ લાવેલ માલ બધો વખારમાં ભર્યો અને બહારના રંગ પ્રમાણે પોતાની ઇચ્છાનુસાર તે કૃયવિક્રય કરવા લાગ્યો.

લાગ્યશાળી મંત્રીના હાથે થતા વેપારમાં સારો લાભ મળવા લાગ્યો, તેથી શેઠને હવે માત્ર તેનો કેવી રીતે ઉપલોગ કરવો તેજ એક ચિંતા થવા લાગી. દાન, લોગ અને નાશ—ધનની એ ત્રણ ગતિ કહેવામાં આવેલ છે. તેમાં દાનને માટે તેનો ઉપયોગ તો કોઈ વિરલા સજ્જનોજ કરતા હશે. બાકી મોટે ભાગે તે લોગ કે નાશમાં સમાપ્ત થવા પામે છે. શ્રીપતિ શેઠ દાનને માટે અરૂચિ ધરાવતો ન હતો, છતાં અત્યારે તો તેનું મન લોગ—વિલાસ તરફ વધારે તણાઈ રહ્યું. લોગ વિલાસમાં લલિત લાવણ્યવતી લલના એ મુખ્ય અંગ ગણાય છે. તે વિના ગૃસ્થાશ્રમની લોગ સામગ્રી લૂણ વિનાના લોજનના જેવી

નીરસ—સ્વાહ વિનાની લાગે છે.

સુરપુર નગરમાં એક મોહિની નામે વેશ્યા હતી. તે જોકે મુખ્યત્વે સંગીતથીજ લોકોને મોહ પમાડતી, છતાં કોઈ ગભ્રુ શ્રીમંતનો શિકાર મળી જાય, તો તે મુકતી ન હતી. શ્રીપતિ શેઠ એકવાર તેના સંગીતથી મોહ પામી ચુકેલો હતો. તેથી મધુકર જેમ માલતીને શોધી લે, તેમ તેના ઘરને તેણે શોધી લીધું. આ અણુધાર્યો શિકાર હાથમાં આવવાથી મોહિની મોહથી મદમસ્ત થવા લગી. શેઠ પ્રથમ તો તેના સંગીતપર મોહિત થયો, પણ તેટલેથી ન અટકતાં તેનું મન—મધુકર મોહિનીના મનહર મુખ—કમળનું લાવણ્યરૂપ પરિમળ લેવાને તૈયાર થયો. મોહિની તો ખરેખર! એક મોહની મુર્તિજ હતી. તે તરૂણાવસ્થા ઓળંગીને અત્યારે યૌવનની સંધિપર આવી હતી. યૌવનની ખુમારીથી ખીલતા તેના દરેક અવયવમાં લાવણ્ય લચ્વી રહ્યું હતું. તે જોકે ખાસ કરીને કોઈ મોટા શ્રીમંતની પણ તમા રાખતી ન હતી. છતાં કોઈ ઉદાર ધનપતિ કામઘેલો થઈને પોતાના ઘરના ખારણે આવે, તો તેને તે આદરલાવ બતાવતી અને પોતાની મોહબળમાં ફસાવતી હતી. તેમાં પણ એક પુરૂષ જ્યાં સુધી પોતાને ત્યાં આવબળ કરતો હોય, ત્યાં સુધી તે ખીબ તરફ દ્રષ્ટિ કરતી ન હતી. હજી તે વસંતની જેમ ખીલેલા યૌવન—વનમાં પ્રવેશ કરતી હતી. ઘરમાં તેની એક અક્ષા સિવાય ખીબું કોઈ ન હતું. આ મહમાતી માનનિનીએ શ્રીપતિ શેઠનું મન બળવ્યું અને તેને પોતાની મોહબળમાં ખરાબર ફસાવી દીધા.

એક દિવસે શેઠે મતિસાગરને પોતાની પાસે એકાંતમાં ઓલાવીને કહ્યું કે—‘મતિસાગર! તું હવે વેપારની કે લેવડ દેવડની ખાબતમાં મને કોઈ વાર ઓલાવતો નહિ. હું અત્યારે ભાગ્યયોગે મળેલા ભાવતા ભોગ-વિલાસમાં નિમગ્ન છું. હું

મારા ઉપલોગને માટે ચીઠ્ઠી લખી મોકલું. તે પ્રમાણે મારા અંગત ખાતે ઉધારીને નાણાં મોકલી આપવા. સિવાય હું શું કરું છું અને તે ધન શેમાં વાપરું છું, તે ખબતમાં કોઈએ માથું ન મારવું.

શેઠની આ શિખામણ મંત્રીએ સ્વીકારી લીધી. શેઠ એક વિલાસવતી વેશ્યાના મોહમાં ફસાયે છે, એમ પ્રથમથી મંત્રીને ખાતમી મળી હતી; પણ અચાનક શેઠને શિખામણ આપવાને સજ્જ થવું, તે તેને ઠીક ન લાગ્યું. આજે શેઠે પોતેજ પ્રસંગ લાવી આપ્યો, એટલે મંત્રીથી કહ્યા વિના રહેવાયું નહિ.

મંત્રી—‘શેઠ! આપની લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરવાને આપ સુખત્યાર છે. છતાં તેનો સદુપયોગ થાય છે કે કેમ? તેનો ખ્યાલ રાખવાનો વાણેાતરને પણ હક છે ખરો.’

શેઠ—‘દાન અને લોગ—એ માર્ગ લક્ષ્મીને માટે સાર્થક છે, અને તે ખનેનો મેં સ્વીકાર કર્યો છે.

મંત્રી—‘દાનને માટે તો આપને મારાથી કંઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી. પણ લોગમાં પોતાની કુલીનતાને કલંક ન લાગે, ધર્મને આધ ન આવે, તેમ વર્તવાની જરૂર છે.’ એમ કહીને મંત્રીએ પોતાનું બોલવું ચાલું રાખતાં જણાવ્યું કે—

“ યૌવનં ધનસંપત્તિઃ

પશુત્વમવિવેકિતાં ।

एकैकमप्यनर्थाय,

किमुयत्र चतुष्टयम् ” ॥

એટલે—યૌવન, ધનસંપત્તિ, મોટાઈ અને અવિવેક—એ એક એક પણ અનર્થ ઉપજાવે છે, તો જ્યાં એ ચારે હોય ત્યાં અનર્થ માટે શું કહેવું.

“ શેઠ ! કોઈ કુલીન કન્યાનો સ્વીકાર કરીને તમે સાંસારિક સુખ ભોગવો. તો વ્યવહાર કે ધર્મને બાધ નહિ આવે. વેશ્યા જેવી નીચ જાત સાથે સંબંધ રાખવો, એ તમારા જેવા કુલીન પુરૂષને યોગ્ય નથી. તેના મન, વચન અને કાયામાં અપવિત્રતાજ રહેલી છે. કહ્યું છેકે—

“ યા વિચિત્રવિટકોટિનિઘૃષ્ટા,
મદ્યમાંસનિરતાઽતિનિકૃષ્ટા ।
કોમલા વચસિ ચેતસિ દુષ્ટા,
તાંભજન્તિગણિકાંન વિશિષ્ટા ” ॥

એટલે—હલકી જાતના કામી પુરૂષો જેના સમાગમમાં આવતા હોય છે, જે મદ્ય અને માંસમાં આસક્ત હોય છે, જેનામાં નીચતા ભરેલી છે, જે વચનથી મીઠું મીઠું બોલે છે, પણ અંતરમાં તો પુરૂષને છેતરવાનાજ વિચાર ચલાવે છે, તેવી વેશ્યાનો સંગ વિશિષ્ટ—કુલીન પુરૂષો કરતા નથી.

શેઠ ! સ્ત્રી, પુરૂષને એકંદર અનર્થજ ઉપજાવે છે. માટે તેને રાક્ષસીની ઉપમા આપવામાં આવેલ છે. કહ્યું છે કે—

“ દર્શને હરતે ચિત્તં,
સ્પર્શને હરતે બલમ્ ।
સંગમે હરતે વીર્યં,
નારી પ્રત્યક્ષરાક્ષસી ”

એટલે—સ્ત્રીને જોતાં પુરૂષનું ચિત્ત ચલાયમાન થાય છે. સ્પર્શ કરતાં બળક્ષીણ થાય છે અને સમાગમ કરતાં વીર્ય—તેજ નષ્ટ થાય છે. માટે સ્ત્રી સાક્ષાત રાક્ષસી સમાન છે.

(૧૬૨)

તેમજ એક કવિએ એટલે સુધી કહેલ છે કે—

“ સ્મૃતા ભવતિ તાપાય,

દૃષ્ટા તુન્માદકારિણી ।

સ્પૃષ્ટા ભવતિ મોહાય,

સા નામ દયિતાકયમ્ ? ” ॥

એટલે—જેનું સ્મરણ કરતાં સંતાપ ઉપજાવે છે, જોતાં ઉન્માદ કરાવે છે અને સ્પર્શ કરતાં મોહ પમાડે છે. તે દયિતા—પ્રિયા શી રીતે કહી શકાય ?

અહો ! તેના અવયવો બધા અશુચિ અને વિરૂપ છતાં તેમજ તે એક ચર્મથી મટેલ મુતિ છે, એમ જાણ્યા છતાં રાગી પુરૂષો તેમાં કેમ રાગાંધ બનતા હશે ? કહ્યું છે કે—

“ પાપાકારમિદં વપુર્મલમૃતં દૃષ્ટિઃ સદોષાકુલા,
વક્ત્રં ચર્મમયં વિગન્ધિ કલુષં માંસોત્કારાભૌસ્તનૌ ।
જંઘાગ્રસ્થિવિભૂષિતં ચ સકલં યસ્યા વિરૂપં સદા,
પશ્યન્નપ્યયમાતનોતિ હૃદયેં રાગી કથં સંમદમ્ ? ”

એટલે—જેનું પાપરૂપ શરીર મળથી ભરેલું છે, જેની દૃષ્ટિ દોષથી વ્યાપ્ત છે, જેનું મુખ ચર્મથી મટેલ, દુર્ગંધી અને કલુષ છે, તથા જંઘાદિ જેના અરિથ—હાડથી જડેલ છે, જેના સ્તન માંસના ગાંઠા છે—એ પ્રમાણે જેનું બધું વિરૂપ છતાં તેને જોઈને રાગાંધ પુરૂષ પોતાના મનમાં હર્ષ કેમ પામે છે ? એજ આશ્ચર્યની વાત છે.

શેઠ ! તમે સમજીને વધારે શું સમજાવું ? સાત વ્યસનમાં જેમ માંદરા હાનકારક છે, તે પ્રમાણે વેશ્યા—કામિની પણ તેટલાજ દુર્ગુણો લાવે છે. સજ્જનો તેને મદિરાની ઉપમા આપી ગયા છે, તે બરાબર સાક્ષાત જોવામાં આવે છે. કહ્યું છે કે—

“ માનો મ્લાયતિ પૌરૂષં વિગલતિ ક્લેશઃ સમુન્મીલતિ,
સ્થૈર્યં જીર્યતિ ધૈર્યમેતિ વિપદં ગંભીરિમા ભ્રશ્યતિ ।

બુદ્ધિર્ભામ્યતિ ન પ્રશામ્યતિ રૂઝા ચેતોઽધિકં તામ્યતિ,
ત્રીઢા ક્લામ્યતિ કામિનીમદિરયા મતસ્ય પુંસો હૃદા ” ॥

અહા ! કામિનીરૂપ મદિરાથી મસ્તથયેલ પુરૂષના—માન મ્લાનિ પામે છે, પુરૂષાર્થ ગળી જાય છે, સ્થિરતા છુટી થાય છે, ક્લેશ જન્મ પામે છે, ધૈર્યનો ધ્વંસ થતો જાય છે, ગંભીરતાનો નાશ થવા પામે છે, બુદ્ધિ ભ્રમિત થાય છે, વ્યાધિ કદિ શાંત થતી નથી, મન અધિકાધિક ખેદ પામ્યા કરે છે અને લજ્જા ક્ષીણ થવા પામે છે,

મુરખી શેઠ ! એક કવિરાજ તો એટલે સુધી કહી ગયેલ છે કે—

મદિરાતો ગુણજ્યેષ્ઠા,
લોકદ્વયવિરોધિની ।
કુરૂતે દૃષ્ટિમાત્રેણ,
મહિલા ગ્રહિલં નરમ્

એટલે—અહા ! મહિલા મદિરા કરતાં પણ વધારે ભયંકર છે. કારણ કે એ અને ભવને ખરબાદ કરે છે અને દ્રષ્ટિ માત્રથી પુરૂષને ગાંડાતુર બનાવી દે છે.

શેઠજી ! સ્ત્રીને માટે પણ શાસ્ત્રકારો જ્યારે આટલું બધું કહી ગયા છે. તો વેશ્યા તો તે કરતાં પણ વધારે હાનિ કરનાર નીવડે છે, એટલે તેનું તો નામ પણ ન લેવાય. ઝેર જેવી ઝેરી વસ્તુ માત્ર દેહનો અંત લાવે છે, પણ ગણિકા તો દેહની સાથે ઉંચા ગુણો તેમજ પારલૌકિક હિતને હાનિ પહોંચાડે છે, જુઓ, આ શ્લોકમાં તેને માટે કેવો કીમતી બાધ આપેલો છે—

“ વાતોદ્ભુતો દહતિ દહનો દેહમેકંનરાણાં,
મત્તો નાગઃ કુપિતભુગો દેહમેકં નિહન્તિ ।
જ્ઞાનં શીલં વિનય વિમવૌદર્યવિજ્ઞાનદેહાન,
સર્વાંનર્થાં દહતિ દયિતાઽઽમુષ્મિકાનૈહિકાંશ્ચ ” ॥

એટલે—પવનથી ઉડેલ અગ્નિ, પુરૂષોના એક દેહમાત્રને બાળે છે, મદમસ્ત થયેલ હાથી અથવા છંછેડાયેલ નાગ કોપાયમ ન થતાં એ દેહને હણે છે. પરંતુ કુટિલ કામિની તો જ્ઞાન, શીલ, વિનય, વૈભવ, ઔદાર્ય, વિજ્ઞાન અને દેહ-ધત્યાદિ સર્વ આ લોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી અર્થોના નાશ કરે છે.

સુરા શેઠ ! સમજી જનને માટે થોડા શબ્દો પણ વધારે હિતકારક નીવડે છે. તમારા પ્રત્યે લાગણીનો આવિભાવ થતાં તમને બે બોલમાં સમજાવ્યા છે.”

મંત્રીના બોધ વખતે શેઠનું ચિત્ત પેલી ચંચળ ચતુરાના ચળકતા આળામાં ચોટેલું હતું, તેથી તેમાંનો એક શબ્દ પણ તેના અંતરમાં ઉતરી શક્યો નહિ. એ મોહિનીના મોહબાણથી તેનું હૃદય ઘવાઈ ગયું હતું. તેને અનંગનો અંધાપો લાગ્યો હતો. છતી આંખે તે આંધળો બન્યો અને છતે કાને બહેરો બન્યો હતો, એ તરૂણીની તાલાવેલીના તાનમાં તે ગુલતાન બન્યો હતો પોતાની કુલીનતાનું તેને લાન ન હતું. અહો ! આ કામનો અંધાપો તે કેવા પ્રકારનો ? જાત્યંધ અને મદોન્મત્ત જેમ જેમ શકતો નથી તથા અર્થી જેમ દોષને દેખી ન શકે, તેમ કામાંન્ધ પુરૂષ પણ છતી આંખે આંધ બની જાય છે. કહ્યું છે કે—

દિવા પश्यति नो घूकः
काको नक्तं न पश्यति ।

(૧૬૫)

अपूर्वः कोऽपि कामान्धो,
दिवा नक्तं न पश्यति ”

એટલે—દિવસે ઘુવડ જોઈ શકતો નથી અને રાતે કાગડો જોઈ શકતો નથી. પણ અહો ! કામાન્ધ તો કેઈ અપૂર્વજ લાગે છે કે દિવસ કે રાત્રી જોઈ શકતો જ નથી.

રમાણીના રૂપ રંગમાં રક્ત થયેલ પુરૂષ તે વખતે પોતાનો પુરૂષાર્થ જોઈ જોસે છે. મતિની ગતિ તેની અટકી પડે છે અને બુદ્ધિ ખેર ભારી જાય છે. સાશસારના વિચારથી તે વિમુગ્ધ થાય છે. કહ્યું છે કે—

“ नापरः कुनयादाधि-
व्याधिर्नान्यः क्षयामयात् ।
नान्धः सेवकतो दुःखी,
नान्यः कामुकतोऽन्धलः ”

એટલે—અન્યાય સમાન બીજો આધિ નથી, ક્ષયરોગ સમાન બીજો વ્યાધિ નથી, સેવક કરતાં બીજો કોઈ દુઃખી નથી અને કામી કરતાં અન્ય કોઈ આધજો નથી.

અહો જ્યાં સુધી શરીરમાં કામાન્ધિ જાયત થતો નથી. ત્યાં સુધીજ પાંડેતાઈ કુલીનતા વિવેક અને મોટાઈ કાયમ રહેવા પામે છે. પણ મનમથનો માર પડતાં એવા ગુણો ખેદાન મેદાન થઈ જાય છે. તે વખતે ઉચિત કે અનુચિતનો વિચાર કરવો વસમો થઈ પડે છે. કહ્યું છે કે—

“ किमु कुवलयनेत्राः सन्ति नो नाकनार्य-
स्त्रिदशपतिरहल्यां तापसीं यत्सिषेवे ।
हृदयतृणकुटीरे दीप्यमाने स्मराग्ना-
वुचितमनुचितं वावेत्तिकः पंडितोऽपि ”

એટલે—સ્વર્ગમાં દેવાંગનાઓની શું ખોટ પડી હતી કે ઈંદ્ર અહલ્યા તાપસીનું સેવન કર્યું? અહો! જ્યારે હૃદયરૂપ પર્ણકુટીમાં કામાગ્નિ પૂરજોસમાં પ્રગટી નીકળે છે, ત્યારે પાંડિતાઈને પાટલે એસનાર પણ કોઈ ઉચિત કે અનુચિતના વિચારથી વેગળો થઈ એસે છે.

અરે! સામાન્ય પુરૂષો પાસે તો એ મહારૂઢવજ દેવે પાણી બરાવ્યું અને પેતાની સેના જે વનિતાવર્ગ, તેના દાસ બનાવી દીધા, પરતુ પ્રકૃતાનો પોટલો ઉપાડનાર એવા હરિ હરાદિક પણ એની મોહબળથી ક્યાં બચી શક્યા છે? એક કવિએ કુસુમાયુધને નમસ્કાર કરતાં કહી બતાવ્યું છે કે—

“ શુંભુસ્વયંભુહરયો હરિણેક્ષણાનાં,
યેનાક્રિયન્ત સતતં ગૃહકર્મદાસાઃ ।

વાચામગોચર ચરિત્રપવિત્રિતાય

તસ્મૈ નમો બલવતે કુસુમાયુધાય ” ॥

અહો! બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશ્વરને દયિતાઓના દાસ બનાવીને જેણે સતત ગૃહકર્મ કરાવ્યું, એ વાણીને અગોચર ચરિત્રયુક્ત એવાં તે બલિષ્ઠ કુસુમાયુધ-કામદેવને નમસ્કાર થાઓ.

એ મદનની મસ્તાનીમાં મસ્ત બનેલ તે શ્રીપતિ શેઠ પેલી મોહિનીના મોહમંત્રની માળા ફેરવી રહ્યો હતો. પોતાના શબ્દોની શેઠને કેવી અસર થાય છે, તે જાણવાને મંત્રીની ઈચ્છા ના હતી. એટલે તરતજ પોતાના કામે લાગ્યો. શેઠ પણ પોતાને જોઈતી હતી રકમ લઈને વેશ્યાના વાસસ્થાનમાં જઈ વિવિધ વિલાસ કરવા લાગ્યો.

શેઠની તાલાવેલીથી મોહિનીના જાણવામાં આવી ગયું કે—‘ શેઠ હવે મદનની મસ્તીમાં ગાંડોતૂર બન્યો છે. ’ એમ ધારીને તે ચિંતવવા લાગી કે—“આના જેવો લક્ષ્મીનો લાડકવાયો

શેઠ ક્યાં મને મળવાનો હતો ? એ અત્યારે મારી આજ્ઞા ઉઠાવવાને એક પગે ઉભો રહે છે. માટે આવેલ સમયનો લાભ લઈ લેવો ઉચિત છે. આજે શેઠ મને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે તેમ છે, પણ હું તો તેને હુળવે હુળવે ઠાતરી ખાઈશ તોજ ઠીક પડશે. મારે એને બનાવટી પ્રેમથી પરવશ કરવો. મારે વેશ્યાને સાચો પ્રેમ સંઘરવો શા કામનો ? કારણ કે—

“ દાક્ષિણ્યં વણિજાં પ્રેમ,

વેશ્યાનામમૃતં વિષમ્ ” ॥

એટલે-વેપારીઓને દાક્ષિણ્ય અને વેશ્યાઓને પ્રેમ એ અમૃત છતાં તેમને વિષ સમાન છે.

મારે ક્યાં એની સાથે આખા ભવનો સંબંધ સાંધવો છે ? બસ, લક્ષ્મીની લાલચથી મારે તેને રાજી રાખવો અને જેમ બને તેમ પૈસા પડાવવા-એ એકજ માર્ગ નિશાન છે. વેશ્યાને આવો શિકાર વારંવાર મળવો મૂશ્કેલ છે. વાહરે ! શેઠ ! તુ પણ મને પૂર્વ જન્મનો દેવાદાર ઠીક મળી ગયો છે હું મોહિની છું. એટલે હુનીયાને જો મોહ ન પમાડું, તો મારું નામજ નકામું છે.”

મોહિનીના આ વિચર સાભાગીને તેની અકા બહુજ રાજી થઈ અને તેને વારંવાર શાખાશી આપવા લાગી.

“ શેઠજી ! તમે મને વચન આપ્યું છે કે હું તારું જીવંતી બરતું દગદર ફેડી નાખીશ. ’ શુ’ એ વાત તમે ભૂલી ગયા ? મોહિનીએ એકવાર બનાવટી પ્રેમ બતાવતાં શેઠને કહ્યું.

‘ નહિ વહાલી ! તારી ઉપરાંત મારે શું છે ? બસ, તુંજ એક મારા મનોમંદિરની દેવી છે. અહીં હવે દેવસેાક્તની દેવાંગના ઓને કે પાતાલની પ્રેમદાઓને સ્થાન મળે તેમ નથી. શેઠ મોહમુગ્ધ થઈને બોલ્યો.

‘ ધન્ય છે ! ધન્ય છે !! આપ જેવા મારા શિરતાજ છતાં મારે એક તલભાર પણ કાળજી શા માટે રાખવી જોઈએ ?

બસ, તમે મારા અને હું તમારી !! હવે આ હૃદયભુવનમાં અન્ય પુરૂષની પ્રતિમા દાખલ થઈ શકે તેમ નથી ' મોહિનીએ પણ પોતાનો મંત્ર ચલાવ્યો.

‘વાહ રે ! મારી પ્રેમની પ્રતિમા ! તારો એક એક શબ્દ મારા કલ્પેન્દ્રમાં કોતરાઈ બંધ છે, એમ કહીને શેઠે તેને પોતાના બાહુ બંધનમાં લઈને તેના ગોરા ગાલપર એક મીઠું ચુંબન લીધું. એ ચુંબનની ચટકથી શેઠના શરીરમાં મદનનો મદ વ્યાપી ગયો એ મદમાં તેને પોતાનું ભાન ન રહ્યું અને તેથી એ ઘડીવાર સુધી તેણે એ મોહિનીની મનોહર મુર્તિને પોતાના બાહુ પાશમાં જ પકડી રાખી. મન્મથની ગરમી ઉતરી ગયા પછી તેનું હૃદય કંઈક સાવધ થયું. ત્યારે તે યોચ્યોકે— ‘અરે ! મોહિની ! આજ તો તેં અજબ મોહિની લગાડી. તું મારા ભુજ-પાશમાં છતાં બાણે મને મજબુત બાંધી લીધો હોય એમ લાગે છે.

મોહિની—‘ શેઠ ! પ્રેમ એ મનુષ્ય ભૂમિમાં ઉતરી આવેલ સ્વર્ગીય અમૃત છે. જુઓ, જગતમાં પ્રેમથી પતંગ પોતાના પ્રાણ અગ્નિને અપણુ ઝરે છે. મધુકર બંધનમાં પડે છે અને મૃગલા સંગીતનો લગનીનાં લાગીને દેહતુ બલિદાન આપે છે. શેઠ ! આ બંધી પ્રેમની લીલા છે. તમે અને હું એ પ્રેમની પ્રસાદીથી જ આનંદ અનુભવીએ છીએ. બસ, હનીયામાં સુખનું મૂળ પ્રેમજ છે.’

શેઠ—‘મોહિની ! બહાલી મોહિની ! વિધાતાએ વનિતાઓમાં કોણ બાણે એવો કોઈ મોહમંત્ર મુકી દીધેલ છે કે પુરૂષ તેના પાશમાં આવતાં પાણી પાણી થઈ બંધ છે અરે ! તેને આધીન થઈને દાસ બની જાય છે.’

એ પ્રમાણે મન્મથના મારથી ઘાયલ થયેલ શ્રીપતિ શેઠ, મોહિનીને મ્હોં માગ્યા પૈસા આપતો અને તેની સાથે ભોગવિલાસ કરવા લાગ્યો. મોહનાએ પણ ચાગાની ચટકથી

તેની પાસેથી પૈસા પડાવવાની કંઈ બાકી ન રાખી.

એમ કરતાં મોહિનીની લાલચ વધતી ગઈ શેઠ જો કે તેના પર ખુશ ખુશ હતો. છતાં પોતાના વાણેાતર મંત્રી તરફથી તેને વારંવાર એવી સૂચના મળવા લાગી કે—‘ધનનો હુદ ઉપરાંત કુમાર્ગે વ્યય થાય છે. તમને તેની દરકાર નથી, પણ મને તે મેળવવાની કાલજી થઈ પડી છે. વેપારી વર્ગમાં તમારી આબરૂ નરમ પડતી જાય છે. જો કે હજી હું જેમ તેમ ચલાવું છું પણ તેમ લાંબો વખત ચાલી શકશે નહિ.

આવા દબાણથી શેઠનું જોર નરમ પડ્યું. તેથી મોહિનીને મનમાનતી રકમ મળવામાં બાકી આવવા લાગી. એટલે તપાસ કરતાં મોહિનીના જાણવામાં આવ્યું કે—‘વાણેાતરનાં દબાણથી આ બધું થવા પામ્યું છે’ આથી એકવાર તેણે શેઠને બોલાવીને કહ્યું—‘શેઠ! તમારો પ્રેમ હવે કંઈક પાતળો પડી ગયો લાગે છે. હમણા કેટલાક વખતથી મારી માગણીનો જોઈએ તેવો અમલ થઈ શકતો નથી ખરેખર! વિધાતાએ પુરૂષોમાં ક્ષણિક પ્રેમ મુકયો લાગે છે, નહિ તો તમે આટલા વખતમાં આમ ફરી ન જાઓ.

મોહિનીના આ શબ્દોએ શેઠના ચિત્તને જો કે ચક્રોળે ચડાવી દીધું પણ વાણેાતરની સખત સૂચના તરતજ તેના અંતરમાં ઉભી થઈ ગઈ એટલે તે લાચાર થઈને બોલ્યો—‘મોહિની! તારે માટે અંતરનો પ્રેમ કંઈ પણ એછો થયો નથી. પણ અત્યારે મારે પેલા વાણેાતરના વચનથી દબાઈને ચાલવું પડે છે. મોહિની! જુદાલી મોહિની તું એવા અઘટતા બોલથ મારા હૃદયને ક્ષુદ્ર ન બનાવ તારા માટે તો હું પ્રાણ પાથરવા તૈયાર છું.

મોહિની—‘વાણેાતર તમારો એક નોકર ગણાય, છતાં તે તમારા કદા પ્રમાણે ન ચાલતાં ઉલટો તમને દેખાવે—એ પણ એક આશ્ચર્યની વાત છે!’

શેઠ—‘ પ્રિયતમા તે જ્યારથી માડું કામ કરવા ઓળ્યો છે ત્યારથી તેણે મારી તમામ કાળજી દૂર કરી છે. વળી વેપારમાં પણ તે અણુધાર્યો એટલો બધો લાભ મેળવે છે કે તેનું કામ મારાથી કે બીજા કોઈ વાણીતરથી ન બની શકે. જો તેનું માન ન બળવું અને અત્યારેજ તે ચાલતો થાય, તો મારે બધા લાભ ગુમાવવાનોજ વખત આવે. વળી તે કાંઈ પગાર કે ધનની લાલચથી માડું કામ કરતો નથી. તે શા કારણથી માડું કામ ચલાવ્યા કરે છે, તે હું પણ સમજી શકતો નથી. તે એક નિલોભી માણસ છે અને તેથી તેના પર મારે એટલો બધો વિશ્વાસ બેસી ગયો છે કે તેવો વિશ્વાસપાત્ર માણસ અત્યાર સુધી મને કોઈ મળ્યોજ નથી.

શેઠના વિવેચનથી મોહિની સમજી ગઈ કે—‘શેઠની લગામ વાણીતરના હાથમાં છે’ એટલે તેણે વિચાર કર્યો કે— એ વાણીતરને જો હું મારી મોહબળમાં સપડાવું, તેને શુંગાર રસના સરોવરમાં નાક સુધી નિમગ્ન કરું. પંચ બાણના પુષ્પબાણથી તેને ઘાયલ કરું અને મારા લલિત લાવણ્યની લીલામાં તેને મુગ્ધ બનાવું, એટલે મારી લક્ષ્મીનો માર્ગ મોકળો થાય. તે વિના આ મોહિનીનું મનગમતું કામ થવાનું નથી. શેઠ પોતે જ્યારે મારી તાલાવેલીમાં ગાંડોતૂર બની ગયો, તો એના વાણીતરનો શો ભારકે મારા મોહ મંત્રથી તે મુગ્ધ ન બને? મોહની અરે! મદોને બાયલા બનાવનાર ચમત્કારિક માયા! બસ, આ તારે માટે એક બીજો શિકાર ઉભો થયો છે.

એ પ્રમાણે મોહિની મનોરથની માળા ફેરવી રહી હતી. એવામાં અચાનક તેની વિચાર માળાને આ આઘાત લાગવાનું કારણ તે કંઈ પણ કલ્પી શકી નહિ. તેના મગરૂરી ભરેલા વિચારોમાં જાણે નિર્બંધતા આવી ગઈ હોય, તેમ તેના પૂર્વના ચળકતા ઉત્સાહનો ભંગ થયો. પોતે રતિ સમાન રૂપવતી અને

લક્ષ્મી સમાન લાવણ્યવતી છતાં આ કામ સાધવામાં તેના અતરને ગેળી આઘાત લાગ્યો. તે છતાં પોતે પોતાને હિમ્મત આપતાં તે પુનઃ વિચારના તરંગોપર આવી—

“ અરે ! આટલા વખતથી શેઠ મારી મોહબળમાં ફસાયો છે, છતાં એ વાણીતર એકવાર મારા આંગણે પગ મૂકવા પણ આવ્યો નથી. ઘણા એવા દૃઢ પુરૂષો હોય છે કે પાતાળની પદમણ્ણીઓ પણ તેમની પાસે પાષાણની પૂતળીઓ જેવી બની જાય છે. અર્થાત તેમના રૂપ, રંગ કે હાવભાવ, તેઓને અંશમાત્ર પણ અસર કરી શકતા નથી. એવા પુરૂષો માંહેલો તો આ વાણીતર નહિ હોય ? હા, પણ એ ગમે તેવો હોય પણ મારા જેવી મદમસ્ત માનિનીના મેહુબાણથી તે ધાયલ થયા વિના રહેશે ? પૂર્વે મોટા મોટા ઋષિઓ બિચારા, રમણીય રમણીઓના રતિ વિલાસના ગુલામ બનીને તેમની પાસે હાથ જોડી એક પગે ઉભા રહ્યા. વિદ્યાતાએ જો એ માનિનીની મોહિની મૂર્તિ ન બનાવી હોત. તો બસ, પુરૂષો પોતાની મગરૂરીનો દાવો કરી શકત. પણ આ તો કામિનીના કટાક્ષ લાગ્યા કે ત્યાંજ નરમ ઘેંસ ! કારણ કે—

યથાઽગ્નિસં નિધાનેન
લાક્ષાદ્રવ્યં વિલીયતે ।
ધીરોઽપિ કૃશકાયોઽપિ
તથા સ્ત્રીસન્નિધૌ નરઃ ॥

એટલે-જેમ લાક્ષા દ્રવ્ય (લાખ) અગ્નિના સંગે ઓગળી જાય છે, તેમ ધીર કે કૃશ (દુર્બળ) પુરૂષ પણ સ્ત્રીના સહવાસમાં આવતાં કામાતુર બન્યા વિના રહેતો નથી.

અહા ! આમાં સ્ત્રી બલિતનું કેટલું બધું ગૌરવ વર્ણવેલું છે ? દુનીયા તરફ નજર નાખતાં પણ ખરેખર ! એમજ દેખાય છે

(૧૭૨)

અરે ! પ્રેમદા પુરૂષને ગમે તેવા ઉંડા ખાડામાં ઉતારતી હોય,
છતાં તે રાજી રાજી થઈ રહે છે. કહ્યું છે કે—

નરઃ સવિભ્રમસ્ત્રીભિઃ

સ્વાદ્યમાનોઽપિ હૃષ્યતિ ।

અસિર્ભવતિ તેજસ્વો

ઘૃષ્યમાનોઽપિ શાળયા ” ॥

એટલે—વિલાસયુક્ત વનિતાઓ પુરૂષને હળવે હળવે કોતરી
ખાય છે, છતાં તે હર્ષિત થઈને મનમાં મલકાય છે. કારણ કે
શરાણુથી ઘસાયા છતાં તરવાર તેજદાર થાય છે.

અહો ! એક કવિએ તો વળી તે કરતાં પણ વધારે સ્ત્રીઓનું
ગૌરવ ગાયું છે—

“ઉન્નયમાણા અસ્થલિઅ

પરાક્રમા સુપંડિઆવિ ગુણકલિઆ ।

મહિલાર્હિ અંગુલીસુ અ

નચ્ચાવિજ્જંતિ તેવિનરા ॥

અહો ! જે જગતમાં માન મરતબો પામીને મોટા થયા હોય
જેમનું પરાક્રમ ક્યાં પણ સ્થલના ન પામ્યું હોય, જેઓ
પૃથ્વીપર પાંડિતો તરીકે પંકાયા હોય અને ગુણવંતોમાં જેમની
ગણના થતી હોય, તેવા પુરૂષોને પણ પ્રેમદાઓ પોતાની
આંગળીઓપર નચાવે છે.

બસ, એ ગમે તેવો હોય, પણ તેને એકવાર મારા બાહુ
બંધનમાં લઈ, શૃંગાર રસનો સ્વાદ ચખાડીને તેને મારા
સુખક્રમળનો મધુકર બનાવીશ. મદોન્મત્ત મોહિની ! એમ
કરવાથીજ તારો એટો પાર થશે. તારા પાસા પોખાર પડશે,
બસ, આજે એજ શિકાર કરીને મારા મનોરથની માળા
પૂર્ણ કરું.”

એમ મનમાં નિશ્ચય કરી તરતજ તે શણગાર સજવા લાગી અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવું તેનું લલાટ ચળકતું હતું. શેષનાગને શરમાવે તેવા તેના કાળા કેશની વેણી શોભતી હતી. કમળ સમાન તેના મુખમાં નેત્રોએ જાણે બ્રમરનું સ્થાન લીધું હોય તેમ લાગતું હતું. કામદેવના ધનુષ્ય સમાન તેની બ્રહ્મી ભાસતી હતી. તેના ગોરા ગાલને ગજના ગંડસ્થળની ઉપમા ઘટતી ન હતી. તેના હોઠ બિંબદળ જેવા રક્ત હતા, છતાં કામી જનોને તેમાં અમૃતનો આભાસ થતો હતો. તેનો કંઠ જરા ઉંચાઈ અને આભૂષણોથી વિશેષ શોભતો હતો. કનકના કમળ જેવા તેના બે કઠિન સ્તન, કામદેવના કીડા પર્વત જેવા લાગતા હતા. તેની કટીનો ભાગ, સિંહના મધ્ય ભાગની બરાબરી કરતો હતો. તેના ભારે નિતંબ, રતિ અને પ્રીતિના બે સિંહાસન સમાન લાગતા હતા. અને તેના સાથળ, કઠલી સ્તંભને થંભાવે તેવું હતા. એકંદર તેના લાવણ્યમય અવયવો અને આભૂષણોથી અલંકૃત થતાં તે મોહિની એક પુષ્પિત થયેલ લતા સમાન શોભવા લાગી. વિવિધ કીમતી અલંકારોએ તેને રંભા કરતાં પણ અધિક રૂપવતી બનાવી દીધી હતી.

રાત્રિનો સમય થતાં ચંદ્રમાએ જ્યારે પોતાની ચાંદનીરૂપ આછી ચાદર પૃથ્વીપર પાથરી દીધી હતી. કામી જનો પોતાની કોમલાંગી કામિનીઓ સાથે ચાંદનીના ચળકાટમાં વિલાસની વાતો કરી રહ્યા હતા. આકાશ સ્વચ્છ છતાં તારાઓ છુપાઈને કામી જનોની કામ ચેષ્ટા જોતા હતા. નિશ્ચિયંત અને વ્યવસાયી જનો મીઠી નિદ્રાની ગોદમાં પડેલા હતા. કોઈ કોઈ સ્થળે લોકોના શબ્દો સંભળાતા હતા. આ વખતે પોતાની સખીને ત્યાં જવાનું શેઠને ખાનુ બતાવીને એક પોતાની દાસી સાથે મોહિની મંત્રીન એકાંત થસને આવી.

મંત્રી વેપારના વિચાર કરતો ઝેઠો હતો. એવામાં અચાનક નાજનીના નુપૂરનો અવાજ સાંભળાયો તરતજ તે ઉભો થયો. તેવામાં તો મોહિની તેના મકાનમાં દાખલ થઈ ગઈ. તેની ચાક્ર અને ચટક મટકથી મંત્રીએ તેને વેશ્યા સમજી લીધી. પોતાની દાસીને બારણે ઉભી રાખી અંદર દાખલ થતાં મંત્રીને મસ્તક નમાવીને તે એક તરફ ઉભી રહી. મંત્રીએ તરતજ પ્રશ્ન કર્યો—‘તમે કોણ છે, અને અહીં શા પ્રયોજનને આવ્યા છો? કુલીન કાંતા પર પુરૂષની સાથે કદાપિ એકાંતનો પ્રસંગ ન લે. એ મર્યાદાનો અનાદર કરતાં તમે તમારા કુળને કહી દીધું છે.

મોહિની—‘શિરદાર પ્રેમની તરસી આ તરૂણી આપની પાસે પ્રેમની શિક્ષા માગવા આવી છે.

મંત્રી—‘અરે! પૂર્વના પરિચય વિના એકાએક પ્રેમની માગણી કરનાર તું કોઈ કપટી કામિની લાગે છે.’

મોહિની—‘નામદાર! આપ ગુસ્સે ન થાઓ હું જોકે વ્યવહારની દૃષ્ટિએ વેશ્યાવૃત્તિમાં જીવન ગાળું છું. છતાં ગમે તેવા હલકા પુરૂષની સાથે કામચેષ્ટા કરીને મેં મારી જીંદગી બગાડી નથી.

મંત્રી—‘અરે! પણ વેશ્યા પ્રેમની તરસી થાય, તે ‘ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ’ તમે માત્ર મારા શેઠને સપડાવ્યો છે, એટલુંજ બસ છે.’

એમ કહીને મંત્રી ક્ષણભર મૌન રહ્યો. આ વખતે વેશ્યાએ વિકારજનક કેટલાક ચાળા ચાલુ કર્યાં. તે હાથ ઉંચા કરી પોતાની કાળી નાગણુ જેવી વેણી બાંધતાં સ્તન બતાવવા લાગી, અંગ મરડવા લાગી, વારંવાર પોતાની અણ્ણિયારી આંખે કટાક્ષ પાત કરવા લાગી, કંચુકીની કસ બાંધતાં તે પોતાના નિર્તાબ અને જઘનનો ભાગ બતાવવા લાગી. આવી તેની અસભ્ય ચેષ્ટા જોતાં મંત્રીથી ઓલ્યા વિના રહેવાયું નહિ. તરતજ તે તિરસ્કાર બતાવતાં ઓલ્યા.

(૧૭૫)

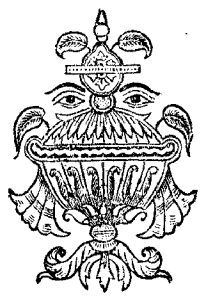
“ અરે ! મહામાતી માનિની ! કામની કુચ્છેટાથી કમનશીળ બની ગયેલી કુલટા ! હું પરસ્ત્રીના પડછાયાને પણ અડકતો નથી. ઈંદ્ર કદાચ પોતાની આસરા મોકલે, તો પણ હું તેને પાષાણની પૂતળીજ સમજી લઉં પર પ્રમદાના પાશમાં પડનાર પુરૂષ કેવી અધમ અવસ્થા ભોગવે છે, તે હું સારી પેઠે બાણું છું. તારા ચાળાની ચતુરાઈ અહીં નકામી છે. પરંતુ ગમનથી પરમાધામીને વશ થતાં કેવી વિટંબના ભોગવવી પડે છે, તે વાક્ય મારા સ્મરણમાં છે—

“ ભરકળે દેવદંવ્યસ્સ, પરિત્થી ગમણેણ ચ ।
સત્તમં નરયં જંતિ, સત્તવારા ય ગોયમા ” ॥

એટલે—દેવદંવ્યનું ભક્ષણ કરવાથી હે ગોચમ ! સાત વાર સાતમી નરકે જવું પડે છે.

માટે હે નિર્લબ્ધ નારી તું તારે રસ્તે ચાલી જા. સિંહને છંછેડવામાં સાર નહિ નીકળે.”

મંત્રીના આવા અનાદરથી મોહિનીના મુખપર કંઈક નિરાશાની શ્યામતા છવાઈ ગઈ તેના મનોરથની માળા અચાનક તૂટી ગઈ એટલે કંઈ પણ ન બોલતાં તે તરત પાછી વળી અને એટ પામતી તે પોતાના ઘરે પહોંચી ગઈ.

(૧૭૬)

પ્રકરણ ૧૦ મું.

—:૦:—

આફતનો આંચકો.

“ ન સ પ્રકારઃ કોઽપ્યસ્તિ,
યેનેયં ભવિતવ્યતા ।
છાયેવ નિજદેહસ્ય,
લંઘ્યતે જાતુ જન્તુભિઃ ” ॥

હો ! એવો કોઈ મંત્ર તંત્રનો એકે પ્રકાર નથી કે જેનાથી પ્રાણીઓ પોતાના દેહની છાયાની જેમ કોઈ રીતે ભવિતવ્યતાને ભેદી શકે, અર્થાત્ તે ઓળંગાય તેવી નથી.

એકદા પુરંદર રાજ્ય અંધારી રાતે શ્યામ વેશ પહેરીને નગર ચર્ચા જોવા નીકળ્યો. એક પ્રહર રાત્રિ વ્યતીત થઈ હતી કેટલાક નિશ્ચિંત લોકો ઘસઘસાટ નિદ્રા લેતા હતા. છતાં ઘણે ઠેકાણે લોકોની વાતો સંભળાતી હતી. કેટલાક ચિંતાતુર લોકો પોતાના દુઃખની વાતો આપસમાં કરતા હતા. આ વરસ દુષ્કાળનો હોવાથી ધંધા રોજગાર વિના કૈંક ગરીબ મનુષ્યો ચિંતાને ચક્રોળે ચડ્યા હતા. ખેતીવાડીનું કામ ન હોવાથી આજે હજારો ગરીબોને આવતા દિવસના ગુજરાન માટે કાળજી

થતી હતી. રાજા પણ ખાસ પ્રબળની દાઝથીજ આજે તેના દુઃખડાં સાંભળવા નીકળી પડ્યો હતો, અને પોતાનાથી બની શકે તો તે દુઃખ ટાળવાની પણ તે ઉમેદ ધરાવતો હતો. પ્રબળના સુખેજ તે પોતાને સુખી સમજતો હતો. પ્રબળ દુઃખના શેઠડાં શેતી હોય અને રાજા પોતાના અંતઃપુરમાં આનંદ કરતો હોય—એ રાજાની પ્રબળ તરફની બેદરકારીને તે તિરસ્કારતો હતો.

‘નાથ! આવતી કાલે ખાવાને ઘરમાં ધાન નથી, તેમ પૈસાની સગવડ પણ નથી, તો ગુજરાન ચાલે તેવો કંઈ ધંધો શોધી કહાડો. આપણે તો કદાચ એક વખત કાચું કેરું ખાઈને પણ ચલાવી લેશું, પણ આ નાના બાળકોને પેટ પુરતું આખ્યા વીના કંઈ ચાલશે? એક ગરીબ સ્ત્રીએ પોતાના પતિને કહ્યું.

‘પ્રિયા! તારું કહેવું સત્ય છે, પણ હાલમાં ડુંકાળને લીધે બહારના ગરીબ લોકો ઘણા આવી ગયા છે, તેથી ઘણાને તો મજુરીનું કામજ હાથ લાગતું નથી વળી તે એટલું બધું સસ્તું થઈ ગયું છે કે એક માણસ આખો દિવસ કામ કરે તો તે પોતાના પેટ પુરતુંજ માંડ પેદા કરી શકે તેથી મને તે કશું સુજતુંજ નથી.. પુરૂષે નિરાશા બતાવી.

ત્યારે શું ભીખ માંગવાનો ધંધો હાથ ધરીશું ?

‘અરે! ના, ના, ઘર ઘર ભટકીને ભીખ માગવી એ મોટામાં મોટી નીચતા છે.’

‘સાચું, પણ લાંઘણ કરવી કંઈ પાલવશે? છોકરાઓની અરરાટ્ટી ગેળી ગોળા જેવી ષાગ્યા કરે છે.’

‘અહા! હુમણા કોઈ એવો નવીન ધંધો પણ ચાલુ થતો નથી, કે જ્યાં મજુરી કરીને બાળકોને બચાવીએ.’

‘અરે! આ બાળકો તો બિચારા દરરોજ હુમળા બનતા જાય છે. તેમને એકવાર માંડ ખાવાનું આપી શકુ છું.’

‘ અહા ! આ મારી સ્ત્રી માંદી પડી છે, તેને દવા તો દૂર રહી પણ કાંઈ મળવી મુશ્કેલ થઈ પડી છે, અરે રે કામ વિના ક્યાં જઈએ અને શું કરીએ ? ’

આ મારી ઐરી બિચારી હજી હમણાજ સુવાવડમાંથી ઉઠી છે. તેનું બચ્ચું નાનું છે ખાવા ધાનના સાંસા છે. તેથી ધાવણવિના તે બિચારું પુષ્પ કરમાય છે.

‘ અરે ! આ મારા વૃદ્ધ માળાપની સેવા તે હું શી રીતે કરું ? ધંધા વિના ક્યાં જઈને માથું ફેાડું ? અહા ! કેવો વસમો વખત આવ્યો છે ? ’

એ પ્રમાણે શેરીએ શેરીએ ફરતાં, ગરીબોના ઝુંપડામાં થતી ચચા રાત્રના સાંજળવામાં આવી તેથી તેના અંતરમાં દયા ઉભરાઈ આવી. તરતજ તે પાછો વળ્યો અને પોતાના એકાંત ભવનમાં આવીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“ અહા ! હું કેટલો બધો પ્રમાદી કે પ્રબ્ધ આટલી બધી પીડાય છે, છતાં તેના હુઃખ ટાળી શકતો નથી. જો પ્રબ્ધને આમ પીડાતી જોઈને તેના સંકટો શમાવી ન શકું તો હું પ્રબ્ધપાલના પદને લાયક જ ન ગણાઉં પ્રબ્ધનું પાલન કરવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરવી એજ રાજાઓનું રાજત્વ છે. કહ્યું છે કે—

“ इदमेव नरेन्द्राणां,
स्वर्गद्वारमनर्गलम् ।
यदात्मनः प्रतिज्ञा च,
प्रजा च परिपाल्यते ”

એટલે—રાજાઓનું એજ સ્વર્ગદ્વાર કહેવાય છે કે પ્રબ્ધને પુત્રવત્ સંભાળવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરવી.

પ્રબ્ધના સંકટ સમયે સુખની ઇચ્છા ધરાવનાર અથાત વૈભવમાં લુપ્થ રહી પ્રબ્ધની સામેન જોનર રાજા મહાપ.પી કહે-

(૧૭૯)

વાયછે. જેમ ધર્મનો છઠો ભાગ રાજાને મળે છે, તેમ પોતાની ફરજ ન બજાવનાર અવની પાલને અધર્મનો છઠો ભાગ પણ મળતો રહે છે. રાજનીતિમાં જણાવ્યું છે કે—

“ પ્રજાનાં ધર્મઠકાગો,
રાજા ભવચિ રક્ષિતુઃ ।
અધમદિપિ ષઢકાગો
જાયતે યો ન રક્ષતિ ” ॥

એટલે—રક્ષણ કરનાર રાજાને પ્રજાના ધર્મનો છઠો ભાગ મળે છે, પરંતુ રક્ષણરૂપ પોતાનો ધર્મ જે તે ન બજાવે, તો પ્રજાના અધર્મનો છઠો ભાગ પણ તેને મળે છે.

પ્રજા અત્યારે કેવી ગિથતિ ભોગવે છે ? તેને કેવા સાધનોની જરૂર છે ? ક્યા કરનો યોજે તેને વધારે પડતો થશે ? ખેડુત વર્ગ સુખી છે કે કેમ ? અધિકારીઓ અધવચ અન્યાય કરીને પ્રજાને સતાવતા તો નથી ? તેને બરાબર ન્યાય મળે છે કે નહિ ?

પ્રજા મને રૂઢાય છે કે કેમ ? મારા અપવાદ તો નથી યોલતી ? આ બધી બાબતોનો રાજાને વિચાર કરવાનો હોય છે. રાજાની જેટલી ઉંચી પદવી છે તેટલીજ તેનાપર મોટી જવાબદારી રહેલી છે. કારણ કે—

“ રાજા બન્ધુરબન્ધૂનાં,
રાજા ચક્ષુર ચક્ષુષામ્ ।
રાજા પિતા ચ માતાચ
સર્વેષાં ન્યાયવત્તિનિમ્ ” ॥

એટલે—જેઓ શરણુ રહિત હોય, તેમનું શરણુ રાજા છે. ચક્ષુ રહિતને માટે રાજા નેત્રરૂપ છે તથા ન્યાયમાર્ગે ચાલનારા સર્વ કોઈને માટે રાજા માતૃપિતા સમાન છે.

પ્રજ્ઞને કરના યોગ્યથી ગમે તેમ દયાવીને પોતાના ભંડારની વૃદ્ધિ કરવી અને વખત આવે ત્યારે પણ તે તીજેરીના તાળા બંધજ રાખવાં-એવા સ્વ.થી રાજ પ્રત્યે પ્રજ્ઞનો પ્રેમ ભાવ વધતો નથી અને પ્રજ્ઞના આશોર્વાદ ન મેળવનાર નરપતિ છેવટે પાયમાલ થાય છે. છે. રાજનીતિમાં કહી બતાવેલ છે કે—

“ પ્રજાનાં પાલનં શસ્યં,
સ્વર્ગકોશસ્ય વ ધર્મનમ્ ।
પીડનં ધર્મનાશાય,
પાપા યાયશસે સ્થિતમ્ ” ॥

એટલે—પ્રજ્ઞને પ્રીતિપૂર્વક પાળવાથી રાજના સ્વર્ગ કોશ (ભંડાર) માં વધારો થાય છે. પરંતુ તેને સતાવવાથી ધર્મનો નાશ, પાપ અને અપજ્ઞ ઉપસ્થિત થાય છે.

પ્રજ્ઞની આખાદીમાંજ રાજની આખાદી સમાયેલી છે. જ્યાં કંગાલ પ્રજા હોય, ત્યાં રાજને પણ શુ મળી શકે. વૃક્ષનુ પોષણ કરવાથી જેમ મીઠાં ફળ મેળવી શકાય છે. તેમ પ્રજ્ઞના પોષણથી રાજ પોતાની આખાદીની આહુના સફળ કરી શકે છે. કહ્યું છે કે—

“ ફલાર્થી નૃપતિર્લોકાન,
પાલયેદ્યત્નમાસ્થિતઃ
દાનમાના દિતોયેન,
માલાકારોઽકુરાનિવ ” ॥

એટલે—ફળ ધનની ઇચ્છા રાખનાર રાજાએ લોકોને બહુજ યત્ન પૂર્વક સંભાળવા જોઈએ. માળી જેમ છોડવાને જળસિંચન કરી તેનાથી ફળ મેળવે છે. તેમ રાજાએ દાન, માનાદિકથી લોકોને સંતોષીને ઉદયની આશા રાખવી જોઈએ.

(૧૮૧)

આવી રાજનીતિની ઉપેક્ષા કરી પ્રજાનો અચાવ નહિ કરે, તો પછી મારે રાજ સિંહાસન પર બેસવું જ યોગ્ય નથી. જો હું જોઈ માણસોનું મારથી પોષણ ન થઈ શકે અગર ધનના લોભથી તેવા લોકોની હું દરકાર મૂકી દઉં, તો પોતાની ફરજ બજાવનાર એક સામાન્ય પુરુષ મારા કરતાં હું જ દરજ્જે સારો કારણ કે—

“ પરાક્રમેણ દાનેન,
રાજન્તે રાજનન્દનાઃ ।

એટલે—પરાક્રમ અને દાનથીજ રાજાઓ શોભા પામે છે. બસ, આવા વિષમ સમયમાં મારે પ્રજાની પૂરતી સંભાળ રાખવાની છે. એમ વિચાર પૂર્વક નિર્ણય કરીને પુનઃ તે પોતાને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો—

અરે ! પુરંદર ! બિચારા ગરીબ લોકો આવતી કાલના ગુજરાનની કાળજી કરતાં ઉજાગરા કરે અને તું રાજભવનમાં કુસુમ જેવા કોમળ પલંગમાં આરામ કરે ! પ્રજાનો પોતાના બહાલા બાળકોને બે વખત પૂરું ખાવાનું ન આપી શકતા હોય અને તું વિવિધ રસવતીનો સ્વાદ લઈને મગર થાય ! અરે ! પ્રજાપાલના નામને ધરાવનાર ! બસ, હવે તારા બજાવના દ્વાર ખુલા મૂકી દે, પ્રજા સુખી હશે તોજ તને સ્વર્ગીય સુખને સ્વાદ મળી શકશે. જે લક્ષ્મી દુઃખથી તપ્ત થતા જનોને શાંત કરવામાં ઉપયોગી ન થાય, તે ધન માટીના કરતાં પણ નકામું છે. કારણ કે—

“ ક્ષેત્ર રક્ષતિ ચંચા,
સૌધં લોલત્પટી કણાન્ રક્ષા ।
દન્તાત્ત તૃણં પ્રાણાન્,
નરેણકિં નિરુપકારેણ ” ॥

એટલે—ઓણું ક્ષેત્રની રક્ષા કરે છે. ધ્વજ મહેલની રક્ષા કરે છે, રાખ ધાનની રક્ષા કરે છે. અને દાંતે ચાવેલા તૃણ-ધાસ પ્રાણીને બચાવે છે, તો ઉપકાર વિનાનો પુરૂષ તે કરતાં પણ નકામો છે.

આહો ! એક કવિએ શેષનાગને ઉદ્દેશીને ઠીક કહ્યું છે—

યુક્તોઽસિ ભુવનમારે,
માવક્રાં કન્ધરાં કૃથાઃ શેષ ! ।
ત્વચ્ચયેકસ્મિન્ દુઃખિનિ,
સુખિતાનિ ભવન્તિ ભુવનિ ” ॥

એટલે—હો શેષનાગ ! પૃથ્વીનો ભાર ઉપાડવામાં તું નિયુક્ત થયેલ છે. માટે તારી ડોકને વાંકી વાળીશ નહિ, કારણ કે કદાચ તને એકને દુઃખ થતું હશે, પણ તારે લીધે જગત સુખી રહે છે.

અરે ! કદાચ મને ધનનો મોહ હોવાથી દિલમાં દુઃખ લાગશે, પણ પ્રજાજનો સુખી થશે—એજ મને મેટો લાભ છે. પ્રજા હોય તોજ રાજા છે, પ્રજા ન હોય તો રાજાની શી જરૂર હોય ? બસ, હવે તો મારે આ એક ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે પ્રજાપર સંકટ આવતાં મારી તીજ્ઞેરીનું ખારણું ઉઘાડી દેવું અને સંગ્રહ કરેલા ધનનો સદુપયોગ કરવો.

એ પ્રમાણે વિચારમાં ને વિચારમાં પ્રભાત થયું. સ્વિરાજ્ય ઉદ્યાચલના શિખરપર આવીને જગતને જગાડયું, પક્ષીઓ ચોતરફ કલાલેલ કરવા લાગ્યા. ભકત જનો ભકિતમાં જોડાયા, વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસનો ઘોષ કરવા લાગ્યા અને દાતારો દીન જનાને દાન આપવામાં સામેલ થયા આ વખતે એક વિદ્વાન પ્રામ્હણ નીચેનો શ્લોક જોલતો રાજમહેલ પાસેથી નીકળ્યો—

“ દાનેન શ્લાઘ્યતાં યાન્તિ,
પશુપાષાણપાદપાઃ ।

દાનમેવ ગુણઃ શ્લાઘ્યઃ,
કિમન્યર્ગુણકોટિભિઃ ” ॥

ગીતિ—

પશુ પાષણુને વૃક્ષા,
બુઝો જગતમાં દાને વખાણાયે;
એ સહગુણુની તોલે,
ખીજ કોટિ ગુણુ પણ નવ થાયે.

પ્રભાતના સમયે તે વિપ્ર ભૈરવીના આલાપમાં એ શ્લોક બોલતો જતો હતો. રાજા તે વખતે પૂર્વના વિચારમાં હતા. એવામાં એ શ્લોક કાને અથડાતાં તે તરત સાવધાન થઈ ગયો. પેલા પ્રામ્હણુને પણ ઉદ્દેશ પણ કેવળ રાજાને સાંભળાવવાનો હતો તેથી વરંવાર એક એક ચરણુ લલકારીને તે ભૈરવી રવાના કોમળ સ્વરથી ગાવા લાગ્યો. તેણે રાજા મહેલ આગળ પાંચ સાતવાર ગમનાગમન કર્યું, રાજાએ એ શ્લોક બરાબર સાંભળી લીધો એટલુંજ નહિ પણ તેણે પોતાના અંતરમાં પણ તે ઉતારી લીધો. આ શ્લોકથી રાજાના પૂર્વના વિચારોને પોષણ મળ્યું એટલે તેજ દિવસે તેણે એક જાહેર સભા અને તેમાં રાજ્યના તમામ અમલદારો ઉપરાંત પ્રજાના આગેવાનોને આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. તે વખતે અનાજના વેપારીઓને તો ખસ અમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. સભા ભરવનો હેતુ માત્ર લોકોના જાણવામાં એટલોજ આવ્યો હતો કે—પ્રજાવર્ગની કેટલીક હીલચાલ કરવાની છે. વખત થતાં સંખ્યાબંધ લોકો હાજર થયા અને રાજા પણ અવીને ઉંચા આસનપર બેઠો. અમલદાર વર્ગ તથા પ્રજાનો બધા રાજાના વિચર સાંભળવાને ઉત્સુક થઈ રહ્યા હતા. લોકોની ઉત્સુકતામાં રાજાએ જણાવ્યું કે—

“ આજે દુષ્કાળથી મારી પ્રજાને મોટો ભાગ પીડાય છે. તેમને સંકટમાંથી બચાવી લેવા એ મારી રાજા તરીકેની ફરજ

છે અને તમારી આગેવાન તરીકેની ફરજ છે. હવે તેને માટે આપણે ક્યો રસ્તો લેવો—એ પ્રથમ વિચારવાનું છે. ગરીબ લોકોને કાંઈપણ ઉદ્યમ વિના તેમને ગુજરાન પૂરતું આપવું—તે તેમના ભવિષ્યના જીવનને નિર્માદ્ય બનાવવાનો રસ્તો છે. માટે એવું એક પ્રબલ ઉપયોગી કામ ચાલુ કરવું જોઈએ કે જેથી લોકોની રોજ ચાલે અને વિષમ વખત તેઓ સુખે ઓળંગી જાય. તે સિવાય અનાજના વેપારીઓને મારે એક સૂચના કરવાની છે. આવા વખતનો મામલો જોઈને ધાનના લોભે તેઓ ધનના ખમણા કે ત્રણ ઘણા ભાવ વધારી દે. તો ગરીબોને મહામુશ્કેલી થઈ પડે. તો તમણે બધા સાથે એક મત થઈ, જુજ નફો વધારતાં દરેક માલના ભાવ ખાંધી દેવા. તે ભાવ કરતાં વધારે કોઈ લઈ ન શકે એટલી ઉદારતા વેપારીઓને પણ બતાવવાની જરૂર છે. સિવાય કેટલાક રોગી, અશક્ત કે વૃદ્ધ જનો કે જેઓ ગરીબાઈને લીધે ગુજરાન ચલાવવાને અસમર્થ હોય, તેમને માટે એક રસોડું ચાલુ કરવું. ત્યાં આવીને તે લોકો ખાઈ જાય, તથા વસ્ત્રોને માટે પણ સાધારણ સગવડ કરી આપવી. હવે ઉદ્યમને માટે હું એવા વિચાર પર આવ્યો છું કે—નગરના ત્રણ દરવાજે જેમ મોટા તળાવો છે તેમ ચોથા દરવાજાની બહાર એક મોટું તળાવ ખોદાવીએ, તેમાં જેટલા માણસો આવે, તે બધાને કામે લગાડવા, અને ત્યાં પૈસા રોકડા કરતાં અનાજનો મોટો જથ્થો રાખવો, તેમાંથી તેમને રોજ પ્રમાણે આપ્યા કરવું. હું નથી ધારતો કે આ બાબત તેમને અડચતી થાય. વળી કેઈ પણ શ્રીમંત પર દબાણ ન કરતાં તેની ઈચ્છાનુસાર રકમ ભરી આપે. એમ શહેરમાં જે રકમ થાય, તે ઉપરાંત જે કાંઈ ખર્ચ થશે, તે રાજ્યની તીજેરીમાંથી આપવામાં આવશે.

પુરંદર રાજાના એ વિચારને પ્રબળનોએ પ્રેમ અને પ્રમોદથી વધાવી લીધા અને થોડાજ વખતમાં તે કામ ચાલુ કરવામાં આવ્યું. હજારો લોકોની રોજ ચાલુ થઈ. તેથી ગરીબ મજુરો

રાજાને અંતરથી આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. પ્રજાને રાજા પર પ્રેમ વધવા લાગ્યો રાજા પોતે જ્યારે લાખો રૂપિયા પ્રજાને માટે ખર્ચવા તૈયાર થયો ત્યારે પ્રજામાંના શ્રીમંત આગેવાનોથી હાથ લાંબાવ્યા વિના કેમ એટલી રહેવાય ? એટલે નગરજનો પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેમાં ફાળો આપવા લાગ્યા. રસોડામાં પણ હજારો માણસોને ભોજન મળતું, તેથી ગરીબાઈની ગમગીની લોકોમાં શાંતી થવા પામી. આથી નાના મોટા સૌ કોઈ રાજાની એકી અવાજે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

એક દીવસે તળાવ ખોદતાં ખોદતાં જમીનમાંથી એક ત્રાંખાનું પત્રું નીકળ્યું, તેમાં કટાઈ ગયેલા કેટલાક વર્ણો જણાતા હતા. ખોદનાર માણસોએ તરતજ જઈને પત્રું રાજાને અર્પણ કર્યું. ચાતરફ તપાસ કરી જોતાં તે પુરાતન લાગતું હતું, તેના પર જે કે કાટના થર ખાંડી ગયા હતા, છતાં તેમાં ખારીકીથી નીહાળતાં અસ્પષ્ટ વર્ણો માલુમ પડતા હતા. રાજાએ તેને લાગેલ કાઠ ખર્ચો દુર કરાવ્યો, એટલે તે વર્ણો ઘસાવવા જોવામાં આવતા હતા, આથી રાજાને કંઈક આશ્ચર્ય થયું, અને તેણે સભામાં કેટલાક પંડિતોને યોલાવી લીધા, તેમને તે તામ્રપત્ર બતાવતાં કોઈ અજ્ઞાણી લોપી હોવાથી તે વિદ્વાનો વાંચી શક્યા નહિ. તેથી તે રાજા વધારે અચંબો પામ્યો, અને તેમાં શું લખેલું છે, તેનો પત્તો મેળવવાનો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. વળી તેને એમ પણ લાગ્યું કે—લીપી પુરાતન હોવાથી તે તામ્રપત્ર પુરાતન છે, એટલું જ નહીં પણ તેમાં કંઈક લખાણ પણ સહેતુક હોવું જોઈએ. તે પત્રને છેડે ચાતરફ કંઈક કોર અને કારીગરી જોવામાં આવતી તેથી એમ ભાસ થતો કે તે કોઈના હાથે ધરાદાપુર્વક મુકાયેલ છે. આવા કેટલાક કારણોને લીધે તે પત્રનો લેખ વંચાવવા રાજાની ઈતેબરી વધી પડી. તરત તેણે પોતાના કેટલાક માણસોને યોલાવીને ઢંઢેરો ફેરવવાની ભલામણ કરતાં કહ્યું કે—‘તમે સમસ્ત શહેરમાં એવી ઘોષણા જાહેર કરો કે—રાજાના તામ્રપત્રનો લેખ

જે યથર્થ વાંચી આપશે તેને રાજા પોતાની પુત્રી પરણાવશે, એટલુંજ નહીં પણ ખીજું પણ સારી જેવી મીલકત તેને સમર્પણ કરશે.' રાજાની આ શિખામણ ધ્યાનમાં લઈને તે માણસો મોટા રસ્તા પર ચોરે કે ચોટે તે પ્રમાણે બહાર કરવા લાગ્યા. આથી કેટલાક શાસ્ત્રવિશારદોનો ગર્વ ગળી ગયો. કેટલાક નરમ ઘેંસ જેવા થઈ ગયા અને કેટલાક પાછળથી ઉમેદવાર બન્યા. તેમને રાજા પાસે લઈ જવામાં આવ્યા, ત્યાં તામ્રપત્ર હાથમાં આવતાં તેઓ બિચારા અવાચક જેવા થઈ ગયા તેમનાથી એક બોલ પણ બોલાયો નહીં. વિદ્વાનોની આવી હાલત જોતાં રાજાના અચરજનો પાર ન રહ્યો. તે તરતજ સભા સમક્ષ બોલી ઉઠ્યો કે—

અરે આ પૃથ્વી પીઠ પર શું પુરાતન પુરૂષોજ પંડીત હતા! અત્યારે શું આ વસુધા વિદ્વાનો રહિત થઈ ગઈ છે! આ તામ્ર પત્ર કોઈ ઉકેલી શકતું નથી? આ મારા રાજ્યમાં કેટલા બધા પંડિતો વર્ષાસન મેળવે છે પણ આજે તેમની પંડિતાઈ બધી પ્રગટ થઈ ગઈ, ઠીક છે હજી પણ એ ઉદ્ઘોષણા ચાલુ રાખો. વખતસર કેઈ દિવ્ય પુરૂષ નીકળી આવે અને મારા પ્રસાદનું તે પાત્ર થાય.' એમ કહીને રાજાએ તેમને વિદાય કયા.

મનુષ્ય ગમે ત્યાં બંધ, પણ તેની સંજ્જનતા કે દુર્જનતા છાની રહી શકતી નથી. પોતાના કૃત્યો ઉપરથી તે તરત દેખાઈ આવે છે મતિસાગર મંત્રી પોતાને સંજ્જન કહેવરાવવાનો જો કે દાવો કે ડોળ કરતો ન હતો, છતાં તેના વર્તન પરથી લોકોમાં તેની સંજ્જનતા પ્રગટ થઈ તેમાં પણ મોહિનીની કસોટી પરથી ઉતરતાં તો તે શનાળુ પરથી ઉતરેલા હીરાની જેમ ચગકવા લાગ્યો. મોટા વેપારીઓ તેને પુછીને કામ કરવા લાગ્યા શ્રીમંતોને તેની સલાહની જરૂર પડવા લાગી. આથી તે વેપારી વર્ગમાં એક નામાંકિત ગણાતો, તેના સત્ય વચનપર બધા વિશ્વાસ કરતા અને તેથી શ્રીપતિ શેઠને કોઈ બંધુતા પણ ન હતા, પરંતુ મંત્રીની આંટથીજ બધો તેનો વેપાર ચાલતો હતો.

એક વખતે બજારમાંથી નીકળતાં રાજપુરૂષો ચૌટામ ઘોષણા કરતા હતાં. આ વાત જો કે મંત્રીના કાને પ્રથમ આવી હતી. પણ તેણે વધારે લક્ષ્ય આપ્યું ન હતું, આજે ભાર બજારમાં મોટા મોટા વેપારીઓના દેખતાં આ ઘોષણા થતી મંત્રીએ સાંભળી. તે સાંભળતાં તેના હૃદયની પ્રેરણા તેને તે તરફ લઈ ગઈ. પોતાના અંતરમાં પૂર્વે એ બાબતનો સંકલ્પ ન હોવા છતાં પોતે તે તરફ કેમ તણાઈ ગયા, તેની કલ્પના મંત્રી પણ કરી ન શક્યો. પોતાને સ્ત્રી કે રાજમાનની લાલચન હતી; છતાં તેણે બધાના દેખતાં પડહનો સ્પર્શ કર્યો. તે જોતાં બધા શ્રીમંત વેપારીઓ આશ્ચર્યમાં ડુબી ગયા. કેટલાક પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા કે—“ અરે ! આ મતિસાગરની મતિને મુંઝારો ઉત્પન્ન થયો છે શું ? જે બાબતમાં મોટા પંડિતો બધા ખંડિત થઈ ગયા. ત્યાં આ બિચારો વેપલો કરનાર શું મોથ મારશે ? ખરેખર ! તે આજે હાથે કરીને પોતાની મશ્કરી કરાવશે. જો કે એ લીપિ ન ઉકેલી શકશે, તેથી રાજ કાંઈ તેનાપર જુલમ ગુજારશે નહિ, તથાપિ પાંચ માણસોના દેખતાં એની મૂર્ખાઈ પ્રગટ થશે. અરે ! હજી પણ એને તેમ કરતાં કોઈ અટકાવો, એટલે આટલેથીજ પતી જાય, ભાઈ ! પણ એણે પોતે વિચાર નહિ કર્યો હોય ? પોતે આવો શણો અને સમજી છતાં આવી મૂર્ખાઈ કેમકરે ? માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. એ તો શું પણ રામચંદ્ર જેવે. ચ લાક માણસ સોનાના મૃગ પાછળ લોભાયે. એવી મૂર્ખાઈ માણસ ઘણી તાર કરી બેસે છે. જો કે પછગથા તેને સહન કરવું પડે, ત્યારે તે પસ્તાય છે, પણ અગ ઉથી તેની મતિને ગાંઠ મળતી નથી. હા, પણ એ વાર્યો વળે તેવો ક્યાં છે ? તે પોતાનું બોલ્યું પાળે છે. ” એ પ્રમણે બજારના વેપારીઓ વિવિધ વાતો કરતા રહ્યા, તેવામાં મંત્રી રાજપુરૂષો સાથે રાજ સભામાં પહોંચી ગયો.

રાજ્યે પોતાના હૃદયમાં પ્રથમથી જ તેને સ્થાન આપ્યું હતું. એટલે મંત્રીને જોતાંજ રાજ્યે તેને આવકાર આપ્યો અને બેસવાને માટે આસન અપાવ્યું. પછી રાજ્યે પ્રશ્ન કયો કે— ‘શું તમે તામ્રપત્ર વાંચી આપવાને ઉમેદવાર થયા છો ?’

મંત્રી— ‘હા રાજન્ ! હું એ કામ મારાથી બનતી રીતે કરી આપીશ.’

આ સાંભળીને સભાસદો બધા આશ્ચર્ય પામ્યા. પ્રધાન, રાજ્ય પુરોહિત, ન્યાયાધીશ અને નગરના મોટા પદવીધર પંડિતો ત્યાં બેઠા હતા, તે લોકો પણ વિવિધ તર્ક વિતર્ક કરવા લાગ્યા— ‘અરે ! આ વણિક તામ્રપત્ર વાંચીને માન મેળવવા આવ્યો છે ! અમે વેદના પારંગોમી અને પુરાણમાં પ્રવીણ એવા પંડિતોનો જ્યાં પગ સંચાર થઈ શકતો નથી, અનેક શાસ્ત્ર સમુદ્રમાં સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ નીકળેલ અમારી મતિ પણ મુઝાઈ ગઈ છે, ત્યાં આ બિચારા વેપલાની બહારે વિચરનારથી શું થવતું હતું ? હા, પણ જગતમાં બુદ્ધિ કેઈના બાપની નથી.

“ શૈલે શૈલે ન માણિક્યં,

મૌક્તિકં ન ગજે ગજે ” ।

પ્રત્યેક પર્વતમાં જેમ રત્ન ન હોય અને દરેક મતંગજમાં જેમ મોતી ન મળે, તેમ દરેક પુરુષને બુદ્ધિનો વારસો મળતો નથી. ઘણા એવા ગુપ્ત પુરુષો પડ્યા છે કે વખત આવેજ તેઓ પોતાની પ્રતિભાનો પ્રભાવ પ્રગટ કરે છે તેવા ગંભીર પુરુષો પગલે પગલે પોતાની ચતુરાઈનો ચોક્ક પુરતા નથી. એ ગંભીર પુરુષો માંહેલો આ વણિક હોય, તો કહેવાય નહિ. વળી કેટલાક સજ્જનો મુખથી કહી બતાવતા નથી, પણ કાર્યજ કરી બતાવે છે. કારણ કે—

“બ્રુવતે હિ ફલેન સાધવો,

ન તુ કંઠેન નિજોપયો ગિતામ્” ।

સજ્જન પુરૂષો પોતાની ઉપયોગિતા કંઠથી કહેતા નથી, પણ સાક્ષાત કાર્યોદ્ધાર બતાવી આપે છે.

ડીક છે, જે હશે, તે ઘડીવારમાં સૌના જોવામાં અને બાણુવામાં આવી જશે.

રાજાને પણ એ એક મોટું કૌતુક થઈ પડ્યું—‘ આ એક સામાન્ય વાણુક મોટી પંડિતાર્ઠના પાટલે આવીને બેસે-એ તે ચમત્કારની હદજ કહેવાય’ એમ તર્ક કરતાં રાજા બોલ્યા વિના રહી ન શક્યો—

મતિસાગર!શું તમે એ પત્ર ઉકેલવાની ઉમેદ પાર પાડી શકશો ?

મંત્રી—‘ હા, અને તેને માટે તમારું વચન પાળવાને તમારે પણ સજ્જ થઈ રહેવું પડશે. ’

આ હિમ્મતભર્યા તેના વચનથી રાજા તેમજ સભાસદો બધા અકિત થઈ ગયા. પછી રાજાએ તે તામ્રપત્ર મંત્રીની આગળ મૂક્યું મંત્રીએ તે હાથમાં લીધું અને થેડીવાર તે વિચિત્ર વણુ તરફ આમતેમ નજર દોડાવી. છેવટે બધા સભાસદોના સાંભળતાં તેણે રાજાને કહ્યું કે—

“ રાજન્ ! આ પત્ર જે સ્થલે પ્રગટ થયેલ છે. ત્યાંથી એક હાથ દૂર પુર્વ દિશામાં કેડ સુધી જમીન ખોદતાં એક મોટી શિલા આવે છે, તેની નીચે સાડી બાર કોટિ સોનૈયા ભરેલા છે. બસ, રાજેન્દ્ર ! આ શિવાય પત્રમાં વિશેષ કંઈ નથી. તે કોણે રાખેલ છે અને તેનો હકકદાર કોણ હોઈ શકે, તેવું કશું લખેલ નથી. ”

આ બાબત સાંભળતાં બધા આશ્ચર્ય પામ્યા. અને તે વાત સાબીત કરવાને રાજા તેમજ બીજા ઘણા લોકો તળાવપર ગયા. ત્યાં મંત્રીના કહ્યા પ્રમાણે જમીન ખોદાવતાં એક મોટી શિલા

આવી કે જે પચાશ માણસોથી ફેરવી શકાય તેવી ભરે હતી. તે ફેરવતાં નીચે તાંબાના પાત્રોમાં ભરેલા બરાબર સાડી બાર કોટી સોનૈયા નીકળ્યા. તે જોઈ બધા હર્ષિત થયા. જે વસ્તુનો બીજો કોઈ હુકકદાર સિદ્ધ ન થાય, તે વસ્તુનો માલીક રાજા થઈ શકે' એમ લોકોના એકમતથી અને રાજ્યના કાયદાથી તે સોનૈયા રાજ ભંડારમાં લઈ જવામાં આવ્યા. આ પ્રામથી મંત્રીની ખ્યાતિ ઘેર ઘેર ગવાઈ રહી. તેની અજબ પ્રતિભાથી પડિતો પણ નતમુખ થઈ ગયા. રાજાનું તેના તરફ બહુમાન થયું.

આ બંબર નગરના ચારે ખુણામાં વીજળીના વેગે ફરી વળ્યા અને તે સાથે અંત:પુરમાં પણ પહોંચી ગયા. જે સાંભળતા રાજપત્ની ગંભીર વિચારમાં પડી ગઈ. તેના કમળ જેવા મુખાં પર ખેદની છાયા છવાઈ ગઈ. એવામાં રાજાનું ત્યાં અચાનક આવવું થયું. રાણીને શોકાતુર જોઈને રાજાએ પૂછ્યું—'પ્રિયતમા! આજે તમારું હસમુખું વદન કેમ શ્યામ રેખાઓથી ચિત્રાઈ ગયું છે? શું કાંઈ અપ્રિય થવા પામ્યું છે?

'પ્રાણનાથ! આપણી સૌભાગ્ય સુંદરી શુ એક વણિકને આપવા ધારી છે? શું રાજહંસી કાકની સાથે શોભે?' રાણીએ ખેદનું કારણ કહી સાંભળાવ્યું.

'પ્રિયા! મારું બહાર નીકળેલ વચન કદિ ફેરે તેમ નથી, તેણે ઉપરથી મૃગચર્મ ઓટેલું છે, પણ અંદરથી તે સિંહ છે.' રાજાએ ધીરજ આપતાં કહ્યું.

'પણ નાથ! કોઈ મહારાજાના અંત:પુરને શોભાવે તેવી રતિ સમાન રૂપવતી આ રાજકન્યા વણિકના ઘરમાં જઈને શુ મહાલશે? આ તો કાગને કંઠે મોતીની માળા જેવું થાય છે- રાણીએ પુનઃ પેતાનો ઉગ્ગર કહાડ્યો.

આ વખતે સૌભાગ્યસુંદરી કબાટની પાછળ છુપી રહીને બધું સાંભળતી હતી ઉપરની વાતચીત સાંભળતાં તે ચિંતવવા લાગી કે—'મારી માતા વૃથા ખેદ કરે છે પિતા એક વચની છે

તે પોતાનું વચન કહિ ફેરવે તેમ નથી લોકોની સમક્ષ ઢંઢેરામાં તેણે બંકેર કરી દીધું. એટલે હવે હું તેની થઈ ચુકી. માટે આ વાતનું સમાધાન હું સ્વમુખેજ કરી દઉં એટલે માતાના મનનો ખેદ ટળી જાય.' એમ ધારીને રાજકન્યા તરતજ ત્યાં આવીને કહેવા લાગી કે—

માતાજી ! તમે ખેદ શાને કરો છો ? પ્રજા સમક્ષ એકવાર જે વચન બહાર પડી ગયું છે તે હવે વાળ્યું વળે તેમ નથી પિતાજીએ મારે માટે જે પતિ પ્રસંદ કર્યો તે મારે મંજુર છે, તે ગમે તેવો હોય તો પણ મારે તેમાં આનાકાની કરવાની નથી મારા ભાગ્યમાં જેમ લખાયું હશે તેમજ થશે. પુર્વે મયણાસુંદરીના દષ્ટાંતથી સમજી શકાય છે કે પિતા કદાચ આગ્રહથી ગમે તેને પરણાવવા તૈયાર થાય તો પણ કન્યાએ પોતાની મર્યાદાને લોપ ન કરવો મારે પિતાનું વચન માન્ય કરવું છે. માટે તમે આવા પ્રસંગે દિલગીરી ન બતાવો.

સૌભાગ્યસુંદરીના આ વચનથી રાણીનું મન શાંત થયું અને રાજાનું મન પ્રસન્ન થયું પછી રાજાએ મંત્રીને કહેવરાવ્યું કે—
‘અમુક દિવસે લગ્ન કરવાના છે માટે તમારે જોઈતી સ્ત્રીમંગાવી લેવી મંત્રીએ શ્રીપતિ શેઠને બોલાવીને તેને તમામ હિસાબ સોંપી દીધો અને પોતે નિવૃત્ત થયો.

હવે રાજ્યના કેટલાક અમલદારો મંત્રીને લગ્નને મટે સામેલ થયા. રાજાએ પોતાનો એક સુંદર મહેલ કહાડી આપ્યો. મંત્રીને લગ્નમાં જે કાંઈ ખર્ચ થાય તે રાજ્યના ખજાનામાંથી આપવાનું હતું. એવી રાજાની સખત ભલામણ હતી. રાજાએ મોગા ઉત્સાહથી એક સુશોભિત મંડપ ઉભો કરાવ્યો. તેમાં રાત્રે એક તરફ ધવલ મંગલ ગાનારી સ્ત્રીઓની ખેડક, એક તરફ વવિધ વજ્રત્રો અને ગીત ગાન ચાલતાં એક બળુ નાટક અને એક બાજુ આનાર ગ્રહસ્થો । સરકાર આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. એ રીતે આઠ દિવસ આનંદ મહોત્સવ વતર્યો અહીં મંત્રીના ઘરે પણ તેવીજ ધામધુમ ચાલુ થઈ. એ રીતે શુભ સુહુર્તે રાજાએ પોતાની

પુત્રી સૌભાગ્યસુંદરી મંત્રીને પરણાવી અને કન્યાદાનમાં તેણે ધણી ધન સંપત્તિ મંત્રીને અર્પણ કરી બસા મતિસાગર મંત્રી હવે વણી મટીને રાજાનો જમાઈ થઈ બેઠો.

આ બધી હીતચાલ નજરે જોતાં શ્રીપતિ શેઠના આશ્ચર્યની સીમા ન રહી તે પોતાના અંતરમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે— અહો! એક દીવસે મારા હાથનું દાન લેનાર અને મારો વાણોતર થઈ કામ કરનાર મતિસાગર આજે રાજાનો જમાઈ થઈ ગયો. અટલે હવે તો મારે શિર નમાવીને તેની મહેરબાની માગવી પડશે. અરો મનુષ્યના ભાગ્યની પોથીમાં શું શું લખ્યું છે, તે કોઈ ઉકેલી શકતું નથી. ખરેખર ભાગ્ય પાંસડું—ચળકતું હોય ત્યારેજ માણસ અણધારી આબાદી પામી શકે છે કારણકે—

“ ઔષધં મંત્રવાદં ચ,

નક્ષત્રં ગૃહદેવતા ।

ભાગ્યકાલે પ્રસીદન્તિ,

દુર્ભાગ્યે યાન્તિ વિક્રિયામ્ ” ॥

એટલે—આષધ, મંત્રવાદ, નક્ષત્ર કે ગૃહદેવતા—ન્યારે ભાગ્ય ચડતું હોય, ત્યારે પ્રસન્ન થાય છે, પણ દુભાગ્યનો ઉદય થતાં તે પ્રતિકૂલ થઈ પડે છે.

એ દૈવનો અકળ ન્યાય છે આવતી કાલે એ રંકમાંથી કેને રાજા બનાવશે અને રાજામાંથી કેને રંક બનાવશે તે કળી શકાતું નથી. જેઓ દુર્દૈવના પગતળે દુર્માર્ગને માથું ઉંચે ન કરી શકતા તે સદ્ભાગ્યની સુપ્રસન્નતાથી રાજ્યના માલીક બની ગયા અને જેઓ પોતાની હાંકલથી ધરાને ધુળવી હબરોને હંકાવતા, તે દુર્દૈવના ચક્રમાં આવતાં ભીખારીની હાલતે ભટકતા થઈ ગયા. જે સુખ હબરોના બાનની ખુવારી સાથે રકતની નદીઓ વહેવડાવીને પ્રાપ્ત થાય અનેક કળા કૌશલને જાણ્યા પછી પણ ભાગ્યેજ જે સુખ સાંપડી શકે તેમજ રાજાલવને જન્મ લેતાં પણ જે સુખ મળે કે ન પણ મળે, તંવું સુખ મતિસાગરને વિના

પ્રયાસે, વિના કષ્ટે અને કોઈને પણ કંઈ ઇજા કર્યા વિના પ્રાપ્ત થયું છે. એનું ભાગ્ય અત્યારે સુર્ય કરતાં પણ વધારે ચળકતું થયું છે. એના પોખાર પાશાને મારાથી પહોંચી શકાય તેમ નથી મનુષ્ય ગમે તે ધારે, પણ આખર કરવું તો દેવનાજ હાથમાં છે.” એમ ચિંતવીને શેઠ કંઈક સંતોષ અને કંઈક ઈર્ષ્યા પામ્યો.

શ્રીપતિ શેઠ પાસે હવે કોઈ બાહોશ વેપાર ખેલનાર ન રહ્યો, એટલે તે કામ તેણે પોતાના હાથમાં લીધું. તેથી તેને મોહિનીનો મોહ કંઈક ન્યુન થવા લાગ્યો. વેપારની ભાંજધડમાં પડતાં તે રોજ તો શું પણ આઠ દિવસે એકવાર મોહિની પાસે જવા પામતો, એટલે તેણે પણ શેઠની મોટી આશા મુકી દીધી. મતિસાગરે વેપાર એટલો બધો વધારી મુક્યો હતો કે તે બધા પર સંપૂર્ણ દેખરેખ રાખવા જતાં પણ શેઠને મુશ્કેલી આવવા લાગી. જ્યારે તે વધારે ગુચવાયો ત્યારે મોહિનીને મનથી પણ રજા આપી દીધી, એટલે ત્યાં જવાનું બંધ રખ્યું.

કેટલાક વખત પછી સારો વેપાર ખેલતાં શ્રીપતિ શેઠને અણુધાર્યો મોટો લાભ થયો. તેથી તેણે પોતાના વતન તરફ જવાનો વિચાર કર્યો પરંતુ જતાં જતાં એકવાર મતિસાગરને મળવાની તેને ઇચ્છા થઈ. મંત્રીને માણસ મોકલીને તેણે પોતાની ઇચ્છા જણાવી, એટલે મંત્રીએ ઘણીજ ખુશીથી તેને મળવાને માટે છુટ આપી. પછી શ્રીપતિ શેઠના આવતાં તેણે સન્માન પુર્વક બેસાડ્યો અને સુખ દુઃખના સમાચાર પૂછ્યા. છેવટે મંત્રીએ જણાવ્યું કે—‘શેઠજી! કંઈ અગત્યનું કામ હોય તો કહે. તમારે માટે મારા અંતરમાં માન છે. તમારા સહવાસથી આવે હું આ સ્થિતિને પામ્યો છું શેઠ! કારણ વિના કાર્ય ન થાય. તમારા કારણે મારી સ્થિતિ સુખમય બની છે. જો કે તેમાં ભાગ્યની તો મુખ્યતા હોયજ છે, છતાં બાહ્ય કારણે પણ તેમાં મદદગાર થાય છે. બોલો શેઠ! મારા લાયક કામમાં હું તમને મદદ કરીશ. કહેતાં કોઈ રીતે સંકોચાશો નહિ. મને અત્યારે તમારો મિત્ર સમજીને વાતો કરજો.’

(૧૯૪)

આ તેની સભ્યતા અને લાયકાતથી શેઠ બહુજ સંતુષ્ટ થયો. તેના હૃદયનો સકોચ કંઈક ઓછો થયો. એટલે તેણે જણાવ્યું કે ‘મહાશય ! મારે હવે બે ચાર દિવસમાં મારા વતન તરફ પાછું ફરવું છે. આપ કંઈ કામકાજ ફરમાવો, તો તે બબ્બવાને આ દાસ તૈયાર છે.

આ વાત સાંભળતાં મંત્રી ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો. વિજયસુંદરી તેના મનોભવનમાં આવીને તરત ઉમ્મી રહી. તેને ભેટવાને મંત્રીનું મન ઉત્સુક થયું. પોતાના ભરોસે તે ગણી ગણીને દિવસો ગાગતી હશે, માટે હવે તુરત તેની ભાળ લેવી જોઈએ, એમ મંત્રી નિર્ણયપર આવ્યો, તરતજ તેણે શેઠને સભ્યતાથી કહ્યું કે—‘શેઠજી ! તમે જો જવાને માટે તૈયાર થતા હો તો મારે પણ ગંભીરપુર આવવાની ભારે ઉત્કંઠા છે. વળી તમે મારા લાંબા વખતના જાણીતા રહ્યાં. એટલે આપણે રસ્તામાં કાંઈ હરકત નહિ આવે જો તમારે વચમાં બીજે ક્યાં રોકાવું ન હોય અને સીધા ગંભીરપુર જવું હોય, તો હું સાથે આવવા તૈયારી કરું.

મંત્રીનો વિચાર સાંભળતાં શેઠને બહુ આનંદ થયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે—‘એ રાજાનો જમાઈ છે. તેથી સાથે આવતાં કેટલોક મારો માલ પણ જકાત વિનાં ચાલ્યો જશે. રાજ્યની કોઈ પણ જાતની હવે મને કનડગત નડશે નહિ એમ ધારીને શ્રીપતિ શેઠ જોડ્યો કે—‘મહાશય ! આપ જો સાથે આવતા હો, તો ખુશી થવા જેવું છે. આપનો સોનેરી સહવાસ મને લાલ દાયક નીવડશે. હવે આપની અનુક્રમતા પ્રમાણે જ્યારે આપ કહેશો. ત્યારે આપણે અહીંથી પ્રયાણ કરીશું. ઠીક છે, શેઠ ! હું તમને તેવા ખબર મોકલાવીશ તમે તમારી તૈયારી કરી રાખજો હું રાજાજીને કહીને તમારો તમામ માલ જકાતથી મુક્ત કરાવીશ.’ એમ કહીને મંત્રીએ શેઠને વિદાય કર્યો.

(૧૯૫)

‘નાથ! આજે આપનું ચિત્ત ચિંતાતુર કેમ લાગે છે?’
સૌભાગ્ય સુંદરીએ એકાંતમાં અચાનક પ્રશ્ન કર્યો.

‘પ્રિયા! મારી પૂર્વ પ્રિયાનું આજે મને સ્મરણ થયું છે
અરેરે! તે બિચારી.....’ એમ કહેતાં મંત્રી આગળ
બોલી ન શક્યો.

‘શું તેને એકલી મૂકી આવ્યા છો?’ પ્રિયાએ શંકા કરી.

‘ઠહાલી! હું તેને અબાણી ભૂમિકામાં કહ્યા વિના મૂકી
આવ્યો છું. તેના સદ્ગુણ મને બહુ યાદ આવે છે.’ એમ કહીને
મંત્રીએ તે વખતનો શ્રીપતિ શેઠ સાથે આવવાનો વૃત્તાંત કહી
સંભળાવ્યો.

‘નાથ! ત્યારે શું તેમને અહીં બોલાવી લેવા છે?
પ્રિયાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘નહિ, તેને અહીં બોલાવવા કરતાં મારે ત્યાં જવું
એજ યોગ્ય છે. કારણ કે ત્યાં તે ક્યાં અને કેવી સ્થિતિમાં હશે,
તે કહી શકાતું નથી.’ મંત્રીએ ખુલાસો કર્યો.

‘ઠહાલા! તો આપણે ત્યાં જઈને તેમનો સંભાળ લઈએ.
આપ રાજાજી પાસે રજા માગો, એટલે મારે આપનો સાથે આવ-
વામા કંઈ હરકત નથી. માત્ર તેમને મારા વિયોગને લીધે ખેદ
થશે, પણ બીજો ઉપાય ન મળે, ત્યાં શું કરવું?’ પ્રિયાએ
પોતે રસ્તો બતાવતાં કહ્યું.

મંત્રી—‘હા, છેવટે તારી એજ સલાહ આપણને કામ
આવશે. ઠીક છે, હું રાજાજીને એ બાબત જણાવીને ખુલાસો
કરું છું.’

પછી મંત્રીએ તરતજ રાજા પાસે આવીને પોતાનો
વિચાર નિવેદન કર્યો. રાજાએ સખેદ વદને તેને અનુજા આપી.

અહીં સૌભાગ્ય સુંદરી પોતાની માતા પાસે આવીને
કહેવા લાગીકે—‘ઠહાલી માતા! આ આપની બાબતો અચા-

નક વિયોગ થતો સાંભળતાં બેકે આપને ખેદ થશે. પણ મારે મારો ધર્મ બજાવવા પતિના સાથે જવું બેધર્યે. ’

‘ મારી આશાના કલ્પલતા ! શું તું મને મૂકીને ચાલી જઈશ. અહા ! એ વાત સાંભળતાં તો મારું દિલ દગ્ધ થઈ બચ છે. બેટા ! તું પાછી ક્યારે આવીને અમારા તપ્ત અંતઃકરણને શીતલ કરીશ ? ’

પુત્રી—‘ માતાજી ! આપનો વિયોગ પણ મને તેટલોજ સાલશે. ભાવિ આગળ કોઈનું બળ ચાલતું નથી. ’

છેવટે રાજા અને રાણીએ ઉક્તગતા દ્વિવચી બહાલી પુત્રીને વિદાય કરી. કેટલાંક વહાણુ રાજાએ મંત્રીને સામાનથી ભરી આપ્યા. રોકડ ધન પણ બહુ આપ્યું. નોકર ચાકર પણ બેઠતા લીધા, અને વિદાય થવાનો સમય લગભગ પાસે આવ્યો. આ વખતે રાજા રાણી તથા રાજ્યના અમલદારો તેમને મૂકવાને બંદરપર આવ્યા. રાણીએ પોતાની બહાલી સુતાને ગોદમાં લીધી. અને તેના ગાલ-પર બે ત્રણ ચુંબન લીધા. પુત્રીને વિદાય કરતાં તેની આંખ-માંથી આંસુની ધારા વહી જતી હતી. ગદ્ગદ અવાજે તેણે પુત્રીને છેવટની શિખામણુ આપતાં કહ્યું કે—

“ હે વત્સે ! નીતિકારોએ કહ્યું છે કે-કન્યા એ પારકું ધન છે. તે સત્ય વાત છે. તું ભણેલી, ગણેલી અને શાણી છે, અત્યાર સુધી તને કોઈ પણ પ્રસંગે મારે શિખામણુ આપવાની જરૂર પડી નથી. એજ તારી કુલીનતાની નીશાની છે. વળી કહ્યું છે કે—

“ નિર્વ્યાજા દયિતાદૌ,
 ભક્તા શ્વશ્રુષુ વત્સલા સ્વજને ।
 સ્નિગ્ધા ચ બન્ધુવર્ગે,
 વિકસિતવદના કુલવધૂટી, ॥

(૧૮૭)

એટલે—પોતાના પતિ વિગેરે પ્રત્યે નિકષ્પટ ભાવથી વર્તે, સાસુપર ભકિત રાખે, સ્વજનોમાં વાત્સલ્ય ગુણને ધારે, બંન્ધુ વર્ગમાં સ્નેહવતી હોય તેમજ સદા પ્રસન્ન મુખથી રહે—એ કુળ વધૂના લક્ષણ છે.

ગમે તેવા સંકટ સમયે પણ કુળવધુ પોતાના પતિને અનાદર કરી ન કરે. કારણ કે—

“પંગુમન્ધં ચ કુબ્જંચ,
કુષ્ઠાંગં વ્યાધિપીડિતમ્ ।
આપ્તસુ ચ ગતં નાથં,
ન ત્યજેત્સા મહાસતી ” ॥

એટલે—જે સ્ત્રી પોતાનો પતિ પાંગળો હોય, અંધ કે કુબળો હોય, કોઢીયો કે વ્યાધિથી પીડાતો હોય તેમજ આપત્તિમાં આવી પડેલ હોય, છતાં તેનો ત્યાગ તો શું પણ અનાદર પણ ન કરે, તેના પ્રત્યે અખંડ ભકિત ધારણ કરે, તે મહાસતી કહેવાય.

કેટલીક કાંતાઓ ગમે તે પુરૂષની સાથે હાસ્ય વિગેરે કરતાં તથા અલંકારોના મોહમાં દુસાઈને પતિને સતાવતાં શરમાતી નથી, એ દુષણ તને ન લાગે અને આ સ્લોકમાં બતાવેલ બીજા દુષણોથી પણ બચવાનો પ્રયત્ન કરજે. કોઈવાર કંઈ સામાન્ય વાત પણ ભવિષ્યમાં ગંભીર પરિણામ લાવી મૂકે છે. માટે દરેક બાબતનો લાંબો વિચાર કરીને પગલું ભરજે. કહ્યું છે કે—

“દ્વારોપ વેશનં નિત્યં,
ગત્રાક્ષા વેક્ષણં તથા ।
અસત્પ્રલાપો હાસ્યં ચ,
દુષણં કુલયોષિતામૂ ” ॥

એટલે—આખો દિવસ દરવાજાપર બેસી રહેવું, તેમજ અટારીએ ઉભા રહીને બેથા કરવું, અઘટિત પ્રલાપ કરવો તથા વારં-વાર હસવું—એ કુલીન કાંતાને હુષણ રૂપ છે.

વળી કુલીન સ્ત્રીએ કદિ સ્વતાંત્ર થઈ ન બેસવું. તેમ કરવા જતાં અનેક દુર્ગુણો દાખલ થવા પામે છે. એટલા માટેજ નીતિશાસ્ત્રના બાણકારો કહી ગયા છે કે—

“ પિતા રક્ષતિ કૌમારે,
મર્ત્યારક્ષતિ યૌવને ।
પુત્રાશ્ચ સ્થવિરે ભાવે,
ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ” ॥

એટલે—કૌમાર અવસ્થામાં તેનું રક્ષણ પિતા કરે છે, યૌવન વયમાં પતિ તેને સંભાળે છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રો તેનું રક્ષણ કરે છે. અર્થાત સ્ત્રી કેવળ સ્વતાંત્ર થવાને યોગ્ય નથી.

એજ બાબત માટે એક સમર્થ કવિ કહે છે કે—

“ નદી તટ્ટેષુ યે વૃક્ષા,
યા ચ નારી નિરાશ્રયા ।
મંત્રિહીનાશ્ચ રાજાનો,
ન ભવન્તિ ચિરાયુષઃ ” ॥

એટલે—નદીના તટપર આવેલા વૃક્ષો, આશ્રય રહિત સ્ત્રી અને મંત્રી વિનાના રાજાઓ લાંબો વયત સુખ ભોગવી શકતા નથી.

બેટા ! પ્રભુ તારા સૌભાગ્યનો સૂર્ય સદા ઉદયમાન રાખે. ઉભય કુળને અજવાળીને તારા જીવનને કૃતાર્થ કરજે. એજ મારી આશિષ અને ભલામણ છે. પરદેશમાં પતિને કોઈ રીતે કંટાળો થાય, તેવું વર્તન ન રાખજે. હંસની જેમ નિરંતર શુભ-ગ્રાહી થજે. ઉદાર મનથી પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે અનેકનું પોષણ

કરજે. ક્રોધ કરીને કદિ અંતરને બાળતી નહિ. ઘરમાં સપત્ની (શોક્ય) હોય તો તેની સાથે પ્રીતિભાવથી વર્તજે. ઇર્ષ્યાથી હુકયને દૂષિત બનાવીશ નહિ. નીતિશાસ્ત્રમાં તો સપત્ની માટે એટલે સુધી કહેવામાં આવેલ છે કે—

“ વરં રંકકલત્રત્વં,

વરં વૈધવ્ય વેદના ।

વરં નરકવાસોવા,

મા સપત્ન્યાઃ પરાભવઃ ॥

એટલે કંગાલની સાથે પરણવું સાડું, વિધવાવસ્થાની વેદના વેઠવી સારી અને નરકાવાસ પણ સારો પરંતુ સપત્નીનો પરાભવ સારો નહિ.

આ એક પક્ષીય વાક્યથી તારે ગભરાઈ જવાનું નથી. ‘ આપ ભલા તો જગ ભલા એ કહેવતને તું તારા અંતરપટ પર કોતરી રાખજે. તારે તો સપત્ની સાથે પણ ભગિની ભાવથીજ વર્તવું. ઘણી સપત્નીઓ સગી જહેનો કરતાં વધારે સ્નેહભાવ આપસમાં દર્શાવી રહે છે. તેવા પણ ઘણા દાખલા મોજુદ છે. માટે તારે ઉપયોગી દૃષ્ટાંતનું અનુકરણ કરવું. મારા હુકયની દીકરી તને આટલી શિખામણ બસ છે. ”

રાણીના શોકાશ્રવ્યે પુત્રીને અસર કરી, એટલે બંને મા દીકરી આંસુ વરસાવતી છુટી પડી. રાજાએ પણ સૌભાગ્ય સુંદરીને ગોદમાં લઈ બે શોકના આંસુ પાડયા અને બે બોલ હિત શિખામણના કહ્યા. મંત્રીને તો રાજાએ પ્રથમથીજ યોગ્ય ભલામણ કરી રાખી હતી, એટલે અત્યારે માત્ર પરસ્પર છેવટના પ્રણામ કરવાના હતા.

આ વખતે એક બે મજલાવાળું દરબારી વહાણ મંત્રી માટે તૈયાર રાખવામાં આવ્યું હતું. મંત્રીના બેઠા પહેલાં બીજા વહાણો બધાં રવાના થઈ ગયા હતા, પણ શ્રીમતિ શેઠને પોતાના

વહાણુમાં બેસાડવામાટે મંત્રીએ ખાસ તેને શેકી રાખ્યો હતો. સમય થતાં બધા વહાણુમાં બેઠા અને મોટા તરંગોને કાપતું તે વહાણુ મહાસાગર લાણી ચાલતું થયું એટલે રાજા, રાણી શોકાતુર મને લવનલાણી પાછા કર્યાં.

વહાણુમાં સાથે રહેવાથી સૌભાગ્ય સુંદરીનું અદ્ભુત રૂપ શ્રીપતિ શેકના બેવામાં આવ્યું. પુષ્પિમાના ચંદ્ર સમાન તેનું મુખ બેતાં શેકનું મનરૂપ ચક્રોર મુગ્ધ થયું. તે ચિંતવવા લાગ્યો કે—“અહો! આ તે કોઈ દેવકન્યા છે કે ઈંદ્રની આસરાએ પોતાનો અવતાર બદલ્યો છે? અહા! હું મોહિનીને રતિ સમાન સમજતો. પણ આની પાસે તો મોહિની એક રતિમાત્ર છે. વિધાતાએ નવરાશના વખતેજ એને ઘડી લાગે છે. અહો! રાજહુંસી જેવી એની ગતિ, ભ્રમર જેવા એના લોચન, ણિંબ જેવા હોઠ, અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવું લલાટ, કનક કળશ જેવા એના સ્તન, મન્મથની ઢાલ સમાન એના નિતંબ, કદલીના સ્તંભ જેવા એના સાથળ અને રક્ત કમળ જેવા કોમળ એમા કર-ચરણ શોભે છે અને બંને વિકસિત થયેલ કટ્પલતા હોય તેવી એની દેહયષ્ટિ શોભે છે. અહા! આવી રમણીય રમણીની સાથે જેણે લોગવિલાસ નથી કર્યો તે પુરુષનો જન્મ વૃથા છે. અરે! પણ હું એને શી રીતે મેળવી શકું? હા, મેળવવાનો એકજ માર્ગ છે. મતિસાગર જવતો બગતો હોય, ત્યાંસુધી તો હું સ્વપ્ને પણ એને પામી ન શકું ત્યારે શું કરવું? બસ શું કરવું શું? મતિસાગરને કપટ બાજુ રચીને મહાસાગરમાં નાખી દેવો. પણ તેમ કરતાં મનુષ્યનો ઘાટ અને સાથે વિશ્વાસઘાત થાય, તેનું કેમ? અરે! શ્રીપતિ! તું પોતે કેવો મૂઠ છે. એક તો કામદેવની કાંતા જેવી કામિની આવે છે અને તેની સાથે માલ મીલકતનો તો પારજ નથી. આ તો એકી સાથે બેડો પાર!! પણ એ પાપનું ફળ તો મારે લોગવવુંજ પડશે. પાપ! અત્યારે પાપની પોથી કોણ કહાડે તેમ છે? મુવા પછી

શું થાય છે, તે કોણ જોઈ આવ્યું છે ? અરે ! અભાગીયા ! તને આ પ્રસંગ તો દેવેજ આવ્યો છે. નહિ તો એ મારી સાથે દરિયાઈ સફર કરવા શા માટે નીકળે ? અહા ! શું મનમોહક મૂર્તિ છે. બસ, એકજ વાર જોતાં તે કબેજમાં કોતરાઈ ગઈ છે. બસ, એ એક મળી, એટલે સ્વર્ગના સુખ ! !

પણ એની સાથે આવનારા વિરહ પડશે તો ?

તો વહાણોમાં ભરેલો ધન માલ બધો તેમને આપીને દબાવી દઇશ. એ એક રમણીય રંભા ઉપરાંત શું છે ? ”

એ પ્રમાણે મનોરથની માળા ફેરવતાં શ્રીપતિ શેઠે મતિ-સાગરને મહાસાગરમાં ધકેલવાનો નિર્ણય કરી લીધો. અને તેવા પ્રસંગની તે રાહ જોવા લાગ્યો.

એક વખતે રાત્રે ચાંદનીનો ચળકાટ ચારે બાજુ પ્રસરી રહ્યો હતો. સમુદ્રના તરંગો સાથે અથડાતો પવન મંદ મંદ વાતો હતો. સાગરના જળમાં નબર કરતાં ચંદ્રમાનો પ્રકાશ ખાણીમાં આરપાર ઉતરી ગયેલો માલુમ પડતો હતો. વહાણ બધા મંદ ગતિથી ચાલ્યા જતા હતા તે વખતે મંત્રીના દાસ દાસીઓ બધા ખાવાની ખટપટમાં હતા. વહાણ ચલાવનારા ખલાસીઓમાંના કેટલાક ખાવાની ધમાલમાં અને કેટલાક શાંત થઈ ઝોકા ખાતા હતા. શેઠને આવો લાગ પ્રથમ કોઈવાર મળ્યો ન હતો. તરતજ તેણે મતિસાગરને ઉપલા ભાગમાં બોલાવ્યો. મંત્રી ઉપર આવ્યો, એટલે શેઠે કહ્યું—‘ અહા ! જુઓ તો આ ચાંદની કેવી ખીલી રહી છે ? વિઠાતાની લીલા પણ ન કુગાય તેવી છે. અહા ! આ સમુદ્રના તરંગો તો જાણે આપણને બોલાવતા હોય, તેવા ઉછળી રહ્યા છે.’ એમ વર્ણન કરતાં તે લાગ જોઈ બેઠો હતો. એટલે પુનઃ તે બોલ્યો—‘ અરે ! આ જુઓ, તો મગર કેટલો બધો મેટો છે ? ’ આ બોલ સાંભળતાં મતિસાગર બરાબર તાકીને જોવા ગયો, એવામાં દુષ્ટ શ્રીપતિએ તેને એવો અચાનક જોરથી

ધકકો માયો કે તે પાંચ પગલાં દુર સમુદ્રમાં પડયો. સ્વાર્થી શ્રીપતિના આ હુકુત્યને કોઈ જોઈ ન શક્યું. એટલે તેણે પ્રથમ વહાણમાં ચોતરફ નજર ફેરવી, પણ એ મહા પાપ કોઈના જોવામાં આવ્યું હોય એમ તેને લાગ્યું નહિ, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે—‘અત્યારે તરતજ યુમ મારીશ, તો ખારવા બધા દરિયામાં કુદી પડશે અને નજીકમાંથી તેને ઘસડી લાવશે. માટે આગળ પર વાત.’ એમ સમજીને તે મૌન રહ્યો.

કેટલાક વખત પછી જ્યારે લોકો ઉપર આવતા સંભળાયા, ત્યારે શેઠે આકંઠનો ડોળ કરતાં યુમ મારી કે—‘અરે! દોડો દોડો મતિસાગર અચાનક સમુદ્રમાં ગબડી પડયા. અરે! કોઈ આવો અને સમુદ્રમાંથી તેને સત્વર ખેંચી કહાડો. આ દેખાય! એ દેખાય!’ આ શબ્દો સાંભળતાં દશ વીશ માણસો દરિયામાં કુદી પડયા, તરત સઠ સંકેલી લેવામાં આવ્યો અને વહાણની ગતિ અટકી લગભગ એ ઘડી સુધી તેની તપાસ કરવામાં આવી, પણ તે ત્યાં હતોજ નહિ, એટલે હાથ શેનો લાગે? દરિયામાં પડેલા માણસો બધા ખાલી હાથે નિરાશ થઈને પાછા આવ્યા, અને શેઠને પૂછવા લાગ્યા કે—‘શેઠ! તમે પાસે છતાં તેને, હાથ પકડી કેમ ન લીધો?’ આથી શેઠ કપટ કળાથી આંખમાં આંસુ ખતાવતો બોલ્યો—‘અરે! ભાઈઓ! તે લઘુ શંકા કરવા બેઠા, એટલે હું પેલી તરફ ગયો. એવામાં તેનું પગ સરી જવાથી પડી ગયા હશે. તરતજ મેં પાછું વળીને જોયું, તો તેમને દીઠા નહિ. એટલે બધાને યુમ મારી અરે! હાય! એ મારો પ્રાણ પ્રિય મિત્ર ગયો. શું તે હવે હાથ નહિ આવે? અરે! મતિસાગર! તું જલદી આવીને મને ભેટ તારા વિના આ દિલ બળીને ખાખ થઈ જાય છે. અહા! આવી મને ખબર હોત, તો તને ત્યાં બેસવાજ ન દેત હા! હાય! આ ભરસમુદ્રમાં મારી શી વલે થઈ? અરે! ભાઈઓ! હજી પણ ગમે તેમ કરીને તેનો

શોધી લાવો. હું તમને રાજી કરીશ એના વિના મારા પ્રાણુ ટકશે કે કેમ, તેની મને શંકા થઈ પડી છે. ”

એમ બોલતો શેઠ મૂર્છાનો ડોળ કરીને નીચે પડી ગયો. વહાણમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. કોઈ મોટે સાદે રોવા લાગ્યા. કોઈ નશીબને ઠપકો દેવો લાગ્યા, કોઈ તેના ગુણ સંભારી સંભારીને ખેદ કરવા લાગ્યા. આ વખતનો દેખાવ ગમે તેવા કઠણ હૃદયને પણ લેદી નાખે તેવો હતો. અરે ! પણ પેલો ચંડાળ શ્રીપતિ તો પોતાના મનમાં હુરખાતો હતો. દૈવની અકળ કળા છે. આ ખબર જ્યારે સૌભાગ્ય સુંદરી કે જે અત્યારે નિદ્રાદેવીની ગોદમાં સુખના સ્વપ્ન નીહાળતી હતી, તેને સંભળાવવામાં આવી, ત્યારે તે અચાનક ઉભી થઈ અને તરતજ મૂર્છા ખાઈને ધરણીપર ઢળી પડી. તે જોતાં સૌનાના હૃદય કમકમી રહ્યા.

“ દૈવસ્યેચ્છા વલ્લીયસી ”

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સતીત્વનો પ્રભાવ.

“ નાસ્ત્યર્હિંસાસમો ધર્મો,
ન સંતોષસમં વ્રતમ્ ।
ન સત્ય સદશં શૌચં,
શોભતુમ્યં ન મંડનમ્ ” ૫

હિંસા સમાન ધર્મ નથી, સંતોષ સમાન વ્રત નથી,
સત્ય સમાન શૌચ નથી અને શીલ સમાન શણગાર
નથી.

મૂછાવશ થયેલ સૌભાગ્ય સુંદરીને દાસીઓ પવન ઢાળવાં
લાગી, એટલે કેટલીક વારે તે સાવધાન થઈ, અને ઉઠવા જતા
તે પુનઃ મૂર્છા ખાઈને નીચે પડી દાસીઓ પાંખા લઈ તેને પવન
નાખવા લાગી. જ્યારે થતાં તેના હૈયાના હોંશ બધા ઉડી ગયા.
તરતજ તેણે પોતાના અલંકાર દૂર કર્યા. અને વીખરાઈ જતાં
કેશે તે છાતી કુટવા લાગી. તેના છાતીફાટ રૂદનથી સૌના ધ્રુવ્ય
ખિન્ન થયાં, કેટલાક તેને બેઠને રોવા લાગ્યા. રોઈ રોઈને તેણે
પોતાના વસ્ત્રો પલાળ્યાં, તેની આંખો સૂજવા આવી અને તેમાં
રતાશ છવાઈ ગઈ. છેવટે મુક્ત કંઠે રૂદન કરતાં તે થાકી, એટલે
કદપાંત અને વિલાપ કરવા લાગી.

“હે નાથ! મારા શણુગારના શણુગાર! મારા જીવનના પ્રાણુ! મારા સૌભાગ્યના સૂર્ય! આ ભરદ્વારયામાં મને એકલી ટળવળતી મુકીને તમે ક્યાં ગયા? જળથી વિખુટી પહેલ માછલી અને ટોળાથી બ્રષ્ઠ થયેલ હરણી જેમ આમતેમ તરફડીયાં મારે, તેમ મારું અંતઃકરણ આપ વિના તરફડીયાં મારી રહ્યું છે. પ્રાણુ-નાથ! આપની સેવા-ભક્તિની લાલચથી માખાપને વિલાપ કરતા મેલીને સાથે નીકળી અને થોડાજ દિવસમાં મને મુકીને તમે ચાલ્યા ગયા. બહાલા! એક વાર આવો, આ દારીને દર્શન દઈને તૃપ્ત હૃદયને શાંત કરો. મારા શિરતાજ! તમારા વિના આ જીવનમાં હવે શું રહ્યું છે? હે શાસન દેવ! આ અખળાને સહાય કરવા પ્રગટ થા. મારા સ્વામી જૈન ધર્મના પરમરાગી હતા, તેમની અચલ ભક્તિના પ્રભાવથી આવીને હાજર થા. હે જળ દેવતાઓ! તમે પણ કેમ કોઈ પ્રગટ થતા નથી? આ દીન અખળા નિરાધાર થઈ શોક સાગરમાં નિમગ્ન થઈ છે. માટે દયા લાવી, તમારા અગાધ જળમાં પતિત થયેલ તેનો સ્વામી સમર્પણ કરો. અરે! દેવીઓ! તમારે સ્ત્રીજાતિનો પક્ષપાત નથી શું? આ ભયંકર મહાસાગરમાં પતિ વિયોગી દીન દારાને તેને પતિ શોધી આપીને શાંત કરો.

અરે! હા! હૈવ! તેં આ શું અઘટિત કર્યું? મારામાં તો એવું તે ક્યું બળ જોયું કે જેથી આ સંકટનો પર્વત મારાપર ઢાળ્યો? અરે! આ તો કીડીપર કટક ચલાવવા જેવું કર્યું. આમ રીખાવી રીખાવી કે સતાવી સતાવીને માર્યા કરતાં મને પોતાનેજ સમુદ્રમાં નાખી હોત તો આમ કદપાંત કરવાનો તો વખત ન આવત! હે નિર્દય વિધિ! પ્રાણીઓને સતાવવાનો શું તે ઈન્દ્રો લીધો છે? નહિ તો મારા જેવી અખળાને આવા હુઃખના ડુંગર ત્રીચે ન દબાવે કુટિલ અને કઠણ દિલના હે દૈવ! તું હુઃખીને ઠરાવે છે, મુવેલાને મારે છે, બળેલાને બાળે છે, ક્ષણભર રીઝવીને વારંવાર સતાવે છે. આ બધા તારા ચાળા છે. અરે! હા, પણ દૈવને અત્યારે ઠપકો દેવો વૃથા છે. કારણ કે—

“ પત્તે વસંત માસે,
રિદ્ધિં પાવંતિ સયલવળરાઈ ।
જં ન કરીરે પત્તં,
તા કિં દોસોવસંતસ્ય ? ” ॥

એટલે-વસંત ઋતુ આવતાં સમસ્ત વન-વૃક્ષો નવ પદ્ધવિત થાય છે, અને કેરડામાં એક પાંદડું પણ હોતું નથી. તેથી વસંત ઋતુનો શો દોષ ?

તેમજ—

“ ઝડઅમિ સહસ્સકરે,
સલોયળો પિચ્છઈ સયલલોઓ ।
જંન ઝલુઓ પિચ્છઈ,
સહસ્સ કિરણસ્સ કોં દોસો ? ” ॥

એટલે-સૂર્યનો ઉદય થતા લોચનવાળા બધા લોકો જોઈ શકે છે અને ધ્રુવડ સલોચન છતાં ભાગી શકતો નથી. તેમાં સૂર્યનો શો દોષ ?

અહા ! પૂર્વકૃત કર્મની કેવી અકળ ગતિ છે ? એક ઘડી વારમાં તે મનુષ્યના જીવનને કેવું પલટાવી નાખે છે ? ક્ષણવાર પહેલાં જે સુખના સ્વપ્નામાં મહાલતો હોય, તે ક્ષણવાર પછી દુઃખના રોહણાં રોવે છે. બસ, એજ માનવ-જીવનરૂપ યંત્રને ચલાવવાનો મુખ્ય સંચો છે. કારણ કે—

“ નૈવાકૃતિઃ ફલતિ નૈવ કુલં ન શીલે,
વિદ્યાઽપિ નૈવ ન ચ જન્મકૃતાઽપિ સેવા ।
કર્માણિ જન્મનિ પુરા કિલ સંચિતાનિ,
કાલે ફલન્તિ મનુજસ્ય યથેહ વૃક્ષાઃ ” ॥

એટલે—સ્વરૂપ, કુળ, શીલ, વિદ્યા, તેમજ જન્મ પર્યાંત કરેલ સેવા પણ ફરીભૂત થતી નથી. પરંતુ પૂર્વ જન્મમાં સચિત કરેલ કર્મ વૃદ્ધોની જેમ કાળે માણસને ફળે છે અર્થાત્ ઉદ્ધય આવે છે.

તે કર્મ પણ જીવે પોતે કરેલા હોય, તેજ તેને લોગવવા પડે છે. છતાં માણસ પોતાની નિર્ભયતાથી ખીલને દોષ દે છે. અહો ! કર્મની કેટલી અધી પ્રધાનતા બતાવેલી છે ?

“ અકારણં સત્ત્વમકારણં તપો,
જગત્ત્રય વ્યાપિ યજ્ઞોઽપ્યકારણમ્ ॥
અકારણં રૂપમકારણં ગુણાઃ,
પુરાણમેકં નૃષુ કર્મ કારણમ્ ” ॥

એટલે—સત્ત્વ કે તપનું કંઈ કારણ નથી, પૃથ્વીમાં પથરાયેલ યજ્ઞનું કંઈ કારણ નથી, તેમજ રૂપ કે ગુણોનું પણ કારણ નથી, પરંતુ એક પૂર્વકૃત કર્મજ કારણ છે. અર્થાત્ તેજ માણસને સુખ દુઃખ આપવાને સમર્થ છે.

અહો ! એ કર્મનોજ વિકાર છતાં પુરૂષો પોતાની મતિ પ્રમાણે સંકટ વખતે કંઈ બુદ્ધિજ કલ્પના કરી જેસે છે કારણ કે—

“ વૈદ્યા વદન્તિ ક્ષયિત્તમરુદ્ધિકારં,
નૈમિત્તિકા ગ્રહકૃતં પ્રવદન્તિ દોષમ ।
ભૂતોપસર્ગમિતિ મંત્રવિદો વદન્તિ,
કર્મૈવ શુદ્ધમત્તયો યતયો વદન્તિ ” ॥

એટલે—શરીરે કંઈ વ્યાધી પ્રગટ થાય ત્યારે વૈદ્યો કહે, પિત્તકે વાયુનો વિકાર બતાવે છે, નિમિત્તીયાને પૂછતાં તે નબળા ગ્રહનો દોષ બતાવે છે, મંત્રવાદીઓ કોઈ ભૂતનો થયેલ ઉપસર્ગ બહારરે છે અને શુદ્ધ મતિવાળા મુનિઓ તે કર્મજન્ય દૂષણ કહી બતાવે છે,

ખસ, તેમાં કર્મજન્ય સુખ દુઃખ સ્વીકારવા લાયક છે. મને અત્યારે જે સંકટ સમુપસ્થિત થયું છે, તે પણ પૂર્વ કર્મજનિત છે. એટલે એ લોગવ્યા વિના અન્ય ઉપાય નથી. કદાચ હું હમણા માથું કુટીને મરી જાઉં તો પણ એ કર્મને દયા આવે તેમ નથી.

ત્યારે શું આમ કડપાંત કરીને મારે સમસ્ત જીવન ગાળવું? તેમ કરવાથી પણ માથે આવી પડેલ દુઃખ ક્યાં ટળી જવાનું છે?

હવે કંઈક હિસ્મત લાવીને ભાવ જીવનને સુધારવું એજ સર્વોત્તમ કર્તવ્ય છે. તેમ કરતાં ધર્મના પ્રભાવે જે સ્વામી સાંપડયા તો ઠીક, નહિ તો કરેલ કર્મ લોગવાઈને ક્ષીણ થશે અત્યારે લાંબો વખત હાયવરાજથી હવે શું વળવાનું હતું કારણ કે—

“ તાવદ્ ભયસ્ય ખેતવ્યં,

યાવદ્ ભયમનાગતમ ।

આગત તુ ભયં વીક્ષ્ય,

નરઃ કુર્યાંચથોચિતમ ” ॥

એટલે—જ્યાંસુધી જીવ માથે આવી ન પડે, ત્યાંસુધી તેનાથી પડતા રહેવું, તે ઠીક; પણ તે માથે આવી પડતાં તે તેનો યથોચિત પ્રતીકાર લેવો, તે વખતે ધીરજ ખોઈને ન ખેસવું.

અત્યારે હવે મારા ધન-માલ કરતાં શરીર કરતાં શીલ વધારે કીંમતી છે, માટે સર્વસ્વના લોગે પણ એક શીલનું અખંડિત રક્ષણ કરવું—એજ મારું કર્તવ્ય છે. સ્ત્રીનો એજ સાચો શણગાર છે અને વિપત્તિ વખતે એજ બહારે આવનાર છે. જે મહિલા પોતાના શીલને ખોઈ ખેસે છે, તેને આ ભવ અને પરભાવે અનેક સંકટો સહન કરવાં પડે છે. સ્ત્રીતા દમયંતી સુલસા, સુલદ્રા વિગેરે મહાસતીઓ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવથી ભારતમાં આજે ઘરે ઘરે ગવાય છે. અહો! એ શીલનો મહિમા જગજાહેર છે, તે દેવતાઓને દાસ બનાવે છે કારણ કે—

“ હરાત કુલકલંકં લુખ્યતિ પાપપંકં,
 સુકૃતમુપચિનોતિ શ્લાઘ્યતા માતનોતિ ।
 નમયતિ સુરવર્ગે હાન્ત દુર્ગો પસર્મં,
 રચયતિ શુચિ શીલં સ્વર્ગમોક્ષૌ સલીલમ્ ” ॥

એટલે—પવિત્ર શીલ કુળના કલંકને દૂર કરે છે, પાપપંકને ઘોઘ નાખે છે, સુકૃતનો વધારો કરે છે, કીર્તિને વિસ્તારે છે, દેવતાઓને નમાવે છે, વિકટ ઉપસર્મને હુકાવે છે અને સ્વર્ગ તથા મોક્ષ પણ લીલામાત્રમાં આપે છે.

અહો ! શીલમાં કોઈ અપૂર્વ શક્તિ સમાયેલી છે કે ભયંકર પસ્તુઓ પોતાની ભયંકરતા તેના પ્રભાવથી શાંત કરી દે છે, અર્થાત્ શાંત થઈ જાય છે, કહ્યું છે કે—

“ સીતયા દુરયષાદ્ ભીતયા,
 પાવકે સ્વતનુરાદ્ધૃતી કૃતા
 પાવકસ્તુ જલતાં જગામય
 ત્ત્ર શીલમહિમા વિજ્ઞમિતઃ ” ॥

અહો ! લોકપવાદના ભયથી સીતાએ પોતાનું શરીર અગ્નિમાં અંપલાવ્યું પણ શીલના મહિમાથી અગ્નિમાં શીતલતા આવી ગઈ.

ખસ, એજ શીલના અદ્ભુત પ્રભાવને માટે સચોટ ઢાખલો છે. વળી એક કવિએ તેા એટલે સુધી વર્ણવ્યું છે કે—

“ વહ્નિસ્તસ્ય જલાયતે જલનિધિઃ કુલયાયતે તત્ક્ષણાન્,
 મૈરુઃ સ્વભ્ય શિલાયતે મૃગયતિઃસન્નઃ કુરંગાયતે ।
 ધ્યાલો માલ્યંગણાયતે વિષરસઃ પીયૂષવર્ષાયતે,
 યસ્યામેઽ સ્વિલલોકવલ્લભતમં શીલં સમુન્મીલતિ ” ॥

અહો ! સમસ્ત લોકોને અત્યંત વલ્લભ એવા શીલને જે ધારણુ કરે છે, તેને અગ્નિ જળ સમાન લાગે છે સમુદ્ર નીક તુલ્ય થાય છે, મેરૂ પર્વત એક નાની શિલા સમાન ભાસે છે, સિંહ તરત મૃગલા સમાન ગરીબ થઈ જાય છે, વિકાળ સર્પ તેને માળાફે પ્રણમે છે, અને વિષ તે અમૃત સમાન થઈ જાય છે.

“ પૂર્વે સંકટ પડતાં પણ મહાસતીઓએ જેમ પોતાનું શીલ જાળવી રાખ્યું, તેમ મારે પણ એજ આભૂષણથી અલંકૃત થવાનું છે. ”

એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને સૌભાગ્ય સુંદરીની વિચારમાળા અટકી એવામાં પુનઃ તેને પોતાના પતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને તેની આંખમાંથી ગરમ આંસુના જે ચાર ણિંદુ સરી પડ્યા. તેનું હૃદય પૂર્વની સુખ સામગ્રી સંભારતાં ખેદથી ભરાઈ આવ્યું આ વખતે શ્રીપતિ શેઠ, બહારથી તેને આશ્વાસન આપવા પણ અંદર ખાનેથી તેને પોતાની કરવા ત્યાં ઉપસ્થિત થયો અને તેની શોચનીય દશા જોઈને તે કહેવા લાગ્યો કે—

“ ભદ્રે ! અચાનક મારા મિત્ર મતિસાગરના સમુદ્રપાતથી જેમ તમને દુઃખ થાય છે, તેમ મને પણ પારાવાર દુઃખ ઉપજે છે. પરંતુ—

“ ભાવિચેન્ન તદન્યથા ”

ભાવિભાવ અન્યથા ન થાય. જેમ બનવાનું હોય તેમજ બને. મનુષ્યના કેટિ પ્રયત્નો તેની પાસે કામ લાગતા નથી. બાળા! હવે ધીરજ ધરો અને ગઈ ગુજરી ભૂલી જાઓ. હવે તમારે ખેદ કરવો વૃથા છે. જે વસ્તુનો પ્રતીકાર ન થઈ શકે, તેને માટે ચિંતા કે કાળજી કરવી શા કામની ? તમારી આ ચૌવનકળી હજી પ્રકુલ્લિત થવાનો આજી ઉપર આવી; એવામાં તેના લોગી ભ્રમરને દેવે અચાનક ધીનવી લીધો. એ બાબત ગમે તેવા કઠિન મનના માણસને પણ કમકમાટ ઉપજાવે તેવી છે. ભરેલા ભાણા-

પર એસતાં ક્ષુધાતુર માણસનું જેમ લોજન ધીનવી લેવામાં આવે, અને તેની જેવી સ્થિતિ થાય, તેવી આજે તમારી અવસ્થા છે. તમારે એની સાથે માત્ર એટલોજ સંબંધ હશે. હવે એ વસ્તુ તો કોઈ રીતે તમારા હાથમાં આવી શકે તેમ નથી, તો પછી આ ગુલાબના ફુલ જેવી યુવાની શા માટે નકામી ગુમાવો ? માણસને જે કાંઈ ધર્મ પુણ્ય આદરવાનું હોય, તે તો પાછલી વયમાં થઈ શકે. માટે આ લોગની અવસ્થાને પણ ઈન્સાફ આપવો જોઈએ સુંદરી ! તમે હજી સંસારનો લહાવો લીધો નથી, તમારી અનેક ખાન, પાન અને કામલોગની કામનાઓ અપૂર્ણ છે, માટે પૂર્ણ કરવાને ભાગ્યશાળી થાઓ. ”

શ્રીપતિ શેઠના આ કથનથી સૌભાગ્ય સુંદરી તેના મનનો અભિપ્રાય સમજી મઠ. તેણે વિચાર કર્યો કે— ‘ પોતાની દૃષ્ટ કામના પૂર્ણ કરવાને એણે તો મારા પ્રાણનાથને સમુદ્રમાં નાખ્યો નહિ હોય ? મનુષ્ય જ્યારે કામાતુર થાય છે, ત્યારે તેને કૃત્યા કૃત્યનું ભાન રહેતું નથી. તે વખતે તે ન જોલવાનું જોલી દે છે અને ન કરવાનું કરી નાખે છે અહો ! તેની મતિ વિપરીત થઈ જાય છે. કારણ કે—

“ દૃશ્યં વસ્તુ પરં ન વૃણ્યતિ જગત્યન્ધઃ પુરોઽવસ્થિતં,

કામાન્ધસ્તુ યદસ્તિ તત્પરિહરન્ યન્નાસ્તિ તત્પૃણ્યતિ ।

કુન્દેન્દી વરપૂર્ણ ચન્દ્રકલશ શ્રીમલ્લતા પલ્લવા

નારોપ્યા શુચિરા શિષુપ્રિયતમા માત્રેષુ યન્મોદતે ” ॥

અહો ! અંધ પુરૂષ માત્ર સન્મુખ રહેલ દૃશ્ય વસ્તુને જોઈ શકતો નથી, પરંતુ કામાંધ પુરૂષ તો જે છે તેનો ત્યાગ કરતાં જે નથી તેને જોઈ રહે છે, અર્થાત્ તેને વિપરીત ભાસ થાય છે. કારણ કે તે પ્રિયતમાના અશુભિથી ભરેલા અવયવોમાં કુંદપુષ્પ, કમળ, પૂર્ણ ચંદ્ર કળશ, ખીલેલ લતા અને પલ્લવોની ઉપમા આરોપીને આનંદ પામે છે.

બસ, એના વચનપરથી બરાબર સાબીત થાય છે કે એ મોહાંધ અને કામાંધ થયો છે. ઠીક છે, અત્યારે એને મીઠાં વચનથી માન આપું અને વખત આવે છટકી જવું—એજ યોગ્ય છે, નહિ તો ભરદરિયામાં મને એ સતાવશે અને માણસેને પોતાના હાથમાં લઈને વખતસર બલાત્કાર પણ કરે. ”

એમ વિચારીને સૌભાગ્ય સુંદરી બોલી કે—‘શેઠ ! જે થવાનું હતું તે તો થયું, પણ હવે તમે કહેવા શું મંગો છો ? તે સમજાતું નથી. હું અજ્ઞ સ્ત્રીજાત તમારા માર્મિક બોલને મર્મ ક્યાંથી સમજી શકું ? ’

આથી શેઠને જરા નિરાંત વળી. તેને કંઈક આશા બંધાણી તરતજ તે પ્રમોદ પામીને બોલ્યો કે—‘ સુંદરી ! તમે કાહ્યા અને સમજી છો. તે થો પોતાનો સ્વાર્થ સમજી કારણ કે—

“ સ્વાર્થઞ્ચંશો હિ મૂર્ક્ષતા ”

એટલે—સ્વાર્થથી બ્રહ્મ થવું એજ મૂર્ખાઈ છે. માટે અવસરને ઉચિત સ્વાર્થ સાધી લ્યો. લતા જેમ એક વૃક્ષનો અધાર તૂટતાં ખીજ વૃક્ષનો અશ્રય લે, તેમ તમે પણ તેવા બનો. જુઓ, મારી પાસે પેંસાની ખોટ નથી, દાસ દાસીઓ જોઈએ તેટલા છે માટે આ સંપત્તિની સ્વામિની થઈને આ દાસનો સ્વીકાર કરે. હું તમારી આજ્ઞા સદા શિરસાવંધ સમજીને માથે ઢાલીશ.

સૌભાગ્ય સુંદરી ગંભીર વિચારમાં પડી ગઈ. તેની દ્રષ્ટ ભાવના સાંભળતાં અંતરમાં તેના પ્રયે તિરસ્કાર છુટ્યો છતાં વચનથી તેનું અપમાન ન કરતાં તે બોલી કે—‘ શેઠજી ! તમારું કહેવું વાજબી છે. વળી તમારી લાગણી ભારે છે. પણ હાલ તો મારે માથે પતિનો વિયોગ આવી પડેલો છે, તેથી શેઠમાં મન મુંજાય છે. આપણે સમુદ્ર પાર જઈશું ત્યારે બધું બની રહેશે. અમ સ્ત્રીજાતિને આધાર તો જરૂર જોઈએ. શેઠ ! એ

બંધનની હવ કાળજી ન કરશો. પરંતુ હમણા અમુક વખત સુધી મને બોલાવશો નહિ. ”

સુંદરીના આ બોલથી શ્રીપતિ શેઠ સંતોષ પામ્યો. પોતાના મનોરથની માળા હવે સફળ થવાની સમજીને તેના શરીરમાં નવીન તેજ દાખલ થયું તે હર્ષિત થતો વિચારવા લાગ્યો કે— ‘અહો! આવી સુંદરીનો હું સ્વામી થઈશ. એટલે હવે મને સ્વર્ગ કે મોક્ષની દરકાર શી છે? ખસ, માફ જીવન સ્વર્ગીય સુખમય બની જશે. પાંચ પંદર દિવસનો એનો વાયદો કાલે પૂરો થશે, એટલે એ એ મારી પનોતી પદમણી થશે. આ અબ્બણ્યા પ્રદેશમાં એ કોને શરણે જવાની હતી? વાહ! રે શ્રીપતિ તું હવે સાચો શ્રીપતિ (લક્ષ્મીનો પતિ) બનીશ. આ પાકી અવસ્થાએ આવી સોળ વરસની સુંદરી સદ્ભાગ્ય વિના ક્યાંથી સાંપડે? ” એ પ્રમાણે શેઠ હરતાં કરતાં ઉઠતાં, બેસતાં કે સુતાં સાભાગ્ય સુંદરીના મનોરથની માળા ફેરવવા લાગ્યો.

રસ્તામાં શેઠની કેટલીક હીલચાલથી સૌભાગ્ય સુંદરી સાથે આવેલ માણસો સમજી ગયા કે—“ આ શેઠની દાનત બગડી લાગે છે. ” “ શું આપણા દેખતાં એ સૌભાગ્ય સુંદરીને તાબે કરી શકશે ?

અરે! મેં મહારાજાનું જન્મથી લાલુ ખાધું છે, તો આવા પ્રસંગે તે ઉપકારનો બદલો કેમ ન વાળું ?

પણ મને તો રાણી સાહેબે ખાનગીમાં બોલાવીને ભલામણ કરી છે કે—‘ બાને કંઈ હરકત આવવા ન દેજો. ’ હું તો બરાબર કાંઈ વાળીને શેઠની સામે ઉભો રહીશ.

ત્યારે હું ખાસ અંતઃપુરનો રખવાળ તે આવા કામમાં પાછો હકું ખરો કે ?

અરે! તમે બધા બડાઈ મારતાં વખત આવે કહાચ હરીને દશ ડગલાં પાછા પણ હઠી જાઓ. પરંતુ હું તો મહારાજાનો

ખાસ શસ્ત્રધારી સેવક છું. તેથી એ શેઠ મને જોતાંજ ગભરાઈ જવાનો.

તમે ખબા બહાદુર ખરા, પણ શેઠને ન્યાયની રીતે સમજાવતાં જો તે સાનમાં સમજી જાય, તો પછી વિના કારણે એવી બહાદુરી બતાવવાની આપણને જરૂર શી છે ?

અરે ! ભાઈઓ ! એ ઘરડે ઘડપણે ધોળામાં ધુળ નાખવા બેઠો છે. એને સાનમાં સમજાવ્યા કરતાં એવી કોઈ સુખડી ચખાડવી જોઈએ કે ફરીવાર તે એવું પગલુંજ ન ભરે.”

શ્રીપતિ શેઠ આ બધું પોતાનું પુરાણ કાન દધને સાંભળતો તો. તેમાં છેલ્લા શબ્દો સાંભળતાં તેનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. તે પોતે ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો.

“ અહા ! વખતસર મારી મનઃકામનામાં આ લોકો બલ્લેલ કરશે.

હા, એ તો પરસ્ત્રી કહેવાય, તેને સ્વાધીન કરતાં તો પાપમાં પટકાવુંજ પરશે.

અરે ! જાપને જાપ કોણ તે જોઈ આવ્યું છે ? આ તો અત્યારે જે કંઈ ખવાય, પીવાય અને લોગવાય, તેનો લ્હાવો લઈ લેવો. એવી બીક રાખીને આ રંભાને કેમ જવા દઉં ?

પણ મનુષ્ય હૃત્યા ઉપર આ પરદારાતું પાપ એ જો મહા પાપ તને આજ ભવમાં નડશે તો નહિ ?

હવે મલિસાગર તો ક્યાંથી આવવાનો હતો ? અને આ તો બિચારી ગરીબડી ગાય જેવીને તો મારો આશ્રય લેવોજ પડશે. ખસ, એમાં ભવિષ્યનો ભયજ દેખાતો નથી. માત્ર આ લોકો કંઈક ધમધમ્યા છે, તેમને મન માનતું ધન આપ્યું, એટલે ઠંડાગાર જેવા થઈ જશે. આ સ્વર્ગની અપ્સરા પાછળ તો બધું ધન કુરબાન કરી દઉં.

(૨૧૫)

પણ એમાં કોઈ અનૂન માણસ જાગે અને આ વાત જો ગંભીરપુરના રાજા સુધી લઈ જાય, તો મારે લોગવવું પણ ભારે થઈ પડે.

હા, પણ સૌભાગ્ય સુંદરી પોતે રાજા રાજા હોય, તો કોણ આડે આવનાર છે ?

એજ વાત હજી અર્ધગ્ધ જેવી લાગે છે. સૌભાગ્ય સુંદરી એ જ્યાં સુધી હજી જોઈએ તેવો પોતાનો પ્રેમ ખતાવ્યો નથી, ત્યાંસુધી બધી વાત કાચી અને ધાસ્તી ભરેલી છે.

એ સુંદર સુંદરી મળી ગયા પછી કંઈ સહન કરવું પડે, તો હરકત નહિ, પરંતુ એ પણ ન મળે અને કંઈ અણુધારી આકૃત આવે તો આરો નથી. ”

એ પ્રમાણે વિચાર માણાને લંબાવતાં દરકે ખાખત તેને ભય ભરેલી લાગતી હતી. પ્રથમ તો— આ ખરાબ કામ છે, એમ તેને પોતાના અંતરના ઉંડા ભાગમાંથી મનાઈ થતી હતી, વળી તે સુંદરી સાથે આવેલ માણસો પણ અધવચ લપડાક મારે તેવા લાગતા હતા, રાજાભય તેની નજર આગળ આવતો અને કુનેતી થવાની ધાસ્તી પણ સામેજ દેખાતી હતી. આ બધા ખરાબા તેની દૃષ્ટિ આગળ તરતા અને તેથી તેનું હૃદય વારંવાર કમકમી જતું હતું. આટલું છતાં તેના માનસિક વિકારો હૃદયમાં ખંખભળી રહ્યા હતા. એ કામવિકારની ઝેરી પણ અત્યારે મનમોહક લાગતી માયામાં ઉક્ત ભયોને તે તરત ભૂલી જતો હતો. એ સુંદરીના મુખ કમળનો મધુકર બનવાને તેનું મન ગણગણાટ કરી રહ્યું હતું.

અહો ! અનાદિકાલથી લાગેલ વિષયવાસનામાં પ્રાણી પરવશ બનીને કેટલી બધી વિટંબનાને સહન કરે છે ?

“ વિકંપતે હસ્તયુગં વપુઃશ્રીઃ

પ્રયાતિ દન્વા અપિ વિદ્રવાન્ત । ”

મૃત્યાવૃષ્ટિ ગચ્છતિ નિવલંબં,
તથાપિ જન્તુન્વયયા મિલાષી ” ॥

એટલે—હસ્ત યુગલ કંપવા માંડે છે, શરીરની શોભા બધી ચાલી જાય છે, દાંત બધા પડી જાય છે અને મરણ આવવાની આણી ઉપર હોય છે, અહો ! તો પણ પ્રાણી વિષયની અભિલાષા કરે છે.

ખરાબર છે, જ્યાંસુધી આત્મિક સુખમાં કેવો આનંદ રહેલો છે, તે સમજતું નથી, ત્યાં સુધી જીવને તેમાંજ સુખ લાગે છે. કારણ કે—

“ અવિદિતપરમાનનન્દો,
વદતિ જનો વિષય એવ રમણીયઃ ।
તિલતૈલમેવ મિષ્ટં,
યેન ન દૃષ્ટં ઘૃતં ક્વાપિ ” ॥

એટલે—પરમાનંદને ન જાણનાર માણસ વિષય સુખને વખાણે છે. જેણે ઘી કેમ્બાર જોયુંજ નથી, તે તલના તેલનેજ મિષ્ટ માની લે છે.

રાત દિવસ ઘેંસ ખાનારને ઘેખરના સ્વાદની ખબર ક્યાંથી હોય ? વનમાં ભટકનાર ભીલ શહેરમાં રહેલ મહેલની મબહ ક્યાંથી જાણી શકે ? કારણ કે—

“ દદતિ તાવદમી વિષયા સુખં,
સ્ફુરતિ ચાવદિયં હૃદિ મૂઢતા ।
મનસિ તત્ત્વવિદાં તુ વિચારકે,
ક વિષયાઃ ક સુખં ક પરિગ્રહઃ ” ॥

એટલે—જ્યાં સુધી હૃદયમાં મૂઢતા વ્યાપી રહી છે, ત્યાં સુધી વિષયોમાં જીવ સુખ માની લે છે. અર્થાત તેમાં તેને સુખ

દેખાય છે. પરંતુ જ્યારે મન તત્ત્વના વિચારમાં ઓત પ્રેત થાય છે ત્યારે વિષય સુખ કે પરિચ્છેદ તેને કંઈ પણ દેખાવી શકતા નથી.

જ્યાં સુધી મનની નિર્ગળતા છે, મોહરાજનુંજ રાજ્ય વર્તી રહ્યું છે, જ્યાં કર્તા હર્તા તરીકે કામદેવ સત્તા ચલાવી રહ્યો છે, ત્યાં આત્મા પરાધીન થઈ બેસે છે, તેની વીરજનો ધ્વંસ થાય છે અને શુરાતન ક્ષીણ થવા પામે છે, પણ અંતરમાં સત્ત્વ જાત્રત હોય અજ્ઞાનતા ક્ષાવી શકતી ન હોય, વીરજની ધાર સદા સતેજ હોય, ત્યાં કામદેવ પોતાની સત્તા ચલાવી શકતો નથી. કહ્યું છે કે—

“ કાન્તા કટાક્ષ વિશિશ્વા ન લુનન્તિ યસ્ય,
ચિત્તં ન નિર્દહતિ કોમકૃશા નુતાપઃ ।
કર્ષન્તિ ભૂરિ વિષયાશ્ચ ન લોભ પાશૈ
લોકત્રયં જયતિ કૃત્સ્નમિદં સ ધીરઃ ” ॥

એટલે—જેના ચિત્તને કાંતાના કટાક્ષ રૂપ બાણો લેદી શકતા નથી, કોપરૂપ અગ્નિનો તાપ જેના અંતરને બાળી શકતો નથી, વિષયોની લાલચ રૂપ પાશ (બંધન) જેને ખેંચી શકતા નથી. તે ધીર પુરૂષ સમસ્ત જગતને જીતી શકે છે.

રાત દિવસ વિચારોની શ્રેણીપર ચડતાં અને ઉતરતાં શ્રીપતિ શેઠ ઘણીવાર ભયને લીધે સૌભાગ્ય સુંદરીની કામનાથી નિરાશ થઈ જતો અને તેથી થોડીવાર પોતાના મનોરથની માળાને સંકોચી લેતો, પણ અંદરથી કામ દેવની સેના જાત્રત થતાં તે પાછો સતેજ થઈ જતો આમ અનેકવાર આરોહ અવરોહ થયા પછી છેવટે કામ દેવના સૈનિકોએ તેના અંતઃકરણની રાજધાની સર કરી ચાતરકથી વિષય વાસનારૂપ યોધાઓ તુટી પડ્યા અને સમસ્ત મનોભૂમિને ઘેરી લીધી આખર તે કામવાસનાના પ્રબળ પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યો. તેણે નિશ્ચય કરી લીધો કે—
‘ જમે તેમ થાય પણ એકવાર સૌભાગ્ય સુંદરીના લલિત લાભ-
સ્થને સ્વાહ લેમો.

મંત્રીના માણસોએ આપસમાં વિચાર ચલાવ્યા પછી તેમણે સૌભાગ્ય સુંદરીને નમ્રતાથી જણાવ્યું કે— 'ખડેન ! બનવાનું બની ગયું, પણ હવે તમે ફરમાવો તે પ્રમાણે અમે કરવાને તૈયાર છાએ. તમે કોઈ રીતે પણ ગભરાશો નહિ.' આ તેમના શબ્દોથી સૌભાગ્ય સુંદરીને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું, પણ પાછળથી એક એક માણસને પોતાની પાસે બોલાવી તેને ધન માલથી રાજ કરીને શેઠ ઘણા ખરાને પોતાના તાબામાં કરી લીધા. માત્ર એક કે બે માણસજ સૌભાગ્ય સુંદરીના પક્ષમાં રહેનાર રહ્યા.

વહાણ બધા ગંભીરપુરના કિનારાપર આવ્યા. એટલે બધા માણસોને શ્રીપતિ શેઠ પોતાનો અને મંત્રીનો માલ ઉતારવામાં બેડી લીધા, અને પોતે નગરની વખારોમાં માલ ભરવાના કામમાં રોકાયો. તે વખતે તેણે એવો વિચાર કરી રાખ્યો હતો— 'માલની વ્યવસ્થા કર્યા પછી સૌભાગ્ય સુંદરીને શહેરમાં લઈ જવી.' એ મનમોહક કામિનીની કામનાથી શેઠમાં બમણો જુસ્સો આવી ગયો હતો. યાચકોને તે મેઠાં માગ્યા દાન આપતો અને નોકરોનું તો તેણે દબદરજ ફેંદી નાખ્યું. આ બધું સાક્ષાત્તે સુંદરીને પોતાની મોટાઈ બતાવવા અને તેને પ્રસન્ન કરવાને જ તે કરતો હતો, પણ તે બિચારાને ક્યાં જ્ઞાન હતું કે—સૌભાગ્ય સુંદરી તેની એ લીલાને લેશે માત્ર, પણ ચાહતી ન હતી. પોતાના શીલનું કેવી રીતે રક્ષણ કરવું—એજ તેને લગની લાગી હતી, અને તેને માટે તે કંઈક નિર્વિધન માર્ગ શોધ્યા કરતા હતી.

સાથે આવેલામાંના ઘણા માણસો તો શ્રીપતિ શેઠના કામમાં લાગી ગયા હતા, પણ માત્ર એક માણસ સૌભાગ્ય સુંદરીનાં પક્ષમાં હતો, તે અત્યારે કિનારાપર ઉતરતાં તેની સાથે રહ્યો હતો, દરિયા કિનારાથી ગામ બહુ દૂર ન હતું, એટલે છુટા છવાયા મકાનો માર્ગમાં આવેલ હોવાથી કિનારાથી ઉતરતાં જ ગામની શરૂઆત જેવું જણાતું હતું. કિનારાથી થોડે દૂર એક મંદિર આવેલ હતું. અત્યારે બપોરનો સમય હોવાથી મંદિરમાં માણસોની

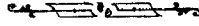
આવળવ ન હતી પૂજારી પણ પૂજા કરીને ચાલ્યો ગયો હતો. એટલે દરવજે સાંકળ વાસેલ હતી. બહુ રથી મંદિરનો દેખાવ બહુજ રમણીય લાગતો હતો. ચોતરફ પુષ્પોના છોડવા તથા છુટા છવાયા વૃક્ષોથી તેની શોભા વધારે આકર્ષક બની હતી.

સૌભાગ્ય સુંદરી તે મંદિરની અંદર દાખલ થઈ. અંદરની લબ્યતા જોતાં તેને હર્ષ થયો. પણ હવે તેને એક બીજી ચિંતા લાગુ પડી હતી. અહીં પિછાન વના તે નિરાધાર હતી. એક શ્રીપતિ શેઠની ઓળખાણ હતી. તેની દૃષ્ટિ અને હૃદયમાં ઝેર વસ્યું હતું, તેથી તેનો આશ્રય લેવા તે ચાહતી ન હતી, પણ તે આવે, તેની પહેલાં પોતે એવા સંયોગોમાં આવી જાય કે શેઠને સ્વયમેવ નિરાશ થવાનો વખત આવે. તેના આવતા જો તેનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે, તો તે પૈસાના બળથી વખતસર કનડગત કરે. છેવટે મંદિરમાં આવતાં તેને વિચાર થયો કે—, અહીં મારા શીલનું રક્ષણ થઈ શકશે. એમ ધારીને ત્રણ નવકાર ગણી તેણે શાસન દેવીને ઉદ્દેશીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે—‘ હે શાસન દેવી જો મન, વચન અને કાયાથી મેં શુદ્ધ શીલ પાળ્યું હોય, તો તેના પ્રભાવથી આ મંદિરના દ્વાર બંધ થઈ જાય. આ વાક્ય બોલતાં શાસન દેવીએ અદૃશ્ય રહીને મંદિરનો દરવાજા બંધ કરી દીધા. તેથી સૌભાગ્ય સુંદરીને શાંતિ થઈ. શાસન દેવીના સાંનિધ્યથી તેના હૃદયની લીલિત બધી દૂર થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પાપીઓની પ્રપંચબળ.

“ કૃતમપિ મહોપકારં,
પય इव पीत्वा निरातंकम् ।
प्रत्युत हन्तुं यतते,

काकोदर सोदरः खलो जगति ” ॥

હો ! સર્પ જેમ દુધ પીને તે પાનારને જ મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેમ દુર્જન પુષ્પ પર મોટો ઉપકાર કરવામાં આવે, તો પણ તે ઉલટો ઉપકારીનો નિઃશંક પણે ઘાત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેથી તે સર્પ તુલ્ય છે.

માતસાગર મંત્રીના ગયા પછી દુર્ઘાસિંહ અને પ્રચંડસિંહ બહુ ક્રોધ્યા હતા. તેમણે પેલી વેશ્યાને હથીયાર બનાવીને રાજાને ખુબ નીચાવ્યો હતો તેમને પૂછનાર કોઈ ન હતો, એટલે તેઓ પોતાને ક્રોધે તેમ વર્તતા હતા. ભવિષ્યનો તેમને ભય ન હતો. પાપથી તેઓ પોતાનો વિજય સમજતા હતા પોતાની માતને ગતિ આપી કોઈને પ્રપંચબળમાં ફસાવતાં તેઓ પોતાને બહાદૂર માનતા હતા વિદ્યાસઘાતને તેઓ મંત્ર કરતાં વધારે માન આપતા હતા. માંસ અને માદરામાં તેઓ મસ્ત રહેતા હતા. જિતારિ રાજાને તેમણે મદિરાનો એક મહામિત્ર બનાવ્યો હતો અને વસંતસેના ગુણિકાની મોહબળમાં તેને બરાબર ફસાવ્યો હતો.

આથી અંત:પુરમાં તે માત્ર એક આંટો મારવા જતો. અને રાત દિવસ વસંત સૈનાના વિલાસમાં પડ્યો રહેતો હતો. આ વાત રાણીઓના સાંભળવામાં આવતાં તેમના એકનો પાર ન રહ્યો. રાજા વ્યસનમાં એટલે બધો લુબ્ધ થઈ ગયો કે તેને સમજવવાને રાણીઓ હિમ્મત કરી શકતી ન હતી.

એકદા કમળાદેવી કે જે મુખ્ય પટરાણી હતી, વળી પૂર્વે તેનાપર રાજા બહુ પ્રેમ રાખતો હતો, તેણે રાજાને સમજાવવાને વિચાર કર્યો. પછી જ્યારે રાજા આવ્યો, ત્યારે તેણે એકાંતમાં બોલાવી અંજલિ જોડીને વિનંતી કરી કે—

“ પ્રાણનાથ ! મારા અંતરના આરામ ! મારા જીવનના આધાર ! આ દાસીએ આપનો એટલો બધો શો અપરાધ કર્યો છે કે તેને વિસારીજ મૂકી ? મારા હૈયાના હાર ! કંઈ મારો દ્વેષ હોય તો દાખવો કે જેની હું આપની પાસે ક્ષમા માગી નિવૃત્ત થાઉં. અગર બીજી કોઈ રાણીનો અપરાધ જણાયો હોય અને તે સમસ્ત અંત:પુર પ્રત્યે આપને અગ્નિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તો તેમ કરવું પણ ઉચિત નથી. કારણ કે એકનો અપરાધ બીજા શા માટે ભોગવે ? મારા સૌભાગ્યના શણુગાર ! આપ કોઈ કુટિલ કામિનીની કામવાસનામાં ક્ષમાયા હો એમ લાગે છે, અને તે વેશ્યા છે, એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. ઠહાલા ! આવોજ આપનો બનાવટી પ્રેમ ? નાથ ! યાદ કરો, યાદ કરો. પ્રથમ પ્રેમ સમાગમમાં આવતાં તમે મને શું વચન આપેલ ? બસ, પુરૂષોના હૃદયો આવા તરંગી હશે—એવી તો મને અત્યારે જ ખાત્રી થઈ. ઠહાલી ! આ તેન મન તારાપર કુરબાન છે. ’ એ બોલેલ બોલનો તોલ કરો. આપ જેવા નરવરો પોતાના બોલની કીંમત આવી જ આંકતા હશે ? મારા શિરતાજ ! એક પોતાના બોલની ખાતર રામચંદ્રજીએ વનવાસ સ્વીકાર્યો, એક વચનની ખાતર ભીષ્મ પિતામહે જીવનભર બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું એકજ બોલેલ બોલની ખાતર હરિશ્ચંદ્રે ચંડાલની સેવા સ્વીકારી. મારા મને

(૨૨૨)

મંદિરના દેવ ! તે પણ આપના જેવા નરેન્દ્રો હતા તેમણે એક વચનની ખાતર સંકટ વ્હોલ્યું, તેને બદલે તમે તમારી વ્યવહારની મર્યાદામાં પણ શું રહી શકતા નથી ?

વળી આપને મદિરાની ચટક લાગી છે, એ વાત પણ પાકે પાયે મારા સાંભળવામાં આવી છે, એ વ્યસન જનનમાલની ખુવારી કરનાર છે. મતિસાગર મંત્રીના વખતનું આપનું વર્તન અને અત્યારના વર્તનમાં જમીન આસમાન જેટલો તફાવત પડી ગયો છે. આપ કોઈ ખરાબ સોબતે ચડ્યા છો, તેનું આ ખુરં પરિણામ મને જણાય છે. સ્વામિનાથ ! તેવા ખોટા સંયોગોમ દોરવાઈને પોતાના કુળાચારનો નાશ કરવો, તે રાજવંશી નરને છાજતું નથી કારણ કે—

કુસંગતેઃ કુબુદ્ધિઃ સ્યાત્,

કુબુદ્ધેઃ કુપ્રવર્તનમ્ ।

કુપ્રવૃત્તેર્ભવેજ્જન્તુ

ભોજનં દુઃસ્વસંતતેઃ ” ॥

એટલે—ખરાબ સોબતથી કુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય, કુબુદ્ધિ થતાં ખરાબ પ્રવૃત્તિ થતી જાય છે, અને ખોટી પ્રવૃત્તિથી માણસ દુઃખ પરંપરાનું બાજન થાય છે.

સાંભળવા પ્રમાણે આપ દુષ્ટ હુમ્મુરીઆની સોબતે ચડ્યા છો, પણ તેના પરિણામનો આપ વિચાર કરતા નથી. કહ્યું છે કે—

“ તે જોમયોઽપિ પૂજ્યોઽપિ,

ઘાતિના નીચઘાતુના ।

લોદેન સિંગતો વહિઃ

સહતે ધનતાડનમ્ ॥

એટલે—તેજસ્વી અને પુજનીય છતાં નીચ લોહની સોબત કરવાથી અગ્નિને ઘનનો માર સહન કરવો પડે છે.

નાથ ! કુર જનની સંગતનું છેવટે એજ પરિણામ આવે છે. એક કવિએ તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે—

“ વરં પર્વત દુર્ગેષુ,
 भ्रान्त वनचरैः सह ।
 न मूर्खजन संसर्गः,
 सरेन्द्र भवनेष्वपि ” ॥

એટલે—મોટા પર્વતોના કિલ્લામાં વનચર પશુઓ કે ભીલો સાથે ભ્રમણ કરવું સારું, પરંતુ ઇંદ્રભવનમાં પણ દુષ્ટ જનની સંગતિ સારી નહિ.

ઠહાલા ! આપ પ્રજા પાલક કહેવાઓ, અને તમે પોતેજ જ્યારે અર્થોગ્ય રસ્તે ચાલશો, તો પ્રજાની શી ગતિ ? વિદ્યા ભણવાથી દુર્જનતા ન રહે, એવો પણ નિયમ નથી. કારણ કે—

“ विद्यया विमलयाप्यलंकृतो,
 दुर्जनः सदसि मास्तु कश्चन ।
 साक्षरा हि विपरीततां गताः,
 केवलं जगति तेऽपि राक्षसाः ” ॥

એટલે—વિમલ વિદ્યાથી અલંકૃત છતાં દુર્જનને સભામાં બેસાડવો યોગ્ય નથી. કારણ કે—સાક્ષરા એ ત્રણ અક્ષરને વિપરીત કરવાથી તે રાક્ષસા એટલે રાક્ષસો એવો અર્થ થાય છે.

અર્થાત્ વિદ્યા ભણેલા પણ વિપરીત મતિથી દૈત્યો જેવા બની ન્વય છે. દુર્જનો અતિદુષ્ટ કાર્યમાં પોતાની મતિને ગાતે આપે છે. કારણ કે—

મતિ મલિને કર્ત્તવ્યે,
 ભવતિ સ્વલનામતીવ નિપુણા ધીઃ ।
 તિમિરે હિ કૌશિકાનાં,
 રૂપ પ્રતિપદ્યતે દૃષ્ટિઃ ” ॥

એટલે—દુર્જનોની મતિ અત્યંત મલિન કર્ત્તવ્યમાં વધારે સતેજ થાય છે. કારણ કે ધ્રુવડની દૃષ્ટિ અંધકારમાંજ તેજસ્વી બને છે.

સ્વામિન્ ! તમારા સેવકો છતાં તમે તેમના રમકડા થઈને દોરવાઓ એજ હીનતા સૂચવનાર કાર્ય છે. વળી આ તમારી વ્યસનાસકિતથી રાજ્યમાં પણ અન્યાયનું અંધેર વધી જશે. અને પ્રજાને બહુજ સોસવું પડશે.”

એ પ્રમાણે રાણીએ શિખામણુ સંભળાવી, પણ રાજાને તેની કંઈજ અસર ન થઈ, કારણ કે તે વખતે રાજા મદિરાપાન કરીને મસ્ત બન્યો હતો. પોતાની સ્થિતિનું તેને જાન ન હતું. પોતાના શબ્દોની રાજાને કંઈક અસર થશે અને તેથી વખતસર તે સુમાર્ગે આવી જશે, એમ રાણી ધારતી હતી, પણ તે ધારણા બધી વૃથા થઈ.

જિતારિ રાજાનો સમરસેન નામે એક નજીકનો ભાયાત હતો. રાજાને કંઈ સંતાન ન હતું, તેથી સમરસેનને રાજ્ય ગાદીની લાલચ લાગી, પણ રાજા હયાત છે, ત્યાં સુધી તેને કોઈ બોલાવે તેમ ન હતું. તે એક અમલદારની જેમ રાજ્યમાં રહેતો હતો. પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહ રાજાને કેમ રમત રમાડે છે, તે સમરસેન બરાબર જોયા કરતો હતો. તેમાં પણ પ્રચંડસિંહ જેટલાં પગલાં ભરાવે, તેટલાં પગલાં રાજા ભરતો હતો. આથી પ્રચંડસિંહને સાધવાથી પોતાનું કામ પાર પડી શકશે—એમ સમરસેનને લાગ્યું.

એક દિવસે કંઈક બાનુ બતાવીને સમરસેને પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટસિંહને પોતાને ત્યાં જમવાને માટે નોતર્યા. તેમને બરાબર સંતુષ્ટ કરીને એકાંતમાં તેણે વાત કહાડી કે—‘લાઇ પ્રચંડ! આજ કાલ તમારી કૃપા દષ્ટિ એછી થઈ ગઈ છે, મહારાજના માનીતા થયા, એટલે અમે ક્યા હિસાબમાં ?’

પ્રચંડ—‘નહિ, નહિ, સમરબાઈ! એવા બોલ બોલીને તમે અને શરમાવો નહિ. તમે પણ રાજના ભાયાત છો, તેથી હક્ક-દાર છો, તો મારી મહેરબાની ઇચ્છવાને બદલે હું તમારી મહેરબાની ઇચ્છું એજ યોગ્ય છે.

સમર—‘અરે! અમે રાજના નજીકના ભાયાત હોવાથી રાજ્યના હક્કદાર છીએ, પણ અમારો ભાવ કોણ પૂછે છે? બાજી બધી તમારા હાથમાં રહી.’

પ્રચંડ—‘પણ રાજજી હયાત છે, ત્યાં સુધી તમારો હક્ક ન ચાલી શકે. તો પછી અત્યારે હું શું કરી શકું? કદાચ વધારે કરવા બંધ, તો મારેજ લોગવવું પડે.’

સમર—‘તે બધું ઠીક, પણ અત્યારે તમારા હાથમાં બાજી છે. તેટલા વખતમાં કાંઈ માફ કરી નાખો, તો તમારો પણ બેડો પાર થાય. નહિ તો તમે અને હું નોકર થઈને જીવન વ્યતીત કરવાના, તેમાં સત્તાનું નામ ન મળે.’

પ્રચંડ—‘તમે શું કરવા માગો છો, તે હું બરાબર સમજી શકતો નથી. માટે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી બતાવો, તો બ્યાલમાં ઉતરે.’

સમર—‘રાજઓમાં જે કારસ્તાનો ચાલે છે, તેમાંનું એક કારસ્તાન તમે હાથમાં લ્યો અને મારા નોકરીયાત જીવનની સાથે તમારા જીવનને પણ પલટાવી નાખો. તમે અત્યારે તમારા મન પર લ્યો, તો બધું કરી શકો તેમ છે.’

પ્રચંડ—‘એટલે શું રાજાને કેદ કરવો કે તેને વનવાસ આપવો ? નહિ તો તે પોતાની હયાતીમાં કાંઈ તમને વારસો નહિ આપે. તમે કયો માર્ગ લેવા ધારે છે ?’

સમરસેન પ્રચંડસિંહના મુખથી કહેવરાવવા માગતો હતો, પણ તે મુદ્દાની વાત પર ન આવ્યો, એટલે હવે પોતાના મુખે તેને કહેવાની ફરજ પડી.

તે બોલ્યો કે—‘પ્રચંડભાઈ ! રાજા પોતાની હયાતીમાં તો મને રાજ્ય નજ આપે, તે આપણે કયાં નથી સમજતા ? પણ તેની હયાતીજ ન રહે, એવો કોઈ રસ્તો લઈએ તો કેમ ?’

પ્રચંડ—‘એટલે રાજાને ઠાર કરીને તમે રાજ્ય મેળવવા માગો છો ?’

સમર—‘હા, તે સિવાય બીજો એકે માર્ગ નથી. રાજ્યની ખટપટોમાં પૂર્વે એવા અનેક બનાવો બની ગયા છે. એટલે આ કાંઈ નવીન કારસ્તાન નથી.’

પ્રચંડ—‘અરે ! પણ આ તો મહા ભયંકર કામ છે. વખતે તેવું કામ કરવા જતાં પહેલાં રાજાના બાણુવામાં આવી જાય, તો પછી આપણને તો યમરાજાના અતિથિજ થવું પડે.’

સમર—‘દરેક કામ શરૂઆતમાં દુષ્કરજ લાગે છે, છતાં તે કરવા જતાં બની શકે છે અને પછી તે સુખ કર નીવડે છે. ભાઈ પ્રચંડ ! બોલવામાં તમારાથી હું પહોંચી શકું તેમ નથી.’

પ્રચંડ—‘પણ તેમ કરવાથી મને શો લાભ ? એકના ભાણુમાં લાડવો પડે તેથી બીજાનું પેટ ન ભરાય. વળી આ દુષ્ટસિંહનું પણ કંઈક પાકે, તાંજ એ કામ પાર ઉતરે.’

સમર—‘જો રાજાને સ્વધામ પહોંચાડી દો અને હું રાજ્યને માલિક થાઉં, તો તમને અધુરું રાજ્ય આપું.’

પ્રથમ—‘અરે! હા પણ અત્યારે તો પેલી વસંતસેના ઉપરજ રાજાનો વિશ્વાસ વધી પડ્યો છે. તો તેને સાધ્યા વિના આ કામ પાર ન ઉતરે.’

સમર—‘પ્રચંડભાઈ! વસંતસેના પણ તમારાથી અલગ નથી, માટે તેવા બાના બતાવવાની શી જરૂર છે?’

પ્રચંડનું મન લલચ્યાણું અર્ધ રાજ્ય મળે, એટલે બાકી શું રહે? દુષ્ટસિંહ અને વસંતસેના તો તેના નચાવ્યા નાચતા હતા. વળી અત્યારે રાજ્યમાં પણ એટલું બધું અધેર વધી પડ્યું હતું કે કોઈ કોઈને પુછતુંજ ન હતું. જેને જેમ કાવે તેમ લુંટતા અને પ્રભને સતાવતા હતા. રાજા પોતે મદિરામાં અને વસંત સેનાના વિલાસમાં મસ્ત રહેતો એટલે રાજ્યના કારભાર તરફ તે લક્ષ્યજ આપતો ન હતો. આમ અધેર ચાલવાથી પ્રચંડસિંહ બહુજ ક્ષાવી ગયો હતો અને દુષ્ટસિંહ કોઈથી દબાતો ન હતો.

પ્રચંડસિંહે દુષ્ટસિંહને જ્યારે એ કારસ્તાનની વાત કહી, ત્યારે પ્રથમ તો તે હિમ્મત હારી ગયો. પણ જ્યારે કંઈક વધુ લાલચ બતાવી, એટલે તે ઠેકાણે આવ્યો.

‘ત્યારે હવે એ કામ કયે રસ્તે પાર ઉતારવું, તેમાં તો તમારી સલાહનીજ જરૂર છે.’ પ્રચંડસિંહે ઉપાય લેવા દુષ્ટસિંહની સહાય માગી.

દુષ્ટસિંહ—‘આ કામ પાર ઉતારવા માટે વસંતસેનાને વચમાં નાખવી પડશે. કારણ કે અત્યારે રાજા લગભગ આઠે પહોર તેની સાથેજ રહે છે.’

પ્રચંડસિંહ—‘વસંતસેના તો આપણી પોતાનીજ છે. આપણે લીધેજ તે અત્યારે સ્વર્ગીય વિલાસ પામી છે. પણ કયે રસ્તે કામ કરવું, તે તો આપણે વિચારવાનું છે.’

દુષ્ટસિંહ—‘હા, કંઈક પ્રસંગ કહાડીને આપણે રાજના વિકાસ ભવનમાં લેગા ઘઘએ. ત્યાં મદિરા પાનમાં રાજને એક ઝેરનો પ્યાલો વેશ્યાના હાથે પીવડાવી દઘએ. એટલે રાજના રામ રમી જાય.’

પ્રચંડ—‘પણ, તેમ કેરતાં બળભાગાટ થાય, તો બચાવનો રસ્તો પણ જોઈએને ?’

દુષ્ટસિંહ—‘બચાવ એજ કે કંઈક વધારે મદિરાપાન કરવાથી રાજની આ દશા થવા પામી. અને એ વાત સામે કોઈ વાંધો ઉઠાવે તેમ છે નહિ.’

બસ, આ બે પ્રપંચી પૂતળાઓએ રાજના રામ રમાડી દેવાનો નિશ્ચય કરી મૂક્યો. પછી વસંત સેનાને એકાંતમાં મળી તેની સાથે મસલત ચલાવીને તેને ભવિષ્યની લાંબી લાલચ બતાવી, એટલે તે પણ સામેલ થઈ. આ દુષ્ટ કારસ્તાન, સમર-સેન પ્રચંડસિંહ, દુષ્ટસિંહ અને વસંતસેના—એ ચારજ બાણુતા હતા. આ અંધમ કૃત્ય બહુજ ભયંકર હતું, છતાં તેઓ પોતાના સ્વાર્થની લાંબી લાલચથી પૂરતો વિચાર કરી શક્યા ન હતા.

અહો ! તૃષ્ણા, માણુસોને કેવા વિચાર મૂઠ બનાવી દે છે, એ સમસ્ત જગતને ભમાવે છે. કહ્યું છે કે—

“મનોરથરથારૂઠં,
યુક્તમિદ્રિયવાજિભિઃ ।
બ્રામ્યતીદં જગત્સર્વં,
તૃષ્ણાસાર યિનોદિતમ્ ” ॥

એટલે—ઇંદ્રયોરૂપ અશ્વોથી યુક્ત અને તૃષ્ણારૂપ સારથિથી પ્રેરાયેલ તેમજ મનોરથરૂપ રથપર આરૂઠ થયેલ સમસ્ત જગત્ ભમ્યા કરે છે.

(૨૨૬)

અહો ! અનાદિ કાલથી આશાના પૂરમાં તણાતાં અનેક સંકટો સહન કર્યા છતાં તે આશા હજી જેવી ને તેવી તાજી થતી દેખાય છે. કારણ કે-

“ યૌવનં જરયા ગ્રસ્તં,
શરીરં વ્યાધિપીડિતમ્ ।
મૃત્યુરાકાંક્ષતિ પ્રાણાં
સ્તૃષ્ણૈકા નિરૂપદ્રવા ” ॥

અહો ! યૌવન ઘડપણથી ઘેરાઈ ગયું વ્યાધિઓથી શરીર લેવાઈ ગયું અને ચમરાબ પ્રાણો લેવાને માટે તલપી રહ્યો છે, પણ એક તૃષ્ણાને કંઈજ હરકત પહોંચી નથી.

વળી ઈચ્છિત સુખો પ્રાપ્ત થયા છતાં મનની તૃપ્તિ થતી નથી. કારણ કે-

“ આકાંક્ષિતાનિ જન્તુનાં,
સંપદ્યન્તે યથા યથા ।
તથા તથા વિશેષાપ્તૌ,
મનો ભવતિ દુઃસ્વિતમ્ ” ॥

એટલે-પ્રાણીઓને જેમ જેમ ઈષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે, તેમ તેમ અધિકાધિક પામવાને લલચાયલું મન હુઃખિત થતું જાય છે.

અહો ! એ તૃષ્ણાને કેટલી બધી અધમ ઉપમાઓ આપી છે ?

“ આશૈવ રાક્ષસી પુંસા
માશૈવ વિષમજરી ।

તૃષ્ણૈવ જીર્ણમદિરા,
ધિગાશા સર્વદોષભૂઃ ” ॥

અહો ! માણસોને તૃષ્ણા એજ રાક્ષસી છે, આશા એજ વિષલતા છે, જીર્ણ મદિરા સમાન પણ તૃષ્ણાજ છે. માટે સર્વ દોષના સ્થાનરૂપ તૃષ્ણાને ધિક્કાર છે !!

બસ, એ તૃષ્ણારૂપ મહા સાગરને જેઓ ઓળંગી ગયા, તેવા વિરલા પુરૂષોનેજ ધન્ય છે. કહ્યું છે કે—

“ તે ધન્યાઃ પુણ્યભાજસ્તે

તૈસ્તીર્ણઃ કલેશસાગરઃ

જગત્સંમોહ જનની,

ચૈરાન્નાઽઽશીવિષર જિતા ” ॥

એટલે—તેજ પુરૂષો પુણ્યવંત અને ધન્ય છે કે જેમણે કલેશનો સાગર ઓળંગ્યો છે અને જગતને મોહ પમાડનાર આશારૂપ નાગણને જેઓ જીત્યા છે.

વળી એ તૃષ્ણાના તરંગમાં અથડાતાં પ્રાણીના શા હાલ થતા બાધ છે, તેના સંબંધમાં એક અનુભવી મહાત્મા જણાવે છે કે—

“કાલો ન યાતો વયમેવ યાતા,

ભોગા ન ભુક્તા વયમેવ ભુક્તાઃ ।

તૃષ્ણા ન જીર્ણા વયમેવ જીર્ણાઃ

સ્તપો ન તર વયમેવ તપ્તાઃ ” ॥

અહો ! કાલ ન ગયો પણ અમે પોતેજ ચાલતા થયા ભોગો ન ભોગવ્યા પણ અમે પોતેજ ભોગવાઈ ગયા, તૃષ્ણા તો જીર્ણ ન થઈ પણ અમે પોતેજ જીર્ણ થઈ ગયા અને તપ તપવાને બદલે અમે પોતેજ તપ થઈ ગયા.

એ તૃષ્ણાની ધગધગતી જ્વાળામાં આજે તે ત્રિપુટી અને વસંતસેના બળી રહ્યા છે. પોતે કેવું અકૃત્ય કરવાને તંત્રપર થયા છીએ, તેનું તેમને ભાન નથી. એક મનુષ્ય અને તે પણ રાજા તેનો ઘાત કરવાને હિમ્મત કરતાં તેમને ભવિષ્યનો ભય લાગતો નથી. અત્યારે એવો કોઈ તેનો સોબતી નથી કે તેમ કરતાં તેમને અટકાવે. એ સ્વાર્થના ઝેરી ઘુંટડાથી શું પરિણામ આવવાનું છે, તેનો સહજ વિચાર કરવાને પણ તેમના હૃદયમાં સ્થાન નથી.

આમાં સૌ કરતાં મેટો સ્વાર્થ પ્રચંડસિંહનો છે, એટલે એ કારસ્તાનની શરૂઆત પણ તેનાજ હાથે થવા પામી છે. તેના પ્રપંચી હૃદયમાં અત્યારે શાંતિનો લેશ નથી. ભયથી તે અત્યારે આકુળ વ્યાકુળ થયા કરે છે. પોતે ગમે તેવા વિચાર ધરાવતો હોય, છતાં નીચ કામ કરવા જતાં માણસનું અંતર કમકમી બન્ય છે, ગેબી રીતે તેના હૃદયને ધકકો લાગે છે, તો પણ તે સ્વાર્થમાં અંધ બનેલ મનુષ્ય તેથી અટકતો નથી.

આજે પ્રચંડસિંહનું હૃદય ભયથી ભરપૂર છે. તેની આંખમાં ખુન ભરેલ છે. તેની વિચારમાળા એ પ્રપંચ બળમાં પરેવાયેલ છે. છતાં પોતાની તેને પગલે પગલે ભીતિ છે. આત્મગત વિચાર કરતાં તેણે પોતેજ પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું—

‘ અરે ! રાજાનું આટલું બધું લૂણ ખાધું, તેનોજ ઘાત ?

‘ હા, રાજપ્રપંચનો એજ રસ્તો છે. ’

‘ કદાચ રાજાના બાણવામાં આવી બન્ય, અગર પાછળથી એ લેદ બુદ્ધો થાય, તો પ્રજામાં હું ખુની તરીકે જ ઓળખાઉં,

‘ પણ આ કારસ્તાનજ એવું રચાયું છે કે સાક્ષાત્ નજરે જોનાર પણ કળી ન શકે. ’

શું એ અધમ કૃત્યનો બદલો મને મળ્યા વગર રહેશે ? લોકો કહે છે કે તીવ્ર પાપના ફળ, ત્રણ ઘડીમાં કે ત્રણ દિવસમાં મળે છે. ’

‘એ બધાં પોથી માહેલા રીંગણા. વળી પરભવની પોથીને તો કોણ ઉકેલી શક્યું છે ?’

શું ત્યારે રાજના રામ રમાડી દઉં ? અરે ! પણ એણે મારાપર કેટલો બધો વિશ્વાસ રાખ્યો છે અને મને કેટલું બધું ખવરાવ્યું પીવરાવ્યું છે ? અહા ! તેને માટે આવો વિચાર ?

‘દુનીયામાં બધા સ્વાર્થના સંબંધી છે. એના સ્વાર્થે વિશ્વાસ રાખ્યો, તેથી મારે પોતાનો અલભ્ય લાભ ખોઈ દેવો ? પ્રપંચી માણસજ જગતમાં ક્ષવે છે.’

‘આ બધું કોની ખાતર ?’

‘આ પ્રચંડસિંહ અર્ધ રાજ્યનો માલિક થશે અને તે ખમા ખમાથી વધાવાશે એક સાધારણ નોકરમાંથી રાજ્યાસનપર આવવું—એ યોછા ભાગ્યની વાત ?’

એ પ્રમાણે અનેક તર્ક વિતર્ક કરતાં અને પોતાની મેળે સમાધાન કરતાં તેને વખત ન લાગ્યો. એજ વિચારોની ઉથલ પાથલમાં સવારે તેને ભોજન ભાવ્યું ન હતું અને બપોરે તે ભોજન કરવા બેઠા, પણ વિચારની ભાંજલમાં તેને ભાવ્યું નહિ. છેવટે ઘડીવાર આરામ લેવાનેતે પોતાના એકાંત ઓરડામાં ગયો. ત્યાં પણ તેવા ઘાતકી વિચારોથી તે મુકત ન થઈ શક્યો. છતાં પથારીમાં પડીને આમતેમ આઘોટવા લાગ્યો દૈવયોગે તેની સ્હેજ આંખ મીચાઈ, એવામાં એક ભયંકર અને કૃષ્ણ વસ્ત્રધારી આકૃતિ તેની સમક્ષ આવી ઉભી, સિંદૂર જેવી તેની લાલ આંખો ભય ઉપજાવે તેવી હતી, ખીહામણ મુખ અને વક્ર બ્રહ્મીથી ભેનારના નેત્ર અંબઈ જતા હતા. પ્રચંડસિંહ જો કે સ્વપ્નાવસ્થામાં હતો, છતાં તે આકૃતિના ભયથી તેની છાતીતો ધડકતી હતી. ક્ષણભર તે આકૃતિ સ્તબ્ધ થઈ ઉભી રહી, પછી બોલવા લાગી—

“પાપી ચાંડાલ પ્રચંડસિંહ ! તું આ શું કરવા બેઠો છે ? તને મનમાનતા વિલાસ કરાવનાર રાજાનો ઘાત ? અરે ! નરપિ-

શાચ ! પાપાંધ ! તું સ્વાર્થમાં આંધ બન્યો છે તેથી સારાસારનો વિચાર તને ક્યાંથી સુજે ? પણ યાદ રાખ, નરાધમ ! તારા એ મનોસ્થળની માળા અધવચ તૂટી જવાની છે. ઇશ્વરના દરબારમાં અન્યાય નથી. આ તારા અધમતમ દુષ્કર્મનો બદલો તને અહીંજ મળવાનો છે. આવા પ્રચંડ પાપનો બદલો આપવામાં ઇશ્વર વિદ્વંધ કરતો નથી ગમે તેમ તું ગુપ્ત રીતે પાપ કરીશ, તો પણ પ્રભુ તો જોઈજ લેશે. કર્મચંડાળ ! આ ભૂગિને તું વૃથા ભારે મારે છે. તારા જેવા અધમાધમ નરરાક્ષસની દુનીયાને જરૂર નથી. પાપી પોતાના પાપથીજ પછડાય છે, છુંદાય છે અને પાયમાલ થાય છે. તું તારા પોતાના હાથેજ પોતાની પાયમાલી કરવા બેઠો છે. શું એ દુષ્ટાચારનો બદલો તને મળ્યા વગર રહેશે ? તેમ થાય તો દુનીયામાં પાપીઓની સીમા ન રહે. જગે જગે દુષ્ટાત્માઓજ ઉભરાવા માંડે, પણ નહિં, હજી દુષ્ટોને દંડ અને શિષ્ટોને સુખ મળ્યા કરે છે. એ ઇશ્વરી કાયદામાં કોઈ મીનમેખ મારી ન શકે. અરે પ્રપંચી પૂતળા ! તું તે શું માત્ર છે ? મોટા ચક્રવર્તીઓ અને દાનવો રંક જેવા બની ગયા. વિચાર કર, પાપાત્મા વિચાર કર. વિનાશ કાળે તને વિપરીત ખુદ્ધ થઈ છે. તું શીયાળ થઈને સિંહની સામે થવા જાય છે. તારાં ભાગ્ય શીયાળ જેવાં અને રાજના ભાગ્ય સિંહ જેવાં છે. હજી પણ ચેતી જા અને આ દુષ્ટૃત્યથી નિવૃત્ત થા. પાપાત્માઓ દુનીયામાં કદિ ક્ષાવ્યા નથી અને ક્ષાવવાના પણ નથી. તું જેમ રાજને મારે ઘાટ ઘડે છે, તેમ તારા માટે પણ ક્યાંક ઘાટ ઘડાઈ રહ્યો હશે, પણ એ વિચાર અત્યારે તને આવવો મુશ્કેલ છે. ખસ, કહેવા કરતાં વધારે કહેવાઈ ગયું. આટલેથી પણ જો સમજે તો હજી બાજી તારા હાથમાં છે, નહિ તો રૌરવ નરકમાં તારા માટે સ્થાન તૈયાર છે.”

આટલું બોલતાં તે કૃષ્ણ-આકૃતિ હળવે હળવે અદૃશ્ય થઈ ગઈ. પ્રચંડસિંહની તરતજ આંખ ઉઘડી ગઈ. તેના ભયમાં

બહુજ વધારો થયો. આરણ્ય તરફ નજર કરતાં તે અંદરથી વાસેલ જોવામાં આવ્યું. તે ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો—‘એ ભયંકર મૂર્તિ ક્યાંથી આવી હશે ? અને આમ અચાનક મારો તિરસ્કાર કરીને કેમ ચાલી ગઈ ? પુનઃ તેણે ખારી તરફ નજર કરી, તો ખારીનું એક કમાડ ઉઘડેલ હતું. તરતજ ઉઠીને તેણે ત્યાંથી નીચે નજર કરી, પણ કોઈ જોવામાં ન આવ્યું. આથી તેની વ્યાકુળતામાં બહુજ વધારો થયો. એટલે પુનઃ ભયાતુર થઈને વિચાર કરવા લાગ્યો.

“અરે ! આ કામમાંથી મને અટકાવનાર એ ભીષણાકૃતિ કોણ ? શું મારી કુળદેવી આવું રૂપ ધારણ કરીને આવી હશે ? કે રાજની કુળદેવી મારો તિરસ્કાર કરવા આવી હશે ? એ જે શબ્દો બોલી, તે બધા સત્ય સમજવા ?”

“કંઈ નહિ, ચિંતાતુર માણસને એવું ઘણીવાર બને છે. એ ભયની અકૃતિ મારી સમક્ષ ખડી થઈ હશે. અત્યારે હું કંઈક ભયાતુર છું, તેથી એવા ભયંકર સ્વપ્ન આવે—તે સંભવિત છે. તો આથી મારે ડરવાની શી જરૂર ? દરેક કામમાં એવાં કેંક વિધ્નો ઉપસ્થિત થાય છે અને તેથી જો વ્યાકુળ બની જઈએ, તો કંઈ કામ થઈ ન શકે.”

“અહા ! પણ એની આકૃતિ કેટલી બધી ભયંકર ? એના એક એક શબ્દ કેટલા સખત ? એકે એક વાક્યમાં અગ્નિની જ્વાળા વરસતી હતી.”

‘હીક છે, હું ક્યાં ક્યો પોચો છું કે એવી બનાવટી આકૃતિથી ખડાવરો બનીને નિરાશ થઈ જાઉં ? હવે તો બે ઘડી પછી હું જાઉં, એટલે ફત્તેહ ! જે કાર્યને માટે આટલી તનતોડ મહેનત લીધી, વસંતસેનાની ખુશામત કીધી અને આઠ દશ ઉજાગરા પણ થયા હશે, તે કામ પડતું મુકવાથી મને શો લાભ મળવાનો હતો ? હવે તો કામ કર્યેજ છુટકો.’

એમ વિચાર કરતાં છેવટે પ્રચંડસિંહ પોતાના પુર્વના સ્વાર્થ પર આવીને અટક્યો. તેણે વિચારોની ઘણી ઉચ્છ્વલપાથલ કરી, પણ રાજ્યનો લોભ તેનાથી છોડી શકાયો નહિ. રાજના વિલાસલવનમાં ખાનગી બેઠકની ગોઠવણ કરેલ હોવાથી વખત પર બધા ત્યાં હાજર થયા. વસંતસેનાનું સંગીત થયા બાદ બધા મદિરાને ઇન્સાફ આપવા લાગ્યા. તે પહેલાં પ્રચંડસિંહે વિષ મિશ્રિત મદિરાનો એક પ્યાલો નોકરના હાથમાં આપ્યો અને તેને ભલામણ કરી કે—‘આ પ્યાલો તારે વસંતસેનાના હાથમાં આપવો, અને આપતાં આપતાં કહેવું કે—આ મદિરા રાજા માટે તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. વળી પ્રથમ બે ત્રણ પ્યાલા આપ્યા પછી આ પ્યાલો આપજે, એટલે શંકા જેવું કંઈ ન રહે’ દેવયોગે પેલા નોકરે મદિરાનું પાન કરેલ હોવાથી અમુક પ્યાલો રાજાને માટે આપવાનો છે. તેનું તેને ભાન ન રહ્યું. એક પછી એક કટોરા ગટગટાવતાં બધા પરાધીન થવા લાગ્યા. બોલતાં જીભ થથરાવવા લાગી. વસ્ત્રોનું ઠેકાણું ન રહ્યું અને જમીન પર બધા આઘોટવા લાગ્યા. એક બીજાના આગ્રહથી સૌ કોઈએ બે બે કટોરા વધારે લીધેલ, તેથી નિસ્સામાં ચક્રચુર થઈ ગયા પેલો ઝેરી પ્યાલો નશીબ યોગે પ્રચંડસિંહના હાથમાં આવ્યો. જેમ આપનારને ભાન ન હતું, તેમ લેનારને પણ અત્યારે ભાન રહ્યું ન હતું. તેથી પ્યાલો હાથમાં આવતાં તે ગટગટાવી ગયો. એટલે જેમ બીજા લાંબા થઈ આમતેમ આઘોટવા લાગ્યા, તેમ પ્રચંડસિંહ પણ ક્ષણવાર લથડીયાં ખાઈને પ્રાણુરહિત થઈ ગયો.

બે ઘડી પછી હળવે હળવે બધા સાવધાન થતા ગયા, અને તપાસ કરી તો પ્રચંડસિંહના રામ રમી ગયા હતા. આનો લેહ સમરસેન, દુષ્ટસિંહ અને વસંત સેનાના જાણવામાં હતો, પણ તેઓ મૌન ધરી એક બીજાની સામે જોઈ રહ્યા. રાજા પણ આ બનાવ જોઈને બહેમમાં પડી ગયો. છેવટે—‘વધારે મદિરાપાન કરવાથી મરણ નીપજ્યું, એમ સમાધાન કરીને બધા પોત પોતાના

સ્થાને ગયા, પણ રાજના મનમાંથી શંકા નિર્મૂલ ન થઈ, તે આત્મગત ચિંતવવા લાગ્યો કે—

‘આ ખાનગી ખેઠકમાં કંઈ મારા માટે પ્રપંચ તો નહિ રચાયો હોય ? મદિરાપાનથી આમ અચાનક મરણ થાય એ વાત પણ વિચારવા જેવી છે.’ એમ વિચાર કરતો રાજ અંત:પુરમાં આવ્યો.

પ્રચંડાસંહના મરણની વાત ચોતરફ વાયુના વેગે પસરી ગઈ. રાજના આવ્યા પહેલાં અંત:પુરમાં પણ એ વાત આવી ગઈ હતી. રાણીએ તે બાબતની તપાસ કરાવી અને ત્યાં કોણ સામેલ હતા, તેમના નામ પૂછાવ્યાં. રાણીને આ એક કારસ્તાન લાગ્યું, પણ પોતાથી કંઈ થઈ શકે તેમ ન હતું. એવામાં રાજ ત્યાં આવી ચડ્યો. મદિરાપાનની નિશાની તરીકે તેની આંખમાંની રતાશ હજી ગઈ ન હતી, કંઈક તેનો નિસ્સો પણ જોવામાં આવતો અને પટપર પછાડા મારવાથી હાથ, પગ તેમજ મુખપર ધુળના ડાઘ લાગેલા હતા. આવી સ્થિતિમાં ગભરાયેલ ચહેરે રાજને આવેલ જોઈને રાણીને બહુ ખેદ થયો. તેણે તરતજ દાસીઓ મારફતે ખેઠક પથરાવી એટલે રાજ ત્યાં ખેઠો અને રાણીએ દાસીઓને બહાર જવાની આજ્ઞા કરી.

નાથ ! આજે ચિંતાતુર કેમ જણાવ્યો છો ? શું કંઈ માથે સંકટ આવી પડ્યું છે, કે જેથી આપનું મુખ ચંદ શોકના શ્યામ વાદળથી છવાઈ ગયું છે ?’ રાણીએ કંઈક ભેદ જાણવા પ્રશ્ન કર્યો.

‘પ્રિયા ! આજે એક એવો બનાવ બન્યો છે કે જેથી મારું ચિત્ત ચિંતાના ચક્રોળે ચડ્યું છે ?’ રાજએ મોઘમ વાત કહી.

પણ તેમાં ગભરાવા જેવું શું છે ? જો કંઈ હુરકત ન હોય, તો મને તે કહેવાની કૃપા કરો.’ રાણીએ વાત ખોલવા વીનંતી કરી

‘આબે પ્રચંડસિંહનું અચાનક મદિરાથી મરણ થયું, તેમાં કંઈ ભેદ હોય એવો મને શંકા થાય છે.’ રાબ્બએ પ્રગટ વાત કહી બતાવી.

‘આપને તે બાબત કેવા પ્રકારની શંકા થાય છે?’ રાણીએ પ્રશ્ન કર્યો.

વખતસર તે કાશ્ત્રતાન મારા માટે રચાયું અને તેમાં પ્રચંડ-સિંહ ભોગ થઈ પડ્યો હોય એમ મને લાગે છે.’ રાબ્બએ શંકાનું કારણ પ્રગટ કર્યું.

‘જો તે શબને અગ્નિદાહ ન દેવાયો હોય, તો તેની તપાસ કરાવી ખરું રહસ્ય મેળવી શકાય રાણીએ રસ્તો બતાવ્યો.

‘હા, ખરી હકીકત જાણવાને તેં એ યુક્તિ ઠીક બતાવી. નહિ તો મને એ રસ્તો ન સૂજત.’ રાબ્બએ સંતોષ બતાવ્યો.

પછી રાબ્બએ તરતજ એ માણસને બોલાવીને કહ્યું કે— ‘શંકર પ્રસાદ વૈદને સત્વર બોલાવો અને પ્રચંડસિંહના શબને મારી પરવાનગી વિના અગ્નિદાહ દેવામાં ન આવે, તેનો બદોબસ્ત કરો,’ અને નોકર એ બંને કામ કરવાને તરત દોડી ગયા.

આ તરફ સમરસેન અને દૂષ્ટસિંહને વિચાર આવ્યો કે— વખતસર ભેદ કુટશે અને રાબ્બ જો મુડદાની તપાસ કરાવશે, તો સંકટની સીમા નહિ રહે માટે એને તરત બાળી દઈએ,’ એમ ધારીને તેઓ શબને શ્મશાન સુધી લઈ ગયા અને બાળવાની તૈયારી કરતા હતા, તેવામાં રાબ્બના માણસે આવીને તેમને અટકાવ્યા. આથી તેમની ધાસ્તીનો પાર ન રહ્યો.

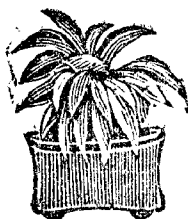
શંકર પ્રસાદ રાજવૈદ સાથે રાબ્બ પોતે શ્મશાન ભૂમિમાં આવ્યો. વૈદને રાબ્બએ અગાઉથી ભેદ સમજાવીને ભલામણ કરી. રાખી હતી, એટલે વૈદે આવીને શબને તપાસ્યું, તો ઝેરથી નીપજેલ તેનું મરણ માલુમ પડ્યું. રાબ્બની શંકા સાચી ઠરી. છેવટે શબને દાહ દેવાવવામાં આવ્યો અને સૌ સ્વસ્થાને ગયા.

(૨૩૮)

આ બનાવથી રાજાને પોતાની મૂર્ખાઈ જાણાઈ આવી. તેથી પોતે સાવચેત થઈ ગયો. પોતે કરેલ બેદરકારી માટે પોતાને પશ્ચાત્તાપ થયો. આ કારસ્તાન ક્યાંથી અને શા માટે જાગ્યું ? તેનો ખરો ભેદ જાણવાને રાજાએ અત્યારે સમરસેન દુષ્ટસિંહ, વસંતસેના અને દારૂના પ્યાલા ભરી આપનાર નોકર—એ ચારેને નજર કેદ કર્યા. તેમને અલગ અલગ રાખવામાં આવ્યા અને કોઈ કોઈને મળી ન શકે—એવો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો.

આ બનાવથી રાજા પોતાની મેળે ઠેકાણે આવી ગયો, પણ રાજ્યમાં એટલી બધી ગેરવ્યવસ્થા ઘુસી ગઈ હતી કે તેને સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે મતિસાગર જેવા મંત્રીની તેને જરૂર પડી અમલદારો બધા આપખુદી સત્તા ચલાવવા લાગ્યા અને પ્રજાની કનડગતનો પાર ન હતો. આ બગડેલ બાજી એકી સાથે સુધારવી બહુ મુશ્કેલ હતી. તેથી રાજા રાત દિવસ ગંભીર વિચારમાં નિમગ્ન રહેતો, જતાં જતાં મતિસાગરે આપેલ શિખા-મણુ તેને ધારવાર ચાદ આવવા લાગી. છેવટે મતિસાગરને માટે તેનો વિશ્વાસ બંધાયો. અને તેને ખોલાવવાને માટે તેણે પોતાના દશ વીશ વિશ્વાસ પાત્ર નોકરોને ચારે દિશામાં દોડાવી મૂક્યા.

અહો ! પાપીઓની પ્રપંચજળ આખિર પોતાને નડી, દગો કોઈનો સગો નહિ. ભલામનું કૃપ ભલામ અને પુરામનું કૃપ પુરામ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.
રાક્ષસીનો જુદમ.

વે આપણે મતિસાગરની તરફ ગતિ કરીએ.

“વને રણે શત્રુજલગ્નિમધ્યે
મહાર્ણવે પર્વતમસ્તકે વા ।
સુપ્ત પ્રમત્તં વિષમસ્થિત વા,
રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરાકૃતાનિ ” ॥

એટલે—વનમાં રણાંગણો, શત્રુ, જળ કે અગ્નિના સંકટમાં મહાસાગર કે પર્વતના શિખરપર માણસ સુતેલ હોય, પ્રમાદાવસ્થામાં હોય અથવા ઘાયલ થઈ પડેલ હોય, છતાં પૂર્વકૃત પુણ્યો તેનું અવશ્ય રક્ષણ કરે છે.

આપણા મતિસાગરના પણ પુણ્ય પ્રબળ હતાં. સમુદ્રમાં પડ્યા પછી તરતજ તેને એક પાટીયું હાથ લાગ્યું. તેના આલંબનથી તે ત્રીજે દિવસે મહાસાગરના મોજાઓમાં અથડાતાં કિનારાપર આવ્યો. ત્રણ દિવસ પાણીમાં રહેતાં તેના શરીરે શરદી વ્યાપી ગઈ અને છેલ્લા એક પ્રહરથી તે શરદીના બળે શુદ્ધ ખોઈ બેઠો હતો. છતાં તરંગો સાથે અથડાતાં તે કિનારે પહોંચ્યો. અત્યારે તે બેલાન અવસ્થામાં હતો. પ્રભાતે બાલસૂર્યના શીતલ કિરણો મિશ્રિત પવનની લહરીથી તે કાંઈક શુદ્ધિ પામ્યો. જેમ જેમ કિરણો તપતા ગયા, તેમ તેમ તે ગરમીના બળે સ્વસ્થ થતો ગયો. એમ એક પ્રહર દિવસ ચડતાં તેના લોચન ઉઘડયાં અને બરાબર તે શુદ્ધિમાં આવી ગયો. ચોતરફ નજર

ફેરવતાં એક ખાલુ મોટા કલ્લોલથી કલકલાટ કરતો મહાસાગર
અને એક તરફ નિખિડ અરણ્ય જોતાં તેને શ્રીપતિ શેઠની નિર્દ-
યતા યાદ આવી. પોતે સમુદ્રમાં અથડાતાં ભાગ્યયોગે બહાર
આવ્યો-એમ તેને સ્મરણ થયું. પુણ્યની અદ્ભૂત ક્ષીલા નીહાળતાં
તેને વિચાર આવ્યો કે—

“ગતંજીર્ણ મિદંદેહં,
લભ્યતે ચ પુનર્નવર ।
નરસ્ય કૃતપુણ્યસ્ય,
મૃત્યુરેવ રસાયનમ્” ॥

એટલે—જીર્ણ થઈને આ દેહ પડી જતાં ફરી નવા પ્રાપ્ત
થાય છે, માટે અહો ! પુણ્યવંત પુરૂષને તો મરણ પણ રસાયન
રૂપજ છે.

એમ ચિંતીને મતિસાગર આગળ આવ્યો. થોડે દૂર એક
નાની તલાવડીમાં તેણે સ્નાન કર્યું અને કૃષ્ણાદિક લાવીને કુધા
દૂર કરી. સ્નાન-લોજનથી તેનો ઘણો થાક દૂર થયો. છતાં હજી
થોડી અકળામણથી તેનું લેણું ભમતું હતું. તેથી એક આસ્ર
વૃક્ષ નીચે ધણું પથારી કરીને તે સુઈ ગયો. પુણ્યન્યારે પાંસરા
થાય છે, ત્યારે વશીભૂત દેવતાઓ પાસે આવીને સહાય કરે છે,
મતિસાગર ઘસઘસાટ ઉંઘતો હતો. એવામાં પૂર્વે પ્રસન્ન થયેલ
રાક્ષસીએ અવધિજ્ઞાનથી મતિસાગરની તપાસ કરી, તો તેને
વિષભાવસ્થામાં જોયો. તેને જોઈને રાક્ષસી બહુ ખેદ પામી.
પોતાના પ્રમાદ માટે તે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. તેના ભાવિજીવન
તરફ નજર કરતાં રાક્ષસીને સંતોષ થયો. તરતજ તે મંત્રો પાસે
આવી અને અદૃશ્ય રહીને તેણે મંત્રીને સ્વપ્નમાં સૂચવ્યું કે—

“હે મહાભાગ ! તારા હૃદય-દાવાનળનો હવે અંત આવ્યો
છે. આજ પછી સાતમે દિવસે તમારા ભાગ્યનો સવિતા ઉદય
પામશે. માટે હિમ્મત કે સત્વ ખોઈશ નહિ. તારા હાથે હજી

ધણાં પુણ્ય-કૃત્યો થવાનાં છે, તારા પ્રતાપી પ્રભાવથી ધર્મને! મહિમા વધશે અને પૃથ્વીતલપર બિનશાસનનો જ્યન-દ થશે.” એટલું કહીને રાક્ષસી ચાલી ગઈ.

અહીં મંત્રીએ જાણ્યું ત્યારે ચોતરફ જોયું, તો કોઈ દેખાયું નહિ. છતાં પોતાના શુભ સૂચક સ્વપ્નથી તેણે કંઈપી લીધું કે- ‘કોઈ દિવસે દેવતાએ આવીને આવા સંકટ સમયે મને ધીરજ આપી લાગે છે. અહો ! હું કેવો બાહ્યશાળી કે હજી મારા હૃદયે ધર્મના કામો થશે, શાસનનો મહિમા વધશે. બસ, એવું જીવન હોય, તોજ જીવવું સાર્યક છે, છાણના કીડાની જેમ ઉત્પન્ન થઈને મરી જવું-એ કાંઈ જીવન ન કહેવાય.’ એમ વિચારતાં તેના રોમ ઉભા થયાં, પુનઃ તેનો સત્વ-હીરો શરાણુ પર ચડીને વધારે ઉત્તેજિત થયો. સ્વપ્નની વાત પણ તેણે શ્રદ્ધાથી સાચી માની લીધી. પોતાનો ઉદ્દય થવાનો, તેને માટે તેના અંતરમાં હર્ષ ન ઉભરાયો, પણ પોતાના હૃદયે ધર્મ કૃત્યો થવાનાં એ વિચારે તેનો હર્ષોદધિ છલકાવી મુક્યો. અધમ જનો માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ સાધતાં હર્ષમાં તણાય જાય છે, સામાન્ય જનો પોતાના સ્વાર્થને ધકકો ન પહોંચે તેમ પરમાર્થ સાધતાં આનંદ પામે છે, પણ ઉત્તમ જનો તો પોતાના સ્વાર્થની દરકાર ન કરતાં અથવા સ્વાર્થના ભોગે પણ પરોપકાર કરવા તત્પર રહે છે અને તેમ કરતાંજ પોતાના જીવનને ધન્ય માને છે. તેવા પુરૂષો જગતમાં વિરલાજ હોય છે.

મંત્રીધર ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. જંગલમાં પણ નિર્ભય રીતે પસાર થતાં તે એક શુન્ય નગરમાં આવી પહોંચ્યો. પ્રથમ તો દુરથી નિહાળતાં તે નગર બહુજ રમણીય દેખાતું, એની ગગનસ્પર્શી હવેલીઓ અને સારી બાંધણીના મહેલ-મંદિરો જોનારને આનંદ મગ્ન કરી દેતા હતા. આ બધો દેખાવ જોતાં મંત્રી હર્ષ પામ્યો, પણ નગરમાં પગ મુકતાં કોઈ માણસજ તેના રૂંદ જોવામાં ન આવ્યું. સર્વત્ર શુન્યકાર જોતાં તેના આશ્ચર્યનો પાર

ન રહ્યો. મોટા મહેલ અને મકાનો માણસો વિનાના અતિ ભયંકર લાગતા હતા. શ્રીમંતો અને રાજવીરોને વસવા લાયક એ મોટા મકાનો આને જંગલી પ્રાણીઓને ઉપયોગમાં આવતાં હતાં, ક્યાંક શીયાળાઓ ખાડા ખોદીને પડ્યા હતા, ક્યાંક વાઘ અને વરૂ નિર્ભય થઈને સ્થાન કરી રહ્યા હતા. કોઈ ઠેકાણે સિંહ આળસુ થઈને પડ્યા હતા. એકંદરે તે નગર છતાં અત્યારે નિર્જન જંગલના જેવું લાગતું હતું. ‘આ કોઈ દેવી માયા તો નહિ હોય ? મનુષ્યકૃત નગર આમ શૂન્ય માત્ર પડ્યું હોય, એ પણ આશ્ચર્યજનક વાત છે, પણ એ સત્ય વૃત્તાંત કોને પૂછવો ? અહીં કોઈ મનુષ્યાકૃતિજ ન મળે.’

એમ વિચાર કરતાં કરતાં એક સુંદર સાત મજલાનું મકાન તેના જોવામાં આવ્યું. તે જોતાંજ અંદર જવાને તેની ઈચ્છા થઈ. એ મકાનના સાતમાં મજલાની બારીઓ ઉઘાડી હતી, તેથી વખતસર ત્યાં કોઈ હશે. એમ મંત્રીએ કલ્પના કરી, તરતજ તે અંદર દાખલ થયો અને ચોતરફ તપાસ કરતાં સાતેમી ભૂમિકાએ પહોંચ્યો. ત્યાં ખાટ ઉપર એક ઉંટડી તેના જોવામાં આવી, તેને જોતાં મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે—‘આમાં કંઈક દેવ માયા લાગે છે. એમ ચિંતવતાં પાસે કાળા અને ઘોળા અંજનની બે કુંખી તેણે જોઈ. આથી વિશેષ અચરજ પામતાં તેણે ઉંટડીની આંખે શ્વેત અંજન આંજ્યું, એટલે ઉંટડી બદલીને તે એક રમણીય રમણી બની ગઈ. અંજનમાં એવો અદ્ભુત પ્રભાવ હતો. તરતજ તે બાળાએ પોતાની મર્યાદા સાચવીને મંત્રીને બેસવા માટે આસન આપ્યું. ત્યાં બેસતાં પ્રધાને તે શૂન્ય નગરનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. ત્યારે તે બાળા સાવધાન થઈને શૂન્ય નગરની પૂર્વ વાત કહેવા લાગી—

“હે મહાનુભાવ ! આ નગર નિર્જન જંગલ જેવું બનવા કેમ પામ્યું. તેની શરૂઆતથી હું વાત કહું છું, તે સાંભળો—
મારા તાતની રાજધાનીનું આ મુખ્ય શહેર હતું. હું રાજાની

ઐકની ઐક પુત્રી હોવાથી મારા પર તેનો નિઃસ્ત્રીમ સ્નેહ હતો તરૂણાવસ્થાએ આવતાં મારા શરીરની સુંદરતા વધારે વિકસિત થઈ, દિવસે દિવસે પુષ્પિત કટપલતાની જેમ હું લાવણ્યથી લલિત થવા લાગી. રાજભવનમાં લોગોપભોગ વસ્તુની ખોટ ન હોવાથી હું મન માનતા ખાનપાનમાં મસ્ત રહેતી.

એક દિવસે કોઈ મહાંત તપસ્વી આવ્યો. લોકોમાં તેની ખ્યાતિ સારી હતી અને રાજા પોતે પણ તેના માટે માન ધરાવતો હતો. તે ઘણીવાર સમાધિ બતાવીને લોકોને રંજન કરતો, કોઈવાર ભસ્મ લગાવી ધુણી પાસે બે ત્રણ દિવસ પડ્યો રહેતો, કોઈ વખત ઉનાળાના સખત તાપમાં તપ્ત શિલાપર અને વેળુમાં સુષ્ક રહેતો, અને શીયાળાની હુડ હુટી ટાઢમાં તે લંગોલી માત્રથી ચલાવી લેતો. રાજા ઘણીવાર તેને નમવા જતો, એમ રાજાના મુખથીજ મેં સાંભળેલ, પણ જગતમાં ખાન, પાન અને માનની ખાતર કૈક ઢોંગ આલે છે-એમ ઘણીવાર સાંભળેલ હોવાથી તે તાપસ માટે પણ મને કંઈક શંકા થતી હતી. રાજા પોતે રાણી પાસે તેના ભારે વખાણ કરતો અને તે હું પણ સાંભળતી હતી.

એક વખતે લોજનના નિમિત્તે તે તપસ્વીને સજમહેલમાં પગલાં કરાવવાની રાજાને અભિલાષા થઈ. રાણીએ અટકાવ્યા છતાં રાજાએ તે તાપસને લોજન માટે નોતર્યો. ઠીક છે કંઈ કૌતુક જોવાશે. એવા ઇરાદાથી મને કંઈક હુર્ષ થયો. વખત ચતાં રાજા તેને તેડી આવ્યો અને જમવા બેસાડ્યો. આ વખતે તેને લોજન પીરસવા માટે રાજાએ મને આજ્ઞા કરી. આ કામમાં રાણી સખત વિરૂદ્ધ છતાં રાજાની આજ્ઞા મારે ઉઠાવવી પડી. લોજન પીરસવા જતાં મારું રમણીય મન મોહક રૂપ જોતાં તે તાપસ વિષયાંધ બન્યો. કામદેવના બાણ તેના અંતરમાં આરપાર ઉતરી ગયા. તેની દૃષ્ટિમાં નિર્દોષ પ્રેમને બદલે વિષમ વિકાર વસ્યો તેની વિકારી દૃષ્ટિએ મને ભય ઉપજાવ્યો.

રાત્રે જ્યારે બધા નિદ્રાવશ થયા, ત્યારે કામનો જાપ જપતો તે તાપસ મારી પાસે આવવા લાગ્યો.

“ ન પश्यति मदीन्मत्ता,
कामान्वो नैव पश्यति ” ॥

અહો ! એક મદોન્મત્ત છતી આંખે આંધળો બને છે અને બીજો કામાંધ આંધળો હોય છે.

‘ રાજમહેલમાં શી રીતે જવાશે ? એવો ખ્યાલ આ વખતે તેને ક્યાંથી આવે ? વિષયની તાલાવેલીથી ખુલાવેરા બનેલા તે વિચાર શુન્ય થઈ ગયો હતો. ‘ હું કોણ છું ? મારી સ્થિતિ શી છે ? માફ જીવન પૂર્વે કઈ દિશામાં વહન થયું છે ? અત્યારે હું કેવા પંકમાં ઘસડાઉં છું ? એક વિષયના દુષ્ટ વિચારને હઠાવવાની શું મારામાં તાકાત નથી ? આ પશુવૃત્તિનું શું પરિણામ આવશે ? ’ આમાંનો એક વિચાર તેના અંતરને સ્પર્શી ન શક્યો. છેવટે તે અંધ બનીને રાજભવનમાં દાખલ થવા ગયો, એવામાં દ્વારપાલે તેને પકડી લીધો, અને તે વખતે બાંધીને પહેરા નીચે બેસાડી લીધો. પ્રભાત થતાં રાજસભામાં રાજની સમક્ષ તેને ઉભો રાખ્યો. તેને તો રાજને ખેદ અને ગુસ્સો આવ્યો. ભુપતિએ તેને મહેલમાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું, પણ પેતાના અંતરની કુટિલતાને લીધે તે કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપી ન શક્યો. આથી તેના મનનો દુષ્ટ ભાવ જણાઈ આવ્યો, રાજના ગુસ્સાને પાર ન રહ્યો, એવા ઢાંગપર રાજ પ્રથમથીજ ચીડાતો હતો, અને આમાં તે પોતે છેતરાયો, તેથી રાજએ તસ્ત હુકમ કર્યો કે— ‘ આ ધર્મ ઢાંગીને શુભીપર ચડાવી ઘો. આવા પાપાત્માઓનો પ્રલયજ પ્રબને શ્રેયસ્કર છે. ’

રાજનો એ હુકમ થતાં તે તાપસને શુભીપર ચડાવવામાં આવ્યો. અહો ! કર્મની કેવી વિચિત્રા છે. એક વખત રાજએ જેના ચરણે શિર ઝુકાવ્યું હતું, જેને બહુમાન અને

ભકિતથી લોજન કરાવ્યું, તેના કૃત્યથી કોપાયમાન થતાં આને રાજ્યએ જાતે તેને ફાંસીને લાકડે લટકાવવાનો આદેશ કર્યો તે તાપસ થઈ હૃદ્યાનથી મરણ પામીને રાક્ષસી થઈ એવામાં તેને પૂર્વનું તે વૈર યાદ આવ્યું, એટલે તેના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો, રાજ્ય પર તેને વધારે ક્રોધ આવ્યો. પોતે જ્યાં બહુમાન પામીને પાછો તેટલુંજ અપમાન પામ્યો એ તેના અંતરમાં તીક્ષ્ણ કાંટા સમાન ખુંચતું હતું અત્યારે તે પોતાના ક્રોધને સફળ કરવાને સમર્થ હતી. તેને કોઈ અટકાવનાર કે દબાવનાર ન હતું તરતજ તેણે એ વિકાળ રૂપ બનાવ્યું અને પોતાના વૈક્રિય શરીરથી તે નગરમાં દાખલ થઈ પૂર્વ વૈરને યાદ કરી કરીને તે બધાને મારવા લાગી આ ભયંકર બનાવથી કેટલાક લોકો ભાગી ગયા અને બાકીના કેટલાક તેના હાથમાં સપડાયા, તેઓને તેણે મારી નાખ્યા. રાજ્યને સજ્જડ બંધનથી બાંધીને પછી શું કહ્યું તે મને ખબર નથી.

હે સજ્જન ! આ બધું કેવળ મારે લીધે જ થવા પામ્યું. એટલે આ નગર ઉજ્જડ થવામાં હું જ કારણભૂત છું સમસ્ત નગરને ખેદાનમેદાન કર્યા પછી તે રાક્ષસી મારા પર મોહ હોવાથી મારી પાસે આવી. તે વખતે મારી હાલત અતિ ભયંકર હતી. 'હવે મારી શી દશા થશે? એ રાક્ષસી કોણ જાણે મારા કેવા હાલ કરશે? આ ચિંતામાં મગ્ન થઈને હું બેઠી હતી એવામાં તે મારી સામે આવીને ઉભી રહી. તેને દયા ઉપજાવવાની ખાતર મેં હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું કે—હે માતા ! આમ ઉત્પાત કરવાનું ને હવે તમે શું કરવા માગો છો ? હું આપના શરણે છું.' આ મારા પ્રશ્નથી તે જરા મુખ મલકાવીને બોલી— 'પેલા તાપસને તેં લોજન કરાવ્યું તે યાદ નથી ? તે વખત તારા રૂપ પર મોહ પામતાં રાત્રે તારી પાસે આવતો હતો, તેવામાં ચોરીદારે તેને પકડ્યો. પ્રભાતે રાજ્ય આગળ ઉભો કર્યો. એટલે

તેણે ફાંસી આપવી. આ વૈર વાળવાને મારે આટલું કરવું પડ્યું તારો મોહ હજી મારા અંતરમાં જાગત છે. એમ ટુંકમાં તેણે મને બધો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી હું કયાં ભાગી ન જઈ એમ ધારીને તે બહાર જતી વખતે મને આ અંજનથી ઉંટડી બનાવી જાય છે. અને રોજ એક વાર તે મારી સંભાળ લેવા આવે છે.

એક વખતે મેં તને પ્રસન્ન કરીને પુછ્યું કે— હે માતા ! હું આ અરણ્ય જેવા નગરમાં એકલડી શી રીતે રહી શકું ?' રાક્ષસી તેને ધીરજ આપતાં બોલી— 'વત્સે ! તું ફિક્કર ન કરી તપાસ કરતાં યોગ્ય વર મળી આવશે, તો તને પરણાવીશ અત્યારે તું કોઈ જાતની ચિંતા ન કર. જ્યાં સુધી તને પતિ ન મળે, ત્યાં સુધી તું અહીં સુખે રહે.' એમ રાક્ષસીએ મને ધીરજ આપી, તેથી હું અહીં દિવસો ગુજાડું છું હે દેવ ! એ રાક્ષસીને હવે આવવાનો અવસર થયો છે જો તમને પરણવાનું મને બાંધ્ય પ્રાપ્ત થાય, તો કરમોચન વખતે તમે એક ઉડણુ ખાટલી રાત્રી અને ઘોલી બેકણુચરની કાંબ, તથા બે દિવ્ય રત્નની ગાંઠણી—એ વસ્તુ માગી લેજો રાજબાળાનું વચન મંત્રીએ કબુલ રાખ્યું. અને તે ત્યાં અન્ય સ્થાને ગુપ્ત રહીને બેઠા.

સમય થતાં રાક્ષસી આવી, અને તેણે અંજનના યોગે ઉંટડી બનેલ રાજકન્યાને પુનઃ રતિ સમાન રૂપવતી બનાવી, પછી પરસ્પર વાર્તા લાપ કરતાં તે બાળાએ રાક્ષસી પાસે વરની યાચના કરી. ત્યારે રાક્ષસી બોલી— 'હે વત્સે ! વસુધાતલપર તપાસ કરતાં દુર્દેવયોગે તારા લાયક કોઈ વર મલતો નથી, કે જેથી હું તારા મનના મનોરથ પૂરા કરું. આ સમય જોઈને રાજકુમારી બોલી— 'હે માતા ! જો અહીં બેઠાંજ તમને વર રાજદેખાડું, તો પછી કાંઈ તમારે હરકત છે ?'

રાક્ષસી— 'હે પુત્રી ! તો હું તને સંતુષ્ટ થઈને પરણાવી દઉં, અને તારી ચિંતાથી હું મુક્ત થાઉં.'

એમ રાક્ષસીના કહેતાંજ પ્રથમના સકેત પ્રમાણે મતિસાગર મંત્રી તરતજ પ્રગટ થયો. મંત્રીના રૂપ રંગ જોતાં રાક્ષસી પ્રચ્છન્ન થઇ અને તેને રાજ થઇને રાજકન્યા પરણાવી. પુણ્યની અદ્ભુત લીલાથી જંગલમાં મંગળ થાય છે, કરમોચન વળતે રાક્ષસીએ કહ્યું, એટલે પ્રધાને પૂર્વે કહેલી પાંચ વસ્તુ માગી લીધી. પછી રાક્ષસી જ્યારે વનમાં રમવા અને ફરવાને નીકળી ગઈ, ત્યારે રાજકુમારીએ મંત્રીએ કહ્યું—‘હે નાથ ! હવે અહીં આપણે શા માટે રહીએ ? આપણા સ્થાને ચાલ્યા જઈએ’. મંત્રી જોલ્યો ‘રાજબાળા ! તમારું કહેવું યોગ્ય છે. પણ મને મારા નગરના માર્ગની ખબર નથી. વળી હું એકલો હોઉં, તો ગમે ત્યાં નિર્ભય થઈને ચાલ્યો જઉં, પણ એકને બદલે જો બીજો માર્ગ હોય આવે તો તને ભટકવું ભારે થઈ પડે. વળી તું રસ્તે ચાલેલ નથી, ટાઢ, તડકો વેઠેલ નથી, તેથી પગે ચાલવું, મોટો પંથ ઓળંગવો, કાંટાનું કષ્ટ સહન કરવું, આ તપનો તાપ વેઠવો અને શીત ઋતુમાં ટાઢની સખ્તાઈ સહન કરવી—એ સ્હેલી વાત નથી. એ વિચારતાં બહાર નીકળવાને મારું મન અચ કાય છે.’

એ પ્રમાણે મંત્રીનું વચન સાંભળતાં રાજબાળા જોલી—પ્રાણનાથ ! આપ તે બાબતની ચિંતા ન કરો આપણને જે ખાટલી મળી છે, તે એવીજ આકૃતમાં ઉપયોગી થવાની છે. તેના પર બેસીને સકેત કાંબથી તાડન કરતાં મનમાં ધારેલ સ્થાને તે પહોંચાડે છે માર્ગે જતાં કાંઈ પણ તકલીફ વેઠવી પડતી નથી આ દેવી પ્રયોગથી આપણે સત્વર નિર્વિઘ્ને સ્વસ્થાને પહોંચી શકીશું. વળી કદાચ પેલી રાક્ષસી મોહને લીધે મારી પાછળ દોડી આવે, તો તેને રાતી કાંબ મારતાં મીઠું જેમ જળમાં ગળી જાય, તેમ તે ગળી જશે અર્થાત્ તેનું કાંઈ પણ જોર ચાલી શકશે નહિ, એટલે તે પોતાની મેળે પાછી ચાલી જશે, અને આપણે આપણા ઇષ્ટ સ્થાને જઈશું.

સુંદરીની આ સલાહથી મંત્રી સંતોષ પામ્યો. તરતજ તેણે ખાટલી સજ્જ કરી. સાથે લેવાની વસ્તુ તેના પર મૂકી. એવામાં રાજકુમારી પણ યોગ્ય વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઈ ગઈ. અને ખાટલી પર બેઠા અને મંત્રીએ તેને શ્વેત કાંબવતી તાડન કરી. એટલે તે આકાશ માર્ગે ચાલતી થઈ. અહીં પાછળથી રાક્ષસી પોતાના સ્થાને આવી અને બેયું બધું શૂન્ય જણાયું આથી તેને કંઈક ખેદ અને ગુસ્સો આવ્યો. તરત તે તેમની પાછળ દોડી અને મંત્રી પાસે આવીને કહેવા લાગી—‘ હે ભદ્ર ! તમે આમ મને એકલી મૂકીને કેમ ચાલ્યા જાઓ છો ? અહીં તમને જે બેઠાએ તે લાવી આપું. મેં તમને આવી અમૂલ્ય વસ્તુ આપી. તેનો આ બદલો ? શું મને અહીં એકલી કડપાંત કરતી મૂકીને લેશ પણ દયા નહિ લાવો ? ’ એમ કહીને તે રાજ બાળાને કહેવા લાગી.

‘ હે ભદ્રે ! આમ મને અહીં વિના વાંકે એકલડી મૂકીને જવું તને યોગ્ય નથી. તને મનમાનતું સ્વામીનું સુખ મળ્યું, એટલે હવે હું તો તને વેરણુ જેવી થઈ પડી. બાળા ! તું અહીં રહેતાંજ સંસારના ભોગ વિલાસ ભોગવો. ’ એ પ્રમાણે ઘણીવાર આજીજી કર્યા છતાં મંત્રી અને રાજકુમારી તેના પર ભવિષ્યને માટે વિશ્વાસ રાખી શક્યા નહિ. તેણે જ્યારે કોઈ રીતે પીછો ન મુક્યો ત્યારે મતિભાગર પ્રધાને સતી કાંબવતી તેને તાડન કર્યું, એટલે તેનું બળ ગળી ગયું, પછી તે તેમની પાછળ જઈ શકી નહિ, તે નિરાશ થઈને પાછી ફરી, અને ખાટલી એક નાનકડા વિમાનની જેમ આકાશમાર્ગે વેગથી આગળ ચાલવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૪ મુ.

પુનઃ સમાગમ.

“ જીવન્નરો મદ્રશ્તાનિ પઙ્ચેત્ ”

જીવતો નર ભદ્રા પામે.

ન્ય નગરમાંથી નીકળતાં મંત્રીએ ગાંભીરપુર જવાને
સંકલ્પ કર્યો હતો ત્યાં વિજયસુંદરીને મળવાની
તેની ઈચ્છા હતી એટલે તેના સંકલ્પ પ્રમાણે ખાટલી

ગાંભીરપુરની નજીકમાં આવીને ભૂમી ઉપર ઉતરી અહીં અમુક
વખત રહીને વિજયસુંદરીની તપાસ કરવા મંત્રીનો વિચારહતો.
ત્યાં એક ઉદ્યાનમાં પોતાની રમણીને મુકીને મંત્રી મકાનની સગવડ
કરવાને શહેરમાં ગયો.

એવામાં વનવિહાર કરીને એક વેશ્યા પોતાના પરિવારથી
પાછી ફરી તે ઉદ્યાનમાં આવી ચડી. રમણીય રમણીએને સલચા-
વવાનો વેશ્યાનો ધંધો હોય છે રાજકુમારીનું રતિ સમાન રૂપ
જોતાં તેના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તેને જોઈને વેશ્યા વિચારમાં
પડી ગઈ કે—‘આ તે કોઈ દેવકન્યા છે કે નાગકન્યા છે ? મનુ-
ષ્ય મહિલાનું આવું રૂપ ક્યાં જોવામાં આવ્યું નથી. અહા ! શું
એનું લાવણ્ય ? શરીરના દરેક અવયવ અનુપમ છે. અત્યારે
એના અદ્ભુત દરેક અંગની કોઈ કવિ ઉપમા શોધવા જાય, તો
તેની મતિને ગતિ ન મળે. અરે ! કીડા કરવા આવેલી અપ્સરા-
ઓથી આ વખુટી પડી લાગે છે. એની સાથે કોઈ પુરૂષ કે દાસ
દાસી પણ નથી. એ રાજકન્યા હોય, તો એની પાસે દાસ

દાસીઓ હોય, પરંતુ તેવું કાંઈ જોવામાં આવતું નથી. સામાન્ય સ્ત્રીમાં આવું અજબ સૌંદર્ય ન હોય. ગમે તેમ હોય, પણ અત્યારે મને તો એ શિકારજી પ્રાપ્ત થયો. એ નિરાધાર હશે, તો એને આધાર આપીશ, નહિ તો પણ એને આમંત્રણ કરી મારા ગૃહાંગણ સુધી લઈ જવામાં તો કંઈ હરકતજ નથી. સ્ત્રી-જાતિનો સ્વભાવ કોમળ હોય છે, પોતાની જાત સાથે તે તંત્ર મળી જાય છે, માટે એને યોલાવીને ધીરજ આપું.

એમ વિચારીને પેલી વેશ્યા તેની પાસે આવીને કહેવા લાગી—‘સુંદરી ! તમે કોઈ ખાનદાન કુટુંબના લાગો છો. તમ જેવી પ્રમદાને આવા સ્થાનમાં એકાકી પડ્યા રહેવું યુક્ત નથી. તમે કોઈ અબળા પ્રવાસી છો—એમ તમારી આકૃતિ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. શું તમારી સાથે કોઈ સોબતી નથી ? કદાચ હોય તો પણ ભલે, છતાં તમે અહીં એકલા બેસી રહો એ તો અયોગ્યજ ગણાય. અહીં શહેરમાં પાસેજ આપણું મકાન છે. ત્યાં તમે ચાલો અને સ્નાન, ભોજન કરીને વિશ્રાંતિ લ્યો.

જે કે તે વેશ્યા હતી, છતાં તેના કોમળ વચનોથી રાજકુમારી લલચાઈ ગઈ. તેમ વિશેષ પુછપરછ પણ કરી નહિ. તેણે વિચાર કર્યો કે—‘આ સ્ત્રી લાગણીથી પોતાની સાથે આવવાનું આમંત્રણ કરે છે, તો તેની સાથે જવામાં મારે શી હરકત છે ? વળી મારા પતિ ગામમાં કદાચ મકાનની સગવડ કરી આવશે, પણ ભોજન સામગ્રી મેળવતાં વખત લાગશે, તો તેટલા વખતમાં હું ભોજનાદિક તૈયાર કરી રાખીશ. વળી આ સ્ત્રી અહીંની રહેવાસી છે અને વસ્ત્રાદિક પરથી તે પૈસાપાત્રના ઘરની હશે, તેથી એક નોકર મોકલીને મારા સ્વામીને ત્યાં યોલાવી લઈશ. એમ ધારીને રાજકુમારી તે વેશ્યાની સાથે શહેર ભણી ચાલતી થઈ.

નગરના મધ્ય ભાગમાં વેશ્યાનું મકાન આવેલું હતું. રાજકુમારીને તે પોતાના ઘરે તેડી ગઈ. ઘરની અંદર દાખલ થાય

પછી કેટલીક પ્રવૃત્તિ ઉપરથી તેને તે વેશ્યાનું મકાન લાગ્યું. વિષયનું તોફાન ત્યાં ચાલતું હતું. કૈંક કામી જનો આવીને ખીલતસ શબ્દો બોલાતા હતા, મંદિરને તો પુર્ણ ઇન્સાફ મળતો અને અભક્ષ્ય વસ્તુઓ ત્યાં સારી રીતે વપરાતી હતી. જે કે વેશ્યાએ રાજબાળા ઉપર હજી કોઈ જાતની સખ્તાઈ કરી ન હતી, છતાં ત્યાંની અયોગ્ય પ્રવૃત્તિથી તે કંપતી હતી પોતાના શીલને માટે તેને ભય હતો, ત્યાં રહેતાં શીલને જરૂર હાનિ થશે એમ તેને લાગ્યું. તે છતાં અત્યારે તે ક્યાં જાય ? પોતાનો અચાવ તે શોધવા લાગી. વેશ્યાના મકાનની પાસે એક મંદિર આવેલ હતું. ત્યાં ગામની ઘણી મહિલાઓ દર્શન કરવા આવતી અને તે વેશ્યાના ઘરમાંથી પણ સૌ કોઈ એકવાર ત્યાં દર્શન કરવા જતા. લોજન સમય થતાં વેશ્યાએ તેને જમવાની પ્રેરણા કરી, ત્યારે તે બોલી કે—‘હજી મારે દર્શન કર્યા પછી લોજન કરવાનું છે,’ આથી વેશ્યાએ તેની સાથે મંદિર ખતાવવા એક દાસી મોકલી. રાજબાળા મંદિરમાં દાખલ થઈ અને દાસી બહાર ઉભી રહી.

આ વખતે અપોરનો વખત હોવાથી મંદિરમાં કોઈ ન હતું, પુનરી પણ પુન કરીને ચાલ્યો ગયો હતો મંદિરમાં જતાં રાજબાળાને વિચાર આવ્યો કે—‘મારા શીલનો અચાવ કરવા અત્યારે ઉપાય હાથ લાગ્યો છે. જે શાસનદેવી સહાય કરે અને આ દેવલના દગ્વાળ બંધ કરી દે. તો કોઈનું કંઈ ચાલી ન શકે’ એમ ધારીને તેણે પંચ પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધર્યું. શાસનદેવીને ઉદ્દેશીને તેણે અરજ કરી કે—‘હું ધર્મરક્ષક દેવી ! જે માફ અખંડ શીલ હોય, તો આ મંદિરના દરવાજા બંધ થઈ જાઓ.’ એ પ્રમાણે બોલતાં તે દ્વાર બંધ થયા. દાસી તે જોઈને આશ્ચર્ય પામી. દરવાજા ઉઘાડવાની તેણે ઘણી મહેનત લીધી, પણ દ્વાર ઉઘડ્યું નહિ. એટલે તે તંત્ર વેશ્યા પાસે દોડી આવી અને બધી હકીકત કહી સંભળાવી. વેશ્યાએ ત્યાં આવીને જોયું, તો

દ્વાર બંધ હતું. તે ઉઘાડવાને માટે તેણે મહેનત કરી, પણ કોઈ રીતે દરવાજો ન ઉઘડયો. એટલે વેશ્યા અત્યારે તો નિરાશ થઈ, અને રાજ તરફની કંઈક ધાસ્તની શંકા લાવી નિરાશ થતી તે પાછી ચાલી ગઈ.

અહીં મંત્રી મકાનની સગવડ કરાવીને પાછો ઉદ્યાનમાં આવ્યો. ત્યાં રાજબાળા જોવામાં ન આવી. વખતસર તે શંકા ટાલવા ગઈ હશે' એમ ધારીને મંત્રી ત્યાં રાહ જોઈ બેઠો, લગભગ અર્ધ પ્રહર થતાં પણ તે આવી નહિ. તેથી મંત્રી અનેક તર્ક વિતર્ક કરવા લાગ્યો—‘શું તેનું કોઈ હુરણ કરી ગયો હશે? અથવા માંડું નામ લઈ તેને લલચાવીને કોઈ પોતાને ઘેર તેડી ગયું હશે? અહા! તે બિચારી અબજાની શી દશા થઈ હશે? સ્ત્રીજાતિ છે, એટલે દુનીયાની લાલચો તેને બહુ લાગેલી હોય. તેથી વખતસર કોઈ લાલચમાં લલચાવીને સટકી તો નહિ ગઈ હોય? પણ એ વિચાર સંભવિત નથી. તે ઉંચા કુળની બાળા છે. તેથી પ્રાણ્તે પણ તેવા અધમ માર્ગે નજ ઉતરે. ગમે તેમ હોય, પણ અત્યારે તેની શોધ કરવી એ મારી ફરજ છે.’

એ પ્રમાણે ધારીને મતિસાગર મંત્રી ત્યાંથી શહેરમાં આવ્યો, મોટા રસ્તામાં તથા શેરીએ શેરી તેણે શોધી જોઈ, પણ રાજકુમારીનો ક્યાં પત્તો ન મળ્યો.

પૂર્વે જ્યારે ગંભીરપુરથી તે વહાણમાં નીકળી ગયો હતો, તે વખતે વિજયસુંદરીને તેણે એજ ઉદ્યાનમાં મૂકી હતી, તેની પણ મંત્રીને તપાસ કરવાની હતી. આ અપરિચિત શહેરમાં તે કોને પુછવા બંધ ? તે આખો દિવસ નગરના રસ્તાઓ પર ફર્યા કરતો હતો.

વિજયસુંદરીને અહીં મુકી ગયા પછી તે કુંભારના શરણે હતી. કુંભારના ઘરનું કામકાજ કરતી અને શીલ રક્ષા કરતાં તે પોતાના દીવસો નિર્ગમન કરતી હતી. એક વખતે રસ્તામાં કોઈ

વાર રાજકુમારે સ્ત્રીની હાંસી કરી હશે, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે—‘વખતસર તે મારી પાછળ લાગશે, તો મારો બચાવ થવો મુશ્કેલ છે. શરીરના કપટની તો મારે દરકાર નથી, પણ શીલનું રક્ષણ તો પ્રાણ સાટે પણ થવું જોઈએ. માટે હવે કેઈ ઉપાય હાથમાં લઉં કે જેથી એ ચિંતા દૂર થઈ જાય એમ વિચાર કરીને વિજયસુંદરી એક મંદિરમાં ગઈ, તે વખતે ત્યાં કોઈ માણસ ન હતું. દેવલનો દરવાજો ઉઘાડીને તે અંદર દાખલ થઈ, તેણે વિચાર કર્યો કે—‘અત્યારે શાસન દેવીની દિવ્ય સહાયતા હોય, તોજ મંદિરનું દ્વાર બંધ થઈ શકે, તે વિના મારાથી શું થવાનું હતું?’ એમ ધારીને તેણે શાસનદેવીને ઉદ્દેશીને ધ્યાન ધર્યું અને પછી અંજલિ જોડીને કહ્યું કે—‘હે શાસનના શણગાર રૂપ દેવી! આ તારી દાસી ઉપર અત્યારે ધર્મ સંકટ આવી પડ્યું છે. તે તારી સહાયતા માગે છે જે અત્યાર સુધી મારું અખંડ શીલ હોય. તો તારી સહાયતાથી આ મંદિરના દ્વાર બંધ થાય. વિજયસુંદરી તે જોઈને સંતોષ પામી, અને પોતે એકાગ્રતાથી આસન લગાવીને પંચ પરમેષ્ટીનું ધ્યાન ધરવા લાગી.

એ રીતે ત્રણે દેવ મંદિરના દરવાજા બંધ થયા, તેથી પુનર્જીવોને વિચાર થઈ પડ્યો કે—‘આવું પૂર્વે કોઈવાર બનવા પામ્યું નથી. આજે અચાનક દ્વાર બંધ થયાં, તો હવે દેવની પુનઃ શી રીતે થશે? વગી ભકતજનો દર્શન કેમ કરી શકશે? તે મંદિરોને! અર્થ રાજ્ય તરફથી આપવામાં આવતો, એટલે તે ત્રણે પુનર્જીવોએ રાજ સભામાં આવી અંજલિ જોડીને રાજાને અરજ કરી કે—‘હે પ્રજાનાથ! આજે ન બનવા જોગ બનાવ બન્યો છે. જે સાંભળતાં સૌ કોઈ આશ્ચર્ય મગ્ન થાય. આપણા ત્રણ મંદિર અચાનક બંધ થઈ ગયા. અંદર નજર કરતાં કેઈ અન્નાણી સ્ત્રીઓ ધ્યાન ધરતી બેઠી છે. બેલાવતાં તે બેલાતી નથી અને દ્વાર પણ ઉઘાડતી નથી.’

આ વાત સાંભળતાં રાજા બોલ્યો—‘ અરે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? સુતારને તેડીને કમાડ કહડાવી નાખો. એટલે થયું. તે અબ્બાણી સ્ત્રીઓ પોતે ચાલી જશે, અથવા તેમના પર શી આક્રમ છે, તે કંઈ દાદ મેળવવા માગે, તો અહીં મારી પાસે હાજર કરજો.’

પૂનરીઓ કંઈ પણ બોલ્યા વગર ત્યાંથી નીકળી સુતારને લઈને મંદિર આગળ આવ્યા. સુતારે પોતાના બળ-કળથી કામ લેવા માંડ્યું. પણ બંને કમાડ એવા સબ્જડ થઈ ગયા હતા કે તે એક તસુમાત્ર પણ ડગમગ્યા નહિ, એમ ત્રણે મંદિરોમાં સુતારનો પ્રયત્ન વૃથા થતાં તે સુતાર સહિત પૂનરીઓ પુનઃ રાજ સભામાં આવીને રાજાને કહેવા લાગ્યા—‘ નામદાર મહારાજ ! સુતારે ઘણી મહેનત લીધી, પણ કમાડ ડગતા નથી અને દ્વાર ઉઘડતા નથી.’ આથી રાજાને અચંબો થયો. તરતજ તેણે હુકમ કર્યો કે—‘ જો દ્વાર ન ઉઘડતા હોય, તો કપાટ ભાંગી નાખો, એમ નિરાશ થવાથી શું વળવાનું છે ?’

પછી સુતાર અને લુહાર બંને પોતાના હથીયાર લઈને હાજર થયા. તેમણે પોતાનું બળ બધું અજમાવી જોયું, પણ કમાડ ઉઘાડી કે ભાંગી શક્યા નહિ. આથી તેમને એમજ લાગ્યું કે—‘ આ કેઈ દેવ-દેવીનું કામ લાગે છે. નહિ તો લાકડાના કમાડ ભાંગ્યા વિના કેમ રહે ? અહીં તો મોટા કુહાડા અને ઘણા પણ બધા નકામા થઈ પડ્યા. એટલુંજ નહિ પણ કરવતી કે કુકર ખુંડા થઈ ભાંગી ગયા, છતાં કમાડને કંઈ ઈજા થવા પામી નહિ’ એમ આશ્ચર્ય પામતા તેમણે બંનેલા બીના રાજાને નિવેદન કરી. જે સાંભળતાં રાજાના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તરતજ રાજા પોતાના કેટલાક કારભારીઓને લઈને મંદિર આગળ આવ્યો અને પ્રધાનના મુખથી ખારીના છિદ્ર માંગે કહેવરાવ્યું કે—‘ હે મહાસતી ! તમને અહીં કેઈ જાતનો પરાભવ થયો હોય, તો રાજાજીને નિવેદન કરો કે જેથી તમને સહાયતા મળે. આ દેવ-

(૨૫૫)

સ્થાનના આમ દ્વાર અંધ કરીને તમે શું કરવા માગો છો ? અહીં રાજના ન્યાય મંદિરના દ્વાર સદાને માટે ખુલ્લાજ રહે છે. તમે કોઈ પ્રકારના સંકટમાં આવી પડ્યા હો, તો રાજ મદદ માગી તમારા ઇષ્ટ સ્થાને પહોંચી શકો છો. તમારું આ કાર્ય સાંભળી અમંગલના ભયથી રાજ પોતે અહીં આવેલ છે માટે તમે બહાર આવીને તમારી ફરીયાદ જાહેર કરો.’

એ પ્રમાણે ત્રણે મંદિરમાં કહેવરાવ્યા છતાં તે રમણીઓ કંઈપણ બોલી નહિ. રાજને તેથી અમંગલની વધારે ધાસ્તી લાગી. તેણે વિચાર કર્યો કે—‘આ સતીઓ જરૂર કંઈ સંતાપ પામી લાગે છે. આમ લાંઘણુ કરી બેસશે, તો રાજ્યને ભારે છે. વળી એમના શીલના પ્રભાવથી કોઈ દેવ-દેવી કોપાયમાન થશે, તો રાજ્ય-પ્રજાને હરકત પહોંચાડશે. પુવે એવા બનાવો ઘણા બની ગયા છે. એ સતીઓને સંતાપવાનો હવે કયો માર્ગ લેવો. તે પણ સુજતું નથી.’ એમ ચિંતવતાં રાજના મનને ક્ષોભ થયો. એ કામનો જલદી નિવેડો લાવવા તેણે મંત્રીઓ સાથે મસલત કરી. છેવટે બધા એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે નગરમાં જાહેર ઠંઢેરો ફરવી લોકોને જાહેર કરવું કે—‘આ સ્ત્રીઓને બોલાવીને મંદિરના દ્વાર જે ઉઘડાવી આપે, તેને રાજ પોતાનું અર્ધ રાજ્ય આપે અને પોતાની કન્યા પરણાવે.’

એ પ્રમાણે રાજની આજ્ઞાથી કેટલક રાજસેવકો મોટા રસ્તાઓ પર ફરી ફરીને વારવાર પ્રજા જનોને કહેવા લાગ્યા. અર્ધું રાજ્ય અને કન્યાના લોભે કેક અધઢધ ઉમેદવારો બહાર આવ્યા, પણ તેમનાથી કંઈ થઈ શક્યું નહિ. આથી રાજને પ્રતિક્ષણે કાલજી વધવા લાગી. ધુપ દીપ કરીને તેણે પોતાની કુળ દેવીની આરાધના કરવા માંડી. એટલે ત્રીજે દિવસે કુળ દેવીએ રાજને સ્વપ્નમાં આવીને કહ્યું કે—‘હો રાજન! નગરની બહાર દેવરમણ ઉદ્યાનમાં એક મોટા સહકાર વૃક્ષ નીચે મતિ-

ક્ષાગર નામે મંત્રી સુતો છે તે તારી કાળજીનો અંત લાવશે. આ કામમાં મારી શક્તિ ચાલી શકે તેમ નથી. કારણ કે મારા કરતાં અધિક શક્તિવાળી શાસનદેવીએ એ કામ કરેલ છે. માટે તે મંત્રીના હાથેજ એ કામ પાર પડશે.’

દેવીના આ વચનથી રાજાને કંઈક ધીરજ આવી. તરતજ તેણે પોતાના મંત્રી વિગેરે અધિકારીઓને સજ્જ કર્યા અને તેમને લલામણુ કરતાં કહ્યું કે—‘એ મહાપુરૂષને બહુ માનથી હાથી પર બેસાડીને લઈ આવો. તેને કોઈ રીતે ખેદ ન થાય અને પ્રસન્ન થઈને આવે, તેમ કરજો. રાજાની શિષ્યામણુ ધ્યાનમાં લઈને પ્રભાતે બધા અધિકારીઓ હાથી લઈને ઉદ્યાનમાં ગયા, ત્યાં એક મહાન્ આત્રવૃક્ષ તળે કોઈ સુતેલ દિવ્ય પુરૂષ તેમના બેવામાં આવ્યો. અષ્ટમીના ચંદ્ર સમાન તેનું લલાટ તેજસ્વી હતું, સુખા વરસાવતું તેનું મુખ, ચંદ્રમાને શરમાવે તેવું હતું, પ્રભાતના બાળ સૂર્યના સોનેરી કિરણોએ તેના મુખને અધિક તેજસ્વી બનાવ્યું હતું. અધિકારીઓ બધા આવીને થોડે દુર ઉભા રહ્યા. તે સ્હેજ નિદ્રામાં હતો તેને જગાડવાનું તેમણે ઉચિત ન ધાર્યું. થોડી વારમાં તે જ્યારે જાગ્યો, ત્યારે તેનું પ્રથમ નામ પુછ્યું અને પછી નમસ્કાર કરીને તેમણે તાજ પ્રકુલિત પુષ્પની માળા તેના ગળામાં નાખી, અને અંજલિ બેડીને કહ્યું કે—‘હે મહાભાગ! આપના દર્શનથી અમે કૃતાર્થ થયા. આપને આ નગરના મહારાજા કંઈક અગત્યના કામ પ્રસંગે આપને અત્યારેજ બોલાવે છે. માટે ગજરાજ પર આરૂઠ થઈને આપ રાજ સભામાં પધારો.’

અચાનક અધિકારીઓના મુખથી રાજાનું આમંત્રણ સાંભળતાં મંત્રી આશ્ચર્ય પામ્યો. તરતજ તે ગજારૂઠ થઈને રાજ સભામાં આવ્યો. રાજાએ સન્મુખ આવીને તેને આવકાર આપ્યો અને પોતાના અર્ધાસન પર તેને બેસાડ્યો એક ક્ષણવાર કુશળ પ્રશ્ન થયાં પછી રાજાએ મંદિર સંબંધી અને પોતાની કુળદેવી

સંબંધી બંધો વૃત્તાંત તેને કહી બતાવ્યો. તે સાંભળતાં મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે—‘ આ તો ભાવતું હતું અને તેમાં રાજમાન મળ્યું. કુળદેવીની વાત વૃથા ન હોય. વળી મારાથી ત્રણ સ્ત્રીઓ જે વિયોગ પામી છે. તે એ મંદિરમાંજ હોવી જોઈએ, નહિ તો કુળદેવી મારે મારે પ્રેરણા ન કરે. તેમણે પોતાના સતીત્વના પ્રભાવથી દ્વાર બંધ કર્યા હશે. અહો ! હું કેવો બાગ્યશાળી કે મને આવી મહાસતી સ્ત્રીઓ મળી. !

એમ તે વિચાર કરતો હતો, તેવામાં રાજાએ પુનઃ મંત્રીને પ્રેરણા કરી કે—‘ હે મહાભાગ ! એ કાર્યને પાર ઉતારવા આજે ચાર દિવસથી નગરમાં ઢંઢેરો ફરે છે, તેમાં જણાવેલ મારી પ્રતિજ્ઞા હું પુર્ણ કરીશ. આપ હવે વિલાંબ ન કરતાં જેમ બને તેમ સત્વર એ કામ પાર ઉતારો. એટલે મારા મનનું સમાધાન થાય.’

રાજાની ત્વરા જોઈને મતિસાગર મંત્રી, ભૂપાલ, મોટા અધિકારીઓ, અને શહેરના સંભાવિત ગૃહસ્થો તેમજ ખીન્ન કેક કૌતુક પ્રિય પુરૂષો સહિત તે મંદિરના દ્વાર આગળ આવ્યો. આ વખતે પેલા શ્રીપાત શેઠનું મુખ મંત્રીને જોતા રાહુથી ઘેરાયેલા સુધાકર સમાન શ્યામ થઈ ગયું હતું. મંદિરના દ્વારના છિદ્રમાંથી જોયું, તો અંદર વિજયસુંદરી ધર્મ-ધ્યાન કરતી જોવામાં આવી. મંત્રી તે જોઈ બહુજ હર્ષ પામ્યો. પછી બધાની સમક્ષ મંત્રીએ વિજયસુંદરીને ઉદ્દેશીને પ્રગટ શબ્દોમાં કહ્યું કે—

“ હે મહાસતી ! વિજયસુંદરી ! તું જેના વિયોગથી તમ થઈ જેની અંબના કરી રહી છે, તે તારો સ્વામી મતિસાગર તને ભેટવાને તારો રાહુ જોઈ રહ્યો છે. હે સતી ! દ્વાર ઉઘાડો અને તમારા પ્રિયતમને પ્રેમથી ભેટો.”

આ શબ્દો સાંભળતાં તેણે વિચાર કર્યો કે—‘ આ અવાજ ૭ પછુ મારા સ્વામીનોજ લાગે છે, વળી આ અબ્જુયા પ્રદેશમાં

મંત્રીની ઓળખાણુ આપીને મારા પ્રાણનાથ સિવાય મને કોણુ ઓલાવે ? માટે મારા સહુભાગ્યે પ્રિયતમ પધાર્યા છે. તો તેમને ભેટીને મારો વિયોગાનલ શાંત કરું.’

એમ ચિંતવીને તેણે શાસનદેવીનું સ્મરણુ કર્યું, એટલે મંદિરના દ્વાર તરત ખુલ્લા થયા સતી બહાર આવી અને લાંબા વખતે અચાનક પધારેલા પતિને પગે પડીને પ્રમોદ પામી. તેની આંખમાં હુર્ષાશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં આ બનાવ જ્ઞેતાં રાજા તથા પ્રેક્ષકો બધા આશ્ચર્યચકિત થયા. એમ બીજા મંદિરના અને ત્રીજાના દ્વાર નામ પૂર્વક ઓળખાણુ આપીને ઉઘડાવ્યાં. સૌભાગ્ય સુંદરી અને રાજકુમારી પતિના પગે પડીને આનંદ પામી. આ અણુધાર્યો સયોગ જ્ઞેધને બધા પ્રમોદ પામ્યા. પછી ત્રણે રમણીઓ સહિત મંત્રી રાજાએ આપેલ મહેલમાં આનંદ પૂર્વક રહ્યો.

રાજાએ મંત્રીનો સારો સત્કાર કર્યો અને કહેવરાવ્યું કે— ‘મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે હું તમને મારી કન્યા સાથે અર્ધ રાજ્ય આપવા તૈયાર છું, માટે હવે વિલાંબ ન કરતાં તેનો સ્વીકાર કરો.’ આ કહેણુ સાંભળતાં મતિસાગર મંત્રીએ રાજા પાસે આવીને કહ્યું કે— ‘રાજા ! મારી નાત બલત પુછયા વિના મને કન્યા આપવા તમે તત્પર થયા છો, એ આપની ઉતાવળ થાય છે. કન્યા જેવી સ્ત્રીવન મુર્તિ કોઈ અન્નણુયા પ્રવાસીને સુપ્રત કરી દેવી, એ વિચાર વિનાનું કામ છે, માટે એ કન્યા કોઈ રાજવંશી કુમારને પરણાવો, તો કન્યા વધારે સુખી થશે. વિચાર પૂર્વક કામ કરેલ હોય, તો પાછળથી પસ્તાવો કરવો ન પડે.’

મંત્રીના સ્પૃહા વિનાના વચન સાંભળતાં રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો. તે સ્વગત વિચારવા લાગ્યો કે— ‘અહો ! એની કેટલી બધી નિઃસ્પૃહતા ? એ ખરેખર ! કોઈ કુલીનજ લાગે છે.

‘આકૃતિર્ગુણાન્ કથયતિ’

આકૃતિ અંદરના ગુણોને કહી બતાવે છે; એમ ચિંતવીને નરપતિએ તેને કહ્યું કે— ‘હે મહાનુભાવ ! તમારી કુલીનતા તો

(૨૫૯)

તમારા કથન ઉપરથીજ જણાઈ આવે છે. હીરા અને રત્નો પોતાના મુખથી પોતાનું મૂલ્ય કરતા નથી. છતાં તેની કીર્તિત ઝવેરીઓ બરાબર કરે છે વળી કુલીન જનો પોતાનું વચન પાળવાને કદાપિ પાછા હઠતા નથી. કારણ કે—

“સકૃજ્જલ્યન્તિ રાજાનઃ

સકૃજ્જલ્યન્તિ પંડિતાઃ ।

સકૃત્કન્યાઃ પ્રદોયન્તે,

ત્રીણ્યેતાનિ સકૃત્સકૃત્” ॥

એટલે—રાજાઓ એકવાર બોલે છે, પંડિતો એકવાર બોલે છે અને કન્યાઓ એકવાર અપાય છે, એ ત્રણે એક એક વારજ થાય છે. અર્થાત્ તેમનું બોલેલ વચન કદિ ફરતું નથી. વળી સાચી કુલીનતાનો આધાર તો ગુણો ઉપર રહેલો છે. ગુણ વિનાની કુલીનતા કુલને કલંક રૂપજ છે.

રાજ સભાની આ વાતો અંતઃપુરમાં રાજકન્યાના કાને આવી, એટલે તરતજ તેણે એક દાસી મોકલીને પોતાના પિતાને સત્વર ત્યાં બોલાવ્યો. રાજ સભા બરખાસ્ત થઈ. કોઈ બાબતનો નિર્ણય થયા વિના મંત્રી સ્વસ્થાને ગયો.

અંતઃપુરમાં આવતાં રાજાને કન્યાએ ઉભા થઈ વિનય સહિત પ્રણામ કર્યા, રાજાને એવો ખ્યાલ હતો કે—‘કન્યા વખત સર એ પ્રવાસીને પરણવા માટે આનાકાની કરશે.’ પણ એ તો ધારણા કરતાં ભુલીજ વાત નીકળી.

કન્યા—‘પિતાજી ! આપ જે જાહેર પ્રજામાં વચન બોલ્યા છે, તે બરાબર પાલજો. હું આપના મુખે લોકો સમક્ષ એ પ્રવાસીને અપાઈ ગઈ છું, માટે એ ગમે તેવો હોય, ગમે તે કુળનો હોય, તો પણ એ મારો સ્વામી થઈ ચુક્યો છે. આપ કોઈપણ જાતની તકરાર કર્યા વિના મને તેની સાથે પરણાવી દો.’

રાજકન્યાના આ વચન સાંભળતાં રાજ સંતોષ પામ્યો, અને ખોલ્યો કે— ધન્ય છે બાબા! તારી અખંડ ટેકને! બેટા! તું ચિરકાલ સુખી રહે. મારા કુળની ચાંદની! તારા જેવી બાબા-ઓથીજ કુલીનોની કુલીનતા જળવાઈ રહે છે. વત્સે! તારા સાંભાગ્યનો સૂર્ય સદા દેહીપ્યમાન રહે’

હવે રાજને કંઈપણ વિચાર કરવા જેવું હતુંજ નહિ. તેણે મંત્રીને છેવટનો નિર્ણય જણાવી દીધો કે—‘રાજકન્યાએ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે તમારા સિવાય ખીજ કોઈનું કરચહણુ તે કરવાની નથી. તમારી નાત જાત સાથે અમારે કાંઈ અપેક્ષા નથી. માટે જોઈતી વસ્તુ મંગાવીને લગ્નની તૈયારી કરજો.’ રાજના અને રાજકન્યાના અડગ નિશ્ચય આગળ મંત્રીનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ. તેણે લગ્નની તૈયારી કરવા માંડી. લગ્નની તૈયારીમાં રાંચરચીલું બધું રાજ્ય તરફથી તેને આપવામાં આવ્યું. તે ઉપરાંત નગરશેઠ તથા કેટલાક મોટા આધિકારીઓને રાજ્યે તેના કામની તજવીજ માટે નીમ્યા. અહીં મંત્રીની ત્રણ સ્ત્રીઓ પણ વિવેકથી શહેરના તમામ સ્ત્રી વર્ગને આવકાર આપવામાં લેશ પણ કચાશ રાખતી ન હતી.

આ તરફ રાજ્યે મોટા આડંબરથી લગ્ન મંડપ રચાવ્યો. જેમાં જુદી જુદી બેઠકો ગોઠવાવી. સ્ત્રી વર્ગ અલગ બેસી ધવલ મંગલ ગાઈ શકે. મંડપમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રથમજ વાણંત્ર વાદકો આવનારને આવકાર આપી શકે. શહેરના મોટા સંભાવિત ગૃહસ્થાને સન્માન પૂર્વક બેસાડવાનું કામ પ્રધાનને સોંપવામાં આવ્યું કેક દેશના ગવૈયાઓને તથા મલ્લોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. કળા કુશળ ઘણા કારીગરો તેમજ ખેલ કરનારાઓને બોલાવ્યા હતા. સંગીતમાં પ્રવીણ થયેલી કેટલીક ગાણિકાઓ પણ ત્યાં હાજર થઈ હતી. રાજમહેલને રોશનીથી દેવ વિમાન સમાન દેહીપ્યમાન બનાવવામાં આવ્યો. રસ્તાઓ અને ખાસ કરીને રાજમાર્ગ પર સુગંધિ જળના છંટકાવથી ચોતરફ સુવાસ પ્રસરતી

હતી. વેપારીઓ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે હુકમો શણગારવા લાગ્યા. આનંદ સૂચક ધ્વજો અને વાવટા લટકાવવામાં આવ્યા. એકંદર તમામ વર્ગોમાં આનંદ ઓચ્છવ વર્તાઈ રહ્યો. રાજાના હુકમથી મંત્રીને જોઈતી તમામ ચીજ પૂરી પાડવામાં આવી, એટલે ત્યાં પણ નગરશેઠના હસ્તક સારી રચના કરવામાં આવી

લગ્ન મુહુર્ત આવતાં ઘણાજ આનંદ અને ઓચ્છવ પુર્વક રાજાએ પોતાની કન્યા મતિસાગરને પરણાવી, અને કન્યાદાનમાં તેને અર્ધ રાજ્ય આપ્યું.

હવે મંત્રીને ધનની કંઈ ખોટ ન રહી. તેમજ કોઈ જાતની ખટપટ કે તાબેદારી કર્યા વિના પણ હુંમેશને માટે કરોડોની આવક ચાલુ થઈ. તેમ છતાં મંત્રી એ સમૃદ્ધિ અને સત્તાથી કુલાઈ જાય તેવો ન હતો. તે કોઈપણ પ્રયત્ન કર્યા વિના પુર્વ પુણ્યની પ્રબળતાથી જગે જગે સંપત્તિ પામતો હતો. અત્યારે આટલી બધી સંપત્તિ પામીને તેણે વિચાર કર્યો કે—‘સંપત્તિ રૂપ મદિરાની મુંઝવણમાં મુંઝાઈને પોતાના કર્તવ્યથી બ્રહ્મ થવું અને ભોગવિલાસની તાલાવેલીમાં પોતાનું બાન ખોઈ બેસનારા આ દુનીયામાં ઘણા મનુષ્યો છે, અજ્ઞાનને તાબે થઈને તેઓ પોતાના સમય અને સંપત્તિનો સદુપયોગ કરી શકતા નથી. તેઓ ભોગવિલાસ અને વિવિધ ખાનપાનને ભોગવતાં સાર્થકતા માની લે છે. મારે તેવી અજ્ઞાનતામાં ઘસડાવું તે યોગ્ય નથી જિનશાસનના પ્રતાપે વિવેક-દીપક મારા અંતરમાં જાગ્યું થયે છે, તો હું મારી સંપત્તિને સાર્થક શા માટે ન કરું?’

એમ વિચારીને તેણે પોતાના મકાનની પાસે એક દાનશાળા કરાવી, તેમાં અન્ન અને વસ્ત્રાદિકના સાધન રાખ્યા. ગમે તે પ્રવાસી અથવા અનાથ, ગરીબ, લિક્ષુક કે કોઈ રોગી આવી ચડે, તો તે ખાનપાનાદિકથી તૃપ્ત કરવામાં આવતો. રોગીને માટે મંત્રી જાતે બરદાસ કરતો, દવા વિગેરે લાવીને તેની સારવાર કરતો હતો. શહેરમાં પોતાના જૈન બંધુઓ રહેતા, તેમાંના કોઈ

હલકી સ્થિતિનાને તે ગુપ્ત દાન આપતો. તે સિવાય નગરના બહાર ખુલ્લી હવામાં તેણે મોટી રકમ અર્પણ કરીને મહાજની હસ્તક એક અપંગ-આશ્રમ અને એક મોટી પાંજરાપોળ ચાલુ કરાવી. આથી પ્રજાનો તેના પર બહુજ પ્રેમ વધી પડ્યો. તેની પરોપકાર વૃત્તિ જોઈને કેટલાક કૃપણ શ્રીમંતો શરમાવા લાગ્યા. કેટલાક ઉત્તમ જનો તેના સત્કૃત્યોનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા. તેની ઉદાર ભાવના અને ધર્મ કાર્યો જોઈને રાજા બહુજ સંતોષ પમ્થો. લાખો અને કરોડોની સખાવત કરનાર મતિસાગર મંત્રીનું નામ ઘેર ઘેર ગવાતું થયું. આ તેની ઉદારતાથી અત્યંત સંતુષ્ટ થયેલા નગર શેઠ તથા પ્રજાના આગેવાનોએ રાજાની સમક્ષ મંત્રીને માનપુર્વક ધર્મધુરંધરનો ઇલકાબ આપ્યો. એમ પોતાની ઉદારતાને પ્રતિદિન ઉત્તેજિત બનાવતો મંત્રી પોતાની ચાર પત્નીઓ સાથે અત્યાનંદથી કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે રાજા સાથે વાતો કરતાં પ્રસંગોપાત્ત મંત્રીએ પોતાના પર વીતેલ પૂર્વનો વૃત્તાંત રાજાને કહી સંભળાવ્યો. તેમાં શ્રીપતિ શેઠનું નામ આવ્યું, જે કે મંત્રીએ પોતાના મનની મોટાછથી તેનું ઇદ્ર બહાર ન પાડ્યું, પણ એકવાર સૌભાગ્ય સુંદરીએ તે બધી હકીકત રાજપુત્રીને કહી હતી. તે રાજાને કાને વાત આવી હતી. તેમજ રાજકુમારીને વેશ્યા લલચાવીને પોતાના ઘરે તેને ફસાવવા તેડી ગઈ હતી, તે વાત પણ રાજપુત્રી મારફતે રાજાના સાંભળવામાં આવી હતી. આ પ્રસંગે તે વાત તાજી થઈ. એટલે રાજાએ આગ્રહ પૂર્વક શ્રીપતિ શેઠની વાત લાંબાવી અને પુછ્યું, એટલે મંત્રીએ યથાર્થ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યો. આથી રાજાના ગુસ્સાને પાર ન રહ્યો. તરતજ તેણે શ્રીપતિ શેઠને બોલાવ્યો. રાજાએ અચાનક બોલાવવાથી શ્રીપતિની ગભરામણને પાર ન રહ્યો. તેના શરીરની નસો બધી શિથિલ થઈ ગઈ. જતાં જતાં તેની ગતિ સ્ખલિત થવા લાગી. અંતરમાં ક્ષોભ પામતાં તેણે વિચાર કર્યો કે—

“અરે! મારા પાપનું પોકળ ખુલ્લું થવા પામ્યું હોય, તો એ અધમતાનું કૃળ મારે આજ ભવમાં લોગવવું પડશે. અને વળી કુબેલી થશે, તે બુદ્ધી, અહા! જે આશાથી તે દુષ્કૃત્ય કરવું પડ્યું, તે અભિલાષા તો અપૂર્ણજ રહી. અરે! તે વખતે કામાવેશમાં મારી અકકલ ઉકરડા જેવી થઈ ગઈ હતી. રાજભયનો પણ મેં વિચાર ન કર્યો. કારણ કે—

“રાજદંડમયાત્પાપં,
નાચરત્યધમો જનઃ ।
પરલોકમયાન્મધ્યઃ,
સ્વભાવાદેવ ચોત્તમઃ” ॥

એટલે—અધમ જનો રાજદંડના ભયથી પાપ કે અનીતિ આચરતા નથી, સામાન્ય જનો પરલોકની ખીકથી અનીતિએ ચાલતા નથી અને ઉત્તમ જનો તો સ્વભાવથીજ પાપમાં પગ મૂકતા નથી.

અહા! આ વાક્યપર પણ જે મેં વિચાર કર્યો હોત, તો આ વિષમ વખત ન આવત હવે પસ્તાવો કરવો નકામો છે.”

એ પ્રમાણે અનેક તર્ક વિતર્ક કરતો શ્રીપતિ શેઠ રાજાની સમક્ષ હાજર થયો તે વખતે રાજાનું સ્વરૂપ બહુ ભયંકર લાગતું હતું. પાસે એક મતિસાગર મંત્રી સિવાય બીજું કોઈ નહતું. રાજાની આકૃતિજેઠને શ્રીપતિકંપવા લાગ્યો. રાજાએ તેને કટાક્ષ પૂર્વક બોલાવીને પૂછ્યું—‘શ્રીપતિ (મંત્રી તરફ જોઈને) આ મહાનુભાવને તું ઝોળખે છે ?’

શ્રીપતિ—‘હા. નામદાર! હું એમનો મોટામાં મોટો અપરાધી છું. મેં ન કરવાનું કૃત્ય નર્યું છે. હું પ્રચંડ દંડ શિક્ષાને પાત્ર છું, છતાં એમની દયાથી હું બચી શકું.’

રાજા—‘ખુનીને દયા બતાવીને સજા ન કરનાર રાજા અન્યાયી ઠરે છે જે તેમ કરવા જાય તો ભવિષ્યમાં તેવા અનેક ખુન થવા પામે.’

આ સાંભળીને મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે—‘મારા નિમિત્તે મારી નજર આગળ એ પ્રાણ્તાં સભ પામે, એ મારાથી જોઇ ન શકાય’ એમ (ચિંતવિને) મંત્રીએ રાજને સમજાવતા કહ્યું કે—હે ન્યાયપ્રિય પ્રજાપાલ! સજ્જનની રક્ષા અને દુર્જનને દંડ દર્શ આપ આપની ફરજ બજાવવામાં કંઈ પણ કચાશ રાખતા નથી છતાં મેં એક વખત એનું લુણુ ખાધું છે, એનો આશ્રીત હતો, તે એના ઉપકારને યાદ કરતાં હું આપ નામદારને અરજી ગુજારું છું કે-એના અપરાધના બદલામાં એને પ્રાણ્તાં શિક્ષા ન થવી જોઈએ.’

મંત્રીના આ વચનથી રાજનો ગુસ્સો કંઈક શાંત થયો. પછી તેની માલ-મીલકત બધી લુંટી લઈને રાજએ તેને દેશપાર કર્યો. આથી શ્રીપતિ શેઠને ખાત્રી થઈ કે ‘પુરાઈનુ ફળ પુરાઈજ મળે છે. વિષ વૃક્ષના ફળ જેરીજ થાય છે, અધમાચરણથી કોણ ઉગર્યું છે?’

ત્યારબાદ પેલી વેશ્યા કે જે રાજકુમારીને ફસાવવાના ઇરાદા થી લલચાવીને તેડી ગઈ હતી, તેને જોલાવીને રાજએ દેશપાર કરી કુલીન કાંતાઓને કષ્ટ આપનાર કુલટાઓ પર જે રાજનું દબાણ ન હોય, તો સદાચારની સડકમાં દુરાચારના કાંટા પથરાય વેશ્યાને વિદાય કરતાં તેની બધી કીંમતી ચીજો રાજએ કબજે કરી.

સંકટ એ સજ્જનતાને વધારે ઉત્તેજિત કરવાની કસોટી છે. સમુદ્ર પાતના સંકટનું એક વાદળ મતિસાગર મંત્રી પરથી ગયા પછી તેના મનની ઉચ્ચ દશા અધિક સતેજ થવા પામી હતી. મુકત હાથે ધન વાપરવાની ઉદારતા સંપત્તિ છતાં નિરભિમાનિતા ધર્મ પ્રત્યે અચલ શ્રદ્ધા, વિવેક-સત્યાસત્ય પારખી સત્ય ગ્રહણ કરવાની તત્પરતા, મનની પવિત્રતા અને દુઃખી પ્રાણી-

(૨૬૫)

એનો ઉદ્ધાર કરવાની ઉચ્ચ અભિલાષા-એ વિગેરે ઉત્તમતાના ગુણોએ તેના હૃદયમાં સ્થાન લીધું હતું. પોતાના એ અસાધારણ ગુણોને લીધે મંત્રી અત્યારે પ્રજા જનોમાંના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોમાં પણ માનનીય અને પુજનીય થઈ પડ્યો હતો.

એ પ્રમાણે ઘણા દિવસો સુધી ધર્મ કર્મમાં તત્પર રહી અંતરની આસક્તિ વિના સાંસારિક સુખ ભોગવ્યા પછી એકદા તેને શ્રીપુર નગર જવાની ઇચ્છા થઈ.

‘જનની જન્મભૂમિશ્ચ,
સ્વર્ગાદયિ ગરીયસો’

જનની અને જન્મભૂમિ સ્વર્ગ કરતાં પણ ગરિષ્ઠ ગણેલ છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.
રણભુમિનો રણકાર.

જનૂ! મારે શ્રીપુર નગર જવા વિચાર છે. રાજાની મંત્રીએ અનુમતિ માગી.

મંત્રીના વિચારને અનુસરતાં રાજાએ જણાવ્યું કે—‘ મહા-નુભાવ ! આપના સમાગમથી મને મારા રાજ્ય પ્રબળને અનેક લાભ થયા છે. આપ જેવા પુણ્યશાળીના પનોતાં પગલાથી વિપદાઓ બધી વિનાશ પામે છે. ત્યાંનો પ્રસંગ વીત્યા બાદ આ તરફ પુનઃ ઠંડેલા આવજો.’

મંત્રી—‘મહીપાલ ! ત્યાં મારી જન્મ ભુમિ છે એટલે આ તરફ આવવાનું કંઈ ચોકકસ કહી ન શકાય.’

રાજાએ બધારે ન લાંબાવતાં તેને જોઈતી બધી સામગ્રી તૈયાર કરાવી. તે પોતાના અર્ધ રાજ્યનો માલિક હોવાથી પોતાની સેનામાંથી અર્ધ સૈન્ય તેના માટે તૈયાર કરાવ્યું, સુભટ, રથ, અશ્વો અને હાથીઓમાંથી અડધો ભાગ અલગ કર્યો. ખબતનામાંથી અર્ધ ખબતનો કહાડીને મંત્રીને હવાલે કર્યો. તમામ સૈન્ય સામાન વિગેરે આગળ રવાના કરી તેણે પોતાની ચાર પ્રમદાઓ સહિત રાજા પાસે વિદાયગિરિ માગી. પોતાની એકની એક ઠહાલી પુત્રી ને વળાવતાં રાજા-રાણીની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. વિદાય કરતાં ઠહાલી પુત્રીને ઠહાલથી ભેટી શિખામણ આપતાં તેમણે જણાવ્યું કે—

“ બેટા ! તું એક રાજપુત્રી છે એવું અભિમાન ન લાવતાં તારી શોક્યો સાથે ભગિની ભાવથી વર્તજે. પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલજે. કોઈવાર સ્વામી કે શોક્યો તરફથી કંઈ કહેવામાં આવે તો સહનશીલતાના ગુણથી અંધું સહન કરી લેજે, અંતરમાં કદિ ઓછું લગાડીશ નહિ. પ્રાણાંત કષ્ટ પડતાં પણ પતિ-વ્રતનું રક્ષણ કરજે. તારા સ્વામીની ઉદારતાના ગુણનું અનુકરણ કરજે. ગૃહકાર્ય કરતાં ખેદ લાવીશ નહિ કદાચ દૈવયોગે કષ્ટ આવી પડે, તો પણ ધીરજ ધારી રાખજે. સદ્ગુણધારક થઈને ઉભયકુળને અજવાળજે.”

ઇત્યાદિ પુત્રીને શિખામણ આપ્યા પછી તેમણે મંત્રીને બલામણુ કરી કે—‘હે મહાભાગ ! આપ શાણુ અને સમજુ છો. તેથી બલામણુ કરવાની આવશ્યકતા નથી, છતાં પુત્રી પ્રત્યેની અમારી લાગણીને લીધે જે શબ્દ કહેવા પડે છે. અમે નહોતા ધારતા કે આમ અચાનક અમને પુત્રીનો વિયોગ થશે. અમારી એ કુળદીવીથી કોઈવાર કંઈ અપરાધ થઈ જાય, તો હે મંત્રી ! તમે તેને શાણુપણથી સમજાવજે. તમારા જેવા તેનામાં ગુણો દાખલ થાય, તેમ સદા શિક્ષણ આપ્યા કરજે. એનો અપરાધ તમે મનમાં લાવશો નહિ.’ એ પ્રમાણે બલામણુ કરીને તેમને વિદાય કર્યાં.

મોટા સૈન્ય સાથે ચાલતાં મંત્રી એક અવની પતિ સમાન લાગતો હતો. આગળ જતાં માર્ગમાં તેને વિચાર આવ્યો કે— ‘રાજાને કંઈ પણ પ્રતાપ બતાવ્યા સિવાય શ્રીપુર નગરમાં દાખલ થઈ જવું. તેમાં રાજાને કંઈ અસર થવાની નથી. માટે રાજાને સમરાંજણનું આમંત્રણ કરી કંઈક ચમત્કાર બતાવુ કે જેથી તેને સચોટ અસર થાય. એ રાજાને યુદ્ધના બાનાથી જાણત કહું. જો કે તેમાં કેક માણસોનો સંહાર થવાનો, પણ રાજા બોધ પામ્યા વિના નહિ રહે. વળી તેની સાથે બીજાપણુ કૈક લોકો બોધ પામશે. માટે શ્રીપુરની સરહદમાં જતાં તેને તેવા બખર મોકલાવું’

એમ મનમાં નિશ્ચય કરીને મંત્રીએ પોતાના સેનાપતિ વિગેરે અધિકારીઓને એકાંતમાં બોલાવ્યા અને તેમની સાથે સંગ્રામની મસલત ચલાવી. એટલે સેનાપતિએ કહ્યું કે-મંત્રીજી ! આપણી પાસે સૈન્ય અને હુથીયારના સાધનો છે, સાથે અનાજ તો રસ્તામાંથી લઈ લેશું. વળી આપણે બહાર મેદાનમાં હોઈશું, એટલે દરેક વસ્તુની છુટ રહેશે. છતાં રાજાના સૈન્ય સામે આ પાશું સૈન્ય ટકી શકશે કે કેમ ? એ એક સવાલ છે. આપણી સેના ઓછા પ્રમાણમાં છે, વળી આપણી પાસે હુથીયાર બધા એ છું છે, તો છેવટે હાર ખાવાનો વખત આવે, તે કરતાં પ્રથમ વિચારીને પગલું ભરવું તે ઉચિત છે.’

સેનાપતિના વચનથી મંત્રીને વિચાર થઈ પડ્યો. તેના શબ્દો બધા દીર્ઘ દર્શિતા સૂચવતા હતા. લાંબો વિચાર કર્યા પછી મંત્રીએ ચિંતવ્યું કે—‘કોઈ પણ દેવો સહાય વિના તો મારું સૈન્ય ટકી શકશે નહિ. મારે પેલી રાક્ષસીને બોલાવીને તેની સહાયતા માગું કે જેથી પરાભવ ન પામું એટલુંજ નહિ. પણ યોદ્ધાઓનો સંહાર પણ બહુજ ઓછો થવા પામે. તે વિના કોઈ રીતે પહોંચી શકાશે નહિ.’ એમ ધારીને તેણે રાક્ષસીનું આરાધન કર્યું. ત્રીજે દિવસે પ્રત્યક્ષ થઈને રાક્ષસીએ કહ્યું કે—‘હો મહાનુભાવ ! મને શી આજ્ઞા છે ? ઉપકારનો બદલો વાળવાને હું તારૂં ગમે તેવું હુંકર કામ પણ બજાવવાને તૈયાર છું. મારે વિના સંક્રાંતિ મને કાર્ય ફરમાવી કૃતાર્થ કર.’

મંત્રીએ રાક્ષસીને પોતાનું કાર્ય નિવેદન કર્યું. તે સ્વીકારીને રાક્ષસી અંતર્ધાન થઈ.

હવે શ્રીપુર નગરની સરહદમાં આવતાં મંત્રીએ પોતાના સેનાપતિને ફરમાવ્યું કે—‘સેના બધી સજ્જ રાખો. સુભટોમાં બુસ્સો પ્રગટ થાય, તેવા કડખા વિગેરે રાગ તેમને સંભળાવો. શસ્ત્રો સજ્જવીને સતેજ અને તીક્ષ્ણ કરાવો, ભાલા આણીદાર બનાવો. બખતરો પહેરીને સજ્જ થાઓ. પાણીદાર અર્ધો અ

સુભટોને મોખરે રાખો. વિગેરે સંગ્રામની તમામ સામગ્રી મેળવી સત્વર સાવધાન થાઓ. આખર વિજય આપણોજ છે. કારણ કે સંખ્યા કે સમુદાય ઉપર વિજયનો આધાર નથી, પણ તેજ કે સત્વ ઉપર તેનો આધાર છે. કહું છે કે—

“હસ્તી સ્થૂલતરઃ સ ચાંકુશવશઃ કિં હસ્તિમા ત્રૌકુશો,
 દીપે પ્રજ્વલિતે પ્રણયતિ તમઃ કિં દીપમાત્રંતમઃ ।
 વજ્રેણાપિ શતાઃ પતન્તિ ગિરયઃ કિં વજ્રમાત્રો ગિરિ
 સ્તેજો યસ્ય વિરાજતે સબલવાન સ્થૂલેષુ કઃ પ્રત્યયઃ” ॥

એટલે—હાથી બહુ સ્થુલ હોય છે અને અંકુશ નાનો હોય છતાં હાથી તેને વશ થાય છે, અંધકાર કરતાં દીવાનું પ્રમાણ નાનું હોય, છતાં તે અંધકારનો વિનાશ કરે છે, પર્વત કરતાં વજ્ર બહુજ નાનું હોય, છતાં સેંકડો પર્વતો તેનાથી ભેદી શકાય છે. માટે જેને તેજ હોય, તે બલવાન ગણાય. સ્થુલ પર તેનો આધાર નથી.

આથી સેનાપતિને હિમ્મત આવી ગઇ. તે ચોતરફ લડવૈયા. ઓને શૂરાતન આપવા લાગ્યો. એટલે યોધાઓ બધા સતેજ થઇને શસ્ત્ર તથા બખતર સજ્જવા લાગ્યા.

અહીં મંત્રીએ જિતારિ રાજાને એક દુત મોકલીને કહેવ-
 રાવ્યું કે—‘હો રાજા ! અમારો ધર્મસેન રાજા તમારી સરહદમાં આવ્યો છે. તે ચોતાના લશ્કર સહિત ત્યાં પડાવ નાખીને પડેલા છે. તે મારા મુખે તમને કહેવરાવે છે કે—જે તમારામાં તાકાત હોય તો સંગ્રામ કરવા સજ્જ થાઓ, નહિ તો મુખમાં તૃણ લઇને મારી પાસે આવો અને મારો હુકમ માથે ચઢાવો. હું દ્વિગ્વિજય કરવા નીકળ્યો છું, તો તમને માર્ગમાં બોલાવ્યા, વિના આગળ જવાનો નથી, જે તમે એકવાર નમી જશો, તો મારે કાંઈ રાજ્યનો લોભ નથી. ખસ, તમારો જે ધરોદો હોય તે દુત મારફતે જણાવશો.’

હુતના આ સંદેશાથી રાજના સ્તરીરે નવીન પ્રકારનો જુસ્સો પેદા થયો. તેનું શીતલ શોષિત ઉકળવા લાગ્યું. પ્રધાન અને સેનાપતિ તરફ તેણે દષ્ટિ ફેરવી. એટલે તે બંને ખોલી ઉઠ્યા કે— 'નામદાર ! ક્ષત્રિય બચ્ચો યુદ્ધનું નામ સાંભળતાં કદિ પાછી પાની ન કરે. એમ શું આપણે ચુડી પહેરીને ખેડા છીએ કે તેને નમતું આપી દેવું. તેનામાં શુરતન હોય તો યુદ્ધમાં તે બતાવીને પોતાનો વિજય બતાવે. તે સૈન્ય લઈ આવ્યો છે, તો આપણી પાસે સેનાની ક્યાં ખોટ છે ? કૈક શુરવીર સુભટો એવા અવસરની રાહ જોઈ ખેડા છે સંગ્રામને માટે તેઓ પોતાના બાહુ બળને દરરોજ નિહાળ્યા કરે છે. કૈક ધર્મથી ખાધેલ સ્વામીના લૂણનો બદલો, તેઓ શિર સાટે પણ આપવા તત્પર છે. કેટલાક સુભટો પોતાના શસ્ત્રોને કટાતાં જોઈને ખેદ પામે છે. સ્વામિન ! શું એ સુભટોને આપણે નિરાશ કરીશું ? તેમ તો નહિજ અને. શત્રુ ચડી આવે, ત્યારે બાયલા થઈને તેના તાબે થઈ જવું—એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ નથી. પ્રજા નાથ ! આપ હુકમ કરો એટલે બધા તૈયાર થઈ જાય.'

પ્રધાન અને સેનાપતિના શૌર્યથી રાજની હિમ્મતમાં વધારો થયો. તરતજ તેણે આજ્ઞા કરી કે—'મારા બહાદુર શુરવીરો ! ધન્ય છે, તમારી જનેતા અને જન્મ ભૂમિને ! કે જ્યાં તમારા જેવા કીર્મતી વીર રત્નો પાકે છે. બસ, તમારા વિચારોને હું મળતો છું આપણામાં પાણી હશે, તો શત્રુ શું કરવાનો હતો ? આપણા ક્ષત્રિયપણાની કસોટીનો આ અવસર આપણને સહભાગ્યેજ પ્રાપ્ત થયો છે. ક્ષત્રિયોને સંગ્રામોત્સવ, પુત્રોત્સવ કરતાં પણ પ્રિય હોય છે. હવે બધા બહાદુર સેનિકોને યુદ્ધોત્સવમાં આવવા આમંત્રણ કરો અને તેને માટે જોઈતી સામગ્રી સજ્જ રાખો. લડાઈ કેટલો વખત લંબાશે, તેનો નિર્ણય અગાઉથી થઈ શકે નહિ. માટે ખોરાક તથા ચારા પાણીનો સંગ્રહ કરો.

આવનાર પ્રતિપક્ષી તો પોતાની તૈયારી કરીનેજ આવેલો હશે, પણ આપણે તો ટુંકે વખતમાં બધી તૈયારી કરી લેવાની છે'

એ પ્રમાણે મસદત્ત ચક્રાચ્યા પછી બહાર બેઠેલ દુતને બોલાવીને રાજાએ તેને કહ્યું કે—'હે દુત! તારા રાજાને જાણને કહે કે ક્ષત્રિય બચ્યા એવા ડરપોક ન હોય કે તારા વચન માત્રની ધમકીથી કાયર બની બેસે. અમારામાં તાકાત છે, ત્યાંસુધી લડી મરીશું, પણ નમતું આપવાના નથી. માટે સંગ્રામનો આરંભ કરો. સમરાંગણમાં સ્વામીને માટે બલિદાનમાં દેહાર્પણ કરનાર સુભટોને જોઈ ગંગાંગણમાં વરવાને માટે ઉત્સુક થઈ રહેલ અપ્સરાઓ લલે ઈષ્ટ પતિને મેલવે. યુદ્ધનો જપ જપતા યોધાઓ વિવિધ શસ્ત્રો ચલાવીને લલે એકવાર રણભુમિમાં સિંહનાદ કરી પૃથ્વીને કંપાવે. "વીરભોગ્યા વસુંધરા" આ નાની કહેવતને વસુધા લલે સાર્થક કરે. હે દુત! તારા સ્વામીએ યુધ્ધનો સંદેશો કહેવરાવીને મારા સુભટોના શરીરમાં નવું શૌર્ય રેડયું છે, તેઓ હવે રણાંગણથી કોઈ રીતે અટકે તેમ નથી. પુત્ર લગ્ન કરતાં તેમને વધારે આનંદ થઈ પડ્યો છે. માટે જા, અને તારા સ્વામીને મારા શબ્દો કહી સભળાવ.'

યુધ્ધની વાત સાંભળતાં કેટલાક સુભટો પોતાની તરવારો મ્યાનમાંથી બહાર કાઢાડીને સિંહાવલોકનથી જોવા લાગ્યા તે જોતાં પેલો દુત ગભરાવા લાગ્યો કે—'વખતસર આ લોકો મારા પર તો પોતાનું બળ નહિ અજમાવે?' એમ ભયાતુર થતાં ધુજતે પગલે રાજાને નમન કરીને તે તરતજ ત્યાંથી ગમ્છાંતી કરી ગયો.

હવે મંત્રી પાસે આવીને જિતારિ રાજાની બધી હકીકત નિવેદન કરી, જે સાંભળતાં મતિસાગરને બહુજ સંતોષ થયો. કારણકે તેને યુદ્ધજ ઈષ્ટ હતું. રાજા આવીને પોતાને નમસ્કાર કરે, તેથી તેને અમત્કાર બતાવવાનું શું રહે? તરતજ તેણે સેના

પતિને બોલાવીને બધી બીના કહી અને યુદ્ધ માટેની તૈયારીને આદેશ કર્યો.

સંગ્રામની વાત શુરવીરોમાં પ્રસરતાં કેટલાક સુભટો બાણે સ્વર્ગના સંદેશો મળ્યો હોય તેમ હર્ષ પામવા લાગ્યા. કેટલાક પોતાના ભુજદંડ ઉંચે ઉછળીને સિંહનાદ કરવા લાગ્યા, ‘અહો ! યુદ્ધનો બપ જપતાં આજે આપણી અભિલાષા પુર્ણ થઈ’ એમ બોલતાં કેટલાક યોદ્ધાઓ પોતાનો સંતોષ બતાવવા લાગ્યા, કેટલાક વીરો કટાઈ ગયેલા પોતાના અસ્ત્ર શસ્ત્રોને સતેજ કરવા લાગ્યા, કેટલાક પોતાના અશ્વને થાબડવા લાગ્યા—એમ મતિસાગર મંત્રીના સુભટોમાં હર્ષનાદ પ્રસરી રહ્યો. સેનાપતિએ તેમને સૂચના કરતાં જણાવ્યું કે—

‘હે બહાદુર લડવૈયાઓ ! તમારો ઉત્સાહ જોતાં મંત્રીશ્વર તથા હું સંતોષ પામ્યા છીએ. સાચા શુરવીરો યુદ્ધનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં અંતરમાં વ્યાકુલતા ન પામતાં પોતાના સ્વામીને માટે પ્રાણ પાથરે છે. તેઓ પોતાના પ્રાણ કરતાં જયશ્રી અને યશોલાક્ષ્મીને વધારે કીર્મતી સમજે છે. તેમને વરવાને સ્વર્ગની અપ્સરાઓ આકાશમાં આવીને ઉત્સુક થઈ રહે છે. મટે મારા શાણા સુભટો ! ગમે તેવા કટાકટીના વખતે પણ રણાંગણને પૂઠ બતાવીને પાછા ન ફરશો. બસ, એ કરતાં વધારે તમને શું કહેવાનું હોય ?’ પોતાના ઉપરી સેનાપતિના આ શબ્દો બધા સુભટોને શરાણુરૂપ થઈ પડ્યા. તેમના યુદ્ધોત્સાહમાં અત્યંત વધારો થયો.

આ તરફ જિતારિ મહીપાલના હુકમથી તેના સેનાપતિએ પોતાના બધા સુભટોને બોલાવી સંગ્રામનો સંદેશો આપતાં જણાવ્યું કે—‘હે શુરવીરો ! ઘણા દિવસોથી સંગ્રામની ભાવના ભાવતાં આજે મહદ્ ભાગ્યે આપણને એ સૌનેરી અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. બલિષ્ઠ યોદ્ધાઓ રણભૂમિને સ્વર્ગ તુલ્ય આનંદ દાયક માને છે, તમારા અંતરના ઉત્સાહને વર્ધ માન બનાવીને રણાંગણમાં

કુદ્દી પડો કે જેથી શત્રુ સૈન્ય લયલીત થઈને ભાગી જાય. સાંખા વખતથી સંઘરી રાખેલ તમારી શુરવીરતાને આજે એવી પ્રગટ કરો કે શત્રુ સુભટોથી તે સહનજ ન થઈ શકે. તમારા ધનુષ્ય ટંકારથી પ્રતિપક્ષીઓના હૃદય કંપાવો, તમારી વીર હાક-લથી ગગનાં ગણે રાહુ જોઈ ઉભી રહેલ અપ્સરાઓને આનંદિત બનાવો. તમારી તરવારોના ચમકારથી અકાળે વીજળીની પ્રાંતિ પેદા કરો તમારા રક્ત પિપાસુ તૃષિત બાણોને રક્તપાન કરાવી તૃપ્ત કરો. યોદ્ધાઓ બંને રીતે લાલજ મેળવે છે. વિજય પામતાં તેઓ કીર્ત્તિકમળાને વરે છે અને રણગણુમાં પ્રાણાર્પણ કરતાં તે ઉત્સુક અપ્સરાને વરે છે. માટે હે બહાદુરો! તમે મનમાં લેશ પણ ક્ષોભ ન પામતાં મરણીયા થઈને શત્રુ સૈન્યપર તુટી પડો.'

પોતાના ઉપરીના આ ઉત્સાહ ભરેલા શબ્દો સાંભળતાં બધાં યોદ્ધાઓ એકી સાથે ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યા કે—'અમે મરણીયા થઈને લડીશું, પણ પ્રતિપક્ષીને નમતું નહિ આપીએ, પ્રાણ બલી કરીને યુદ્ધયજ્ઞમાં અમે હોમાઈશું અને સ્વામીની વક્ષાદારી બજવીશું'. આથી સેનાપતિને બહુજ સંતોષ થયો. પોતાના સુભટોનો ઉત્સાહ સાંભળવામાં આવતાં રાજાના જીસ્સામાં વધારો થયો.

યોદ્ધાઓને આદેશ મળતાં બધા પોતપોતાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. કેટલાક પોતાની તરવારની ધારને પાણીદાર અને ચળકતી કરવા લાગ્યા. કેટલાક ભાથામાં બાણ ભરવા લાગ્યા, કેટલાક અખતરની પાલીકા કરવા લાગ્યા, કેટલાક ઢાલને બંધ બેસતી કરવા લાગ્યા, કેટલાક જીસ્સાના આપેશમાં પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યા કે—'હે વીરાંગના! આજે સમરાંગણુમાં કેસરીયાં કરીને ઝુકી પડવાનું આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે. માટે તારા માંગલિક હસ્તે કુંકુમ-તિલક કરીને મને વિદાય કર કે જેથી જ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય. પોતાના સુભટ પિતાને સજ્જ થતા જોઈને કોઈક વીર પુત્રો તેને પ્રેમથી ભેટીને કહેવા લાગ્યા કે—'હે તાત!

સમરાંગણમાં સમશેર ચલાવવાની મને બહુ હોંશ છે, અને તેથી કેટલાક વખતથી સમશેર ચલાવતાં હું શીખ્યો છું. માટે તમે મને સાથે તેડી ચાલો. બુઝ્યો, હું પણ શત્રુને કેતુ' શૈય' બતાવું છું ? સિંહના અગ્ર્યાં સિંહ જેવાંજ હોય.' કેટલીક વીરનારીઓ પોતાના સ્વામીને અધિક ઉત્તેજક બનાવતાં કહેવા લાગી કે— 'હે સુભટ શિરોમણિ નાથ! આજે સમરાંગણનો શુભ અવસર આપને પ્રાપ્ત થયો છે, તો તેને અંતરના ઉત્સાહથી વધાવી પાછી પાની ન કરતાં પ્રાણોનું અજિદાન આપીને પણ યશોજીવનને નવપદ્મવિત બનાવજો, પ્રભો! આપ વિજયમાળા ધરીને પાછા પધારો—એમ દેવતા પાસે પ્રાર્થના કરું છું. સ્વામિન! પધારો શિરતાજ! આપના વિજય માટે હું અહોનિશ જાપ કરીશ.'

ઇત્યાદિ પ્રકારે પોતાના કુટુંબીઓના વિવિધ ઉત્સાહ વધેક વાક્યો સાંભળતાં સુભટો બધા અંતર સજીને તૈયાર થયા. અને સૈન્યના અસવારો પોત પોતાના અશ્વની પીઠ આબડીને ઉપર સ્વાર થયા. મહાવતો હાથીઓને અંકુશમાં રાખવાને સાવધાન થયા, ધનુર્ધારીઓએ પોતપોતાના ધનુષ્ય અને બાણ સંભાળી લીધાં અને પીઠ પર ભાથા ખાંધી લીધાં. સુભટોને શુરાતન આપનાર વાઘ વાદકો સૌને મોખરે ચાલ્યા. વાજત્રોના નાદથી યોધાઓનું શૈય' વધવા લાગ્યું એટલુંજ નહિ પણ અશ્વ પોતાનો હર્ષ જાહેર કરવા હણુહણુટ કરવા લાગ્યા અને હાથીઓ ગર્જાવ કરવા લાગ્યા. હજારો સુભટો, હાથીઓ, અશ્વો સાંઢીયા અને પોઢીયાના દબાણથી રથોના ચીત્કારમિથે વસુધા ક્ષોભવા લાગી. ચોતરફ ઉડતી રજથી સૂર્યને વાદળ જેવું આન્છાદન થઈ રહ્યું નિખિડ કોલાહલથી ગગન વિહારી વિહંગમો આમ તેમ ભાગવા લાગ્યા. એ નિખિડ અધકારમાં ભાલાના કિરણો કોઈવાર વીજળીની ગરજ સારતા હતા. સૈન્ય સમુહ ઉપરાંત ઘણા લોકો યુદ્ધ કુતૂહલ જેવાને નીકળી પડ્યા હતા. તે વખતે શબ્દગુણક માકાશં એ વૈશેષિક મતના સૂત્ર પ્રયાણે આકાશમાં શબ્દ શુશુ

(૨૭૫)

સાક્ષત્ ભાસમાન થતો હતો. મંત્રીના સૈન્ય કરતાં જિતરી રાજનું સૈન્ય મોટું હતું.

આ તરફ મંત્રીએ પેલી રાક્ષસીને આરાધીને તેને કહ્યું કે જિતારિરાજ પોતે જ્યારે લડાઈમાં ઉતરે ત્યારે તેને ખાંચીને મારી પાસે લઈ આવવો. વળી શસ્ત્રોની લડાઈમાં જેમ બને તેમ તે શસ્ત્રો કોઈનો ઘાત કર્યા વિના નકામાં થઈ પડે, તેવો પ્રયત્ન કરવો. તેમજ માડું સૈન્ય નાનું છે, છતાં તે લોકોની નજરે મોટું દેખાય એવો ચમત્કાર બતાવવો. બસ, હવે તારે સાવધીન રહેવાનું છે, અને લડાઈ શરૂ થતાં તારે અદૃશ્ય રહીને બધું કરવાનું છે. એ પ્રમાણે રાક્ષસીને ભલામણ કરીને વિદાય કરી.

અહીં પ્રભાતના સોનેરી કિરણો પૃથ્વી પર પ્રસરતાં બંને સૈન્યમાં યુદ્ધ શરૂ કરવાના નિશાન ચમક્યાં સુભટોને સૈન્ય ઉતેજિત કરવા ચારણો વીરરસના કાવ્યો બોલવા લાગ્યા. રણવાદનો નાદ ગગનને ભેદવા લાગ્યો. એટલે યોધાઓ બધા સાવધાન થઈને પોતપોતાના શસ્ત્રો લઈ સજ્જ થઈ ગયા. રથી રથીની સામે અશ્વ અશ્વની સામે, હાથી હાથીની સામે, અને પાળા પાળાની સામે રહીને યોધાઓ એક બીજા પર શસ્ત્ર ચલાવવા લાગ્યા. તલવારો અને ભાલાઓના ચમકારો મેઘ વિનાની વીજળીનો ભ્રમ કરાવવા લાગ્યા. ધનુષ્યમાંથી સરસર કરી છુટતા બાણો એક બીજા સાથે અથડાતા અને કેટલાક સીધા નીકળી જતા હતા. યોધાઓ એક બીજાને ધપી નાખવાને તલપી રહેલા હોવા છતાં યુદ્ધ નીતિનું કેઈ ઉદ્દેશ્યન કરતા ન હતા. નસોમંડળમાં નજર કરતાં બાણો તે જમતે મંડપની જેમ છવાઈ રહ્યા હતા. મંત્રીના સૈન્ય પ્રમાણે જિતારી રાજનું સૈન્ય તૈયાર થઈને તેની સામે આવ્યું હતું. બાકીનું સૈન્ય શસ્ત્ર સજ્જ રહીને તેની પાછળ તૈયાર થઈ ઉભું હતું. પોતપોતાના સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં ગજરૂઠ થઈને મંત્રી અને જિતારિરાજ સમરાંગણમાં ઉતરી પડ્યા હતા.

પોતે શસ્ત્ર ચલાવતા ન હતા. પણ યુદ્ધનું બારીકાઈથી બરબર અવલોકન કરતા હતા. અને લશ્કરના ઘણા સુભટો ધાયલ થયા, કપાયા, અને જમીનપર આઘોટતા થઈ ગયા. રક્તની ધારાઓ ચાલી પૃથ્વીને બાણે કુમકુમથી પલાળી હોય તેવી રક્તવર્ષા થઈ ગઈ ધાયલ થઈને પૃથ્વી પડતા યોદ્ધાઓને પોત-પોતાના નિયત તંબુમાં સારવાર કરવા લઈ જવામાં આવતા, અને મૃત શરીરોને એક બાબુ નાખી દેવામાં આવતા હતા. તે વખતે અને સૈન્યોમાં એવી ઘોષણા ચાલી રહી હતી કે “ અહા-હુર સુભટો ! શત્રુ પક્ષ પર તુટી પડો, તેને મારો, કાપો, અને ધાયલ કરો. આ રણભૂમિ ભલે એકવાર આપણા રક્તથી તૃપ્ત થાય, ગગનાંગણમાં તલસી રહેલ અપ્સરાઓની મનોવાંછના ભલે પૂર્ણ થાય, તમારા સ્વદેશાભિમાનનું નિશાન પ્રાણહોમ—પ્રાણ-હુતિથી બરાબર ફરકશે. અહો ! યોદ્ધાઓને માટે કેટલી અધી સુખકારી સગવડ ? કે જે તે વિજય પામે તો અહીં પોતાના યશોગાન સાંભળે અને પ્રાણબલી આપે તો સ્વર્ગની અપ્સરને વરે. પોતાની જન્મ ભૂમિને માટે પ્રાણ પાથરનારાંઓને ધન્ય છે ! મારા શૂરવીર યોદ્ધાઓ ? તમને આ સોનેરી અવસર લાંબા કાળે પ્રાપ્ત થયો છે. માટે ના હિમતથી પાછું પગલું ન ભરતાં શત્રુ સેનાપર સિંહ થઈને કૂદી પડો. ”

આવા શૌર્યજનક શબ્દોથી ઝનુન બનીને ત્યાં કૈક યોદ્ધાઓએ પોતાના પ્રાણોની આહુતિ આપી. જે જે પક્ષના સૈન્યમાં ભંગાણ પડતું અને સુભટો નાર્હિમત બનતા, ત્યાં સેનાપતિ પોતે આવીને એ શબ્દોથી બધાને સંબોધતો એટલે પુનઃ શૌર્યનો સંચાર થતો અને યોદ્ધાઓ સજ્જ થઈ જતા આમ અને પક્ષના સૈનિકો અનેકવાર જ્ય—પરાજયોની આણી ઉપર આવ્યા પછી મંત્રીને વિચાર આવ્યો કે “ અહો ? મારી કેટલી અધી મૂર્ખાઈ કે આમ હજારો મનુષ્યોના પ્રાણ લેવાને મેં પ્રયત્ન

આદ્યો? જિતારિ રાજને તો હું રાક્ષસીની મદદથી ગમે તે રીતે પોતાનો ચમત્કાર બતાવીને વશ કરી શકત, છતાં આ મને શું સૂચ્યુ? અરે! એ મારી તર્કશક્તિને પણ હુબરવાર ધિ-ક્કાર છે! વિચારા નિરપરાધી માણસો માર્યા ગયા. અહા! અ-માપ પાપ પંકમાં મેં માફ ઉપાર્જન કરેલ પુણ્ય રત્ન રગદોળી નાખ્યું અપરાધીપર પણ દયા ચીંતવવાની મારી ફરજને પડતી મૂકીને વિના કારણે હુબરો માણસોના પ્રાણ લીધા. આ એક નિર્દય કામ મને જીવન પર્યંત શરમાવનારું થઈ પડશે. જે જીવનમાં મેં દયાને ઓત પ્રોત કરી હતી. તેમાં આજે હાથે કરી માનવ હિંસારૂપ વિષ મેળવીને તેને મલિન બનાવ્યું. ધર્મનેજ ધન માનવાનો દાવો કરનાર હે! મતિસાગર! તેં તારું નામ આજે નિરર્થક કર્યું. તારી મતી હવે સાગર પ્રમાણુની ઉપમા લાયક રહી નથી પણ ગાગરની ઉપમા લાયક થવા પામી છે. જ્યાં પુ-ણ્યરૂપ ચંદનની નિરંતર સુગંધ પ્રસરતી હોય, ત્યાં આજે વધ-રૂપ વિષલતાઓએ સ્થાન લીધું, એ કેટલું ખેદકારક છે? અહા! એ પાપનું તો મારે મોટું પ્રાયશ્ચિત લેવું પડશે. બસ, હવે જિ તારી રાજ જે પોતાનું પરાજ્ય કબુલ ન કરે, તો મારે ઢંઢં સુ-દ્ધજ પસંદ કરવું, પણ આવું પ્રાણહારક સંગામ તો ન જ કરવું.

મતિસાગર મંત્રીને આ વિચાર આવતાં જાણે રાક્ષસી જાણી ગઈ હોય, તેમ તેણે તરતજ રાજના હાથીને ધાયલ કર્યો અને રાજને પકડી બાંધીને મંત્રીના તંબુમાં લાવી મૂક્યો. આ બનાવથી રાજના સેનાપતિ અને સૈન્ય હતાશ થઈ ગયા, એટલે યુદ્ધ અંધ રાખવું પડ્યું. મંત્રીના સુભટો જે કે વધારે ઉત્સા-હમાં આવી ગયા હતા, છતાં મંત્રીની આજ્ઞા થતાં તેમને યુદ્ધ કરતાં અટકાવવામાં આવ્યા.

રાજને તંબુમાં લાવવાનું કામ રાક્ષસીએ એટલું બધું ઝડ-પથી કર્યું કે એક પલકારા માત્રમાં નેત્ર ખોલતાં રાજને માલુ-

મ પડયું કે હું તંબુમાં છું. મંત્રીને ખબર પડતાં તે તરત પોતાના તંબુમાં આવ્યો મંત્રીએ ઘણા વર્ષો વિદેશમાં ગુબ્તર્યા તેમજ અત્યારે તે એક રાજપોશાકમાં હતો. તેથી જિતારિરાજ તેને ઓળખી શક્યો નહિ. મંત્રીએ તરતજ પ્રથમ તેને બંધન મુકત કરાવ્યો. પછી એક સારા આસનપર બેસાડીને કહ્યું કે, હે ! રાજન તમે મને ઓળખી શકો છો ?

રાજ—‘ આપ આવા પ્રતાપીને કોણ ન ઓળખે ? મેં આપની સામે બડાઇથી ચડાઈ કરી, તેને માટે ક્ષમા માગું છું.’ એમ કહીને રાજ મંત્રીને પગે પડવા જતો હતો, તેવામાં મંત્રીએ તેના બંને હાથ પકડી શાંતિ અને સહ્યતાથી પુનઃ તેને આસન ઉપર બેસાડ્યો.

મંત્રી—‘ રાજન ! હું એમ પુછવા નથી માગતો, પણ હું એમ કહેવા માગું છું કે હું પુર્વે તમારા પરિચયમાં આવ્યો હોઉં—એમ તમને લાગે છે ?’

રાજ—‘ આપ પૂર્વે તો કોઈવાર આ તરફ આવ્યા નથી અને હું કોઈવાર તમારી રાજધાનીમાં આવેલ નથી, તો પછી પરિચયનો પ્રસંગ ક્યાંથી સંભવે ?’

મંત્રી—‘ રાજન ! પ્રથમ તમારી પાસે મતિસાગર મંત્રી હતો, તે હાલ ક્યાં છે ?’ આ પ્રશ્નથી પોતાની ઓળખાણ આપ્યા પહેલાં તે રાજની લાગણી બેવા માગતો હતો.

રાજ તરતજ બોલી ઉઠ્યો કે—‘ અહો ! અમારા એવાં ભાગ્ય ક્યાંથી કે તે અહીં આવે ? તેના ગયા પછી હું તેના ન્યાય ધર્મને વારંવાર વખાણું છું. તેની અનેક વાર મને ઘણી જરૂર પડી, પણ તેના કંઈ સમાચારજ નથી. તે મહા ભાગ્યશાળી છે, તેથી જ્યાં જશે, ત્યાં સુખ-સંપત્તિ પામશે. તેને વિદાય કર્યા પછી મને ઘણો પસ્તાવો થયો, પણ હાથમાંથી બાજી ગયા પછી શું થાય ?’

મંત્રી—‘હે ભલા ભૂપાલ ! હું પોતેજ મતિસાગર છું. તમને આ અયોગ્ય રીતે ખેદ પમાડ્યો તેને માટે ક્ષમા માગું છું. વળી ખોટો આડંબર બતાવીને સંગ્રામ કરવા તમને જે તકલીફ આપી તેને માટે પણ વારંવાર ક્ષમા ચાહું છું’

એ પ્રમાણે મંત્રીના વચન સાંભળતાં જિતારિરાજ તેને અત્યંત હુર્ષથી ભેટી પડ્યો. રાજા કેટલાક વખતથી તેની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. પોતાનાજ પ્રમાદથી તેણે અધિકારીઓને ખેડકવા દીધા હતા, તેથી અત્યારે રાજ્યની લગામ ચલાવવી ભારે થઈ પડી હતી. મંત્રી પણ તેને હેતથી હૈયા સાથે ભેટીને કહેવા લાગ્યો કે—‘હે રાજેન્દ્ર ! ધર્મના ફળ માટેની જે તમને શંકા હતી, તે મારા દૃષ્ટાંતથી હવે દૂર થઈ હશે. તમારા દેખતાં બંને વખત હું ખાલી હાથે ઘર બહાર નીકળ્યો અને આવી સમૃદ્ધિ લઈને પાછો આવ્યો. પૂર્વકૃત પુણ્યની લીલા વિના આવી સંપત્તિ ન સંભવે. વળી જો પુણ્યને આપણે કારણ ન માનીએ, તો ઘણી વાર લોકો સુખને માટે ઝુરી મરે છે, તેઓ નથી પામી શકતા અને કેટલાક અનાયાસે મેળવી લે છે. સુખ સંપત્તિ એ સૌ કોઈને ઇષ્ટ વસ્તુ છે. તે કોઈથી અપાય કે છીનવી લેવાય તેવી વસ્તુ નથી. જો તેમ થતું હોય તો પૂર્વકૃત પુણ્ય પાપ અસિદ્ધ થઈ જશે. માટે પૂર્વના મિથ્યાત્વને દૂર કરી જ્ઞાનીના વચનનો સ્વીકાર કરો કે જેથી ભવિષ્યમાં પોતાના જીવનને ધર્મમય બનાવી શકો. રાજન્ ! હવે કાંઈ તમને પ્રશ્ન કરવા જેવું નહિ રહ્યું હોય. જુઓ ધર્મના ફળ સંબંધી ધર્મ પુસ્તકોમાં પૂર્વાચાર્યો કહી ગયા છે કે—

“ આરોગ્યભાગ્યાભ્યુદય પ્રમુત્ત્વં,
સત્ત્વં શરીરે ચ જને મહંત્ત્વમ્ ।
તત્ત્વં ચ ચિત્તે સદને ચ સંપત્ત્,
સંપદ્યતે પુણ્યવશેન પુંસામ્ ”

એટલે—આરોગ્ય, ભાગ્યનો ઉદય, ઉંચી પદવી, શરીરે બળ, લોકોમાં મોટાઈ, અંતરમાં તત્વની સમજ અને ભવનમાં સંપત્તિની પ્રાપ્તિ—એ બધું માણસોને પુણ્યના યોગે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

વળી ધર્મને જનો માટે કહ્યું છે કે

“પુંસાં શિરોમણીયન્તે,
ધર્માર્જનપરાં નરાઃ
આશ્રીયન્તે ચ સંપદ્ભિ
ર્લતાભિરિવ પાદયાઃ ” ॥

એટલે—ધર્મસાધવામાં તત્પર રહેલા પુરૂષો લોકોમાં અગ્રેસર અને માનનીય ગણાય છે. અને હતાઓ જેમ વૃક્ષોએ વીંટી વળે, તેમ તેઓ સંપત્તિથી વીંટાય છે.

“જહ્વિહુ વિસમો કાલો,
વિસમા દેસા નિત્રાહ્યા વિસમા ।
તહવિહુ ધમ્મપરાણં,
સિજ્ઞહ કજ્જન સંદેહો ” ॥

એટલે—કદાચ વિષમ વખત હોય, વિકટ દેશ હોય, રાજદિક બધા વિરૂદ્ધ હોય, તથાપિ ધર્મ કરનારા પુરૂષો સંદેહ વિના પોતાનું કામ સિદ્ધ કરી શકે છે. ’

મંત્રીના આ બધાં વચનો રાજ્યને આદરથી સ્વીકાર્યાં, અને પૂર્વના પોતાના પ્રમાદને માટે તેણે ખેદ દર્શાવ્યો. પછી અને વાજપત્રીના નાદ સાથે રાજધાનીમાં આવ્યા. મંત્રીના આગમનની વાત સાંભળતાં પ્રબળનોના પ્રમાદનો પાર ન રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પુરાધનું ક્ષણ.

“જઠરાગ્નિઃ પચત્યન્નં,
ફલંકાલેન પચ્યતે ।
કુમંત્રૈઃ પચ્યતે રાજા,
પાપી પાપેન પચ્યતે ” ॥

ધેલ ખોરાકને જઠરાગ્નિ પચાવે છે, ક્ષણને કાળ પચાવે છે, અન્યાય રાજાને પચાવે છે અને પાપ પાપીને પચાવે છે.

પેલા મદીરા પાનની મિજલસ પછી જિતારી રાજાને પોતાની જાતને માટે બહુ ભય રહ્યા કરતો હતો. જેમના પર તેણે બાપ્તો રાખ્યો હતો, તેમની જુખાની લેવાની હુજી બાકી હતી. છતાં ‘રાજ્યમાં કંઈક કારસ્તાન ચાલે છે’ એમ રાજાને ઢાગ્યા કરતું હતું. પોતાને માટે વિશ્વાસપાત્ર કોઈ ન હતું કે જેની મારફતે તે ચાલતા કાવાદાવા બાણી શકે. વળી તેને પ્રથમ તેવી દરકાર પણ આછી હતી. હવે તેનું અંતર બદલત થયું. પણ મતિસાગર મંત્રી વિના રાજ્યની મુઝવણ કોઈ ટાળી શકે તેમ ન હતું. તેથી મંત્રીને માટે રાજા રાત દિવસ અંખ્યા કરતો હતો.

એક વખતે ખાનગી પેટારો તપાસવાની કંઈ જરૂર પડી. તેમાં કાગળો તપાસતાં મંત્રીના હાથનો એક કાગળ હાથ આ

વ્યો. તેના પર ' ખાનગી ' એટલુંજ માત્ર લખેલ હતું રાજને તમાં કંઈક છુપો લેદ લાગ્યો. તે કાગળ ત્યાં ન રાખતાં તેણે પોતાના ખીસામાં નાખ્યો. પછી જ્યારે એકાંત આવીને તેનું અવલોકન કર્યું, ત્યારે તેને જણાયું કે— ' પ્રચંડસિંહ અને દુષ્ટ-સિંહના પ્રપંચ પ્રથમથીજ આલ્યા આવે છે ' કોઈવાર પૂરાવાની ખાતર તે કાગળ રાજને સાચવી રાખ્યો.

એવામાં મતિસાગર મંત્રીશ્વરનું આગમન થયું, તેથી રાજની ચિંતા બહુજ ઓછી થઈ ગઈ, રાજને સુવ્યવસ્થિત કરવાની તેને લેશ પણ કાળજી ન રહી. હવે પેલા પ્રપંચીઓને બોલાવીને ગુપ્ત કારસ્તાન જણવાનું બાકી હતું.

એક વખત મંત્રીને ખાનગીમાં પૂર્વનો બધો વૃત્તાંત જણાવીને રાજને પેલા દુષ્ટોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને એક એકની અલગ જુખાની લેવા માંડી. પ્રથમ મદિરા ભરી આપનાનારને પૂછવામાં આવ્યું કે ' તે મિજલસના વખતની તને જે કાંઈ માહિતી હોય. તે નિખાલસ દિલથી જણાવીદે મદિરામાં કાંઈ કારસ્તાન હતું કે કેમ ?'

રાજની સખતાઈથી તેના હાથ પગ કાપવા લાગ્યા. શું બોલવું તેનું તેને ભાન ન રહ્યું. એટલે મંત્રીએ તેને ધીરજ આપતાં કહ્યું— ' હે ભદ્ર ! તું જે કંઈ જાણતો હોય, તે બીક રાખ્યા વિના કહી દે. તારો તેમાં અપરાધ હશે, તોજ તું ગુન્હેગાર ઠરશે. માત્ર કારસ્તાનનો ગુપ્ત લેદ જણવાને તારી જુખાનીની જરૂર છે. '

પેલા નોકરે હાથ જોડીને કૃત્યું કે— " મહારાજ ! હું એમાં કશું જાણતો નથી. અમે તો ચીઠીના ચાકર. પણ એટલી મને ખબર છે કે પ્રચંડસિંહે દારૂનો એક ખ્યાલો મારી પાસેથી લઈ તેમાં કંઈક નાખીને તે મને આપ્યો અને આપતાં આપતાં એવી ભલામણ કરી કે —આ ખ્યાલો ખાસ રાજજીને માટે તૈયાર

કરેલ છે. માટે ખીબ કોઈને પીવા આપતો નહિ. ત્યાર પછી હું પોતે પણ મદિરાના નિસ્સામાં હોવાથી તે ખ્યાલો કેને અપાયો, તે મને પણ ખ્યાલ ન રહ્યો. નામદાર! આ કરતાં વિશેષ હું કશું જાણતો નથી.”

ત્યાર પછી વેશ્યા કે જે એક વખત રાજાને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક ખ્યારી હતી. તેને ઓલાવીને જુબાની લેવામાં આવી. તેણે જણાવ્યું કે—“ મહારાજ! એ ખાખતમાં મારો કંઈ અપરાધ નથી. પ્રપંડસિંહની લાલચથી મિજલસમાં આપને અધિક દારૂ પાવાનું મેં કબુલ રાખ્યું તેમાં તેનું કાંઈ કાવતુ હશે—એમ મને શંકા થતી, પણ દૈવયોગે તેનેજ યમધામ જવું પડ્યું. તેણે કંઈક અંદરખાને પ્રપંચ રચેતો, પણ તેમાંની સાચે-સાચી હકીકત મારા જાણવામાં ન આવી. બંસ. એ કરતાં વધારે હું જાણતી નથી.”

પછી દુષ્ટસિંહ કે જેનો પૂર્વ પ્રપંચ પેલા ખાનગી કાગળમાં રાજાના જાણવામાં આવી ગયો હતો, તેણે જુબાની આપતાં જણાવ્યું કે—“ નેક નામદાર! એ મિજલસના પ્રપંચમાં મેં જાતે કોઈ જાતનો ગુન્હો કર્યો નથી. અલખત પ્રચંડસિંહે મારી સલાહ લીધી અને મને મોટામાં મોટી લાલચ બતાવી. એટલે મારાથી એવી અધમ સત્તાહ અપાર્થ ગઈ. આ બધું ક્યાંથી સળગ્યું, તે જો આપ પૂછવા માગતા હો. તો એક વાર મને દયાનું દાન આપવું પડશે, એટલે પછી હું તે વાત નિવેદન કરું” મંત્રીએ તેને અભય વચન આપ્યું, એટલે તે ઓલ્યો કે “ હે નરનાથ! આપનો ભાયાત સમરસેન કે જે મિજલસમાં પણ સામેલ હતો, તેણે રાજ્યના લોભથી પ્રચંડસિંહને ભેટ્યો. અને તેના હાથે આપને ઝેર અપાવવાની તજવીજ કરી. આપના પુણ્ય પ્રબળ એટલે વાળ પણ વાંકો ન થયો. અને તે પોતે એ પ્રપંચના પ્રબળ હુતાશનમાં હોમાઈ ગયો. કિંપાકના ક્ષણનું ખીબુ શું પરિણામ આવે ? ”

એવામાં રાજાએ પેલો કાગળ પ્રગટ કર્યો અને જણાવ્યું કે—‘ દુષ્ટસિંહ ! તું અને પ્રચંડસિંહ પ્રથમથી પણ કારસ્તાન રચતા આવ્યા લાગે છે. જેની સાબીતી માટે આ એક પુરાવો બસ થશે. આમાં ખરી હકીકત શું છે ? તે જાહેર કર ’ આ શબ્દોમાં રાજાનો ગુસ્સો જણાઈ આવતો હતો. દુષ્ટસિંહ ગભરાયો પ્રથમનો પ્રપંચ પ્રગટ થયો અને તે પણ રાજાના હાથે આથી તે ભયભીત થઈ ગયો. છતાં સત્યવાત પ્રગટ કર્યા સિવાય છુટકો ન હતો. તેમાં તેની પોતાની સહી પડી હતી. તરત તેણે જરા ધીરજ ધારણા કરી લીધી અને અંજલિ બેડી જણાવ્યું કે.

“ મહારાજ ! એ વાત પણ મારાથી છુપાવી શકાય તેમ નથી. તેમાં પણ પ્રપંડસિંહની પ્રેરણાથી આ સેવક પ્રેરાયો હતો. એટલુંજ નહિ પણ તેને માટે પ્રચંડસિંહે મને લાંબી લાલચ બતાવી હતી. પ્રથમ તે મંત્રીશ્વરના ઘરે ગયો હશે અને તેની ધર્માત્મા પત્નીપર લુબ્ધ થઈને તેણે પોતાનો દુષ્ટ અભિપ્રાય જાહેર કર્યો હશે. તેણે પ્રચંડસિંહનો તિરસ્કાર કર્યો, એટલે મારી સલાહ લેવી પડી, અને મંત્રી પત્નીને લલચાવવા તેણે મને તેની પાસે મારું કાંઈ પણ ચાડ્યું નહિ. એટલે તેને વધારે સતાવવા મદિરાના ઉન્માદમાં આપની પાસે મંત્રીનો ખોટો આરોપ લખત્રીને મિલકત સાથે તેનું મકન જપ્ત કર્યું, છતાં તે મહાસતી પોતાની ધીરજ ખોઈ ન બેડી. પ્રબનાથ ! એ પ્રપંચ આપને છેતરીને કરાવવામાં આવ્યો હતો. પણ છેવટે પાપનો ઘડો કૂટ્યા વગર ન રહે, પ્રચંડસિંહના પાપના છાંટા મારા પર ઉડ્યા અને તેથી હું પણ મલિન થયો. દેવ ! મેં આપની પાસે લેશ પણ છુપાવ્યું નથી. અથવા બનાવટી વાત પણ કરી નથી, પરંતુ જેમ બન્યું, તેજ પ્રમાણે કહી બતાવ્યું છે.”

એ પ્રમાણે દુષ્ટસિંહના જુબાની સાંભળ્યા પછી સમરસેનને ખોલાવવામાં આવ્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે—‘ રાજા કે મંત્રીની

(૨૮૫)

દયામાંજ મારો બચાવ રહેલો છે તે સિવાય પ્રાણુ રક્ષાનો કોઈ ઉપાય નથી. અહો! માણસ મારે છે શું? અને દૈવ કરે છે શું? મનોરથના મોહકમાં મલકાતા માણસો પોતાના ભાવિ પડદા પાછળ શું છુપાયેલું છે, તે જોઈ શકતા નથી. જાણે મનમાં ધારેલું કાર્ય અધું પાર પડી ગયું હોય, તેમ સુખની સપાટી પર તેઓ કુદાકૂદ કરી મુકે છે. દુષ્ટ જનોના દુષ્ટ અભિપ્રાયો જો એમ સિદ્ધ થતા હોય, તો આ દુનીયામાં દ્રષ્ટાનો પાર ન રહે, માણસ ખીજનું ખુરું કરવા જાય છે, તે પહેલાં પોતાનું ખુરું થવા પામે છે, તેમ છતાં તે પોતાની દ્રષ્ટાને મુકતું નથી, એ કેટલી બધી આશ્ચર્યની વાત છે. મદ, સુખ લાલસા અને અજ્ઞાનના આવેશમાં તે ન કરવાનું કરી નાખે છે, અને જ્યારે તે ખુરા કામનું ક્ષણ ભોગવવાનો વખત આવે છે, ત્યારે દીન બની જાય છે. કારણ કે—

“પુરુષઃ કુરુતે પાપં,
બન્ધુ નિમિત્તં વપુર્નિમિત્તવા ।
વેદયતે તત્સર્વં,
નરકાદૌ પુનરસાવેકઃ” ॥

એટલે—માણસ પોતાના સ્વજનોના કારણે અથવા શારીરિક સુખના કારણે પાપ કરે છે, અને તેનું ક્ષણ તે એકાકી નરકાદિકમાં ભોગવે છે.

અહા! મારી પણ એવીજ દશા થવા મામી છે. માત્ર વિચારનુંજ મારે અત્યારે ખુરું ક્ષણ ભોગવવું પડશે. કહ્યું છે કે—

“શિષ્યાણાં હિ ગુરુઃ શાસ્તા,
શાસ્તા રાજા દુરાત્મનામ્ ।
અથ પ્રચ્છન્ન પાપાનાં,
શાસ્તા વૈવસ્વતો યમઃ” ॥

(૨૮૬)

એટલે—ગુરૂ શિષ્યોને શિક્ષા કરે છે, દુષ્ટ જનોને શબ્દ સૂચી કરે છે અને જેઓ ગુપ્ત પાપ કરનારા છે, તેમને યમ સૂચી કરે છે.

અહો ! આ તો પેલા ભ્રમર જેવી ભારી ગતિ થવા પામી છે કહ્યું છે કે—

“ રાત્રિર્ગમિષ્યતિ ભવિષ્યતિ સુપ્રભાતં,
માસ્વાનુદેષ્યતિ હસિષ્યતિ પંકજશ્રીઃ ।
इत्थं विचिन्तयति केशगते द्विरेफे,
हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ” ॥

એટલે—કમળ કોશમાં બંધાઈ ગયેલ મધુકર વિચાર કરે છે કે રાત્રી ચાલી જશે, પ્રભાત થશે, સૂર્ય ઉદય પામશે અને કમળ લક્ષ્મી બધી વિકસિત થશે—એમ તે ચિંતવતો હતો, તેવામાં કોઈ હાથીએ આવી તે કમળને લઈને પગ તળે છુંદીનાખ્યું.

તેમ મારે પણ અચાનક તેવું જ થવા પામ્યું છે. ભાગ્યની રેખાને ભુંસી નાખવાને કોણુ સમર્થ છે ? કારણુ કે—

“ દૈવમુલ્લંઘ્ય ય ત્કાર્યં,
ક્રિયતે ફલવન્ન તત્ ।
સરોંભશ્ચાતકેનાત્,
ગલરંધ્રેણ ગચ્છતિ ॥

એટલે—કંઈપણુ કાર્ય કરવા જતાં દૈવ પાસડું હોય તોજ તે સફળ થાય છે. ચાતક સરોવરનું પાણી લેવા બંધ છે, ત્યારે તે ગળાના છિદ્ર માર્ગે નીકળી જાય છે.

હવે પશ્ચાતાપ કરવો નકામો છે. દરેક કામ જો પ્રથમથી વિચાર પૂર્વક કરવામાં આવે તે પછીથી પસ્તાવો કરવાનો સમય આવતો નથી. પણ મેં તો પ્રથમથી સારાસારનો વિચારજ ન કર્યો કેવળ સ્વાર્થમાં અંધ બનોને કાર્ય કરવા ગયો; કારણુ કે—

(૨૮૭)

“ સહસા વિદધીત ન ક્રિયા
મવિવેકઃ પરમાપદાં પદમ્ ।
વૃણતે હિ વિમૃશ્યકારિણં,
ગુણલુબ્ધાઃ સ્વયમેવ સંપદઃ ” ॥

એટલે—કોઈપણ કામ વિચાર કર્યા વિના ન કરવું, અવિ-
વેક પરમ આપદાઓનું સ્થાન છે. કારણ કે ગુણ તરફ જલણ કર-
નારી સંપદાઓ વિચારીને કામ કરનાર પુરૂષને વરે. [પ્રાપ્ત થાય] છે.
મારા અવિચારિપણા માટે હવે હવે મારે સહન કર્યા વિના
છુટકો નથી.

એ પ્રમાણે સમરસેન વિચાર કરતો હતો એવામાં રાજાની
કોંઠાતુર દષ્ટિ તેના તરફ જળી ગુસ્સાના આવેશમાં રાજાએ સમ-
રસેનને કહ્યું કે—“ કેમ સમર! તારું કારસ્તાન બરાબર જાહેર
થયું છે. અને તેમાં સબળ પૂરાવા પણ મળી ચુક્યા છે. છતાં
તારે કંઈ બચાવનો રસ્તો કહેવાનો હોય, તો બોલી દે. નહિ તો
તારી હુદતાનું કૃણ લોગવવાને તૈયાર થઈ જા. તું મનુષ્યમાંથી
રાક્ષસ બન્યો અને તેવું અધમ કૃત્ય આરંભવાને તત્પર થયો.
ફક્ત એક ક્ષણિક રાજ્ય સત્તાના લોભથી તું અંધ બનીને રાજ
ઘાત કરવાને ઉદ્ધમી થયો, માટે એ પુરા કામનું કૃણ પ્રસુનો દ-
રબારમાં લોગવ્યાં પહેલાં અહીંજ તેના કડવા ફલનો અનુભવ
કરી લે. ’

રાજાનો એક એક શબ્દ તેની છાતીમાં ભાલાની જેમ ભોં-
કાતો હતો. ‘ બસ, હવે મરવું એજ તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત છે,
એમ તેને ખાતરી થઈ તે અવાચક જેવો બની ગયો. તેની જીભ
જાણે જકડાઈ ગઈ હોય તેમ મુંગો મુંગો ઉભો રહ્યો. જ્યારે
મંત્રાએ કંઈક ધીરજના બે બોલ કહ્યા. ત્યારે તેને કંઈક આશ્વા-
સન મળ્યું, એટલે તેણે નમ્ર થઈ જણાવ્યું કે—“ મહારાજ
હું હવે મુખ બતાવવા લાયક રહ્યો નથી. આપનું નીમક ખાઈને
આપનું અવસાન આણવાને માટે તત્પર થયો. દેવ! મારી એ

(૨૮૮)

દુષ્ટતા એકવાર ક્ષમા કરો. રાજ્યલાલસાના લોકડે લટકેલા મૈ સારાસારનો કંઈપણ વિચાર ન કર્યો. આપની સેવાભક્તિ સાધવાને બદલે હું અધમાધમ નરપિશાચ બન્યો. નાથ ! સંયોગોને લઈને થવાનું હતું તે થયું હવે મને દયાપાત્ર બનાવી આપની ઉદારતા બતાવો. ચંદનને જેમ વધારે ઘસવામાં આવે તેમ તેમ તે વધારે સુગંધ આપે છે. કાંચનને આગ્નિમાં તપાવતાં તે વધારે તેજદાર થાય છે, તેમ સજ્જનો કોઈ કાળે પણ પોતાની સજ્જનતા તજતા નથી. આપ સજ્જન છો. હું દુર્જન છું. રાજન્યાયની દ્રષ્ટિએ, નહિ તો આપના કુટુંબીની નજરે હું હવે ક્ષમતંવ્ય છું.”

એમ કહીને તેણે અંજલિ ભેડી મંત્રીશ્વરને અરજ કરી કે—
‘હે મંત્રીરાજ ! મારું જીવન અત્યારે આપના હાથમાં જકડાયેલું છે. આપ ધર્મના અવતાર છો, જીવદયાના સાગર છો, માટે ગમે તે રીતે મારો બચાવ થાય તેમ કરો.’

આ તેની આજીજી અને કાલાવાલાથી મંત્રીને દયા આવી, પણ રાજાનો ગુસ્સો ઓછો થયો ન હતો. હૃદયમાં રહેલ ક્રોધાગ્નિની રતાશ તેના મુખપર બરાબર જ્વેલામાં આવતી હતી. રાજાએ કોપના આવેશમાં જણાવ્યું કે ‘દુષ્ટ સમર ! જાણી જોઈ પાપ કરીને તેની ક્ષમા માગવી—એ ધર્મના ફરમાન વિરુદ્ધ છે. વળી તેવા અધમાધમને ક્ષમા આપવી, એ તેની દુષ્ટતામાં વધારો કરવા જેવું છે, એટલુંજ નહિ પણ પ્રજામાં તેવાં બીજાં પાપોને ઉત્તેજન આપવા જેવું છે. માટે તારા જ્વેલાને તો રીખાવી સતાવી સતાવીને સજ્જ કરી પ્રજાને ‘અન્યાય માર્ગે ઉતરતાં અહીંજ આવું કૃપા મળે છે’ એમ જાણવો જોઈએ.’

રાજાના આ ક્રોધાગ્નિથી ગરમ થયેલાં વચ્ચનો સાંભળતાં મંત્રીને લાગ્યું કે—‘સમરસેનનું આવી બન્યું છે રાજા જે પોતાની હક નહિ છોડે, તો જરૂર સમરસેનના બે હાથ થવાના છે.

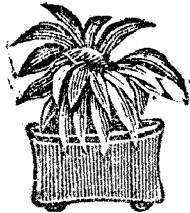
(૨૮૯)

છતાં મારા દેખતાં તેની હુદ્દશા થાય, એ મારાથી કેમ જોઈ શકાય ? માટે તેનો બચાવ કરવા રાજાને કંઈ સમજાવવું.—એ મારી ફરજ છે. એમ વિચારીને તેણે રાજાને કહ્યું કે—‘પૃથ્વીપતિ ! રાજાનીતિના કાયદાની કલમ લેતાં તો સમરસેનનો બચાવ હોઈજ ન શકે. કારણ કે તેમ કરવા જતાં તેવા અધમાચારને ઉત્તેજન મળે છે. છતાં તેવું નીચ કૃત્ય કરવાની તેણે કોશીશ માત્ર કરી છે. તો તેને દેહાંત દંડની સજા ન કરવા હું વીનંતિ કરું છું.’

મંત્રીના જયનથી રાજાએ ક્રોધ શમાવ્યો, અને સમરસેનને દેહાંત દંડની શિક્ષા ન કરતાં તેના ધરખાર લુંટી લઈને તેને દેશ પાર ક્યા. દુષ્ટસિંહને લુંટીને દેશપાર કર્યો. વેશ્યાની મિલકત છીનવી લઈને કહાડી મૂકી અને પેલા નોકરને નોકરીથી ખરતરફ કર્યો. દુષ્ટોને પોતાની દુષ્ટતાનું ફળ મળી ચુક્યું. પાપાચાર કરતાં દુષ્ટજનોને ઘણીવાર અહીંજ તેનું ફળ મળી જાય છે.

“ ફલંકર્માનુસારતઃ ”

કર્માનુસારે પ્રાણી માત્રને ફળ મળેજ છે.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ધર્મ દેશના.

ન્યની લગામ મંત્રીના હાથમાં આવ્યા પછી કંટકો બધાં હુર થઇ ગયાં. પોતાનો સ્વાર્થ સાધતાં બુદ્ધમ કરી પ્રબળને સતાવનારા બધા શાંત થઇ મંત્રીને અનુકુલ થયા. મંત્રીના પ્રભાવથી કોઈ અધિકારી અન્યાય કરનાર ન રહ્યો. રાજા પોતે તો હવે ધર્માનુરક્ત થયો અને તેણે રાજ્યનો બધો કારભાર મંત્રીને સોંપી દીધો. પોતે બે ઘડીવાર મંત્રી પાસે ધર્મની વાતો સાંભળતો અને બાકીના વખતમાં તેનું મનન કરતો હતો. જીવનના પ્રાંત ભાગમાં પોતે ધર્મ માર્ગે આવેલ જોઈને તે પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યો. રાજ્ય એટલું બધું સુવ્યવસ્થિત થઇ ગયું કે જાણે રામ રાજ્ય. આવી હીલ ચાલ જોઈ પ્રબળના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

કેટલાક કાળ પછી શ્રીપુર નગરના ઉદ્યાનમાં કેવલી ભગવાન પધાર્યા. એટલે વનપાલકે ઉતાવળથી આવીને રાજાને વધામણી આપી કે—‘હૈ રાજન્ ! આજે આપના ઉદ્યાનમાં કેવલી મહારાજ પધાર્યા છે.’ આ સંદેશો સાંભળતાં રાજાના પ્રમોદનો પાર ન રહ્યો. મંત્રી પણ અતિશય હર્ષિત થયો. તરતજ રાજાએ પ્રજામાં ઢંઢેરો ફેરવીને જણાવ્યું કે—‘ઉદ્યાનમાં કેવલી ભગવાંત આવ્યા છે, માટે તેમને વંદન કરવાને સૌ કોઈએ આવવું.’ આથી નગરના બધા લોકો ત્યાં આવવાને તૈયાર થયા. રાજાએ પોતાની સેના તૈયાર કરાવી અને આડંબર પૂર્વક મહા મંત્રી મતિસાગરની સાથે ઉદ્યાનમાં આવ્યા, ત્યાં કેવલી પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદન કરીને રાજા ધર્મોપદેશ સાંભળવા બેઠો. આ વખતે મંત્રી

(૨૯૧)

વિગેરે ઘણા ભાવિકજનો ધર્મ સાંભળવાને ઉત્સુક થઈ રહ્યા હતા. સા કોઈ ઉચિત સ્થાને બેઠા પછી કેવલી ભગવંતે ધર્મ દેશના આપવાનો પ્રારંભ કરતાં જણાવ્યું કે—

“હું ભવ્યાત્માઓ ! આ દુવાર સંસાર સાગરમાં મનુષ્યભવ તે એક રત્ન દ્વીપ તુલ્ય છે અર્થાત્ તે અતિદુર્લભ છે. કહ્યું છે કે—

“ન્યગ્રોધે દુર્લભં પુષ્પ,
દુર્લભં સ્વાતિજં પયઃ ।
દુર્લભં માનુષં જન્મ,
દુર્લભં દેવદશનમ્ ” ॥

એટલે—વટ (૧૩) વૃક્ષમાં પુષ્પ દુર્લભ છે, સ્વાતિનક્ષત્રનું જળ દુર્લભ છે, દેવતાનું દર્શન દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્ય જન્મ તો તે કરતાં પણ અતિશય દુર્લભ છે.

ખીજી રત્નાદિક કીંમતી વસ્તુઓ કરતાં મનુષ્ય જન્મની એક ક્ષણ પણ કેટલી દુર્લભ છે, તેનો ખ્યાલ કોઈ કોડાધિપતિ મરણ પથારીએ પડ્યો હોય, ત્યારે તે કરી શકે. કારણ કે—

“અનદ્યર્ચ્યાણ્યપિ રત્નાનિ,
લભ્યન્તે વિભવૈઃ સુખમ્ ।
દુર્લભો રત્નકોટ્યાંપિ,
ક્ષણોપિ મનુજાયુષઃ ” ॥

એટલે—ઘણાં કીંમતી રત્નો પણ બહુ ધન આપતાં સુખે મેળવી શકાય છે, પરંતુ કોટિ રત્નો આપતાં પણ માનવ જન્મની એક ક્ષણ પણ મળવી દુર્લભ છે.

એ દુર્લભ મનુષ્યભવ પામ્યા છતાં ધર્મના સાધન રૂપ ઉત્તમ કુળાદિની પ્રાપ્તિ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ છે કહ્યું છે કે—

(૨૯૨)

“ માનુષ્યમાર્ય વિષયઃ સુકુલપ્રસૂતિઃ
શ્રદ્ધાલતા ગુરુવચઃ શ્રવણં વિવેકઃ ।
મોહાન્ધિતે જગતિ સંપ્રતિ સિદ્ધિસૌધ
સોપાનપદ્ધતિરિયં સુકૃતોપલભ્યા ” ॥

એટલે—મનુષ્ય જન્મ, આર્યદેશ, ઉત્તમકુળ શ્રદ્ધા, ગુરુ-
વચનનું શ્રવણ, વિવેક,—એ બધાં અત્યારે મોહથી અંધ અનેહ
જગતને મોક્ષના પગથીયારૂપ છે અને તે સુકૃતથીજ પ્રાપ્ત થઈ
શકે છે.

માનવદેહ વિના ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, એટલા
માટે ચાર ગતિમાં મનુષ્ય ગતિ એક ગણાય છે. કારણ કે—

“ દેવા વિસયપસત્તા,
નેરઙ્ગા વિવિહ દુક્ષ્વ સંતત્તા ।
તિરિઆ વિવેગ વિગલા,
મણુઆણં ધમ્મસામગી ” ॥

એટલે—દેવતાઓ વિષય સુખમાં રાતામાતા હોય છે, નાર-
કીઓ વિવિધ દુઃખો ભોગવવાથી સંતપ્ત થઈ રહેલા હોય છે.
તિરિયા વિવેકથી વેગળા હોય છે, એટલે મનુષ્યોજ માત્ર ધર્મ
સામગ્રી પામીને સફળ કરી શકે છે.

એ માનવ તનુ દશ દષ્ટાંતે દુર્લભ ગણાય છે. એ કીંમતીમાં
કીંમતી વસ્તુ છે. છતાં તે પ્રમાણે જનો પ્રમાણને વશ થઈ વૃથા
ખોઈ ખેસે છે. કહ્યું છે કે—

“ કેપ્યાસમપિ પુણ્યેન,
તત્પ્રમાદપરાયણાઃ ।

(૨૯૩)

હારયન્તિ નરાઃ સુપ્તા,
ઇવ ચિન્તામણિં કરાત્” ॥

એટલે—મહાપુણ્ય યોગે તે નર જન્મને પામ્યા છતાં કેટલાક પ્રમાદને વશ થયેલા પુરૂષો સુતેલા માણસો ચિન્તામણી રત્નને જેમ હાથમાંથી ખોઈ નાખે છે. તેમ તે હારી જાય છે, અર્થાત્ તેની કંઈ પણ સફલતા કરી શકતા નથી.

પ્રમાદને વશ પડેલા કેટલાક પૂર્વધરો પણ પતિત થયા છે. ધર્મ કર્મ કરવા જતાં પ્રમાદ માણસને પતિત કરે છે. એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“પ્રમાદઃ પરમદ્રેષી,
પ્રમાદઃ પરમં વિષમ્ ।
પ્રમાદો મુક્તિપૂર્દસ્યુઃ,
પ્રમાદો નરકાલયઃ” ॥

એટલે—પ્રમાદ એ મોટામાં મોટો શત્રુ છે, પ્રમાદ એ મોટામાં મોટું વિષ છે, પ્રમાદ એ મોક્ષ નગરનો ચોર છે અને પ્રમાદ એ નરકનું સ્થાન છે.

અજ્ઞાનતાને લઈને જ પ્રમાદ સેવે છે, અને તેથી તે ધર્મ માર્ગ પર આવી શકતો નથી પ્રમાદ અને મહા સર્પની સમાનતા કરવા જતાં સર્પ કરતાં પ્રમાદને વધારે ભયંકર ગણેલ છે. કહ્યું છે કે—

“પ્રમાદસ્ય મહાદેશ્વ,
દૃશ્યતે મહદન્તરમ્ ।
આઘાદ્ ભવે ભવે મૃત્યુઃ,
પરસ્માજ્ઞાયતે ન વા” ॥

એટલે—પ્રમાદ અને એક મોટા ઝેરી સર્પ વચ્ચે મોટો તફાવત જણાય છે, પ્રથમ પ્રમાદથી તો ભલો ભવ મરણુ નીપજે છે અને મહા સર્પથી એકવાર મરણુ થાય અથવા ન પણ થાય.

હે ભવ્ય જનો ! એ પ્રમાદના પાંચ લેહ બતાવેલા છે—

“ મહ્ઙ્ગં વિસય કસાયા,
નિદ્રા વિગહા ય પંચમો ભણિઆ ।
ए ए पंच पमाया,
जीवं पाहंति संसारे ” ॥

એટલે—માદકતા, વિષય, કષાય, નિદ્રા, અને વિકથા—એ પાંચ પ્રમાદ જીવને સંસારમાં ભટકાવે છે.

પ્રમાદના સેવનથી મિથ્યાત્વ વધે છે અને સંસારને ઉચ્છેદન કરનાર સમ્યક્ત્વ મંદ પડે છે. સત્ય વસ્તુને અસત્ય માનવી અને અસત્ય વસ્તુને સત્ય માનને સ્વીકારી લેવી તે મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. એના યોગે અનેક દોષ આવવા પામે છે. અને સંસારની અતિશય વૃદ્ધિ થાય છે. જન્મ મરણુની બાળ કાપવાને તત્પર થયેલા મુમુક્ષુજનોએ મિથ્યાત્વને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપવું ન જોઈએ. કારણુ કે તે એક મોટામાં મોટો રોગ છે. કહ્યું છે કે—

“ મિથ્યાત્વં પરમો રોગો,
મિથ્યાત્વં પરમં વિષમ્ ।
મિથ્યાત્વં પરમઃ શત્રુ
મર્મિથ્યાત્વં પરમંતમઃ ” ॥

એટલે—મિથ્યાત્વ એ ઉત્કૃષ્ટ વ્યાધિ છે, તે પરમ વિષ છે, તે જળરદ્ધત શત્રુ છે અને પરમ અંધકાર છે.

(૨૯૫)

સમ્યક્દર્શનનો મહિમા મોટો છે, સર્વ જપ, તપ દાનાદિ ક્રિયાઓ એના યોગે અત્યંત ફળદાયક થવા પામે છે એ સમ્યક્ત્વરૂપ અમૃતનું પાન કરવાને એક મહાત્માએ ભલામણ કરી છે કે—

“ અતુલસુખનિધાનં સર્વકલ્યાણવીજં,
જનન જલધિ પોતં, મવ્યસત્ત્વૈક ચિહ્નમ્ ।
દુરિતતરુકુઠારં પુણ્યતીર્થં પ્રધાનં,
પિવત જિતવિપક્ષં દર્શનાખ્ય સુધામ્બુ ” ॥

એટલે—હે સજ્જનો ! અતુલ સુખના નિધાનરૂપ, સર્વ કલ્યાણના ધીજ રૂપ, સંસાર સાગરમાં મજબુત નાવ સમાન, ભવ્ય ભવોના એક લક્ષણ રૂપ, પાપરૂપ વૃક્ષને ભેદવામાં તીવ્ર કુહાડા તુલ્ય, શ્રેષ્ઠ પુણ્ય તીર્થ રૂપ તથા હુરુણિયાને છતનાર એવા દર્શન (સમ્યક્ત્વ) રૂપ સુખારસનું આનંદથી પાન કરો.

સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાયા પછી ધ્યાનનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે. મિથ્યાત્વને વશ થવાથી માણસો ધર્મના નામે હિંસા કરે છે અને તેથી પુણ્યને બદલે પાપના ભાગીદાર થાય છે. કોઈ પણ પ્રાણીને બચાવવો એ દયાનું સ્વરૂપ છે. જો કે સ્થુલ રીતે ‘ અહિંસા પરમો ધર્મઃ ’ એ વાક્ય બધા ધર્મોમાં પ્રવર્તમાન છે. કારણ કે—

“ કૃપાનદી મહાતીરે,
સર્વે ધર્માસ્તૃણાંકુરાઃ ।
તસ્યાં શોષમુપેતાયાં,
ક્રિયન્નન્દન્તિ તે પુનઃ ” ॥

(૨૯૬)

એટલે—કૃપા રૂપ નદીના મોટા કાંઠાપર સર્વ ધર્મો તૃષ્ણના અંકુરો સમાન છે. તે કૃપા—નદી ને સુકાવવા માંડે, તો અંકુરો કેટલો વખત નભી શકે ?

છતાં દયાનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જિન પ્રરૂપિત ધર્મ માં ને ખત-વવામાં આનું છે, તે સમ્યક્ત્વી ખરાખર સમજી શકે. કહ્યું છે કે—

“ यस्य चित्तं દ્રવીભૂતં,
કૃપયા સર્વજન્તુષુ ।
તસ્ય જ્ઞાનં મોક્ષશ્ચ,
ન જટામસ્મચ્ચીવેરૈઃ ” ॥

એટલે—સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવાથી જેનું અંતર આર્દ્ર થયું છે, તેને જ્ઞાન અને મોક્ષ સત્વર પ્રાપ્ત થાય છે, પણ જટા, ભસ્મ કે વલ્કલ ધારણ કરવાથી જ્ઞાન કે મુક્તિ મળતી નથી. ભલે અનેક પ્રકારના અનુષ્ઠાનાદિ કરવામાં આવે, પણ દયા વિના તે નિષ્ફળ નીવડે છે. કહ્યું છે કે—

“ પઠિતં શ્રુતં ચ શાસ્ત્ર,
ગુરૂપરિચરણં ગુરૂ તપશ્ચરણમ્ ।
ઘનગર્જિત મિવ વિપુલં,
વિફલં સકલં દયાવિકલમ્ ” ॥

એટલે—શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવામાં આવે, તે સાંભળવામાં આવે, ગુરૂની ભક્તિ આચરવામાં આવે, દુષ્કર તપ તપવામાં આવે, છતાં તે બધું ને દયા રહિત હોય, તો મોટી મેઘ ગર્જનાની જેમ વિકલ સમજવું.

શૂરવીર, પંડિત, વક્તા અને દાતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

(૨૬૭)

“ ન રણે વિજયી શૂરો,
વિદ્યયા ન ચ પંડિતઃ ।
ન વક્તા વાક્યદુત્ત્વેન,
ન દાતા ધનદાયકઃ ॥

એટલે—રણાંગણમાં વિજય મેળવનાર શૂરવીર ગણાતો નથી, વિદ્યા માત્રથી મનુષ્ય પંડિત કહેવાતો નથી, વચનની ચતુરાઈથી વક્તા ગણાતો નથી અને ધન માત્ર આપવાથી તે દાતા કહેવાતો નથી.

પરંતુ—

“ ઈન્દ્રિયાણાં જયેશૂરો
ધર્મ ચરતિ પંડિતઃ ।
સત્યવાદી ભવેદ્વક્તા,
દાતા ભૂતાભય પ્રદઃ ” ॥

એટલે—ઈન્દ્રિયોને જીતનારજ સાચો શૂરવીર છે, ધર્મ આચરનાર પંડિત ગણાય, સત્ય બોલનાર વક્તા કહેવાય અને પ્રાણીઓને અભય આપનાર એટલે જીવહયા પાળનારજ દાતા ગણાય છે.

ધર્મની ઉત્પત્તિજ અહિંસા થકી બતાવેલ છે, તે જીવ વધ કરતાં કદિ સંભવેજ નહિ. કહ્યું છે કે—

“અહિંસા સંભવો ધર્મઃ,
સહિંસાતઃ કથં ભવેત્ ?
ન તોયજાનિ પદ્માનિ,
જાયન્તે જાતવેદસઃ ॥

(૨૯૯)

એટલે—જીવદયાથી ઉત્પન્ન થનાર ધર્મ હિંસાથી કેમ સંભવે ? પાણીમાં પેદા થનાર કમળો, અગ્નિથી કદિ ઉત્પન્ન થતા નથી.

તેવા અજ્ઞાની કૃર પાપાત્માઓ માટે જ્ઞાનીઓએ યમની ઉપમા આપેલ છે. કહ્યું છે કે—

“ યેષાં પ્રાણિવધઃ ક્રીડા,
નર્મમર્મપરં વચઃ ।
કાર્યં પરોપતાપિત્વં,
તે મૃત્યોરપિ મૃત્યવઃ ” ॥

એટલે—જે અધમ જનો પ્રાણીઓનો વધ કરતાં પોતાનું કીડાકૌતુક પૂર્ણ કરે છે. જેઓ પરના મર્મ પ્રકાશનાર વચન બોલે છે અને પરને પરિતાપ ઉપજે તેવાં દામો કરવા તત્પર થાય છે, તે પાપાત્માઓ મનુષ્ય નહિ, પરંતુ યમ કરતાં પણ વધારે ભયંકર છે.

સંસારની અનિત્યતા સમજ્યા પછી તેવાં કાર્યોથી મન નિવૃત્ત થાય છે. એ અનિત્યતાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે વારંવાર વિચારવાથી મોહજન્ય માનસિક વિકારો મંદ થતા જાય છે અને તેથી ઉત્તરોત્તર આત્મા બલવાન બને છે—

“ કારણાત્ પ્રિયતામેતિ
દ્વેષ્યો ભવતિ કારણાત ।
સ્વાર્થાર્થીં જીવલોકોઽયં,
ન કશ્ચિત્કસ્યચિત્પ્રિયઃ ” ॥

એટલે—કારણને લઈને બધા પ્રેમ બતાવે છે, અને કારણને લઈને શત્રુ બને છે. આ જગતનાં લોકો બધા સ્વાર્થને લીધે સંબંધ ખરાવે છે, પણ ખરી રીતે કોઈ કોઈને પ્રિય નથી.

(૨૯૬)

“ યદયં સ્વામી યદિદં સન્ન,
સર્વં ચૈતમિન્ધ્યા છન્ન
યદયં કાતો ન્યદિયં કાન્તા,
સોઽયં મોહો હન્ત દુરન્તઃ ” ॥

હે આત્મન્ ! આ સ્વામી, આ ઘર, એ અધું મિથ્યા સ્વપ્નવત્ છે, આ કાંત અને આ કાંતા એ પણ અહો ! દુરંત મોહ માત્રજ છે.

“ જાતા કતિ નહિ સુખસમ્બન્ધા,
ન વિદન્ત્યેતે જીવા અન્ધાઃ ।
કટરે મોહનટસ્ય વિલાસઃ,
સર્વો નવ ઇવ પુનરાભાસઃ ”

અહો ! અજ્ઞાનથી અંધ અનેક જીવો સમજી નથી શકતા કે આવા સુખ સંબંધો કેટલાયે થઈ ગયા છે. અહો ! મોહનટનો કેવો વિલાસ છે કે અધું પાછું નવું જેવું દેખાય છે.

“ કોઽહં કસ્મિન્ કથમાયાતઃ,
કા મે જનની કોમે તાતઃ ? ।
ઇતિ પરિ ભાવયત- સંસારઃ;
સર્વોઽયં સ્વપ્ન વ્યવહારઃ ॥

હું કોણ ? ક્યાં અને શી રીતે આવ્યો ? મારા માતૃપિતા કોણ ? એમ મને ચિંતવન કરતાં આ સ્મસ્ત સંસાર સ્વપ્ન સમાન લાગે છે.

“ દારાઃ પરિભવકારા,
બન્ધુજનો બધન્નં વિષં વિષયાઃ ।

કોડ્યં જનસ્ય મોહો ?

યે રિપવસ્તેષુ સુહદાશાઃ ” ॥

અહો ! સ્ત્રીઓ પરાભવ કરનારી છે, અંધુજન અંધનરૂપ છે. અને વિષયો વિષ કરતાં પણ મહા ભયંકર છે, તો પણ લોકોને આ કેવા પ્રકારનો મોહ લાગ્યો છે. કે જેઓ શત્રુઓમાં મિત્રની આશા રાખી બેઠા છે.

“ પુત્રો મે આતા મે,

સ્વજનો મે ગૃહકલત્રવર્ગો મે,

ઇતિ કૃતમેમે શબ્દં,

પશુમિવ મૃત્યુર્જનં હરતિ ” ॥

મારો પુત્ર, મારો ભાઈ, મારા સ્વજનો, માંડે ઘર, મારી સ્ત્રી—એ પ્રમાણે માંડે માંડે કરતાં પશુની જેમ મનુષ્યને મૃત્યુ લઈ બાય છે.

“ માતા પિતૃસહસ્રાણિ,

પુત્રદાર શતાનિચ ।

પ્રતિ જન્મનિ વર્તન્તે,

કસ્ય માતા પિતાઽપિઽવા ” ॥

અહો પ્રતિ જન્મમાં માતાપિતા, પુત્રો, અને સ્ત્રીઓ સેંકડો તથા હજારો થઈ ગયા છે. તો માતા કે પિતા કેના ? અર્થાત્ દરેક જીવની સાથે તેવા અનેકવાર સંબંધો થઈ ગયા છે, તો પછી રાગ, શેષ ક્યાં કરવો ?

“ ત્યક્તેઽપિ વિક્તે દમિતેઽપિ ચિક્તે,

જ્ઞાતેઽપિ તત્ત્વે ગલિતે મમત્વે ।

દુઃસ્વૈક મેહે વિદિતે ચ દેહે,

તથાપિ મોહસ્તરૂણ પ્રરોહઃ ” ।

અહો ! ધન માલનો ત્યાગ કર્યા છતાં તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણ્યા છતાં, મમત્વ ગલિત થયા છતાં દેહને દૂઃખના એક સ્થાનક રૂપ સમજ્યાં છતાં મોહના અંકુરો તો જાણે સતેજ હોય તેવા લાગે છે. એ અતિ આશ્ચર્યની વાત છે.

“ જાનામિ ક્ષણભંગુરં જગદિદં જાનામિ તુચ્છં સુખં
જાનામીન્દ્રિયવર્ગમેતદસ્થિલં સ્વાર્થૈકનિષ્ઠં સદા ।
જાનામિ સ્ફુરિતા ચિરચુતિચલં વિસ્ફૂર્જિતં સંપદાં
નો જાનામિ તથાપિક્કઃ પુનરસૌ મોહસ્ય હેતુર્મમ ” ॥

અહો ! આ જગત ક્ષણભંગુર છે તે બરાબર જાણું છું વિષયાદિ મુખે અર્થાં તુચ્છ છે, તે પણ જાણું છું. આ બધી ઈન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયમાં સ્થિત રહે છે તે બરાબર જાણું છું તેમજ સંપત્તિ બધી વીજળીના ચમકારાં સમાન ચપળ છે તે પણ જાણું છું, પરંતુ મોહ થવાનું શું કારણ છે ? તે જાણી શકતો નથી. અર્થાત તે માણસને કેવી રીતે આવીને છેતરે છે તે જાણવું બહુ મુશ્કેલ છે.

હે ભવ્યાંતમાઓ ! એ પ્રમાણે વારંવાર ચિંતન કરવાથી સંયોગોની ક્ષણિકતા સમજાય છે. એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી મનોવૃત્તિ નિવૃત્ત થવા પામે છે. પ્રતિકૂલ સંયોગો આવતાં માણસને ક્રોધ આવે છે, પણ તેથી આત્માના શીતલ સ્વભાવને બહુજ હાની પહોંચે છે. કારણ કે—

“ ક્ષમી યત્કુરૂતે કાર્યં,
ન તત્ક્રોધ વશંવદઃ ।
કાર્યસ્ય સાધની પ્રજ્ઞા,
સા ચ ક્રોધેન ન શ્યતિ ” ॥

ક્ષમાવાન પુરૂષ જે કામ સાધી શકે છે, તે કામ કોઈ માણસથી થઈ શકતું નથી. કાર્યને સાધનાર યુદ્ધિ હોય છે. અને તે ક્રોધથી નષ્ટ થવા પામે છે.

તેમાં પણ તપસ્વીઓને તો વિશેષ રીતે ક્ષમા ધારણ કરવાની છે. કારણ કે તપનું અશુભ ક્રોધ છે, તે આવવા ન પામે તોજ તપશ્ચરણની સફલતા છે. હજારો વર્ષોની તપસ્યા કોઈવાર ક્રોધાગ્નિથી ભસ્મમૂત થાય છે. ક્રોધ આવતાં માણસ પોતાનું ભાન ખોઈ બેસે છે. તે સારા સારના વિચારથી વેગળો બન્ય છે અને પોતાની સાધુ કે શ્રાવકપણાની સ્થિતિ તે ભૂલી બન્ય છે માટે તપની સાથે ક્ષમા હોવીજ જોઈએ. કહ્યું છે કે—

“ કોકિલ્લાનાં સ્વરોરૂપં,
નારીરૂપં પતિવ્રતમ્ ।
વિદ્યારૂપં કરૂપાગાં,
ક્ષમારૂપં તપસ્વિનામ ” ॥

એટલે—કોયલનું પંચમ સ્વર એજ રૂપ છે કે જેથી તે કાળી છતાં લોકેને ગમે છે પતિવ્રત એજ સ્ત્રીનું રૂપ છે, કુરૂપી જનોનું વિદ્યા એજ રૂપ છે અને તપસ્વીઓનું રૂપ ક્ષમા છે. અર્થાત તેઓ ક્ષમાથી શોભે છે.

જે ક્ષમા ધારી હોય, તે અહીંજ અત્મિક સુખનો અંશ અનુભવે છે. તેને બહારની ક્ષણિક વસ્તુઓ ક્ષોભ પમાડી શકતી નથી. દુર્જનોના વાગ્યાણુ તેને અસર કરી શકતા નથી. કહ્યું છે કે—

“ ક્ષમાસ્વજ્ઞ કરે યસ્ય,
દુર્જનઃ કિં કરિષ્યતિ ।
અતૃષ્ણે પતિતો બહિઃ
સ્વયમેવોપશામ્યતિ ” ॥

એટલે—જેના હાથમાં ક્ષમારૂપ તરવર છે, તેને દુર્જન શું કરવાનો હતો ? કારણ કે તેણુખલા વિનાની જમીન પર પડેલ અગ્નિ પેતાની મેળે શાંત થઈ જાય છે.

વળી બીજી ખુબી એ છે, શાંત સ્વભાવ ધરનારનો કોઈ વિરોધી ન બને. કારણ કે ક્રોધથીજ વિરોધની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી વૈર ભાવ ઉદ્ભવે છે. છેવટે વિચારોના પોષણથી તે વૈરાગ્નિ વધીને કૈકને ભસ્મીભૂત કરે છે એ ક્રોધાગ્નિનો નાશ કરનાર ક્ષમા એક શસ્ત્ર સમાન છે. કહ્યું છે કે—

“ यस્ય ક્ષાન્તિમયં શસ્ત્રં,
ક્રોધાગ્નેરૂપશામકમ્ ।
નિત્યમેવ જવસ્તસ્ય,
શત્રૂણા મુદયઃ કુતઃ

એટલે—જેની પાસે ક્રોધાગ્નિને શાંત કરનાર ક્ષમારૂપ શસ્ત્ર છે, તેનો સદા વિજયજ છે, તેના શત્રુઓ કદિ ઉદય પામતા નથી.

હૈ ભાઈઓ ! આ ગુણો માત્ર સાધુ જનોજ ધારણુ કરી શકે, તેમ સમજવાનું નથી. શ્રાવકોને માટે પણ એ ગુણો તેટલાજ ઉપયોગી છે. માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણો પ્રાંત થયા પછી શ્રાવક ધર્મ સ્વીકારવાની યોગ્યતા આવે છે અને શ્રાવકની અગીયાર પડિમા આરાધ્યા પછી શ્રાવક યતિધર્મને માટે યોગ્ય બને છે, છતાં તેમાં કેટલાક અપવાદ હોય છે.

ભવભીરૂ જનો સંસારના લોગવિલાસમાં આસકત ન થતાં વેઠની જેમ તેને લોગવી છુટે છે, તેમ વિપત્તિના વાદળાં ઉપર ફરી વળે, તે પણ તેઓ ખુલાવરા બનતા નથી. તે અશુભ કર્મના પરિણામ રૂપ માનીને પોતાના ધર્મોપયોગને લાંછન લગાડતા નથી. કર્મના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને સુખ-દુઃખમાં તેઓ સમાન ભાવે વર્તે છે.

અનાદિ કાળથી ભવબ્રમણ કરતાં અનંત કાળ એકેન્દ્રિયમાં અવ્યક્ત અનેક હુ:ખો સહન કરતાં વ્યતીત કર્યો, વિગલેન્દ્રિયમાં પણ હુ:ખની સીમા નથી, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, નારકી, દેવતામાં પણ અનેક કષ્ટો વેઠ્યાં છતાં વિષયાદિકની લાલચે મધુખિંડુને માટે લટકતા પંથી જનની જેમ મૂર્છા ન ગઈ, એટલે જન્મ મરણનાં હુ:ખો લાગ્યાંજ છે. તેમાં પણ માનવ ગતિમાં અનેક ધર્મના સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે, પણ વિષયની વાસના ઘણીવાર પ્રબળ વેગમાં આવીને જીવને મોહમૂઠ બનાવી દે છે. એવા વિરલા ભવ્યાત્માઓ હોય છે કે જેઓ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની ભાવનાને વધારી, અંતરના બંધનથી મુક્ત થઈને અદ્વય કાળમાં મુક્તિ વધુને વરે છે.

હૈ ધર્મ જિજ્ઞાસુઓ ! શાસ્ત્ર વચન શ્રવણ કર્યાં છતાં તેને ક્રિયામાં મૂક્યા વિના કદાપિ કર્મ ક્ષીણ થઈ શકતા નથી. રસવતી બનાવવાનું બરાબર જ્ઞાન હોય, છતાં ક્રિયા વિના રસોઈ તૈયાર ન થાય અને ક્ષુધા ન જાય.

દાન, શીલ, તપ અને ભાવ-એ સામાન્ય રીતે ધર્મના ચાર ભેદ જિનેશ્વરોએ પ્રકાશ્યા છે, તેનું યથા શક્તિ આરાધન કરવાથી ગૃહસ્થ શ્રાવકો પોતાના દેશવિરતિ ધર્મને ક્ષિત બનાવી શકે છે. પોતે પરિગ્રહમાં હોવા છતાં તેની મૂર્છાને ત્યાગ કરી આત્મદષ્ટિમાં લક્ષ્ય લગાવીને જે વર્તવામાં આવે, તે વ્યવહારમાં વર્તતાં છતાં શ્રાવક ઉંચ દેશને પામે છે. જેમ જેમ ભાવના સતેજ થતી જાય, તેમ તેમ અશુભ પુણ્યોને ક્ષીણ કરીને તે અધ્યાત્મ દેશને પામતો જાય છે. હંસ જેમ પોતાની ચંચુથી ક્ષીર નીરની ભિન્નતા કરી ક્ષીર ગ્રહણ કરે છે અને પાણી તણ દે છે, તેમ ભવ્યાત્મા સુશ્રાવક વિવેકથી બરાબર વિચાર ચલાવી હૈય-ઉપાદેયનું સ્વરૂપ સમજીને હૈયનો ત્યાગ કરે છે અને ઉપાદેયનો આદર કરે છે.

(૩૦૫)

હે શ્રાવકો ! આ શ્લોકમાં શ્રાવક કર્તવ્ય બતાવેલ છે અને તે પ્રમાણે પ્રતિદિન વર્તવાથી શ્રાવક પોતાના જન્મને સફલ કરી શકે છે.

“ જિનેન્દ્રપૂજા ગુરુપર્યુપાસ્તિઃ,
સત્ત્વાનુકમ્પા શુભપાત્રદાનમ્ ।
ગુણાનુરાગઃ શ્રુતિરાગમસ્ય,
નૃજન્મવૃક્ષસ્ય ફલાન્યમુનિ ” ॥

એટલે—ત્રિકાલ જનપૂજા, સદ્ગુરુની સેવા, સર્વ પ્રાણીઓની અનુકંપા, સુપાત્રદાન, ગુણોમાં અનુરાગ અને શાસ્ત્ર શ્રવણ એ માનવ જન્મરૂપ વૃક્ષના મીઠાં ફળો છે, અર્થાત્ શ્રાવકે પ્રતિદિન આચરવાનાં એ કર્તવ્યો છે.

હે ભવ્યજનો ! એ પ્રમાણે જે ભવ્યાત્મા યથાશક્તિ ધર્મનું આરાધન કરે છે, તે સદ્ગતિને પામે છે અને જે પ્રમાદી થઈ ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં નિમગ્ન થઈ ધર્મસામગ્રીને સફલ કરતો નથી, તે દુર્લભ બોધી થઈ દીર્ઘ સંસારી થાય છે અને ઘણો કાલ જન્મ, મરણ, જરા, રોગ, વિપત્તિ, નરકાદિના વિકટ દુઃખો ભોગવે છે. માટે ધર્મનો આદર કરવામાં સાવધાન થાઓ અને મળેલ મોંઘા આ માનવદેહને સફળ કરો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પુર્વ ભવ.

વહી ભગવંતની ધર્મદેશના સાંભળતાં રાજા તેમજ બધા શ્રોતાઓ યથાશક્તિ ધર્મવાસિત થયા સૌએ યથાશની શક્તિ પ્રમાણે વ્રત નિયમો લીધા. ઘણા જનો જિનધર્મના શ્રદ્ધાળુ થયા, ઘણા દેશ વિરત શ્રાવક થયા અને મહાવ્રતધરી શ્રમણુ થયા.

તે વખતે સભામાં રાજાએ કેવલી મહારાજને પ્રશ્ન કર્યો કે- 'હે ભગવન ! મેં પૂર્વ ભવે એવી તે શી કરણી કરી કે મને પાપમાં રૂચિ થઈ અને મતિસાગર પ્રધાને શુ' પુણ્ય કર્યું કે જેથી એ અખુટ સમૃદ્ધિ પામ્યો, તથા ધર્મનો પ્રથમથીજ પ્રેમી બન્યો. હે નાથ ! તે કૃપા કરીને કહો. '

પ્રધાન આ પ્રશ્ન પૂછવાને માટે તત્પર થઈ રહ્યો હતો. એવામાં રાજાએ પોતે ભગવાનને પુછ્યું અને તેમાં પોતાનો પ્રશ્ન પણ આવી ગયો, એટલે મંત્રી બરાબર સાવધાન થઈને સાંભળવા લાગ્યો.

રાજાનો પ્રશ્ન થતાં કેવલી મહારાજે રાજા અને મંત્રીનો આ પ્રમાણે પૂર્વભવ કહી સંભળાવ્યો-

"હે રાજા ! પૂર્વે વિજયપુર નગરમાં એક વ્યવહારીન તમે બંને સુંદર અને પુરંદર નામે પુત્ર હતા. તે બંને બાંધવ પરસ્પર પ્રેમાળ થઈ વર્તતા અને સંસાર વિવિધ લોગ વલાસથી પોતાની યૌવનાવસ્થાને સફળ કરવા લાગ્યા. વ્યવહારીના ઘરમાં ધનની કંઈ ઝોટ ન હતી. તેથી તમામ પ્રકારના સુખની સામગ્રીમાંજ તે ઉછર્યા હતા.

એકદા સુંદરને મિથ્યા મતિનોસંગ લાગ્યોઃ હળવે હળવે ત
મિથ્યાત્વ પોષક શાસ્ત્રો સાંભળવા લાગ્યો અને તેથી તેણે મિથ્યાત્વ
વધારે દૃઢ થતું ગયું. કારણ કે—

“ વધો ધર્મો જલં તોર્થ

ગૌર્નમસ્યા ગુરુર્ગૃહી ।

અગ્નિર્દેવો દ્વિકઃ પાત્રં,

યેષાં તૈઃ કોઽસ્તુ સંસ્તવ. ? ॥

એટલે—જેઓ પ્રાણિવધને ધર્મ માને છે, જળને તીર્થ
સમજે છે, ગાયને વંદનીય જાણે છે, ગૃહસ્થને ગુરુ માને છે,
અગ્નિને દેવ અને કાક (કાગડાને) ને પાત્ર ગણે છે તેમની સાથે
પરિચય કરવાથી શો લાભ ?

વિધર્મીઓએ જે દેવ માન્યા છે, તે સ્ત્રી સંગી આયુધધારી
કમંડળ રાખનાર તથા જપમાળા ધરાવનાર છે, એ લક્ષણોપરથી
તેમનામાં પ્રત્યક્ષ ન્યુનતા જણાઈ આવે છે. કારણ કે એ ચિન્હો-
માંના કેટલાક રાગીપણાને સુચવે છે, અપવિત્રતા, વ્યામોહ અને
દ્વેષને સ્પષ્ટ બતાવે છે. તેથી એ લક્ષણો દેવના દેવત્વને દૂષિત
કરનારા છે. કહ્યું છે કે—

“ સ્ત્રીસંગઃ કામમા ચષ્ટે,

દ્વેષં વાયુધસંબ્રહઃ ।

વ્યામોહં વાક્ષસૂત્રાદિ-

રશૌચં ચ કમંડલુઃ “ ॥

એટલે—સ્ત્રીના સંગ ઉપરથી દેવની કામવાસના જણાય છે,
શસ્ત્ર હાથમાં ધારણ કરવાથી તેનામાં દ્વેષ સામીત થાય છે,
માળાથી ચિત્ત હુલ્લે વ્યગ્ર છે, એમ જણાય છે અને કમંડળથી
અપવિત્રતા જણાઈ આવે છે.

મિથ્યાત્વ વાસિત માણસો સારાસારના વિચારથી વર્જિત થાય છે, કદાચહુના કુપથે ચાલી તેઓ પોતાના આત્માને ઉત્તરોત્તર નરકગામી બનાવે છે. કહ્યું છે કે—

“ જન્મન્યેકત્ર દુઃસ્વાય,
રોગો ધ્વાન્ત રિપુ વિષમ્ ।

અમિજન્મ સહસ્રેષુ,
મિથ્યાત્વમ ચિકિત્સિતમ્ ” ॥

એટલે—રોગ, અંધકાર, શત્રુ અને વિષ એ માત્ર એકજ જન્મને માટે દુઃખકારી થાય છે, પણ મિથ્યાત્વનો જે પ્રતીકાર કરવામાં ન આવે, તો તે હજારો જન્મ પર્યંત દુઃખના ખાડામાં ધકેલે છે.

પુરંદરને ખખર પડતાં સુંદરને બહુ સમજાવ્યો, પણ તેના અંતરમાં મિથ્યાત્વની વાસના એતપ્રોતં થઇ ગઈ હતી, તેથી તેની હિત શિક્ષા કંઈ પણ કામ ન લાગી. છેવટે તેને મિથ્યાત્વમાં એવી તાલાવેલી લાગી કે—તેણે ગૃહ, વૈભવ, સુખ વિગેરે તથાને તાપસની દીક્ષા લીધી. જે કે તે કાયકષ્ટ બહુ કરતો, પણ તે બધું અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વથી વાસિત હતું અજ્ઞાનતાથી તે શરીરના અવયવોને દમતો, રાત દિવસ ધુણી લગાવીને બેસતો, શરીરે ભસ્મ લગાવતો ક્ષણહાર કરતો માથે જટા રાખતો, ઉંચા મુખે અને બંને ભુજા ઉંચી કરીને તે પંચાગ્નિને સાધતો મૌન ધારણ કરવાથી તે મુખે બોલતો નહીં, નખ કેશને વધારતો, કંદમૂળનો આહાર કરતો, કાયાને કસતો છકાયને હણવામાં દયા લાવતો ન હતો શારીરિક શૌચને ધર્મ સમજતો, ઘણીવાર આ તપમાં ઉઘાડે શરીરે આતાપના લેતો, શિયાળામાં વસ્ત્રાદિવિના તે સખત ટાઢ સહન કરવામાં પાછો હઠતો ન હતો, કોઈવાર વડની વડવાઇમાં લટકતો, કોઈવાર શમશાનમાં રાત ગાળતાં કોઈવાર માત્ર નદીના પાણીથી ચત્રાવી લેતો, કોઈવાર ધન્યુ ધાન

કે આટો કાકીને દિવસ કહાડતાં, કોઈવાર વૃક્ષના સુકા પાંદડો ચાવીને સંતોષ માનતો અને કોઈવાર લીલા પર્ણેથી તૃપ્ત થતો હતો.

આટલું બધું કષ્ટ સહન કર્યા છતાં મિથ્યાત્વની વાસનાને લીધે તે આત્મજ્ઞાનની નિર્મલતાને પ્રાપ્ત કરી શક્યો ન હતો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, પાર્વતિ, લક્ષ્મી, ગણપતિ, મહાકાળી ચંડિકા વિગેરે દેવ દેવિઓ પ્રત્યે તેમની પુજા કરતો હતો, એ પ્રમાણે કેટલોક કાળ તાપસવ્રત પાળી મરણ પામીને હેરાજન! તે તાપસનો જીવ તું જિતારીરાજ થયો છે, પુર્વે મિથ્યાત્વના સંસ્કારને પોષણ આપવાથી પ્રથમથીજ પાપમાં તું રક્ત થયો તેમજ સંસારની વિવિધ વાસનાઓમાં વીંટાઈ રહ્યો. પુર્વના સંસ્કાર ઘણીવાર માણસને અધઃપાત કરાવે છે, ધર્મકાર્યમાં આગળ વધવા દેતા નથી. હે નરેન્દ્ર! મતિસાગર મંત્રીના સહવસથી તારા મિથ્યાત્વના સંસ્કાર નાશ થયા છે અને હવે સન્માર્ગે ચાલવાની જે તારી ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા થઈ છે એજ સમ્યક્ત્વ પામવાની નિશાની છે, જેમ કુસંગતથી મિથ્યાત્વાદિ અનેક દોષો ઉદ્ભવે છે, તેમ સત્સંગથી સમ્યક્ત્વાદિ અનેક ગુણોનો લાભ મળે છે. હે રાજન! એ બધો લાભ તને સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો છે. કહ્યું છે કે.—

“ ચન્દન શીતલં લોકે,
ચન્દનાદપિ ચન્દ્રમાઃ ।
ચન્દ્રચન્દનયોર્મધ્યે,
શીતલઃ સાધુસંગમઃ ” ॥

દુનીયામાં ચંદન શીતલ ગણાય છે. અને ચંદન કરતાં પણ ચંદ્રમા શીતલ કહેવાય છે પરંતુ ચંદ્ર અને ચંદન કરતાં પણ સત્સંગ વધારે શીતલ છે. તે અંતરમાં શીતલતા પ્રગટાવે છે.

વળી સત્સંગની પ્રશંસા કરતાં કહેલ છે કે—

“ સંસારકટુવૃક્ષસ્ય,
દ્વે ફલે હમૃતોપમે ।
સુભાષિતરસાસ્વાદઃ,
સંગતિઃ સુજને જને ” ॥

એટલે—સંસાર રૂપ કટુ વૃક્ષના બે ફળ અમૃત સમન બતાવેલ છે, એ ક સુભાષિત રસનો આસ્વાદ અને બીજું સજ્જન પુરૂષની સંગતિ.

સંગતનું વારંવાર ઘર્ષણ લાગવાથી હૃદયને અવશ્ય અસર થાય છે. એટલા માટે સત્સંગ કરવામાં મોટો લાભ બતાવેલ છે તે વિના હૃદયની અંધતા ટળતી નથી. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

“ એકં હિ ચક્ષુરમલં સહજો વિવેક-
સ્તદ્વદ્ધિરેવ સહ સંવસતિર્દિતીયમ્ ।
એતદ્વયં શુવિન યસ્ય સતત્ત્વતોઽન્ધ-
સ્તસ્યાપમાર્ગચલને સ્વલુકોઽપરાધઃ ” ॥

સહજ વિવેક એ પ્રથમ નિર્મલ ચક્ષુ છે અને તે વિવેકવંતની સાથે સંગતિ-સહવાસ તે બીજું નિર્મલ નેત્ર છે, હુનીયામ એ બે નેત્ર જે મનુષ્યને નથી, તે ખરી રીતે અંધજ છે અને તે માર્ગે ચાલે, તેમાં તેનો અપરાધ પણ શો ? કારણ કે અજ્ઞાનને લીધે તે ગમે તેવા અધમ આચરણ આચરે છે.

વળી સજ્જન સંગ એ એક વિસામાનું સ્થાન છે. સંસારમાં અનેક વિટંબનાઓ ઠહોરબી પડે છે, તેવા પ્રસંગે સત્સંગ મળે તો જરૂર હૃદયને ધીરજ મળે છે. કહ્યું છે કે—

“ સંસારવાસવિન્નાનાં,
તિસ્રો વિશ્રામભૂમયઃ ।
અદત્યં ચ કલત્રં ચ,
સાધુસંગતિરેવ ચ ” ॥

એટલે—સંસારના વાસથી ખેદ પામેલા મનુષ્યોને ત્રણ વિશ્રાંતિના સ્થાન છે. એક સંતાન, બીજું કલત્ર—સ્ત્રી અને ત્રીજું સત્પુરુષોની સોબત.

સંત જનોના વચનામૃતનું પાન કરનાર મનુષ્ય પૃથ્વી પરજ સ્વર્ગના સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. કારણ કે—

“ ધનાઢ્યતા રાજકુલેઽભિમાનં,
પ્રિયાનુકૂલા તનયા વિનીતા ।
ધર્મેમતિઃ સજ્જનસંગતિશ્ચ,
સ્વર્ગાઃ ષઢેતે જગતીતલાન્તઃ ॥

એટલે—ધનવંતપણું, રાજ સમામાં સન્માન, અનુકુલ પત્ની, વિનયશીલ પુત્રો, ધર્મમાં પ્રીતિ અને સજ્જનોની સોબત એ છ પૃથ્વીતલના સ્વર્ગ છે.

પુરંદરને પ્રથમથીજ સાધુજનોની સંગત મળી, તેના અંતઃકરણમાં સારા સંસ્કાર દાખલ થવા લાગ્યા. મુનિજનોના વચનામૃતથી તે પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યો. પ્રતિદિન ધર્મમાં તેનું મતિને ગતિ મળવા લાગી. દરરોજના સંસ્કાર સિચનથી તેનું હૃદય સતત આર્દ્ર રહેતું અને તેમાં સદ્ગુણોના બીજ તરત ઉગી નીકળતા હતા. મહાત્માઓ પાસે તે યથામતિ અભ્યાસ કરવા લાગ્યો, જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, અંધ અને મોક્ષ—એ નવ તત્વનું સ્વરૂપ તેણે સામાન્ય અને વિશેષ રીતે ગુરૂગમથી ધારી લીધું. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિ-

કાય, આકાશાસ્તિકાય, પુહ્ગલાસ્તિકાય, કાલ અને જીવાસ્તિકાય એ છ દ્રવ્ય કે જેમાં જૈન ધર્મનું તમામ સ્વરૂપ આવી જાય છે, તે તેણે સૂક્ષ્મતાથી ગુરૂ પાસે સમજી લીધા. સિવાય દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય, તથા ખંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ વિગેરે જાણવા લાયક આવતો તેણે મનન પૂર્વક ધારી લીધી. તે ઉપરાંત જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય-એ આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૫૮ તથા મૂલ પ્રકૃતિ જાણવામાં પણ તેણે કચાશ ન રાખી.

તે પ્રતિદિન જે વખત પ્રતિક્રમણ કરતો, અવકાશે સામાયિક કરતો પર્વ દિવસે પૌષઠ આદરતો, યથાશક્તિ તંપ આચરતો નાના પ્રકારના નિયમ ધારણ કરતો તથા મુનિજનો તેમજ દીન જનોને દાન આપતાં પોતાની લક્ષ્મી સફળ કરતો હતો. પોતાના સમાન ધર્મી શ્રાવકોને ગુપ્ત મદદ કરતો, તેમને ધંધે લગાડતો અને વારંવાર તેમની સંભાળ લેવાની કાળજી રાખતો હતો.

એ પ્રમાણે ધર્મ આચરતાં તે વેપારમાં બહુ ધન કમાયો ધર્મના પ્રભાવે તેના સીધા દાવ પાડવા લાગ્યા. ચાતરકૃથી લક્ષ્મી તેને ભેટવા આવી. તે છતાં ધનનું તેને અભિમાન ન હતું. માત્ર ધર્મ કાર્યો કરતાં તે આનંદ પામતો. હજારો શ્રાવકોને પોતાના વેપારમાં જોડીને તેણે લક્ષ્યાધિપતિ બનાવી દીધા. તેમ છતાં તે પોતાના મુખે આત્મ પ્રશંસા કદિ કરતો નહિ. દુઃખી જનોના ગરમ આંસુ લુંછવાનેજ જાણે તેણે તેણે અવતાર ધારણ કર્યો હોય, તેમ અહોનિશ દુઃખીઓની દાદ સાંભળવામાંજ તે પોતાનો અવસર વીતાવતો હતો.

કોઈવાર તે પોતાના શ્રાવક અંધુઓને ભોજનને માટે નોતરતાં અને તેમની ભકિત કરી તેમને પ્રસન્નતા પૂર્વક બેસારીને ધર્મ ભાવના દઢ કરવા માટે ઉપદેશ આપતો કે—“હે સાધર્મી અંધવો ! આપની ભકિત કરવાનો આજે મને સુઅવસર પ્રાપ્ત

થયો, તેથી અતિશય આનંદ થાય છે. આપણે એ ઘડી ધર્મચર્યાથી સમયને સફળ કરીએ. માનવ ભવની સાથે જિનધર્મની પ્રાપ્તિ કેટલી દુર્લભ છે, તેને માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

“ સુલહો વિમાણવાસો,
 ણગચ્છત્તા ય મેઙ્ઘી સુલહા ।
 દુલહા પુણ જીવાણં,
 જિણિંદ વરસા સણે બોહિ ” ॥

એટલે—વિમાનમાં વાસ કરવો દુર્લભ નથી, પૃથ્વીનું એક-છત્ર રાજ્ય પણ દુર્લભ નથી, પરંતુ જીવોને જિનધર્મની શ્રદ્ધા મેળવવીજ વધારે દુર્લભ છે.

વળી ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ પુરૂષોના લક્ષણ બતાવતાં કહે છે કે—

“ કૃત્યાકૃત્ય વિભાગસ્ય,
 જ્ઞાતારઃ સ્વયમુત્તમાઃ ।
 ઉપદેશે પુનર્મધ્યા,
 નોપદેશે નરાધમાઃ ” ॥

એટલે—ઉત્તમ જનો કૃત્યાકૃત્યના વિભાગને પોતાની મેળે જાણીને આચરે છે, મધ્યમ જનો ઉપદેશથી બોધ પામે છે અને અધમ જનો તે ઉપદેશ સાંભળ્યા છતાં પ્રતિબોધ પામતા નથી.

હે બંધુઓ ! શ્રાવક કુળમાં અવતાર પામ્યા તેથી સ્વર્ગ કે મોક્ષ મળી ન્દય—એમ સમજવાનું નથી. ધર્મ ભાવના જ્યારે સંપૂર્ણ બનત થાય, ત્યારેજ શ્રાવકપણાની સફળતા છે. કહ્યું છે કે

“ ભવન્તિ ભૂરિભિર્માર્ગ્યૈ—
 ધર્મકર્મમનોરથાઃ ।

फलन्ति यत्मुनस्ते तु
तत्सुवर्णस्य सौरभम् ” ॥

એટલે—ઘણાં પુણ્ય એકત્ર થાય, ત્યારે ધર્મના મનોરથ થાય છે, પરંતુ તે જો ક્રિયામાં મૂકાય, ત્યારે તો સુવર્ણ અને સાદે સુગંધ જેવું સમજવું. અર્થાત ભાવના પ્રમાણે વર્તન થાય, એટલે અપરિમિત લાભ થાય છે

વ્યવહારી ગૃહસ્થો પોતાના વ્યવહારમાં નિરંતર લાગ્યાં કહે છે, પણ તેમાં ગમે ત્યારે અવકાશ મેળવીને ધર્મ કરાણી સરવાળી જરૂર છે. કહ્યું છે કે—

“ चत्वारः प्रहरा यान्ति,
देहिनां गृहचेष्टितैः ।
तेषां पादे तदर्धे वा,
कर्त्तव्यो धर्मसंग्रहः ” •

એટલે—ઘર સંબંધી કામ કરતાં માણસો દિવસનાં ચારે પ્રહર વ્યતીત કરે છે, તેમાં એક પ્રહર અથવા અર્ધ પ્રહર પણ ધર્મ કર્મમાં ગાળવો જોઈએ.

એક કવિએ દેવને આલંબો આપતાં કહ્યું છે કે—

“ अन्नासत्ते पिम्मं,
पावंमिर्मई अणुज्जंभो धम्मो ।
मा दिज्ज दिव्व ! कहमवि,
जइ रूढो होसि सयवारं ” ॥

એટલે—અનાસકતમાં પ્રેમ, પાપમાં મતિ અને ધર્મમાં અનુદમ એટલે આલસ્ય—એટલાં વાનાં હે દેવ ! તું સોવાર રૂઢમાન થાય, તો પણ આપીશ નહિ.

(૩૧૫)

પ્રતિદિન રાત્રે વારંવાર જાત્રત થઈને ધર્મ કૃત્યને માટે વિચાર કરવા એક કવિએ સૂચના કરી છે—

“ ઉત્થાયોત્થાય બોદ્ધવ્યં,
કિમથ સુકૃતં કૃતમ્ ।
આયુષઃ ક્ષંદમાદાય,
રવિરસ્તમયં ગતઃ ” ॥

એટલે—આજે મારા હાથે શું સુકૃત થયું, તેનો રાત્રે વારંવાર વિચાર કરવો. કારણ કે પ્રતિદિન આયુષ્યનો એક ભાગ લઈને સૂર્ય અસ્ત થાય છે.

અજ્ઞાનતાથી જેની મતિ આચ્છાદિત થઈ છે, તેવા મનુષ્યો કોઈ રીતે પ્રાત્નબોધ પામી શકતા નથી. કહ્યું છે કે—

“ જ્ઞાનાતિ યજ્જીવતિ નૈવ દેહી,
સંબન્ધિનો વેત્તિ ચ મૃત્યુમાતાન્ ।
સ્વં ગ્રસ્યમાનં જરસાવગચ્છન્,
ન દુર્મતિધર્મમતિસ્તથાઽપિ ॥”

અહો ! દુર્મતિ, પ્રાણી અમર નથી એમ બરાબર સમજે છે, સંબંધીઓ મરણ પામ્યા, તે પણ નજરે જોઈ જોડો હોય છે અને પોતાને જરાએ ઘેરી લીધેલ છે એમ પણ બાણુતો હોય છે, તથાપિ ધર્મ આચરવામાં તે પ્રવૃત્ત થતો નથી.

સુજ્ઞતાનું તેજ લક્ષણ છે કે પ્રાપ્ત થયેલ અવસર સફળ કરી લેવો જે માણસ મળેલ સમયને સાર્થક કરતો નથી, તેને પાછળથી પસ્તાવું પડે છે. ધર્મનો મનોરથ કરેલ હોય તે પણ નિષ્ફળ જતો નથી. કારણ કે—

“ યત્નઃ કામાર્થ યજ્ઞસાં,
કૃતોઽપિ વિફલો ભવેત્ ।

(૩૧૬)

ધર્મકર્મસમારંભ

સંકલ્પોઽપિ ન નિષ્ફલઃ” ॥

કામ, અર્થ અને યશને માટે કરવામાં આવેલ પ્રયત્ન પણ ઘણીવાર નિષ્ફળ નીવડે છે, પરંતુ ધર્મ કર્મને માટે સંકલ્પ કરેલ પણ કદાપિ નિષ્ફળ જતો નથી.

સામગ્રી અને સંયોગો સદાને માટે તેવાજ રહેવાના—એમ ન માનવું. માટે વખત આવે આત્મહિત કરી લેવું, એજ વધારે ઉચિત છે. કહ્યું છે કે—

“ યાવચ્ચિત્તં ચ વિત્તં ચ,

યાવદુત્સહતે મનઃ ।

તાવદાત્મહિતં કુર્યાદ,

ધર્મસ્ય ત્વરિતા ગતિઃ ” ॥

એટલે—જ્યાં સુધી ચિત્ત ઠેકાણે છે, ધન સ્વાધીન છે અને મન ઉત્સાહમાં વર્તે છે, ત્યાંસુધીમાં આત્મ કલ્યાણ સાધી લેવું સાઈ છે. કારણ કે તેવા સારા ધર્મના વિચારો ભવિષ્યમાં કાયમ રહેશે કે કેમ, તેનો નિશ્ચય નથી.

માટે—

“ ત્યજ દુર્જન સંસર્ગ,

ભજ સાધુસમાગમમ્ ।

કુરુ પુણ્યમહોરાત્ર,

સ્મર નિત્યમ નિત્યતામ્ ” ॥

હો આત્મન! તું દુર્જનોનો સંગ તણ દે, અને સાધુ સમાગમ કર. રાત દિવસ પુણ્યના પંથે ચાલ અને નિરંતર સંસારની અનિત્યતાનો વિચાર કર.

પ્રાણીમાત્રને સુખની ઇચ્છા હોય છે, છતાં ધર્મ તો વિરલા જનો જ આચરે છે. કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી. તેમ ધર્મ વિના સુખ કદિ નજ મળી શકે. એક મહાત્માએ ધર્મને વૃક્ષની ઉપમા આપી છે—

“ યદિ મોક્ષફલં કાલે,
મવિતા ધર્મશાસ્ત્રિનઃ ।
સિક્તસ્તથાપિ સંસાર—
સાખ્યચ્છાયાં કરોત્યસૌ ” ॥

એટલે—ધર્મરૂપ વૃક્ષનું મોક્ષરૂપ ફળ કદાચ કાલાંતરે પ્રાપ્ત થાય, તથાપિ તેને સિંચવામાં આવે, તો સંસાર સુખની છાયાને તે વિસ્તારે છે.

“ અતઃ સિંચન્તિ તં પુણ્ય—
ક્રિયાનીરેણ પંડિતાઃ ।
અનાચાર કુઠારેણ,
પુણશિલ્લદન્તિ વાલિશાઃ ” ॥

એટલા માટે સુજનનો તે ધર્મરૂપ વૃક્ષને પુણ્ય-ક્રિયારૂપ જળથી સિંચે છે અને અજ જનો અનાચારરૂપ કુહાડાથી તેને છેદી નાખે છે.

એક કવિવરે સંસારને વનની ઉપમા આપીને તેમાંથી નીકળવાનો પ્રતિબંધ કર્યો છે—

“ જાગર્તિ યાવદિહ કાલ મુજંગમોન,
પંચાનનઃ સ્વપિતિ યાં વદયં ચ કામઃ ।
યાવદિવેકમિહતાઽસ્તિ ચ મોહરાત્રિ—
નિર્ગચ્છ સંસૃતિવનાન્નિમૃતોંગ ! તાવત્ ” ॥

એટલે-હે ભવ્યાત્મન્ ! જ્યાં સુધી કાલરૂપ સર્પ જાગ્યો નથી. જ્યાંસુધી કામદેવરૂપ સિંહ સોડ તાણીને સુતો છે અને જ્યાં સુધી મોહરૂપ રાત્રિ વિવેકથી દબાયેલી છે, ત્યાં સુધીમાં સાવધાન થઇને આ સંસારરૂપ વનમાંથી બહાર નીકળી જા.

હે ધર્મ બંધુઓ ! એ પ્રમાણે અંતરમાં ધર્મની લાગણી રાખીને આપણે જે આત્મને પ્રતિદિન ઉન્નતિના પગથીયાપર મૂકતા જઈશું, તો છેવટે આ સંસારની જન્મ મરણની જાળને છેદીને મુક્ત થઈ શકીશું માટે જેમ અને તેમ આપણે આપણા વ્યવહાર કર્તવ્યની સાથે ધર્મ કર્તવ્યમાં લાગવું જોઈએ. ”

એ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારનો પ્રતિબોધ આપીને પુરંદર તેમને સન્માન પૂર્વક વિદાય કરતો હતો. આથી તેની સાધર્મિ બંધુઓ પ્રત્યેની ભક્ત તથા ગુરુભક્તિ વધવા લાગી અને તેથી તેનામાં વિનય, ગુણાનુરાગ, વિવેક, પ્રેમ, વૈરાગ્ય, દાન, સંતોષ, દયા, ઉદારતા, ક્ષમા, સરલતા, નરમાશ વિગેરે ગુણો તેમાં દાખલ થવા પામ્યા હતા. મુનિના સદ્ગુણોનો તે રસીયો બન્યો હતો. જ્ઞાનની આરાધના કરવામાં તેણે પોતાની મનોવૃત્તિ જોડી દીધી હતી. દુનિયાના ભોગવિલોસ તેને ભયંકર લાગતા હતા. જોકે તે સંસારના વ્યવહારથી મુક્ત થઈ શક્યો ન હતો, છતાં તદ્દાસકતપણે તે વર્તતો ન હતો જળમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં કમળ જેમ જળથી ન્યાઈ રહે છે, તેમ લોકાચારની ખાતર સંસાર વ્યવહાર ચલાવતો પણ અંતરથી તે તેમાં આસકત થતો ન હતો. આથી તે ભરત મહારાજની જેમ મોહમુક્ત થયો હોય એમ ન હતું, છતાં ભોગાસકિત તેની કેટલેક અશે ક્ષીણ થઈ હતી.

એકદા તેને વિચાર આવ્યો કે- ‘ અહો ! મેં ધન ઘણું ખર્ચીને અનેક ધર્મકૃત્યો કર્યાં, છતાં એક જિનપ્રાસાદ જ્યાં સુધી કરાવ્યો નથી, ત્યાંસુધી મારા મનમાં પ્રસન્નતા આવવાની

નથી. કૈક પુણ્યવંત હબરો જિન ચૈત્યેથી વસુધાને વિભુષિત કરે છે. અને મેં હજી એક ચૈત્ય કરાવવાનું પુણ્ય પણ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. અહો ! મારા કેટલા બધા પ્રમાદ ? બસ, હવે વિના વિલંબે એક ઉન્નત અને દેવવિમાન સમાન જિનપ્રસાદ કરાવું. જિનચૈત્ય એ ભક્તિ કરવાનું ઉત્તમ સ્થાન છે. જિનબિંબની શાંત મુદ્રા જોઈને અનેક ભવ્યો પોતાના અંતઃકરણને શાંત બનાવે છે. એ ભવ્ય મૂર્તિ ભવ્યાત્માઓને એક પ્રકારનો અવ્યક્ત બોધ આપે છે. જિનબિંબ કરાવવાનું અદ્ભુત પુણ્ય બતાવેલ છે:-

“ અંગુષ્ઠમાનમપિયઃ પ્રકરોતિ વિંબં,
 બીરાવસાનવૃષભાદિજિનેશ્વરાણામ્ ।
 સ્વર્ગે પ્રધાન વિપુલર્થિં સુશ્વાનિ શ્રુત્વા,
 પશ્ચાદનુત્તરગતિં સમુપૈતિ ધીરઃ ” ॥

અહો ! જે ભવ્યાત્મા શ્રી ઋષભાદિ જિનેશ્વરોનું એક અંગુષ્ઠ પ્રમાણુ પણ જિનબિંબ કરાવે છે, તે સ્વર્ગની શ્રેષ્ઠ અને વિપુલ ઋદ્ધિના સુખો લોગવીને છેવટે મોક્ષ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

“ જો કારવેઈ પડિમં,
 જિણાણ જિઅરાગદોસમોહાણં ।
 સો પાવઙ્ગ અન્નભવે,
 સુહજમ્મં ધમ્મવરરચણં ” ॥

જે રાજ, દોષ અને મોહને છૂતનારા એવા જિનવરોની પ્રતિમા કરાવે છે, તે અન્ય ભવે સુખી જન્મ અને ધર્મ રત્નને પામે છે.

“ દારિદ્રં દોહગ્ગં,
 કુજાઈ કુસરીર કુમઈ કુર્ગાઓ ।

અવમાણરોગસોગા,
 ન હ્રંતિ જિનચિંતકારીણં ” ॥

દારિદ્ર્ય, દુઃસાગ્ય, કુબલિતિ, ખરાબ શરીર, કુમતિ, કુગતિ, રોગ અને શોક-એ જિનચિંતક કરાવનારને કહિ થતા નથી.

“ રમ્યં યૈન જિનાલયં નિજમુજોપાત્તેન કારાપિતં,
 મોક્ષાર્થં સ્વધનેન શુદ્ધમનસા પુસાં સદાચારિણા ।
 વેદ્યં તેન નરામરેદ્ર મહિતં તીર્થેશ્વરાણાં પદં,
 પ્રાપ્ત જન્મફલં કૃતં જિનમતં ગોત્રં સમુદ્યોતિતમ ॥

પોતાના ભુજબળથી મેળવેલ ધન ખરચી શુદ્ધ મનથી જે ક્ષદાચારી પુરૂષ મોક્ષ મેળવવા રમણીય જિનમંદિર બંધાવે છે, તે નર, અમર અને ઇંદ્રોએ પૂજિત તીર્થકર પદ પામે છે, તે પોતાના જન્મને સફળ કરે છે. જિનમતને દીપાવે છે અને પોતાના કુળને ઉજવળ બનાવે છે.

એ રીતે જિન પ્રતિમા કરાવનાર મહાપુણ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. હું અત્યાર સુધી એ પુણ્યથી વંચિત રહ્યો. તો હવે જિનમંદિર અને રમણીય જિનચિંતક કરાવીને મારો મનોરથ સફળ કરું.

એમ ચિંતવીને પુરંદર જિનમંદિર કરાવવાને સમુદ્યત થયો. દેશ પરદેશના સારા અને સુખગ્યાત કારીગરોને તેણે બોલાવ્યા. વિત્તવ્યયનો જરા પણ સંકોચ કયા વિના વિધિપૂર્વક તેણે ખાત મુહુર્ત કરાવ્યું અને શાસ્ત્રોક્ત રીતે બધું મંડાણ મંડાવ્યું. વાસ્તુ શાસ્ત્રના જાણનારાને તેણે ખાસ બોલાવ્યા હતા. કારીગરોને તેણે એવી ભલામણ કરી દીધી હતી કે—‘ગમે તેટલો ધન વ્યય થાય, પણ અપૂર્વ જિનાલય બનવું જોઈએ, તેની કારીગરીમાં કંઈપણ કચાશ ન રહેવી જોઈએ.

આ તેની ભલામણથી કારીગરોએ ખાંતથી કામ કરવા માંડ્યું. એમ જિનપ્રસાદનો કેટલોક ભાગ તૈયાર થયો, અને તેમાં ઘણા ધનનો વ્યય થઈ ગયો. એવામાં એકદા પુરંદરને વિચાર આવ્યો કે—‘અહો! આટલું બધું ધન ખરચીને હું જિનમંદિર બંધાવું છું, તેનું મને કાંઈ કૃણ મળશે કે નહિ મળે ?’ એ વિચાર આવ્યા પછી તરતજ તેને બીજો વિચાર આવ્યો કે—‘અહા! મેં કેવું મિથ્યા ચિંતવ્યું, એનું કૃણ તો મને જરૂર મળશે. હું જરૂર મેક્ષકૃણને પામીશ.’

પુરંદર જો કે પૂર્ણ શ્રદ્ધાળુ હતો, ધનમાં તેને આસક્તિ ન હતી, છતાં ઘણાં ભર તેને એ વિચાર આવી ગયો. અને તે વિચારના કર્મના બંધે મંત્રી ભર સમુદ્રમાં પડ્યો. જો કે તે ક્ષિપ્ટ વિચાર તેના મનમાં વધારે વખત રહી શક્યો ન હતો, છતાં તે કર્મ બંધનું કૃણ તેને ભોગવવું પડ્યું. તરતજ તેને ઘણા પશ્ચાત્તાપ થયો અને એ મિથ્યા વિચારના પ્રાયાશિત્ત રૂપે તેણે એકને બદલે ઘણા જિનમંદિરો બંધાવ્યાં અને હુષોંદલાસથી ઘણા જિનબિંબો ભરાવ્યાં. શ્રી ગુરૂમહારાજના હાથે મહામહોત્સવ પૂર્વક તેણે પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને સ્વધર્મી બંધુઓને ખાનપાનાદિકથી સંતોષ્યા. ગુરૂ મહારાજની સાથે સંઘ કહાડીને તેણે તીર્થયાત્રા કરી, ત્યાં સાધર્મી ભક્તિ કરી.

એમ અનેક પ્રકારે ધર્મ કૃત્યો કરીને હે રાજન્! તે પુરંદર મરણ પામીને તારો મતિસાગર મંત્રી થયો છે. એણે પુણ્યના ઘણાં કામ કર્યાં તેથી અહીં એ તેનું કૃણ પામ્યો છે. વળી તે પૂર્વ ભવના સંસ્કાર તેને ઉદ્દય આવ્યા, તેથી એ ધર્મના વિચારથી કદિ વિમુખ થતો નથી. ગમે તેવા સંકટ સમયે પણ એનું મનરૂપ વિહંગ ધર્મરૂપ આરામમાં વિચર્યા કરે છે. ઉત્તમ પુરૂષોની એજ વિશેષતા છે કે તેઓ ગમે તેવા વિકટ સંયોગોમાં આવ્યા છતાં પોતાની ઉત્તમતા કદી છોડતા નથી.

(૩૨૨)

હે રાજા! મતિસાગર મંત્રીનો સહવાસ હવે તને લાભદાયક નીવડ્યો છે. તારામાં ધર્મશ્રદ્ધા જાગી છે. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની તને લગની લાગી છે, એજ સંસારની ક્ષીણતાને સૂચવે છે.

હે નરેન્દ્ર! કેટલાક કાલ પછી તમે અને સંયમ સામ્રાજ્ય સ્વીકારી, દુષ્ટર તપ તપી, ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી દેવલજ્ઞાન પામીને અજરામર પદને પામશો. જન્મ, જરા અને મરણ રહીત થશો. અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યને પ્રગટાવી આત્મા જ્યોતિમાં લીન થશો. હે મહાભાગ! આ બધું ધર્મ-પુણ્યના પ્રસાદથી પામી શકાય છે, આત્મા પરમાત્મા થય છે અને જગતના સામાન્ય મનુષ્યેથી તે પૂજ્ય છે.

એ પ્રમાણે કેવલી ભગવંતના મુખથી પોતાના પૂર્વ ભવને વૃત્તાંત સાંભળીને રાજા, મંત્રી અને બીજા ઘણા ભવ્યાત્માઓ ધર્મના વિશેષ અનુરાગી બન્યા. કેટલાક વિવેક લોચન ખુલ્લાં થયાં. પોતાની પૂર્વની અજ્ઞાનતા, મિથ્યા આચરણ માટે કોઈ અંતરમાં પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. ‘અહો! મંત્રી અને રાજા ધન્ય છે કે મોક્ષ લક્ષ્મી જેમને વરવાને આતુર થઈ રહી છે, એમ રાજા અને મંત્રીશ્વરની બધા પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કોઈ તેમને સુકિત-ગામી સમજીને વારંવાર વંદન કરવા લાગ્યા.

પછી કેવલી ભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદન કરીને રાજા, પ્રધાન અને બીજા બધા શ્રોતાજનો પોત પોતાને સ્થાને ગયા અને કેવલી મહારાજ ત્યાંથી વિહાર કરી વસુધાતલને પાવન કરતા અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા.

ત્યારથી રાજા અને મંત્રી કોઈપણ જાતનો ભેદ રાખ્યા વિના ધર્મની પ્રભાવના કરવા લાગ્યા, ધર્મક્રિયા પણ સાથે, વ્રત પચ્ચ-ખાણ તથા જે કંઈ શાસ્ત્રાધ્યયન, તે પણ સાથે રહીનેજ કરતા હતા. રાજા-પ્રધાન ધર્મી એટલે પ્રજાજનો તો તેમને ભેદનેજ કેટલાક ધર્મમાં પ્રવર્તતા, કેટલાક તેમના ભયથી પાપાચારમાં પ્રવૃત્ત થતા ન હતા. કહ્યું છે કે—

(૩૨૩)

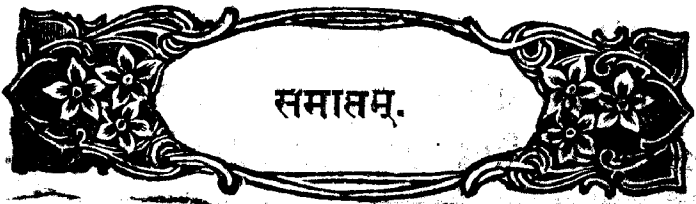
“ રાજદંડભયાત્પાપં,
નાચરત્યધમોજનઃ ।
પરલોક ભયાન્મધ્યઃ.
સ્વભાવાદેવ ચોત્તમઃ ” ॥

એટલે—કેટલાક અધમજનો રાજદંડના ભયથી પાપાચરણ કરતા નથી, મધ્યમ જનો પરલોક-નરકાદિની ધાસ્તીથી પાપ કરતાં અચકાય છે, પરંતુ ઉત્તમ જનો તો સ્વભાવથીજ પાપાચારમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી. તેમની મનોવૃત્તિ સદા ધર્મ માર્ગમાંજ લાગેલી હોય છે.

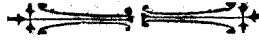
મંત્રીની સલાહથી રાજા જીવહયાને માટે અમારિ પરહ વગડાવતો, જીવહયાનો પ્રચાર કરવા કેટલાક ઉત્તમ શ્રાવક પંડિતોને ઉપદેશ માટે પોતાના રાજ્યમાં ફેરવતો. અન્યાય ચોરી વિગેરે તેના રાજ્યમાંથી તદ્દન નાબુદ થયા. જગે જગે ધર્મસ્થાનોમાં પ્રભુ ભકિતનું સંગીત ચાલતું અને તેથી જતા આવતા લોકોની ધર્મ ભાવનાને સહજ પોષણ મળતું હતું.

એ પ્રમાણે જિતારી રાજા અને મતિસાગર મંત્રી જિન ધર્મની એક મૂર્તિરૂપ થયા. તેમના સહવાસમાં આવનાર હજારો માણસો જૈન ધર્મના રાગી બન્યા. એ રીતે તેમણે પોતાનું જીવન ધર્મમય બનાવીને છેવટે પોતાના આત્માને મોક્ષ નગરનો અધિકારી બનાવ્યો.

ॐ શાંતિ ! શાંતિ !! શાંતિ !!!

નવા પુસ્તકો

શ્રાવક કર્તવ્ય અને વિવિધ સ્તવન સમુચ્ચય ગ્રંથ સ્તવનો,
સઝાયો, લાવણીયો, શલોકો, નવસ્મરણ દેરાસરે જ્વાની વિધી
પુજા કરવાની વિધિ વગેરે અનેક જાણવા યોગ્ય વિષયો સુકત.

શાસ્ત્રી અક્ષરના ૨-૦-૦

ગુજરાતી અક્ષરના ૧-૮-૦

જૈન સ્તુતિ. (શાસ્ત્રી)

અમદાવાદ તેમજ અન્ય તરફથી છપાયેલી કરતાં ચંદ્રાબદ્યે
ગુણાવલી રાણી ઉપર લખેલ કાગળ વધારે છે. સારા કાગળ
સારી બાઈન્ડીંગ હોવા છતાં કીંમત ૦-૯-૦

ચૈત્યવંદન ચોવીશી. (ગુજરાતી) પોકેટસાઈઝ.

નવ ચોવીશીઓનો સંગ્રહ ઉપરાંત તિથિ તીથોના સ્તવનો
અને અન્ય ઉપયોગી બાબતો. કીંમત ૦-૮-૦

પ્રકાશક,

શ્રાવક ભામસિંહ માણેક,

જૈન પુસ્તકો વેચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર,

૧૦૭, ધનજી સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૩.

ધી ન્યુ લક્ષ્મી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,

હાઇકલાસ પ્રીન્ટર, બાઈન્ડર એન્ડ સ્ટેશનર.

૧૮-૨૦ કાઝી સૈયદ સ્ટ્રીટ, (શાકગલી) માંડવી, મુંબઈ.

